

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM

Hittudományi Kar

Hittudományi Doktori Iskola

**Az apátnő benedikálásának szertartása
a középkori Magyarország monasztikus női szerzetesközösségeiben**

Dissertatio ad Doctoratum

Konzulens:

Prof. Dr. Török József

Készítette:

Aradi László

BUDAPEST, 2019

TARTALOM

RÖVIDÍTÉSEK.....	IV
FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM.....	V
1. BEVEZETÉS.....	1
1.1. Témaválasztás, a dolgozat célja és határpontjai.....	1
1.2. A téma kutatástörténete.....	7
1.3. Felhasznált források, a forráskutatás és forrásközlés során alkalmazott módszerek.....	10
2. TÖRTÉNETI, LITURGIKUS ÉS TEOLÓGIAI HÁTTÉR.....	13
2.1. Az apátnő benedikálás szertartásának általános bemutatása.....	13
2.1.1. A szertartás gyökerei, fejlődéstörténete a római liturgiában.....	14
2.1.2. A szertartás általános jellemzői.....	41
2.1.3. Az apátnő benedikálás teológiája.....	60
2.2. Női monasztikus szerzetesség a középkori Magyarországon.....	73
2.2.1. Női monasztikus élet a középkori Európában és Magyarországon.....	74
2.2.2. Magyarország középkori női monostorai.....	99
2.3. Az apátnő megáldásának szertartása a magyar középkor liturgikus életében..	115
2.3.1. Magyarország középkori liturgikus életének általános bemutatása.....	116
2.3.2. Az apátnőbenedikálás magyarországi gyakorlatának forrásai: a Zágrábi Pontifikálé és a Veszprémi Pontifikálé.....	133

3. AZ APÁTNŐ BENEDIKÁLÁSÁNAK SZERTARTÁSA A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG MONASZTIKUS NŐI SZERZETESKÖZÖSSÉGEIBEN.....	136
3.1. A Zágrábi Pontifikálé szertartása.....	136
3.1.1. A forrás bemutatása, jelentősége.....	136
3.1.2. A szertartás általános tipológiája, struktúrája.....	136
3.1.3. A liturgikus szövegek és rubrikák bemutatása, elemzése.....	142
3.2. A Veszprémi Pontifikálé szertartása.....	152
3.2.1. A forrás bemutatása, jelentősége.....	152
3.2.2. A szertartás általános tipológiája, struktúrája.....	156
3.2.3. A liturgikus szövegek és rubrikák bemutatása, elemzése.....	160
3.3. Az apátnő benedikálása a frank-római liturgia egyéb változataiban.....	169
3.3.1. Az egyes úzusok csoportosítása, összefüggéseik bemutatása.....	171
3.3.2. A magyar gyakorlat helye az európai úzusok között.....	191
4. BEFEJEZÉS.....	200
4.1. A forrásfeltáró és összehasonlító kutatás eredményei.....	200
4.2. A további kutatás lehetséges távlatai.....	205
UTÓSZÓ.....	209
FÜGGELÉKEK	
I. Liturgikus szövegek.....	212
II. Konspektusok.....	221
III. Forrásközlések.....	257
SUMMARY.....	273

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BS	Benedictionale Strigoniense (Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 89)
CCSL	Corpus Christianorum Series Latina (MIGNE)
cod.	kódex
F	formula
H	Chartvirgus pontifikálé (Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 165)
KEK	A Katolikus Egyház Katekizmusa (Szent István Társulat)
Or	oráció
OR	Ordines Romani (ANDRIEU)
PGD	Durandus pontifikále: Pontificale Guillelmi Durandi (ANDRIEU)
PRat	Regensburgi Pontifikálé (Párizs, Bibl. nationale de France, Lat. 1231)
Pref	prefáció
PRG	Német-római pontifikále (VOGEL – ELZE)
PV	Pontificale Vespremiense (Budapest, OSzK Clmae 317)
PZ	Pontificale Zagradiense (Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 124)
Rb	rubrika
RB	Szent Benedek Regulája (SÖVEGES)
RM	Regula Magistri (MIGNE)
SGr	Sacramentarium Gregorianum (DESHUSSES)
SGV	Sacramentarium Gelasianum Vetus (MOHLBERG)
W	verzikulus / précesz
VD	A prefáció bevezető protokollja (<i>Vere Dignum et iustum est etc.</i>)

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

I. FORRÁSOK

A) Kéziratos források

Könyvtári jelzet	Rövid meghatározás	Használt rövidítés
Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Ms 622	Pontificale Austriacum 1150 (about)	PAustr 622
Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Ms. 1020	Pontificale Austriacum 1265 (before)	PAustr 1020
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1832 Han	Pontificale Gurcense 1000-1100	PGurc
Graz, Universitäts- bibliothek, Ms. 326	Pontificale S. Lamberti 1150-1200	PSLamb
Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, DG I 19	Pontificale Luthomislense 1376	PLuth
München, Bayerische Staatsbibl., Clm 3909	Pontificale Augustense 1138-1142	PAug
München, Bayerische Staatsbibl., Clm 21587	Pontificale Frisingense 1005-1039	PFrig
Bamberg, Staatsbibl., Ms. Lit. 54.	Pont. Hildensemense 1067 (about)	PHild
Köln, Erzbischöfliche und Diözesanbibl., Cod. 139	Pontificale Coloniense 1150 (about)	PCol
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 141 Helmst., Heinemann-Nr. 164	Pontificale abbatiae Sancti Michælis de Luneburg 1100-1150	PLun

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1817 Han	Pontificale Pataviense 1150-1200	PPat
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 1231	Pontificale Ratisbonense 1060-1089	PRat
Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Sal. VII,86	Pontificale Salemitanum 1400-1500	PSalem
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1830 Han	Pontificale Salisburgense 1000-1100	PSalis
Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 1814 Han	Pontificale Argentinense 1311	PArg
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 13315	Pontificale Trevirensis 1100-1200	PTrev
Bamberg, Staatsbibliothek, Msc. Lit. 59	Pontificale Verdense 1039-1046	PVerd
Vic, Arxiu Capítular,, ms. 103 (XCIII)	Pontificale Vicense 1050 (about)	PVic
San Lorenzo del Escorial, Real Biblioteca del Monasterio, J-III-24	Pontificale Arelatense 1200-1300	PArel
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 14832	Pontificale Abrincense 1100-1200	PAbr
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, MS. Guelf. 15 Weissenburg (Cat. lat. 499)	Pontificale Bisuntinum 1000-1100	PBis
Köln, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Cod. 141	Pontificale Cameracense 1000-1050	PCam

Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 945	Pontificale Carnotense 1150-1200	PCarn
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 9479	Pontificale Foroiuliense 1371-1378	PFor
Laon, Bibliothèque municipale, Ms. 224	Pontificale Laudunense 1200-1250	PLaud
Paris, Bibl. nationale de France, NAL 3183	Pontificale Lexoviense 1250-1350	PLex
Carpentras, Bibliothèque municipale, Ms. 96	Pontificale Lugdunense 1285 (after)	PLugd
Metz, Bibliothèque municipale, ms. 43	Pontificale Metense 1302-1316	PMet ME-43
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 17333	Pontificale Nivernense 1013-1066	PNiv
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 17335	Pontificale Remense 1280- 1320	PRem
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 961 (1) & (2)	Pontificale Parisiense 1400-1420	PPar 961
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 12079	Pontificale Tullense 1420	PTull
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 13246	Missale Bobiense 600-700	MissBob
Oxford, Magdalen College, Ms. 226	Pontificale Cantuariense 1150-1200	PCant
Paris, Bibl. nationale de France, Lat. 10575	Pontificale Britannicum 900-1000	PBrit
Oxford, Bodleian Library, Ms. Bodl. 579	Missale Exoniense 900-1100	MissExon
London, British Library, MS. Lansdowne 451	Pontificale Londinense 1400 (about)	PLond

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmæ 317	Pontificale Vespremiense 1300-1350	PV
Salzburg, Universitätsbibliothek, MS. M. II. 123	Pontificale Aquileiense 1049-1063	PAqui
Madrid, Bibl. Nacional de España, Ms. 678	Ceremoniale Romanum 1200-1300	CerMadr 678
Madrid, Bibl. Nacional de España, Ms. 715	Pontificale (Messina) 1300-1500	PMadr 71
Piacenza, Archivio capitolare, MS. 4	Pontificale Placentinum 1150-1200	PPlac
Città Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4746	Pontificale Syracusanum 1200-1400	PSyr
Napoli, Biblioteca Nazionale, MS VI G 24	Pontificale Troyanum 1300-1350	PTroy
Kraków, Archiwum i Bibl. Krakowskiej Kapi-tuły, Katedr. Ms. 11 (28)	Pontificale Cracoviense 1400-1450	PCrac 11
München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 28938	Pontificale Plocense 1175- 1200 (about)	PPloc
Lisboa, Biblioteca Nac., MS. Alcobaça 162	Pontificale Bracarense 1200-1300	PBrac
Zagreb, Knjižnica Metropolitana, MR 124	Pontificale Zagrabiense 1200 (about)	PZ

B) Forrás- és szövegkiadások

- ANDRIEU, M.: *Les Ordines Romani du haut moyen âge, 1: Les manuscrits; 2: Les textes (Ordines I-XIII); 3: Les textes (Ordines XIV-XXXIV); 4: Les textes (Ordines XXXV-XLIX); 5: Les textes (Ordo L)*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Louvain 1931, 1948, 1951, 1956, 1961.
- ANDRIEU, M.: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1940.
- DESHUSSES, J.: *Le sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. Édition comparative, I-III.* (Spicilegium Friburgense 16, 24, 28) Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988-1992.
I. Le sacramentaire. Le supplément d'Aniane. (Spicilegium Friburgense 16), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992.3.
II. Text complémentaires pour la Messe. Spicilegium Friburgense 24), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988.2.
III. Text Complémentaires divers. (Spicilegium Friburgense 28), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992.3.
- DEWICK, E. S.: *The Metz Pontifical. A Manuscript Written for Reinhald von Bar [Regnault de Bar], Bishop of Metz (1302-1316) and Now Belonging to Sir Thomas Brooke, Bart.*, F.S.A. Nichols, London 1902.
- DÉRI B. (ed.): *Psalterium Strigoniense, vol 1-3.*, (Monumenta Ritualia Hungarica, Series Practica 1-3), Argumentum, Budapest 2014.
- DÉRI B. (ed.): *Rituale Strigoniense. Seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus, iussu et auctoritate illustrissimi ac reverendissimi domini Petri Pázmány, archiepiscopi Strigoniensis etc. nunc recenter editum*, (Monumenta Ritualia Hungarica, s. n.) Argumentum, Budapest 2015.
- DESHUSSES, J.: *Le sacramentaire grégorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits* (Spicilegium Friburgense, 16), Éditions universitaires de Fribourg, Fribourg 1992.
- DUMAS, A. (ed.): *Liber Sacramentorum Gellonensis, 1: Textus; 2: Introductio, tabulae et indices*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 159-159A), Brepols, Turnhout 1981.
- FOTI, M. G. – TRIACCA, A. M. – SODI, M. (ed.): *Pontificale Romanum: editio princeps, 1595-1596*, (Monumenta liturgica Concilii Tridentini 1), Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano 1997.

- FÖLDVÁRY M. I. – GOSSLER K. ET AL.: *USUARIUM: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*, 2014-.
- GOULLET, M. – LOBRICHON, G. – PALAZZO, É.: *Le Pontifical de la curie romain au XIIIe siècle* (Sources Liturgiques 4), Cerf, Paris 2004.
- HEIMING, O. (ed.): *Liber sacramentorum Augustodunensis*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 159), Brepols, Turnhout, 1984).
- JANINI, J. (ed.): *Liber ordinum episcopal* [Cod. Silos, Arch. Monástico, 4], Studia silensia 15 Abadia de Silos, Burgos, 1991.
- LIETZMANN, H.: *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar*, Aschendorff, Münster 1967.
- Missale Sanctæ Lugdunensis Ecclesiæ: Primæ Galliarum Sedis* (Apud J. B. Pelagaud & Socios, 1846), p. 90. in MOELLER (ed.): *Corpus Benedictionum Pontificalium, 1: Benedictiones 1-947; 2: Benedictiones 948-2093; 3: Præfatio, Indices, Concord. verborum A-B; 4: Concordantia verborum C-Z*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 162A-C), Brepols, Turnhout 1971-1979, p. 285.
- MOELLER, E. (ed.): *Corpus Benedictionum Pontificalium, 1: Benedictiones 1-947; 2: Benedictiones 948-2093; 3: Præfatio, Indices, Concord. verborum A-B; 4: Concordantia verborum C-Z*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 162A-C), Brepols, Turnhout 1971-1979.
- MOELLER, E.: *Corpus præfationum*. (Corpus Christianorum Series Latina 161, 161 A-D), Brepols, Turnhout 1980-81.
- MOELLER, E. – CLÉMENT, J. M. – COPPIETERS, T. W. B.: *Corpus orationum I-XIV*. (Corpus Christianorum Series Latina 160, 160 A-M), Brepols, Turnhout 1992-2004.
- MOHLBERG, K.: *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischeer Überlieferung (Codex Sangallensis. No. 348)*, (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 1/2), Münster in Westfalien 1918.1.
- OBERTYNSKY, M. D.: *The Cracow Pontifical. (Pontificale Cracoviense sæculi XI. Cracow, Jagellonian Library Ms. 2057)*. Henry Bradshaw Society, London 1977.
- Regula Magistri (a VI. század elejéről)*, in J. P. MIGNE (ed.), *Patrologiæ cursus completus (...): series latina*, 88, Garnier, Parisii 1844-1865, col 943-1052.

- SODI, M. – TRIACCA A. M. (ed.): *Breviarium Romanum. Editio Princeps (1568), edizione anastatica, introduzione e appendice*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1999.
- SODI, M. – TRIACCA A. M.: *Cæremoniale episcoporum. Editio princeps. [1600]*, (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 4)., Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2000.
- SODI, M. – TRIACCA A. M. (ed.): *Missale Romanum, Editio Princeps (1570), edizione anastatica, introduzione e appendice*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1998.
- ŠAŠKO, I.: *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124). Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*. Societas historica archi-episcopatus Zagrabiensis – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb 2005.
- Szent Benedek Regulája* [ford: Söveges Dávid OSB], Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.
- VOGEL, C. – ELZE R. (ed.): *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII); 2: Le texte II (NN. XCIX-CCLVIII); 3: Introduction générale et Tables*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1963, 1972.
- WEBER, R.: *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem I-II.*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1969.

II. FELHASZNÁLT IRODALOM

A) Lexikonok, segédkönyvek

- ALBERIGO, G. – L. MEZZADRI, L. (ed.): *Storia del cristianesimo. Religione, politica, cultura*, Borla - Città nuova, Roma 1997-2005.
- AMANN, E. – DUMAS, A. (ed.): *Storia della chiesa, 7: L'epoca feudale (888-1057)*, San Paolo, Cinisello Balsamo 1995.
- AVELLA-WIDHALM, G. – LUTZ, L. – MATTEJET, R. – MATTEJET, U. (ed.): *Lexikon des Mittelalters*, Verlag J. B. Metzger, Stuttgart – Weimar 1999.
- BAUTIER, R.-H. – AUTY, R. ET AL. (ed.): *Lexikon des Mittelalters I-IX.*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar 1999.
- DI BERARDINO, A.: *Nuovo dizionario Patristico e di antichità cristiane I-III.*, Marietti, Genova – Milano, 2006, 2007, 2008.
- BORONKAI I. (ed.): *Lexicon latinitatis medii ævi Hungariæ. A magyarországi középkori latinság szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1987 –
- BROX, N. – ENGELS, O. – KRETSCHMAR, G. – MEIER, K. – SMOLINSKY, H. (ed.): *Die Geschichte des Christentums. Religion, Politik, Kultur, 3: Die Zeit der Zerreißproben (1274-1449)*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 2004.
- CARAFFA, F. (ed.): *Enciclopedia dei Santi*, Città nuova, Roma 1964-2013.
- CATTANEO, E.: *Il culto cristiano in Occidente: note storiche*, C.L.V. Edizioni liturgiche, Roma 1984.
- CHUPUNGCO J. A. (szerk.): *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia. I-VII.* Marietti, Genova – Milano 2002.
- CHUPUNGCO, A. J.: *Handbook for Liturgical Studies, 1: Introduction to the Liturgy*, Liturgical Press, Collegeville MN 1997.
- CHUPUNGCO J. A. (szerk.): *Scienza liturgica. Manuale di liturgia I-V.* Pontificio Istituto Liturgico Sant' Anselmo, Piemme, Roma 1998.
- CABROL, F. – LECLERCQ, H. – MARROU, H. (ed.): *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, Librairie Letouzey et Ané, Paris 1907-1953.

- VON CAMPENHAUSEN, H. F.: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart : Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd.1. A-C*, Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957.
- DE CLOEDT, F. ET AL.: *Benedictus: Symbol abendländischer Kultur*, Belser, Stuttgart 1997.
- CSAPODI CS. – CSAPODINÉ GÁRDONYI K.: *Bibliotheca hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I-II: Fönnmaradt kötetek. III: Adatok elveszett kötetekről.*(Az MTA Könyvtárának Közleményei 23, 31, 33), Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 1993, 1994.
- DIÓS I. (ed.): *Magyar Katolikus Lexikon I-XV.*, Szent István Társulat, Budapest 1993-
- Dizionario patristico e di antichità cristiane*, Marietti, Casale Monferato 1983.
- VON ELSANNE G.-S. (ed): *Helvetia Sacra. Abteilung III (3): Die Orden mit Benediktinerregel. Band I Separatum. Frühe Klöster, die Benediktiner und Benediktinerinnen in der Schweiz*, Francke, Bern 1986.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a Magyar kereszténység, királyság és Benczés-Rend fönnállásának kilencszázados emlékére* (13 vols.), Stephaneum, Budapest, 1902-1916.
- FÖLDEVÁRY M. I.: *Pontificale Chartvirgi sæculi XI exeuntis de Hungaria [Strigoniense?] [Zagrabia, Knjižnica Metropolitana MR 165], [Monumenta Ritualia Hungarica 3]*, Argumentum, Budapest 2013.
- FÖLDEVÁRY M. I.: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, Argumentum – ELTE BTK Latin Tanszék, Budapest 2017.
- FÖLDEVÁRY M. I.: *Rubrica Strigoniensis. A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei*, doktori disszertáció, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskola, Budapest 2008.
- GYÖRFFY GY.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (4 vols), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987-1998.
- GYÖRFFY GY.: *István király és műve*, Gondolat, Budapest 1977.
- HAWEL, P.: *Das Mönchtum im Abendland: Geschichte, Kultur, Lebensform*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 1993.
- HERMANN E.: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, (Dissertationes hungaricæ ex historia ecclesiæ I), Aurora, München 1973.

- HERVAY L.: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Editiones Cistercienses, Roma – Budapest 1984.
- HERVAY L. – LEGEZA L. – SZACSVAY P.: *Ciszterciek*, Mikes, Budapest 1997.
- HOCHHOLZER, E. (ed.): *Benediktinisches Mönchtum in Franken: vom 12. bis zum 17. Jahrhundert: zum 400. Todestag des Münsterschwarzacher Abtes Johannes IV. Burckhardt (1563-1598)*, Vier-Türme-Verl., Münsterschwarzach 2000.
- HOLTZ, L.: *Geschichte des christliche Ordenslebens*, Benziger, Zürich 1986.
- KASPER, W.: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder, Freiburg – Basel – Rom – Wien 1998.
- A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Szent István Kézikönyvek, 6. kötet), SZIT, Budapest, 2013.
- KAY, R.: *Pontificalia. A Repertory of Latin Manuscript Pontificals and Benedictionals*, The University of Kansas, Lawrence KS 2007.
- KISS G.: *Abbatia regalia - hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11-13. században*, METEM, Budapest 2006.
- KLAUSER, T.: *A short history on the western liturgy*, Oxford University Press, Oxford 1979.
- KLAUSER, T. – DASSMANN, E. (ed.): *Reallexikon für Antike und Christentum. 1-21. + Supplement 1.*, Anton Hierseman, Stuttgart 1950-2001.
- KRISTÓ GY. – ENGEL P. – MAKK F.: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994.
- LEGEZA L. – SZACSVAY P. – TÖRÖK J.: *Bencések*, Mikes, Budapest 1996.
- MARTIMORT, A. G. (ed.): *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia, 1: Principi della liturgia, 3: I sacramenti*, Edizione rinnovata, Queriniana, Brescia 1987.
- MARTIMORT, A. G. (ed.): *L'Église en priere : Introduction a la liturgie*, Desclée – Cie, Paris – Tournai – Rome – New York 1965.
- MIGNE, J.-P.: *Patrologiæ cursus completus. Series Latina, I-CCXXI.*, Paris, 1841-1864.
- NEUNHEUSER, B.: *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, C. L. V. Edizioni Liturgiche, Roma 1983.
- PIETRI, L.: *Histoire du christianisme*, Desclée, Paris 1998.

- PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 2: La liturgia panorama storico generale, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1983, 1989.
- DE PUNIET, P.: *Le Pontifical Romain, histoire et commentaire*, Desclee de Brouwer, Paris 1931.
- RADÓ P.: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariæ*, Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest 1941.
- RADÓ P.: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariæ et limitropharum regionum*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.
- RATZINGER, J.: *A liturgia szelleme*, SZIT, Budapest, 2002, pp. 150-151.
- RIGHETTI, M.: *Manuale di storia liturgica, 1: Introduzione generale, 3: La messa, 4: I sacramenti, I sacramentali*, Ancora, Milano 1964, 1966, 1959.
- G. ROGGI.: *La benedizione degli abati nella Chiesa romana*, [s.n.] Vallombrosa 1958.
- SARTORE, D. – TRIACCA, A. M.: (ed.): *Nuovo dizionario di liturgia*, Edizioni Paoline, Roma 1984.
- SARTORE, D. – TRIACCA, A. M. – CIBIEN, C. (ed.): *Liturgia*, (I dizionari San Paolo), Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano) 2001.
- SCHÜTZ, C. ET AL. (ed.): *Der Benediktinerorden: Gott suchen in Gebet und Arbeit*, Matthias-Grünwald, Mainz 1994.
- TÖRÖK J.: *A katolikus Egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig)*, Mundus, Budapest 2000.
- TÖRÖK J.: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.
- TÖRÖK J.: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.
- TÖRÖK J.: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2003.
- TÖRÖK J.: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.
- TÖRÖK J.: *A tizenötödik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.
- VAUCHEZ, A. – VINCENT, C.: *Dictionnaire encyclopédique du moyen Âge. I-II.*, James Clarke Co. LTD - Cerf - Città Nuova, Cambridge – Paris – Roma 1997.
- VOGEL, C. – STOREY, W. G. – RASMUSSEN, N. K.: *Medieval liturgy: an introduction to the sources*, Pastoral Press, Washington (DC) 1986.
- ZARNECKI, G.: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*, Corvina, Budapest, 1986.

B) Szakirodalom

- ARADI L.: *Il rito della benedizione dell'abate nel Pontificale di Veszprém dal sec. XIV.*, licenziadolgozat, Pontificia Università della Santa Croce, Róma 2016.
- BARTONIEK E.: „Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről”, in *Magyar Könyvszemle* 47 (1923), pp. 200-204.
- BAUDOT, J.: „Benediction d'un Abbé et d'una Abessa”, in: F. CABROL – H. LECLERCQ, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 2. vol., Letouzey et Ané, Paris, 1907-1953, pp. 723-727.
- BOMM, U.: „Der neue Ritus der Abts un Abtissinenweihe”, in *Heiliger Dienst* 27 (1973), pp. 148-152.
- BROGI, G.: *La Benedizione degli Abati nella Chiesa Romana*, Edizioni Vallombrosa, [s.l.] 1958.
- DALY, L. J.: *Benedictine Monasticism: Its Formation and Development Through the 12th Century*, Sheed and Ward, New York 1965.
- DYKMANS, M.: *Le Pontifical Romain révisé au XV siècle*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1985. (Studi e Testi 311).
- DOBSZAY, L.: „A középkori magyar liturgia István-kori elemei?”, in GLATZ F. – KARDOS J. (ed.): *Szent István és kora*, Budapest 1988, pp. 151-155.
- DOBSZAY, L.: „A magyarországi liturgia millenniuma”, *Vigilia* 61 (1996), pp. 572-581.
- DOBSZAY, L.: *Az esztergomi rítus*, Új ember, Budapest [s.a.]
- DUBOIS J. - BEAUMONT-MAILLET L.: *Sainte Geneviève de Paris: la vie, le culte, l'art*, Beauchesne, Paris, 1982.
- FEJÉRPATAKY L.: „A veszprémi káptalan könyvtára a XV. század első felében”, *Magyar Könyvszemle* 10 (1885), pp. 137-151.
- FOLSOM, C.: „Il libro del vescovo: Il Pontificale”, in A. J. CHUPUNGCO (ed.): *Scientia liturgica: Manuale di Liturgia, 1: Introduzione alla liturgia*, Piemme, Casale Monferrato (AL) 1998, pp. 322-327.
- FOLSOM, C.: „Il Sacramentario Gregoriano”, in A. J. CHUPUNGCO (ed.): *Scientia liturgica: Manuale di Liturgia, 1: Introduzione alla liturgia*, Piemme, Casale Monferrato (AL) 1998, pp. 270-273.

- FOLSOM, C.: „Libri usati per il buon adattamento della liturgia: Ordines”, in A. J. CHUPUNGCO (ed.): *Scientia liturgica: Manuale di Liturgia, 1: Introduzione alla liturgia*, Piemme, Casale Monferrato (AL) 1998, pp. 316-318.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A római rítus változatainak kutatása II.: Módszerek és forráshasználat”, *Magyar Egyházzene* 20 (2) (2013), pp. 115-120.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A római rítus változatainak kutatása IV”, *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014), pp. 115-147.
- FÖLDVÁRY M.: „A római rítus változatainak kutatása V”, *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014), pp. 227–260.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A római rítus változatainak kutatása VI.: Az úzus kialakítása és funkciója: kompozíció és önazonosság”, *Magyar Egyházzene* 21 (4) (2014), pp. 339-358.
- FÖLDVÁRY M. – HORVÁTH B.: „Beyond the Gradual: An analysis of the recited layers of Mass Propers and the impact of Regensburg on the early Hungarian liturgy”, *Studia musicologica: an international journal of musicology of the hungarian academy of sciences* 56 (2-3) (2015), pp. 161-172.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A Liturgiátörténeti Kutatócsoport digitális forrásgyűjteménye”, *Magyar Egyházzene*, 21 (1) (2014), pp. 101-111.
- FÖLDVÁRY M. I.: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, in SZÉCHENYI Á. – BUZINKAY G. (ed.): *(Magyar) Nemzet és Európa: Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, Líceum, Eger 2014. pp. 91-105.
- FÖLDVÁRY M. I.: „The Variants of the Roman Rite: Their Legitimacy and Revival”, *Usus antiquior* 3 (2) (2012), pp. 121-129.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A Hartvik-agenda és a Német-római pontifikále”, in KOVÁCS A. (ed.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai*, Magyar Egyházzenei Társaság, 2012, pp. 147-158.
- FÖLDVÁRY M. I.: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, *Magyar Egyházzene* 19 (4) (2012), pp. 383-416.
- FÖLDVÁRY M. I.: „A római rítus változatainak kutatása I.: Bevezető gondolatok”, *Magyar Egyházzene* 20 (1) (2012), pp. 29-36.
- FÖLDVÁRY M. I.: „Középkori pontifikálék Magyarországon”, *Magyar Könyvszemle* 126 (2) (2010), pp. 242-247.

- FRANK, K. S.: *Frühes Mönchtum im Abendland*, Artemis, Zürich 1974.
- FRANZ, A.: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Nova & vetera, Bonn 2006.
- FRAKNÓI V.: „Két magyarországi pontifikálé a XV. századból”, *Magyar Könyvszemle* 4 (1879), pp. 83-88.
- FÜZES Á.: „Külső vagy belső kényszer? Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére”, *Magyar Egyházzene* 18 (2010/2011), pp. 225-237.
- FÜZES Á.: *La riforma liturgica del Cardinale Pietro Pázmány (1570 - 1637). Dalla liturgia locale alla liturgia tridentina in Ungheria nel XVII secolo. Analisi storica del cambiamento*, licenziadolgozat, Pontificio Istituto Liturgico S. Anselmo, Róma 2001.
- FÜZES Á.: „Rítusváltás vagy liturgikus reform? Pázmány Péter liturgikus rendteremtése a XVII. században”, *Praeconia* 1 (2006) 1. 22-33.
- HERVAY F. L.: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon”, in TAKÁCS IMRE (szerk.): *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma, 2001.
- HERVAY F. L. – TÖRÖK J.: „Le »réseau monastique« hongrois et l’histoire des ermites de Saint Paul en Hongrie médiévale”, in *Actes du Colloque de Saint-Étienne*, C.E.R.C.O.M. 1985, pp. 251-259.
- HILPISCH, S.: „Entwicklung des Ritus der Abtsweihe in der lateinischen Kirche”, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seine Zweige* 61 (1947), pp. 53-72.
- HILPISCH, S.: *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in ihren Grundzügen*, Herder & Co., Freiburg im Breisgau 1929.
- HOLZFURTNER, L.: „Gisela von Bayern”, in K. WEIGAND (ed.): *Große Gestalten der bayerischen Geschichte*, Herbert Utz Verlag, München 2012, pp. 31-50.
- JASPERT, B.: *Die Regula Benedicti–Regula Magistri Kontroverse*. 2. erweiterte Auflage. Gerstenberg Verlag, Hildesheim, 1977.
- JÓZSA A. – FÖLDVÁRY M. I. (ed.): *Benedictionale Strigoniense 1075-1100, Zagrabia, Knjižnica Metropolitana MR 89, (Monumenta Ritualia Hungarica 3), Argumentum*, Budapest 2014.
- JÓZSA A.: *Ordo in Purificatione Sanctae Mariae. Mária tisztulásának ünnepe a középkori Esztergom liturgiájában. A gyertyaszentelés és a processió szertartása*, doktori disszertáció, PPKE HTK Doktoriskola, Budapest 2009.

- KACZYNSKI, R.: „Die Benediktionen”, in MEYER, B. H. (ed.): *Gottesdienst der Kirche*, Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 8., Regensburg 1984. pp. 235-274.
- KING, P.: *A monachizmus Nyugaton*, SZIT, Budapest 2007.
- KNAUZ N.: „A magyar egyház régi szokásai”, *Magyar Sion* 3-7 (1865-1869).
- KNOWLESS, D.: *The monastic order in England*, University Press, Cambridge 1963.
- LÉKAI L.: *Ciszterciek*, SZIT, Budapest 1991.
- LUKCSICS P.: *A vásárhelyi apácák története*. (Közlemények Veszprémvármegye multjából 1.), [s.e.], Veszprém, 1923., Reprint 1992.
- MACY, G.: *The Hidden History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West*, Oxford University Press, New York 2007.
- MÁLYUSZ E.: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Műszaki Kiadó, Budapest 2007.
- MARTÈNE E.: *De antiquis Ecclesie ritibus, éditions de Venise-Bassano, 1763-1788*. Reprint: MARTÈNE E.: *De antiquis Ecclesie ritibus libri I-IV*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1967-1969.
- MIRALLES, A.: *Teologia liturgica dei sacramenti, 6: Ordine*, Pontificia Università della Santa Croce, Roma 2010.
- NOCENT, A.: „Il pontificale”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 2: La liturgia panorama storico generale*, Marietti, Genova 1983, pp. 165-168.
- NOCENT, A.: „La benedizione dell'abate e della badessa”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1989, pp. 33-39.
- NOCENT, A.: „L'Ordo benedictionis abbatis et abbatissæ”, *Rivista liturgica*, 60 (1973), pp. 321-340.
- NOCENT, A.: „Storia dei libri liturgici romani”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 2 : La liturgia panorama storico generale*, Marietti, Genova 1983, pp. 148-156.
- OURY, G.: *Les Moniales bénédictines*, Nouvelles éditions latines, Paris 1965.
- PACI, S. P.: *Storia delle vesti liturgiche*, Ancora, Milano 2008.

- PALAZZO, É.: *Le Moyen Âge. Des origines au XIIIe siècle. Histoire des livres liturgiques*. Beauchesne, Paris 1993.
- PASSARELLO, A.: *La direzione spirituale dell'abate nella Regola di san Benedetto e nelle sue fonti*, [s.n.] Roma 2003.
- PROBST, F.: *Kirchliche Benediktionen und ihre Verwaltung*. Tübingen 1857.
- PUSKELY M.: *Kétezer év szerzetessége*, Dinasztia, Budapest 2008.
- RADÓ P.: „A magyar liturgia eredete a XI. században.”, *Vigilia*, 22(1957), 391-399.
- RADÓ P.: „De originibus liturgiæ Romanæ in Hungaria sæculi XI.”, *Ephemerides liturgicæ*, 73 (1959), pp. 3-21.
- RADÓ P.: *Enchiridion liturgicum complectens theologiæ sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum, vol 1-2.*, Herder, Roma – Fribourg – Barcelona 1961.
- RASMUSSEN, N. K. – HAVERALS, M.: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Leuven 1998.
- RATZINGER, J.: *Introduzione allo spirito della liturgia*, San Paolo, Cinisello Balsamo 2001.
- REIFENBERG, H.: *Sakramente, Sakramentalien und Ritualien im Bistum Mainz Seit dem Spätmittelalter. Unter besonderer Berücksichtigung der Diözesen Würzburg und Bamberg, I. Bis 1671 (Mainz-römischer ritus)*, (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 53), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1971.
- SCHNEIDER, A. ET AL. (ed.): *Die Zisterzienser*, Geschichte, Geist, Kunst, Köln 1974.
- SCHMITZ, P.: *A bencés nővérek*, [s.n.] Pannonhalma 2007
- SCHMITZ, P.: *Histoire de l'Ordre de Saint-Benoît*, Éditions de Maredsous, [s.l.] 1948.
- SOMERVILLE, R.: “Ordinatio Abbatis in the Rule of St. Benedict”, *Revue Bénédictine* 77 (1967), pp. 246-263.
- SZASZOVSKY Á.: *A Veszprémi pontifikálé templomszentelési ordója*, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest 2013.
- SZÉKELY O.: *A ciszterci apácák Magyarországon* (Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941—42. évi évkönyvéből), [s.e.] Budapest 1942.

- SZIGETI K.: „Mesko veszprémi püspök Pontificaléja”, *Magyar Könyvszemle* 88 (1972), pp. 5-14.
- TÖRÖK J.: „A középkori magyarországi liturgia története.”, in *Kódexek a középkori Magyarországon, Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*. Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12. - 1986. február 28. Budapest 1985, 49-67.
- TÖRÖK J.: „A szerzetesrendek Magyarországon”, in ZOMBORI I. – CSÉFALVAY P. – DE ANGELIS, M. A. (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve*, MKPK, Budapest 2001. pp. 160-170.
- TÖRÖK J.: „Az esztergomi Benedictionale.” in BEKE M.: *Kezds és újakezds. A Szent Adalbert-székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. (Strigonium antiquum 2), Budapest 1993. 69-72.
- TÖRÖK J.: „A 11-12. századi liturgikus kódexek tipológiája”, in SZELESTEI N. L. (ed.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, OSZK, Budapest 1989. pp. 63-76.
- TÖRÖK J.: „Storia della liturgia medievale dell’Ungheria”, *Folia Theologica* 8 (1997), pp. 143-156.
- TÖRÖK J.: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Panoráma, Budapest 1990.
- TRIMELONI, L.: *Compendio di liturgia pratica*, Marietti, Milano 2007.
- VEILLEUX, A.: „La théologie de l’abbatiat cénobitique et ses implications liturgiques”, *La vie spirituelle* 21 (1968), pp. 351-393.
- DE VOGÜÉ, A.: *La communauté et l’abbé dans la règle de saint Benoît*, Deselée de Brouwer, Paris 1961.
- DE VOGÜÉ, A.: „Le monastère, Église du Christ”, in B. STEIDLE (ed.): *Commentationes in Regulam S. Benedicti*, *Studia Anselmiana*, 42 (1957), pp. 25-46.
- DE VOGÜÉ, A. (ed.): „Regula Magistri”, *Sources Chrétiennes* 105-7 (3 vols) Paris Editions du Cerf, 1964-1965.

1. BEVEZETÉS

1.1. TÉMAVÁLASZTÁS, A DOLGOZAT CÉLJA ÉS HATÁRPONTJAI

Napjaink egyházi közbeszédében nagy szerep jut a liturgikus kérdéseknek, az ezekről történő véleménynyilvánításnak. A különböző megközelítések, látásmódok között egyaránt találunk tudományosan megalapozott, valamint kevésbé objektíven megfogalmazott nézőpontokat. Mindebből egyre nyilvánvalóbban látszik, hogy a liturgikus teológia, liturgiátörténet művelői és kutatói előtt ma nem csupán az a feladat áll, hogy adatszerű, leíró jellegű kijelentéseket tegyenek szakterületük témáival kapcsolatban. Vissza kell szerezniük e teológiai és történettudományi vonatkozással egyaránt bíró diszciplínának azt az objektív, tudományos szempontból is komolyan vehető megalapozást, amelyen belül már nem az esetleges sztereotípiák, hanem a források pontos ismerete és elemzése, egy hiteles történeteszemlélet és ebből fakadó autentikus bölcséleti gondolkodás, kiforrott kutatómódszertan, valamint nem utolsósorban a rendszerező teológia hagyományos kategóriái adják a fundamentumot.¹

Doktori értekezésemben a fenti célt szeretném szemem előtt tartani, amikor kísérletet teszek egy szertartás, az apátnő megáldásának² részletes bemutatására, mégpedig abban a formában, ahogyan az a ránk maradt források tanúsága szerint a középkor folyamán a Magyarország területén található monasztikus női szerzetesi közösségekben végbement. Ezzel a téma behatárolása is megtörténik: időbeni

¹ „Az Egyház hite megelőzi a hívő hitét, aki arra kap fõszólítást, hogy e hitet fogadja el. Amikor az Egyház a szentségeket ünnepli, az Apostoloktól kapott hitet vallja meg. Ebbõl fakad a régi mondás: »*Lex orandi, lex credendi*«, »az imádság törvénye a hit törvénye« (vagy ahogy Prosper Aquitánus az 5. században mondja: »*Legem credendi lex statuat supplicandi*«, »Az imádság törvénye határozza meg a hit törvényét«). Az imádság törvénye a hit törvénye. Az Egyház úgy hisz, ahogyan imádkozik. A liturgia a szent és élõ hagyomány alkotóeleme.» (KEK 1124)

² A dolgozat során a „megáldás” és a „benedikálás” kifejezést fogom alkalmazni, Bár megalapozottan alkalmazhatnánk a „szentelés” kifejezést, a középkori ordinációkon belül ugyanis még nem volt olyan éles határvonal a szentségi karakterrel járó és az azt nem adó rítusok között, az apátokétól karakterében különbözõ apátnõi ordináció esetében - a dolgozat koncepciójából kifolyólag - mégis szerencsésebbnek találtuk kerülni az erre történõ utalást.

határpontokként a Szent Istváni államalapítástól a XV. századig terjedő időszakot - és ennek az időszaknak forrásanyagát - tekintem át, térben pedig a korabeli Magyar Királyság területén használt liturgikus úzusok - tehát az ide kötődő liturgikus források - adják a vizsgálat tárgyát.³

Az apátnő megáldásának rítusára nem véletlenül esett a választásom. Egyrésztől személyes érintettség - a szerzetesi élet iránti érdeklődés - vezetett, amikor már évekkel ezelőtt, római tanulmányaim során belemerültem a monasztikus úzusoknak, ezen belül az apátbenedikálás szertartásának liturgiátörténeti-, liturgikus teológiai-jellegű vizsgálatába.⁴ Az ebből született *Az apátbenedikálás szertartása a XIV. századi Veszprémi Pontifikáléban* c. olasz nyelvű dolgozatban közölt megállapításokra, feltárt összefüggésekre, kutatási eredményekre nagyban támaszkodtam jelen disszertáció készítése közben is.⁵ Másrésztől szükségesnek látszott egy olyan rítus kiválasztása, amely jól „kézben tartható” a vizsgálat során. A középkori liturgikus források átfogó megismerése és áttekintése lehetővé tette számomra, hogy egy olyan úzust válasszak, amelynek forrásanyaga kellően széles, de mégsem túlburjánzó ahhoz, hogy jelen dolgozat keretei között kimerítően tárgyaljuk. Erre a célra az apátnő megáldásának fennmaradt forrásanyaga különösen is alkalmasnak kínálkozott.⁶ Nem utolsó sorban olyan szertartásról van szó, amely jószerével teljesen elkerülte a kutatók figyelmét, magyar nyelven egyáltalán nem született róla átfogó bemutatás, és nemzetközi szinten is csupán néhány kutató szentel neki megkülönböztetett figyelmet, ott is inkább

³ „Magyar középkor” alatt jelen dolgozatban - a téma sajátosságait is figyelembe véve - azt az időszakot értjük, amikor a monasztikus szerzetességnek a mindenkori Magyar Királyság területén megfigyelhető jelenléte nagyjából konstansnak mondható: tehát Szent István első női monostoralapításai és - a török kort már jóval megelőző - a monasztikus élet hanyatlása közötti kort.

⁴ A szerző a pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett, 2018. májusától a gödöllői premontrei rend jelöltje. A római Szent Kereszt Pápai Egyetemen készített licenciadolgozata kapcsán az apátmegáldás középkori rítusával kapcsolatos kutatásokat végzett.

⁵ ARADI: *Il rito della benedizione dell'abate nel Pontificale di Veszprém dal sec. XIV.*, licenciadolgozat, Pontificia Università della Santa Croce, Róma 2016.

⁶ Az ordó kiválasztásával kapcsolatban kiemelt szerepe volt *Földváry Miklós liturgiátörténésznek*, az ELTE professzorának, a magyar középkori liturgikus források kiváló ismerőjének és kutatójának, akinek javaslata nyomán kezdtem a *Veszprémi Pontifikálé* szerzetesi rítusaival foglalkozni, és akinek meglátásai jelen disszertáció elkészítését is segítették.

mellékesen, az apátmegáldás bemutatásához kapcsolódó kiegészítésként szerepel ennek a rítusnak az említése.⁷

Dolgozatom vizsgálatának középpontjában tehát a korabeli, primer liturgikus források állnak. Ezen túlmenően azonban - pontosan a téma sokrétű megközelítésének fentebb kifejtett szándéka miatt - nem szűkülhet a vizsgálat csupán a korabeli szövegtanúk liturgikus, történeti vagy szövegtani elemzésére. Ezeket szándékomban áll körülvenni egy olyan környezettanulmánnyal, amely jól illusztrálja, mennyire elválaszthatatlan a liturgikus cselekvés, a ritualitás attól a környezettől, amelyben azt végzik. A liturgia a maga megvalósult formájában túlmutat a könyveken és a szövegeken, az mindig egy sajátos környezetbe, rendszerbe testesül bele. Ennek megfelelően kitérek a középkori Magyarország liturgikus életének, valamint női monasztikus közösségeinek alapvető bemutatására, hiszen ebben a milióban, ezekben a közösségekben valósult meg az a rituális - és nem mellékesen kegyelmi - valóság, amelyhez a források kapcsolódnak. Ezért míg a dolgozat későbbi, fő részében a konkrét források leírására, elemzésére, az ebből levonható következtetésekre koncentrálnok, ezt megelőzően kísérletet teszek arra, hogy kevésbé részletesen bár, de általánosságban bemutassam a középkori Magyarország liturgikus életét, valamint a vizsgált korszak monasztikus női szerzetesközösségeit. Ez ugyanis az a környezet, amely az általam vizsgált rítus „élettere”. Szándékom szerint ezzel egy másik fontos célt is elérek: sikerül megmutatnom, hogy a középkori liturgia - és általánosságban a liturgikus cselekmény - mindig az Egyház életének integráns és szerves része, és éppen ezért nem elegendő a konkrét rituális szövegek, rubrikák ismerete az egyes rítusok megértéséhez, hanem azokat konkrét megvalósulási formájukban érdemes vizsgálni. Itt nem elhanyagolható a személyes érintettség szempontja sem, jómagam liturgiát végző, abban részt vevő személyként ennek a „praktikus” szemléletnek az átadását mindennél fontosabbnak

⁷ A leírások egy-egy liturgiátörténeti vagy liturgikus teológiai szakkönyv rövid fejezeteként, esetleg lexikoncikként jelentek meg, következésképpen terjedelmük néhány oldal, vizsgálatuk tárgya pedig kizárólag a Róma városi pontifikálékban, valamint azok előzményeiben található apát- és apátnő megáldási ordók. Az egyén forrásokban szereplő ilyen témájú szertartásokra azonban nem térnek ki részletesen. Vö. NOCENT: „La benedizione dell'abate e della badessa”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1989, pp. 33-39. és NOCENT: „L'Ordo benedictionis abbatis et abbatissæ”, *Rivista liturgica*, 60 (1973), pp. 321-340.

látom ahhoz, hogy elkerüljük az oly sokszor tapasztalható, csupán elméletekre, elvont fejtegetésekre szűkülő gondolkodást a liturgiáról, liturgikus szemléletmódról.⁸

Mivel a kifejtés során minél teljesebb képet szándékoztam adni a választott témáról, ezért a dolgozat is inkább mozaikszerűen összeálló képhez kíván hasonlítani: a különböző aspektusok - teológiai, azon belül liturgikus teológiai, spirituális- és szerzetesteológiai, történettudományi és filológiai - együtt adják ki azt az „öltözetet”, amely körülveszi az apátnő megáldásának szertartását. Mindenek előtt kitérek a szertartás általános bemutatására: a szertartás gyökereire, fejlődéstörténetére a római liturgiában, majd áttérek a szertartás általános karakterisztikájára, végül az apátnő megáldásának teológiai megközelítésére: lelkeségére, szimbolikájára. A szertartásokkal kapcsolatban ugyanis nyilvánvalóan nem lehet figyelmen kívül hagyni azok misztikus karakterét: a kegyelmi valóság lekommunikálása sajátos csatornákon át valósul meg, ennek a folyamatnak a megértését és bemutatását pedig csupán a teológia, a liturgika sajátos metodológiája teszi hozzáférhetővé.

Ezt követi a középkori Magyarország női monasztikus szerzetességének közel sem átfogó, inkább általánosan leíró bemutatása, kitérve a magyar helyzet összevetésére Európa más területeinek sajátjaival, majd lajstrom-szerűen Magyarország középkori női monostorait veszem számba, mint azokat a helyeket, ahol minden valószínűség szerint az általunk vizsgált szertartást évszázadokon keresztül végezték, olyan rítusként, amely kulcsszerepet kapott e közösségek életében, formálta azok identitását, karakterét. Itt a bemutatáson túl válaszokat keresek a következő kérdésekre: a női szerzetesrendek magyarországi előfordulásának területi, időbeli és létszámbeli vonatkozásai, ezen adatok összevetése az Európa más területein regisztrált korabeli adatokkal, az egyes szerzetesi közösségek felépítése és belső élete, különös tekintettel az apátnő szerepére. Előzetesen megemlítendő az a figyelemre méltó tény, hogy Európa más területeivel összevetve Magyarországon közel sem annyira magas a női szerzetesek száma, mint más országokban, ez pedig arra enged következtetni, hogy a hazai női szerzetesrendekre

⁸ A liturgiát tisztán szubjektív-teoretizáló, a konkrét források anyagából levonható következtetéseket figyelmen kívül hagyó, a liturgiátörténetet a IV. századig tartó „aranykorra”, a XX. századi „új reneszánszra”, valamint a kettő közötti dekadencia korára osztó felfogásmód mind a mai napig tartja magát, nem csupán a közbeszédben, vagy érveléstechnikai attitűdként, hanem széles körben alkalmazott, ezért nagy hatást gyakorló, szakirodalmi szinten kezelt kiadványokban is.

vonatkozóan nem alkalmazhatóak mindenestül a más területek női szerzetesközösségeire vonatkozó megállapítások, hanem szükséges a témának egy helyspecifikus, a középkori Magyarország sajátosságait is figyelembe vevő feltárása.

Végezetül fontosnak tartottam, hogy általánosságban beletekintsünk Magyarország középkori liturgikus életének alakulásába: a ránk maradt forrásokból kikövetkeztethető állapotok rekonstruálásával ugyanis azt is ábrázolhatjuk, hogy az apátnő megáldásának szertartása egy sokszínű, a kutatásra, megismerésre méltó rendszerbe illeszkedik, ez a rituális világ pedig a maga következetességével, kimunkáltságával, szépségével a magyar középkor vallásos és kulturális életének - minden túlzás nélkül állíthatjuk - egyik legszebb tanúja.

A dolgozat második nagy egységében kerül sor a források konkrét vizsgálatára, elemzésére, az azokból levonható tanulságok összegzésére. Itt sem elégedhetünk meg csupán elszigetelt vizsgálattal. A középkori liturgiátörténet magyarországi kutatása napjainkban egyébként is nagy érdeklődéssel fordul az egyes ránk maradt források eredetének és egymással való összefüggéseinek vizsgálata felé. A fent kifejtett vizsgálati mátrix mellett a másik alapvető vonatkoztatási rendszer tehát, amelybe a középkori Magyarországon végzett apátnő megáldást belehelyezem, az Európa más területein végzett rítusok halmaza. Ennek a területileg és időben kiterjedtebb környezetnek a vizsgálata azért tűnik hasznosnak, mert egyrészt láthatjuk, milyen rituális gazdagság jellemzi a középkori liturgiát Európában, másrészt a magyarországi gyakorlat helyének és sajátosságának meghatározására szintén kísérletet teszünk ezen a horizonton. Ezzel nem titkolt szándékom a magyarországi források - és általánosan is a középkori magyarországi liturgikus gyakorlat - európai kapcsolataira történő reflexió által egyfajta genealógiai tézis alkotása a magyarországi apátnő megáldási rítus eredetével, forrásaival, alapvetően a magyar ritualitás kapcsolataival összefüggésben. Ezen a téren - az apátmegáldás fentebb említett vizsgálata során - már sikerült jelentős, eddig nem ismert összefüggéseket feltárnom a középkori veszprémi püspökség és Regensburg liturgikus gyakorlata között, amelyet tovább árnyalhat az apátnők megáldása szertartásának elemzése is.⁹

Összegezve tehát, jelen dolgozat iránya a következőkben foglalható pontokba:

⁹ Vö. ARADI: *Il rito della benedizione dell'abate nel Pontificale di Veszprém dal sec. XIV.*, pp. 45-47.

- (1) A középkori Magyarországon végzett apátnő megáldási szertartás környezetének, modus vivendijének leírása, ezen belül kitérve a következőkre:
- az apátnő megáldási szertartás általános bemutatása (a szertartás fejlődéstörténete, lelkisége, alapvető szimbolikája)
 - a női monasztikus szerzetesség bemutatása a középkori Magyarországon
 - a Magyar Királyság területén végzett középkori liturgia bemutatása a vizsgált szertartás elhelyezése ebben a rendszerben
- (2) A rendelkezésre álló liturgikus források elemzése, ezen belül:
- a konkrét magyarországi források bemutatása
 - a magyar források elhelyezése a korabeli Európa forrásainak rendszerében

A dolgozathoz terjedelmes függelék kapcsolódik. Az első ezek közül a dolgozatban előforduló összes liturgikus szöveget egy helyen hozza, azok magyar fordítását is közölve. A továbbiakban közlöm a feltárt 48 forrás konspektusait, végül pedig a dolgozatban leggyakrabban szóba kerülő ordókat teljes terjedelmükben, ezek remélhetőleg megkönnyítik a vizsgált szertartások, azok összefüggéseinek áttekintését.

Dolgozatom keretein túlmutat a Magyarországon élő, kanonoki regulákat követő közösségeknek, valamint a kanonikus apátnő benedikálásnak vizsgálata, ugyanígy nem térek ki a keleti vonatkozású közösségekre és rítusokra sem. Egyéb középkori római vonatkozású ordók ugyan szóba kerülnek majd - mindenek előtt az apátmegáldás szertartása -, ám csak annyiban térünk ki vizsgálatukra, amennyiben érintik fő témánkat: az apátnő megáldását.

1.2. A TÉMA KUTATÁSTÖRTÉNETE

A dolgozat tematikájának szerteágazósága okán a kutatástörténeti adatolást is meglehetősen sok területre kiterjesztve kell végeznünk. Itt azokat a kutatási eredményeket említjük meg, amelyek e dolgozat elkészítéséhez kiindulási pontot jelentettek, esetleg amelyeket új összefüggésekbe helyezve a disszertáció megírása során felhasználtunk.

Az általános liturgiátörténeti leírásokhoz a szakirodalom nemzetközileg is ismert és publikált megállapításait használtuk fel. Ezen belül viszonylag kevesen voltak azok a kutatók, akik az apátnő megáldásával konkrétan is foglalkoztak. Közülük kiemelkedik *Adrian Nocent* aki ezen rítus liturgiátörténeti vonatkozásait tárgyalta,¹⁰ kitérve a középkorból ránk maradt legfontosabb forrásokra. Az apátnő megáldás lelkiismereti vonatkozásait a történelmi regulák nyomán *Albert de Vogüé* és *Armand Veilleux* mutatta be.¹¹

A magyar középkorra vonatkozó liturgiátörténeti összegzések nagyrészt az elmúlt száz év kutatásainak eredményeire támaszkodnak, hivatkozva a legújabb megállapításokra, amelyek általában a XX. században a középkori magyar liturgikus források vizsgálatából levont konzekvenciákat gondolják tovább, vagy éppen újra. A magyar liturgia korábbi, XX. századi kutatási szakaszából *Radó Polikárp* bencés szerzetes, biblikus, liturgista és könyvtörténész, valamint *Dobszay László* liturgiátörténész, zenetudós és karnagy munkásságát emeljük ki, akik bár különböző korokban és különböző megközelítésekkel viszonyultak a középkor magyarországi liturgikus életéhez, mégis képesek voltak egy nagy ívű, átfogó szintézis megalkotására. Míg *Radó* a forrásfeltárás- és rendszerezés terén tett számunkra is használható

¹⁰ MARTIMORT (ed.): *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia, 1: Principi della liturgia, 3: I sacramenti*, Edizione rinnovata, Queriniana, Brescia 1987. és NOCENT: „La benedizione dell'abate e della badessa”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1989, pp. 33-39. és NOCENT: „L'Ordo benedictionis abbatis et abbatissæ”, *Rivista liturgica*, 60 (1973), pp. 321-340.

¹¹ Vö. DE VOGÜÉ: *La communauté et l'abbé dans la règle de saint Benoît*, Desclee de Brouwer, 1960, p. 159. és VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiate cénobitique et ses implications liturgiques”, *La vie spirituelle* 21 (1968), pp. 351-393.

fundamentális megállapításokat¹², addig *Dobszay* már messzemenő következtetéseket von le a magyar úzus egységét és tagoltságát illetően,¹³ valamint európai szintű összehasonlító vizsgálatnak veti alá a magyar úzust, ezzel kijelölve egy olyan irányt a magyar liturgiátörténészek számára, amelytől ma sem tűnik indokoltnak eltérni. Másik jelentős érdeme a magyar állam- és egyházszerkezet kialakulásának és a korban vele együtt lejátszódó hazai liturgiaformáló folyamatok szoros kapcsolatának felismerése.¹⁴

Korunkban új lendületet vett a középkori liturgia és a magyar középkor liturgikus gyakorlatának, forrásainak kutatása és rendszerezése. Úttörő munkát végez e téren *Földváry Miklós* liturgiátörténész, filológus, az *ELTE BTK* docense, számos magyar és európai vonatkozású liturgiátörténeti tanulmány szerzője. Hozzá kapcsolódik egy liturgiátörténeti kutatást végző kutatócsoport megszervezése és koordinálása, amely a budapesti *ELTE BTK Vallástudományi Központján* belül működik. Ennek a csoportnak a munkája kutatásomhoz és dolgozatom elkészítéséhez elengedhetetlen anyagokkal szolgált. Az egyes magyar vonatkozású források ismertetése, leírása alapvetően szintén *Földváry* nevéhez fűződik. A kutatásunkhoz kapcsolódó két legfontosabb forrás, a *Zágrábi Pontifikálé* (Zágráb, Knjižnica Metropolitana, MR 124) és a *Veszprémi Pontifikálé* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 317). Előbbi *Ivan Šaško* zágrábi segédpüspök, liturgiátörténész munkája nyomán jelent meg kritikai és faximile formában, leíró tanulmánnyal kiegészítve¹⁵, utóbbi forrásunk ismertetése terén pedig *Szaszovszky Ágnes* liturgiátörténész tett fontos lépéseket.¹⁶

A magyarországi monasztikus szerzetesség történetével kapcsolatos kutatások szintén a XX. században lendültek fel, Az egyetemes történeti, rendtörténeti munka a

¹² Vö. RADÓ: „A magyar liturgia eredete a XI. században”, *Vigilia* XXII (1957) 391–399. és RADÓ: „De originibus liturgia Romana in Hungaria saculi XI.”, *Ephemerides Liturgica* XI (1959) 299–309. és RADÓ: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungaria*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Szechenyi Könyvtára (Stephaneum nyomda), Budapest 1941.

¹³ Vö. DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*, Új ember, Budapest, [s. a.]

¹⁴ Vö. DOBSZAY: „A középkori magyar liturgia István-kori elemei?”, in GLATZ - KARDOS (ed.): *Szent István és kora*, Budapest 1988.

¹⁵ Vö. ŠAŠKO: *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124): Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”, Zagreb 2005.

¹⁶ Vö. SZASZOVSZKY: *A Veszprémi pontifikálé templomszentelési ordója*, doktori disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2013.

bencés szerzetesség női ágával kapcsolatban *Philibert Schmitz* monográfiája, amelynél alaposabb és részletesebb leírás még nem született ebben a témában.¹⁷ Ugyanilyen igényességű *Lékai Lajos* ciszterci szerzetes összefoglalása a ciszterci rend egyetemes történetéről, amely bőségesen kitér a női szerzetesség vonatkozásaira is.¹⁸ A magyarországi egyháztörténet nagyhatású kutatója és szintézisalkotója, *Török József* római katolikus áldozópap, teológus, egyháztörténész, a PPKE HTK egykori tanszékvezető professzora műveiben számos bencés és ciszterci rendtörténettel kapcsolatos adatot találhatunk, amelyek a téma magyarországi vonatkozása tekintetében megkerülhetetlenek.¹⁹ Ezt egészítik ki *Puskely Mária* szerzetességteológiai és -történeti adatai.²⁰ Az egyes monostorokra vonatkozó okleveles források felkutatása és közlése terén *Hervay Levente* ciszterci szerzetes, történész elvülhetetlen érdeme.²¹ Végül megemlítjük *Székely Ottokár* ciszterci szerzetes rövid tanulmányát is,²² amely szintén a ránk maradt okleveles adatokat foglalja össze, olyan részletekre is kitérve, amelyek más leírásokban nem találhatók meg.

¹⁷ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, [s.n.] Pannonhalma 2007.

¹⁸ LÉKAI: *Ciszterciek*, SZIT, Budapest, 1991.

¹⁹ TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Panoráma, Budapest 1990.; TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.; TÖRÖK: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.; LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, Mikes, Budapest 1996.

²⁰ PUSKELY: *Kétezzer év szerzetessége*, Dinasztia, Budapest 2008.

²¹ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Editiones Cistercienses, Roma – Budapest 1984.; HERVAY: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon”, in TAKÁCS I.(szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma, 2001.; HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, Mikes, Budapest, 1997.

²² SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon* (Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941-42. évi évkönyvéből), [s.e.] Budapest, 1942.

1.3. FELHASZNÁLT FORRÁSOK, A FORRÁSKUTATÁS ÉS FORRÁSKÖZLÉS SORÁN ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Kutatásom során elsődleges forrásokként a korabeli, középkorból ránk maradt szertartáskönyveket: pontifikálékat, misszálékat, benedikcionálékat használom. Munkámhoz jelentős segítséget nyújt, hogy számos forrás már digitálisan is hozzáférhető, így nagyban leegyszerűsödik a forrásokhoz való hozzáférés és azok kezelése. Emellett - a női szerzetesrendek magyarországi jelenlétének kutatásához - használni szándékozom az egyháztörténeti kutatások eddigi mérvadó megállapításait, és ezeket Európa más területeinek adataival vetem össze. E téren a korabeli forrásokra és a modern történettudomány ide vonatkozó megállapításaira egyaránt támaszkodom majd.

Kutatásommal tehát a középkorból ránk maradt reprezentatív liturgikus források témám szempontjából releváns szertartási szövegeinek kritikai vizsgálata során feltárni ezen úzusok belső struktúráját valamint választ találni eredetük kérdésére. Mivel napjainkra a források feltárása, digitalizálása és közreadása a kutatók elköteleződése és a technikai lehetőségek fejlődése következtében hihetetlen mértékben felgyorsult, ezért lehetőség nyílt arra, hogy egy-egy korszak vagy rítusterület vonatkozásában immáron ne csupán általánosságban, átfogó módon, hanem a konkrétumok szintjén, az egyes források részleteibe menő elemzéseket készítsünk. Ehhez a vizsgálathoz elengedhetetlen és alapvető szükségesség volt a források rendelkezésre állása. A középkori liturgikus források digitalizálása, rendszerezése és internetes közzététele terén az *ELTE BTK Vallástudományi Központjának Liturgiátörténeti Kutatócsoportja* úttörő munkát végez, e tevékenység eredménye, hogy az apátnő benedikálását tartalmazó középkori forrásokhoz a teljesség igényével hozzáférhettem és vizsgálat alá vethettem, azokat egybe tudtam vetni egymással is. Ehhez a munkához a fent említett kutatócsoport által létrehozott adatbázis, az *USUARIUM* anyagát használtam fel, amely szabadon hozzáférhető bármely kutató számára.²³ A kutatócsoport vezetője, *Földváry Miklós*, az *ELTE BTK* docense, aki megálmodta és gondozza az adatbázis anyagát. Ennek

²³ Vö. <http://usuarium.elte.hu>. A forrásokhoz való hozzáféréshez az adminisztrátortól igénylet loginnal és jelszóval van lehetőség.

rendszerezését és bővítését az általa vezetett, rendszeres szakmai konzultációkat folytató kutatócsoport végzi. Az *USUARIUM* feltehetően a legnagyobb és legjobban rendszerezett adatbázis a középkor és a koraújkor nyugati liturgikus forrásainak kutatásához. Aktuálisan több, mint 800 forrás katalógusát tartalmazza, különböző szűrők által kereshető formában, a kutatás sajátosságának, a kutató számára releváns adatoknak megfelelően. Több száz forrás PDF formátumú másolata található az adatbázisban letölthető formában, valamint tematikus indexelésük is fellelhető itt, amely töredékére csökkenti a kutató munkáját. E dolgozat megírása során is felbecsülhetetlen segítséget nyújtott ez az adattár, a felhasznált középkori forrásokat innen letöltve vettem vizsgálat alá.

A liturgikus szövegek forrásközlése kapcsán felmerülhet a betű szerinti, valamint a szöveg szerinti forrásközlés lehetősége. Ha egy kutatás középpontjában a szövegfilológia vagy a kodikológia, paleográfia áll, nyilvánvalóan a faximile a megfelelő változat, hiszen itt elsősorban a szöveg, nem pedig annak tartalma a vizsgálat tárgya. A források egyébiránt mindenki számára rendelkezésre állnak könnyen hozzáférhető formában, akik számára a források szövege ilyen szinten érdekes. Jelen dolgozat célkitűzésének megfelelően azonban más módszert választottunk. A szövegek sajátosságai nem betű-szinten, hanem szöveg szinten érdekelnek most bennünket, a szövegek összehasonlító elemzése sem a betű szerinti differenciákra, hanem a tételek szintjén tapasztalható párhuzamokra koncentrál, valamint azok liturgikus, rituális, teológiai vonatkozásaira. Ennek megfelelően a források szövegeit korrigálva közöljük: az eredeti forrásban szereplő rövidítések és összevonások feloldásra kerülnek, és nem ragaszkodunk a korabeli helyesírási módhoz sem. A liturgikus tartalom szempontjából ugyanis teljesen közömbös, hogy a korabeli helyesírás szerinti átírást, vagy az egységes, modern és normalizált helyesírás szerinti közlést részesítjük-e előnyben. Ennek eredményeként egy célunknak megfelelően homogén minőségű és kezelhetőségű, a jelen dolgozat vizsgálati szempontjainak leginkább megfelelő szöveganyagot kapunk, ez szerepel majd mind a dolgozat korpuszában szereplő idézeteknél, mind pedig a forrásokat közlő függelékekben. Egyetlen kivételt jelent a *II. Függelék* konspektusa, ahol kimondottan az összehasonlító forráselemzés céljaira közöljük az egyes ordók tételeinek és rubrikáinak incipitjeit. Itt hasznosabbnak és célszerűbbnek látszott az

eredeti helyesírás és a betű szerinti sajátosságok megtartása, a könnyebb differenciálhatóság céljából.

A liturgikus szövegek esetében a záradékot képező formulákat elhagyjuk, csupán a kezdő szavakkal utalunk rájuk. Középpontozást csak a legszükségesebb mértékben alkalmazunk, mondatokra tagoljuk a szöveget, ám belső mondattagolásokat csak olyankor alkalmazunk, ha az értelmezhetőség megkívánja. Ugyanígy az áttekintést, értelmezést megkönnyítendő helyeztünk el egyes tagoló elemeket: sortöréseket, számozásokat az egyes új tételek előtt, vagy éppen a tételek belső szakaszhatárain. A szöveg közben idézett részleteket kurziválva, a hosszabb szövegeket vagy egész tételeket a szövegtől elkülönítve, kiemelve közöljük.

Magyar fordítást nem közlünk a dolgozat közben, azt különálló helyen, az *I. Függelékben* hozzuk majd. A fordítások közlésével célunk csupán a latin szöveg megértésének megkönnyítése, így inkább értelem szerinti fordításra törekedtünk, mint műfordításra.

2. TÖRTÉNETI, LITURGIKUS ÉS TEOLÓGIAI HÁTTÉR

2.1. AZ APÁTNŐ BENEDIKÁLÁS SZERTARTÁSÁNAK ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA

Az a szertartás, amellyel a monostor apátnőjét szakrális módon hivatalába bevezették, beiktatták, hosszú évszázadokon keresztül csiszolódott, formálódott az egyes korok és területek szokásainak megfelelően. Elnevezését illetően eleinte az *ordinatio* szót használják e szertartásra, később, a középkor vége felé válik használatossá a *benedictio* szó, amely a dogmatikai differenciálódás fejlődésével talán a szentségi karakter hiányát kívánja kihangsúlyozni.²⁴ Annak ellenére, hogy az egyes rítusterületek különböző korokból származó rítusai mérhetetlen sokszínűséget mutatnak, mégis akadnak olyan tényezők, amelyekről azt mondhatjuk: általánosan jellemzőek az apátnő megáldás szertartására kortól és helytől függetlenül, vagy éppen az apátnő megáldás jellegzetes mozzanataiként, esetleg körülményeiként önmagukban is méltóak a vizsgálatra.

A következőkben ennek megfelelően vizsgálni fogom a szertartás történeti fejlődését, kitérve a legfontosabb forrásokra, amelyeken keresztül jól megfoghatóvá válik a változások mibenléte. Ezután a megáldási rítus általános bemutatása következik, még függetlenül a rítus szövegeitől és konkrét mozzanataitól. Itt esik szó többek között arról, hogyan zajlott az apátnő megválasztása, kit lehetett egyáltalán erre a tisztségre jelölni, milyen tényezők játszottak szerepet egy apátnő megáldás megünneplésében. Végül pedig mindennek a lelki, spirituális, teológiai háttérét szándékozom megvilágítani, hiszen végső soron az apátnő tisztsége arról szólt, hogy övéi gondos vezetőjének, és Isten előtt hűséges szolgálónak bizonyuljon.

²⁴ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 223.

2.1.1. A szertartás gyökerei, fejlődéstörténete a római liturgiában

A bevezetésben már szóltunk arról, hogy az apátnő megáldásának szertartása szoros kapcsolatban áll az apátmegáldás rítusával. Utóbbi volt ugyanis az az ordó, amely a történelem folyamán előbb megszilárdult, és így alapot és modellt adott az apátnő megáldás szertartásának kidolgozásához. Emellett - mint azt látni fogjuk - ez a két szertartás mindig egymással szoros egységben fejlődött, az apátmegáldás rítusába bekerülő új elemek jelentős részei sokszor azonnal, máskor időben később „átvándoroltak” az apátnő megáldás ordóiba.²⁵ Ezért az apátnő megáldási ordók fejlődésének áttekintéséhez az apátmegáldás szertartásának kezdeteitől kell indulnunk, majd egészen a középkor végéig - addig a pontig, amíg a pontifikális rítusok formálódásáról beszélhetünk - együtt kell vizsgálnunk őket, ennek során külön reflektálva a két szertartás különbségeire, az apátnő megáldás sajátosságaira.

a) *Az apáti tisztséggel foglalkozó legkorábbi források: A Regula Magistri²⁶ és Szent Benedek Regulája²⁷*

Az apátmegáldás első említése az úgynevezett *Regula Magistri* (továbbiakban RM) című kora-középkori szerzetesi szabálykönyvben található,²⁸ és bár nem liturgikus forrásról, szertartáskönyvről, hanem egy általános-jellegű szerzetesi szabályzatról van szó, annak 93. fejezetben az új apát beiktatása kapcsán mégis egy kifejtett és gondosan megszerkesztett forma leírásával találkozunk „*De ordinatione novi abbatis electi de omnibus a priore*” címmel.²⁹

Itt közlöm a RM teljes rítusát, felosztva nagy szertartási egységekre:

²⁵ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 224.

²⁶ „Regula Magistri (a VI. század elejéről)”, in J.-P. MIGNE (ed.), *Patrologiae cursus completus (...) : series latina*, 88, Garnier, Parisiis 1844-1865, col 943-1052.

²⁷ *Szent Benedek Regulája* (ford: Söveges Dávid OSB), Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.

²⁸ Keletkezését a legtöbb kutató az V-VI. szd. fordulójára teszi.

²⁹ Vö. „Regula Magistri”, i.m., col 1047-1050.

(1) Püspöki szentmise bemutatása:

Post hæc statim oratione ab omnibus facta accersitus statim præsul ecclesiæ ipsius territorii vel testimonio eius clericatus officii mutato episcopi manu nomine eius in abbatis honorem in diptyco post nomen prioris eius iam missa altaris in oratorio a clerico recitetur ipso oblationem fratrum recitante. Si tamen abbas adhuc defunctus non fuerit et adhuc deletus a vivis non fuerit tunc post nomen maioris. Nam postquam defuncti nomen inter quiescentes migraverit novi nomen in capite scribatur. Mox ergo celebrantes in oratorio missas cum explicuerint præsentem ut diximus pontifice vel cuncto ordine clericatus officii data ei a priore pace vel subsequente congregatione tradat ei in manum hanc regulam simul et petitas claves a cellerario de inticis monasterii et brevem rerum universarum ferrarumque et codicum vel universarum mobilium et collata singulorum testamenta omnia ante pontificem assignentur.

(2) A regula átadása intelmekkel kiegészítve az apáti felelősségre és a bűnöktől való tartózkodásra vonatkozóan:

Nam dicat ei cui dat regulam hanc præsentem pontifice vel universo clero eius: Accipe frater legem Dei hanc regulam in qua observantibus æternam provideas vitam negligentibus sempiternum proponas iudicium. Hic anima vincit aut perit hic vita aut amittitur aut tenetur. Hic pendet istarum quas conspicias animarum a te Dei exactio. De hoc breve gregis istius in iudicio Domini post me tu facturus es rationem. Memento frater memento quia plus cui creditur plus ab eo exigitur et esto iam sollicitus et noli esse securus de lupi voracibus faucibus diabolicas insidias gregi tuo futuras sed et vulneribus animarum vel ruinis culparum quibus artibus vel monitionibus ad salutem animas valeas instaurare. Esto iam quantum potes vigilans et sollicitus quia usque hodie fuisti securus.

(3) Bevezetés az imaterembe, és az apáti hely elfoglalása, könyörgések, majd az új apát az oltárra helyezi a regulát, a közösség pedig a *Confirma hoc Deus* antifónát énekli:

Hæc cum compleverit regulam istam tenenti in manu iterato dicat abbas: Ingredere in oratorium Domini et sta in loco meo cum congregatione iam tua. Alliget summus sacerdos orationibus suis in gestis cælorum quod suscepisti in terris. Et post hæc dicta tradat ei pallium suum quo accepto qui acceperit osculetur manum dantis. Et cum acceperit mox ingressus cum sacerdote novus abbas cum congregatione iam sua in oratorium et stans in loco prioris postquam sacerdos pro eo orationem fuderit statim vadat novus abbas ad altare et ponat super eum Regulam et dum eam ponit quam accepit dicat retro omnis congregatio una cum ipso hunc versum: Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis. Cum gloria et cantilena.

(4) Imádság a földre borulva, majd békecsókok:

Quæ cum prædixerit mox clara voce prosternens se in orationem pavimento expetat pro se orare sacerdotem: quod et retro stans congregatio similiter pavimento adhæreat et surgentes post completam orationem osculetur genua sacerdotis et erigatur ei ad pacem. Deinde omni officio eius pacem contradat deinde præpositis vel omni congregationi et sic exeat disciplinæ tradens claves manu sua cellerario. Mox vadens et orationem cum omnibus complens sine sacerdote iam ipse petita benedictione in cathedra sedeat prædecessoris primo præpositi deinde omnes eius genua osculentur. Mox surgens vadat ad iacentem priorem et osculetur genua eius porrigatur ad pacem ei.

(5) Imádság kérése a saját szolgálatáért

Post acceptam pacem quondam prior dicat omnibus: Fratres, et pro me orate ut orationes animarum vestrarum transactus una cum mea possim in die iudicii ante Dominum discussorem integras exponere et fideliter consignare et quomodo vos constabilivit Dominus in terris et meos bene exitus suscipere dignetur in cælis.

A RM apátmegáldási rítusa egy kidolgozott, precíz, mély lelki vonatkozásokkal bíró, mégis gyakorlatias, lényegre törő ordó. Megtalálhatóak benne az apát megáldásának későbbi alapelemei közül a regula átadása, az imádságos és áldó blokkok, a földre borulás, vagy az installáció, a beiktatás mozzanata. A szertartás a közösség egésze előtt zajlik, számos elem pedig szorosan kapcsolódik magához a monostorhoz, például az új apát bevezetése az oratóriumba, és beültetése az első helyre. A szertartás még nem illeszkedik a szentmise menetébe, mint az később - a pap- és püspökszentelés mintájára - szokásossá válik, hanem a szentmise bemutatása után zajlik. Külön szabályok vonatkoznak arra az esetre, ha az előző apát még életben van.³⁰ A RM ordójának előzményeiről nem tudunk, az valószínűleg egy apát vagy egy közösség saját szokásrendjének megörökítése, vagy éppen kidolgozása.

Bár *Szent Benedek Regulája*³¹ (továbbiakban RB) - amely az apát szerepével kapcsolatban az RM után a legfontosabb kora-középkori forrásunk - nem hoz apátbeiktatási rítust, de mint azt később, a teológiai kifejtésnél látni fogjuk, az apát tisztségéről, feladatairól, lelki és emberi tulajdonságairól hosszan értekezik majd.³² Csupán ennyit olvashatunk a RB 64. fejezetében: „A beiktatott apát pedig gondolja meg mindig, milyen terhet vállalt magára, és kinek ad majd számot sáfárkodásáról.”³³ Tehát volt valamilyen formája az apát hivatalba lépésének, beiktatásának, ám annak vizsgálata, hogy *Szent Benedek* korában, az újonnan formálódó, és a benedeki *Regulát* átvevő közösségekben milyen szertartással iktatják be az új apátot, nem tartozik vizsgálatunk körébe. Csupán feltételezés szintjén említem meg a lehetőséget, hogy amennyiben - és ez jól alátámasztható³⁴ - a RM volt *Benedek* szabálykönyvének egy alapforrása, úgy *Benedek* nyilvánvalóan az abban szereplő leírást is ismerte, így talán azt alkalmazhatták az ő közösségeiben is. A *Regulában* mindennek talán azért nem

³⁰ Vö. NOCENT: *La benedizione dell'abate e della badessa*, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.), *Anamnesis, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1989, p. 34.

³¹ A *Szent Benedek Regulájából* vett idézetekre RB jelzettel a szövegen belül hivatkozunk, a leelőhely fejezete és azon belüli szakasza számával, ld. *Szent Benedek Regulája* (ford: Söveges Dávid OSB), Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.

³² Ennek legszebb összegzését ld. RB 2. fejezetében.

³³ RB 64,7.

³⁴ Vö. *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, 1. vol., Marietti, Casale Monferato 1983, col. 522.

látjuk nyomát, mert műfaját és célját tekintve nem szertartáskönyvnek, hanem annál alapvetőbb, általánosabb szabályzatnak készült.

Apátnők megáldásáról - és egyáltalán női szerzetességről - érthető módon sem az RM, sem a RB nem tesz említést, hiszen mindkét forrás férfi közösségek számára készült, és a női szerzetesség ebben a korban még csak csírájában létezett. Ám e két forrás hatása kezdettől fogva kimutatható a formálódó monasztikus női szerzetességre, annak struktúrájára, az apátnői tisztség karakterének, lelkiségének kialakulására.

b) Az apát- és apátnő megáldás szertartása a XI. századig

Az első keresztény századok során az apát és az apátnő megáldásának ritualitásáról kevés szó esik, csak elvétve fordul elő arra történő utalás. Ilyen Nagy Szent Gergely levele Urbicus apáthoz *Ad respectam abbatissam* címmel,³⁵ vagy Canterbury Theodor püspök kánonjainak könyve, amely - mint azt később látni fogjuk - a középkori, kifejlett apátnő megáldási szertartásnak egyik fontos hivatkozási alapja lesz. Ezt olvassuk: „*Presbyter potest abbatissam consecrare cum missæ celebratione. In abbatis vero ordinatione episcopus debet missam agere, et eum benedicere inclinato capite, cum duobus vel tribus de fratribus suis et donet ei baculum et pedules*”.³⁶ Bár nem egyértelmű, hogy ez azt jelenti-e, az apátnőt megáldhatta áldozópap is, míg az apátmegáldást csak püspök végezhette, mégis látjuk, hogy az apátmegáldás mellett nem sikkad el az apátnők megáldásának szertartása sem, arra külön kitér forrásunk.

Időben előrehaladva következő említésre méltó forrásaink már konkrét szertartáskönyvek, amelyek ugyan még sokszor esetlegesen, kidolgozatlan formában közölnek ordó-kezdeményeket, mégis egy egyre inkább letisztuló és megszilárduló rend iránti igényről tesznek tanúságot. A korai szakramentáriumok, valamint az első pontifikálék anyagaiban az apátmegáldás formálódásának tendenciájáról elmondható, hogy egyre több elem kerül bele a rítusba a püspökszentelés szertartásából, megjelenik a

³⁵ *Epist., XCI, Ad Fortunatum Neapolitanum Episcopum*, vö. BAUDOT: „Benediction d'un Abbé et d'una Abessa”, in CABROL – LECLERCQ: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 2. vol., Letouzey et Ané, Paris, 1907-1953, col. 724.

³⁶ Uo.

kézzrátétel az ordinációs könyörgéssel, legvégül a pásztorbot átadása. A regula átadásának módja egyébként is imitációs formának tekinthető, mégpedig a az evangéliumos könyv püspökszentelés szertartásán belüli átadását utánozza,³⁷ a pásztorbot pedig egészen a IX. századig nem szerepel az apátmegáldás rítusában, hanem francia területen kerül bele először a szertartás menetébe.³⁸

Az apátmegáldás rítusának áttekintése után érthetjük meg igazán, hogy mennyire fontos köztes kapocsról van szó a püspökszentelés és az apátnő megáldás között, amely nélkül nem érthetnénk meg igazán, miért is jelennek meg egy idő után ordinációs gesztusok és elemek egy olyan benedikción - az apátnő megáldásán - belül, amely szertartásnak karaktere és hatása lényegileg tér el a klasszikus szentelésektől. Úgy is megfogalmazhatjuk ezt, hogy mivel az apát szolgálata bizonyos nézőpontból egyaránt hasonlított a püspökéhez és az apátnőjéhez is, ezért szertartásába átszivárognak a püspökszentelés egyes elemei, majd innen - anélkül, hogy reflektálnának a püspökszentelés kiinduló forrására - továbbhatolnak az apátnő megáldásába is, hiszen az apátnő szolgálata - bár a püspökével közvetlen kapcsolatba már nem állítható - az apátéhoz volt hasonlatos. Így nem mondhatjuk, hogy az apátnő szertartásában püspökszentelési elemek jelennek meg, hiszen az apátmegáldás volt a forrása ezeknek a gesztusoknak. Végző soron ebből is láthatjuk tehát, mennyire indokolt annak kihangsúlyozása, hogy az apátmegáldás az apátnő megáldás mintáját adja, anélkül, hogy bármi alapunk lenne az apátmegáldást átugorva közvetlen hatásra utalni a püspökszentelés és az apátnő megáldás között. Többek között ezért is indokolt, hogy a két szertartás fejlődését együtt tekintsük át.

Ezen a ponton röviden kitérek a pontifikálé, mint liturgikus könyvtípus a jellemzőinek rövid és vázlatos áttekintésére, ennek során nagy vonalakban felvázolom fejlődésének jelentősebb fázisait.³⁹ Minderre azért van szükség, hogy az apát- és apátnő megáldási rítusok fejlődése ne kontextusából kiragadva, hanem az azt magába foglaló

³⁷ Vö. BAUDOT: „Benediction d'un Abbé et d'une Abessa”, i.m., p. 726.

³⁸ NOCENT: *La benedizione di un'abate nella liturgia latina*, i.m., p. 330.

³⁹ A római liturgia szerkönyveinek korai történetével kapcsolatban Földvály Miklós rendszerezését és meglátásait nagyban felhasználtam. Vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikálé és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, Argumentum – ELTE BTK Latin Tanszék, Budapest 2017, pp. 11-27.

források formálódásával organikus összefüggésben állítva jelenhessen meg. Kifejlett formájában pontifikálénak nevezük azokat a liturgikus könyveket, amelyek a püspök által végzett szertartásokat tartalmazzák, megtaláljuk benne mind a szertartás szövegeit, mind pedig a szertartási utasításokat, vagyis a rubrikákat.⁴⁰

A pontifikálé műfaja felé tartó történeti fejlődés bemutatása kapcsán azonban le kell szögeznünk, hogy itt még véletlenül sem szabad egyfajta evolucionista felfogásmódtól indítva azt gondolnunk, hogy a tökéletlenebb forma felől tartunk a tökéletesebb felé, hogy a pontifikálé, mint műfaj tökéletesebb, fejlettebb formája volna a liturgikus könyveknek, mint például a szakramentárium. A liturgikus könyvek formálódását általában a praktikum határozta meg: a könnyebb kezelhetőség érdekében összevontak vagy szétválasztottak korábbi struktúrákat, átrendeztek addig alkalmazott rendszereket. A *pontifikálé* is csupán formális kategória, a Tridentinum pontifikálé-műfajával való hasonlóság okán vezették vissza ezt a terminust a X. század forrásaira. Mindezt a fogalomtisztázást fontos elvégezni azelőtt, mielőtt a *pontifikálénak* nevezett könyvek vizsgálatához kezdenénk.

A pontifikálék legkorábbi változatai tehát még csak részben feleltek meg a fenti definíciónak. A középkori pontifikálék például nem egy alkalommal olyan rítusokat is tartalmaztak, amelyeket nem püspök végzett, nem egy példát látunk középkori pontifikálék esetében például arra, hogy a keresztelés vagy a temetés is ott van a benne található rítusok között, amelyeket áldozópap is elvégezhetett. Sokszor tartalmaznak ezen kívül például a miséhez és a zsolozsmához kapcsolódó rendkívüli szertartásokat is. Másrészt pedig például az apátnő benedikálása kapcsán is azt fogjuk tapasztalni, hogy ez az alapvetően püspök által végzett szertartás ugyanúgy megtalálható misekönyvekben, mint túlnyomóan püspöki szertartásokat tartalmazó forrásokban.

A középkori pontifikálék szerkezete, tartalma és felépítése egészen különböző lehetett a korszaknak vagy az adott helyi hagyománynak, esetleg a szerkesztés

⁴⁰ Vö. NOCENT: „Il pontificale”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis*, 2 : *La liturgia panorama storico generale*, Marietti, Genova 1983, p. 165.

logikájának megfelelően.⁴¹ A középkori pontifikálék struktúrája általában a következő tagozódást mutatja:

- (1) Az egyházi évbe illeszkedő, ünnepnapokhoz kötődő szertartások
- (2) Az ünnepektől független rítusok
- (3) Püspöki áldások

A középkori pontifikále fejlődését a jelenleg használt *Pontificale Romanum*ig viszonylag pontosan rekonstruálhatjuk. E dolgozat keretei között azonban csupán a középkor végéig, az ún. *Durandus-féle pontifikálé* (továbbiakban: PGD) megjelenéséig és elterjedéséig tekintjük át ezt a folyamatot. Ennek a tridenti zsinat rendelkezései nyomán kihirdetett pontifikálé közvetlen előzményének számító PGD alapos vizsgálatát és kritikai kiadását *Michel Andrieu* végezte.⁴² Ezzel párhuzamosan *Andrieu* elvégezte az úgynevezett *Ordines Romani* (továbbiakban OR) anyagának rendszerezését és kiadását.⁴³ Őhöz kapcsolódik annak felismerése is, hogy a XIII. századi pontifikálék és az OR anyaga a X. század közepén, *Mainzban* összeállított *Német-római pontifikáléban* (továbbiakban PRG) összekapcsolódik egymással, amely így tulajdonképpen az első mai értelemben vett pontifikálénak számít a liturgiátörténetben. E kódex kritikai kiadása *Cyrille Vogel* nevéhez fűződik.⁴⁴ Míg a *Német-római pontifikálé* környezetét *Niels Krogh Rasmussen* tárta fel még mélyebben⁴⁵, addig a Rómában használt korábbi pontifikálék és a *Durandus-féle* változat közötti kapcsolatokat *Marc Dykmans* elemezte⁴⁶. A fejlődés legfontosabb állomásai, amelyeket

⁴¹ VOGEL – STOREY – RASMUSSEN: *Medieval liturgy: an introduction to the sources*, Pastoral Press, Washington (DC) 1986, pp. 225-256.

⁴² ANDRIEU: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1940.

⁴³ ANDRIEU: *Les Ordines Romani du haut moyen âge, 1: Les manuscrits; 2: Les textes (Ordines I-XIII); 3: Les textes (Ordines XIV-XXXIV); 4: Les textes (Ordines XXXV-XLIX); 5: Les textes (Ordo L)*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Louvain 1931, 1948, 1951, 1956, 1961.

⁴⁴ VOGEL - ELZE: *Le pontifical romano-germanique du Xe siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII); 2: Le texte II (NN. XCIX-CCLVIII); 3: Introduction générale et Tables*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1963, 1972.

⁴⁵ RASMUSSEN - HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Leuven 1998. pp. 9-32 és pp. 431-512.

⁴⁶ DYKMANS: *Le Pontifical Romain révisé au XV siècle*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1985. (Studi e Testi 311), pp. 150–157.

a későbbi történeti bemutatásnál mi is követni fogunk, így foglalható össze vázaltszerűen:⁴⁷

- (1) VI-XI század: *Ordines Romani* és a “nagy szakramentáriumok”
- (2) IX-XI század: A “primitív” pontifikálék
- (3) X század: A Német-római pontifikálé
- (4) XII század: A római pontifikálék első változata
- (5) XIII század: A római pontifikálék második, “kuriális” változata
- (6) XIII század: Durandus pontifikáléja
- (7) XIV század: Durandus pontifikáléjának római recepciója

A fenti állomások egyáltalán nem fejlődési sort alkotnak, az egyes korszakoknak csupán reprezentatív forrásaiként emeltük ki őket, amelyek között sokszor csupán érintőleges kapcsolat áll fenn. Mégis alkalmasak arra, hogy a pontifikálé forma fejlődésének nagy vonalakban történő bemutatásakor modellként, példaként hivatkozzunk rájuk.

A pontifikálé, mint önálló műfaj kialakulás a X. század közepére tehető. Ám kialakulása szorosan kötődik más forrásokhoz, sőt, az első pontifikálék - mint azt korábban már érintettük - kimondottan korábbi szertartáskönyvek egyesítéséből, összekapcsolásából jöttek létre. Ezért most azokkal a forrásokkal foglalkozunk, amelyek ebben a redakcióban is jelentős szerepet tölthettek be. Nagyon hasznosnak tűnik együtt tárgyalni a szakramentáriumokat és a római ordókat, hiszen gyakorlati szempontból használatuk is együtt, egymást kiegészítve történt. Míg a szakramentáriumok általában nem tartalmaznak szertartási utasításokat - későbbi kifejezéssel élve „rubrikákat” -, addig az OR pontosan ennek komplementerét adják: a szertartás szövegeit nem hozzák, csupán a liturgikus gesztusokat, mozgásokat, kellékeket, a szertartás lefolyását és a celebrálók tevékenységét szabályozzák. Éppen ezért az *Ordokat* a szertartás közben nem használták, csupán annak előkészületei során és menetének rögzítése céljából volt szerepük. Továbbá szerepeltek bennük a megfelelő helyen mondandó szertartási szövegek kezdő szavai, úgynevezett incipitjei is. Látható, hogy itt még nem volt cél

⁴⁷ FÖLDEVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikálé és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 6.

szétválasztani egymástól a püspöki szertartásokat és az egyéb funkciókat rögzítő szertartáskönyveket. A nagy szakramentáriumok többségében egyaránt megtalálhatóak a püspökök és a papok által celebrált szertartások, és az ordók sem választják szét külön kötetekre a püspöki és egyéb szertartásokat.

Történeti és logikai sorrendben haladva egyaránt érdemes először a szakramentáriummal, mint a pontifikálé előzményét képező egyik jelentős műfajjal foglalkoznunk.⁴⁸ A legfontosabb „nagy” szakramentáriumok fő célja általában a misében a püspök vagy a pap által elimádkozandó liturgikus szövegek összegyűjtése volt, a misén kívüli szertartásokat a függelékben közölték. A misére vonatkozó részben is találhatunk olyan szertartásokat, amelyeket kimondottan püspök végzett. Ilyenek például a nagycsütörtöki olajszentelés vagy a vezeklők visszafogadása, vagy pedig a keresztelés és bérmálás szertartása nagyszombaton. A misén kívüli püspöki szertartások közül a legfontosabbak a templomszentelés, az ordinációk vagy a szüzek megáldásának szövege.

Az apát- és apátnő megáldásra vonatkozóan a két nagy szakramentárium-típus közül az első, az ún. *Gelasianum-típusú szakramentárium*⁴⁹ témánk szempontjából irrelevánsak, azok ugyanis nem tartalmazzak az apát- és apátnő megáldásra utaló adatokat. Annál fontosabb megvizsgálnunk a másik nagy szakramentárium-családot képező úgynevezett *Gregoriánus-típusú szakramentáriumokat*, amelyek több szempontból eltérnek a Gelasianum-típustól, tartalmukat, struktúrájukat, valamint használati területüket tekintve egyaránt, ez a szertartáskönyv-típus ugyanis elsősorban a Róma városában, azon belül is eredetileg a pápa által celebrált liturgia végzéséhez kötődő szövegeket tartalmaz.⁵⁰ A *Sacramentarium Gregorianum*⁵¹ hozza az első ismert, konkrét szertartási szöveget, amely apát és az apátnő megáldására egyaránt

⁴⁸ A szakramentáriumok pontos leírását és főbb típusainak bemutatását ld. RIGHETTI: *Manuale di storia liturgica*, 1: *Introduzione generale*, Ancora, Milano, 1964, p. 276.

⁴⁹ Vö. *Liber sacramentorum Romanæ Ecclesiæ ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. Lat. 316/Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56), DUMAS (ed.): *Liber Sacramentorum Gellonensis*, 1: *Textus*; 2: *Introductio, tabulæ et indices*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 159-159A), Brepols, Turnhout 1981.

⁵⁰ Vö. RIGHETTI: *Manuale di storia liturgica*, 1: *Introduzione generale*, i.m., pp. 286-293.

⁵¹ DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits* (Spicilegium Friburgense, 16), Éditions universitaires de Fribourg, Fribourg 1992.

alkalmasként van megjelölve, és amely a későbbi megáldási ordóknak is szerves részét képező tipikus oráció:⁵²

Concede quæsumus omnipotens Deus ut famulum tuum illum vel illam ad regimen animarum elegimus gratiæ tuæ dono prosequere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

A Gregoriánium-típushoz tartozó úgynevezett *Sacramentarium Gellonense*, azon belül az ún. *Phillipps-szakramentárium*⁵³ ugyanezt a könyörgést hozza CCCLXXV sorszám alatt *Oratio ad abbate faciendum* címmel, a CCCLXXVI számú ordóban - amelynek a címe *Oratio quando abbas vel abbatisa ordinatur in monasterio* - pedig mindezt megtoldja három további könyörgéssel. Ezek közül az utolsó kimondottan az apátnők megáldására használatos, és a későbbi szertartások legjellegzetesebb imádságává válik majd. A *Sacramentarium Gellonense* vonatkozó része a következő tételeket hozza:⁵⁴

2577 Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas ecclesiæ præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti

⁵² Vö. DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits*, i.m., p. 342.

⁵³ A VIII. század végén Meauxban keletkezett, erőteljes frank és monasztikus hatás alatt. Vö. *Sacramentaire Phillipps*. MS. Berlin, Staatsbibliothec Phillipps 1667. Edition en préparation, par D. O. Heiming. n. 1591-1594, in MIGNE: *Patrologiæ cursus completus*. Series Latina, I-CCXXI., Paris, 1841-1864, tom. 159.

⁵⁴ MIGNE: *Patrologiæ cursus completus*, i.m., tom. 159. pp. 399-400, ordo n. 391, 392.

fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

2578 Item alia benedictio. Omnipotens sempiternæ Deus, affluentem illum spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam illam nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispiciat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cœlestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclæsiam fideliter ut speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cœlestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

2579 Item alia. Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

Ugyanez a három könyörgés található a *Liber sacramentorum Augustodunensis*⁵⁵ kéziratában, a CCCLXVIII. ordó az *Item Oratio quando abba uel abbatissa ordinatur in monasterio* címet viseli. Ezen kívül a *Sacramentarium Gellonense* tartalmaz még egy külön könyörgés sorozatot az elhunyt apátért végzett szentmisékre, amelynek címe *Item alia missa pro sacerdote sive abbate*.⁵⁶ A három könyörgés - két *oratio, secreta*, egy kánon-betét és *postcommunio* - a következők:

2943 Deus qui famulum tuum illum sacerdotem atque abbatem et sanctificasti vocatione misericordiae et adsumpsisti consummatione felici suscipe propitius preces nostras et praesta ut sicut ille tecum est meritis, ita a nobis non recedat exemplis. Per Dominum >

2944 Omnipotens sempiternae Deus maiestatem tuam supplicis exoramus ut famulo tuo illo abbati adque sacerdoti quem in requiem tuam vocare dignatus es domus sedem honorificatam et fructum beatitudinis sempiternae ut ea quae in oculis nostris docuit et gessit non iudicium nobis pariat sed profectum adtribuat ut pro quo nunc in te gaudemus iri terris cum eodem apud te exultare mereamur in caelis. Per Dominum >

2945 SECRETA. Concede quæsumus omnipotens Deus ut anima famuli tui illi abbatis adque sacerdotis per hæc sancta mysteria in tuo conspecto semper clara consistat qui fideliter ministravit. Per Dominum >

2946 INFRA ACTIONE. Hanc igitur oblationem Domine quam tibi pro anima famuli tui illi abbatis adque sacerdotis offerimus quæsumus Domine placatus intende pro quo maiestati tuæ supplicis fundimus preces ut eam in numero sanctorum tuorum tibi placentium facias dignanter adscribi. Per Dominum >

⁵⁵ HEIMING (ed.): *Liber sacramentorum Augustodunensis*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 159), Brepols, Turnhout, 1984), pp. 193-194.

⁵⁶ HEIMING (ed.): *Liber sacramentorum Augustodunensis*, i.m., p. 471, ordo n. 496.

2947 POSTCOMMUNIO Prosit quæsumus Domine animæ famuli tui illi sacerdotis misericordiæ tuæ implorata clementia ut in quo speravit et crededit æternum capiat te miserante consortium. Per Dominum >

Az OR korpuszának legkorábbi része a VII. századból, míg a legújabb a X. század közepéről származik. Bár a római ordók nevükben rómaiak, mégsem csupán Róma város liturgiájára vonatkoznak, sőt, többségükben már a frank elemekkel átszőtt szertartásokat mutatnak be. Ezen források jó része *Michel Andrieu*-nak köszönhetően 5 kötetes kritikai formában és kommentálva is rendelkezésünkre áll.⁵⁷ *Andrieu* elmélete szerint az 5 kötetben található 50 szertartás eredetileg mind külön-külön libellusban szerepelt, ám egy későbbi redakció következtében összeszerkesztették őket.⁵⁸ Témánk szempontjából a kiadvány 4. és 5. kötete lehet érdekes, amely a kimondottan püspöki szertartásokat foglalja magába. Ezek az ordók tartalmazzák többek között az ordinációk, a császárkoronázás, a dedikációk szertartásait, valamint az egyházi év során végzett püspöki funkciókat is. Az apát- és apátnő megáldásáról azonban ezek az ordók nem adnak jól megragadható támpontokat. Feltételezhetjük, hogy ezeket az ordókat is kidolgozott formában végezték a gyakorlatban, és a későbbi pontifikálék - például a PRG - innen merítették saját szertartásukhoz a „nyersanyagot”. Ám ez a feltételezés még nem ad alapot ahhoz, hogy a PRG ordójából következtetéseket vonjunk le az OR apát- és apátnő megáldási szertartásának rekonstruálására vonatkozóan. Az nem zárható ki ugyanis, hogy a IX. századig az apát- és apátnő megáldásának nem volt fejlett ritualitása, az egy vagy több oráció pusztá elimádkozásával történt.

Mielőtt áttérnénk kifejelett pontifikálék témájának tárgyalására, egy spanyol forrásról is szót kell ejtenünk, az V-XII. századból származó ún. *Liber ordinum*⁵⁹

⁵⁷ Vö. ANDRIEU: *Les Ordines Romani du haut moyen âge*, 1: *Les manuscrits*; 2: *Les textes (Ordines I-XIII)*; 3: *Les textes (Ordines XIV-XXXIV)*; 4: *Les textes (Ordines XXXV-XLIX)*; 5: *Les textes (Ordo L)*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Louvain 1931, 1948, 1951, 1956, 1961.

⁵⁸ Vö. VOGEL – ELZE (ed.): *Le Pontifical romano-germanique du Xe siècle*, 3: *Introduction générale et Tables*, i.m., pp. 191-197. és ANDRIEU: *Les Ordines Romani du haut moyen âge*, 1: *Les manuscrits*, i.m., pp. 3-27.

⁵⁹ JANINI (ed.): *Liber ordinum episcopal* [Cod. Silos, Arch. Monástico, 4], *Studia silensia* 15 Abadia de Silos, Burgos, 1991.

sorozatban ugyanis *XXIII Ordo ad ordinandam abbatissam* címmel egy apátnő benedikálási ordót találunk, amelynek érdekessége, hogy egy olyan könyörgést tartalmaz, amelynek ezen a rítuson belül nem lesz továbbörökítése, csupán egy VII-VIII. századi misszáléban lesz megtalálható⁶⁰, de a pontifikálék anyagába nem fog átkerülni ez a mozarab oráció.⁶¹ Annál is sajnálatosabb ez, ugyanis szövege mély és kifinomult módon szól az apátnői szolgálatról, amely - mint az oráció megfogalmazza - nem marad el az apáti méltóság mögött csak azért, mert viselője a női nemből került ki. Elképzelhető, hogy ez a szöveg azokból a korokból származik, amikor a női monasztikus szerzetesség még éppen csak szerveződött, és intézményesülése során leváló félben volt a férfi szerzetesség törzséről. Szövege meglepő módon az apátnőt, mint harcokban forgolódó vezért említi, akinek folyamatos csatát kell vívnia a gonosz lélekkel. A szöveg emelkedettsége és tematikája is rokon az apátnő megáldás klasszikus prefáció-szövegeivel, amelyeket a középkori fejlett pontifikálék alkalmaznak:

113b Oratio. Omnipotens Domine Deus apud quem non est discretio sexuum nec ulla sanctorum disparilitas animarum qui ita viros ad spiritalia certamina corroboras ut feminas non relinquant pietatem tuam humili supplicatione deposcimus ut huic famulae tuae quam sacrosancto gregi virginum nostrarum inpositione manuum et hoc velaminis tegumento in cenobio matrem fieri preobtamus clementia tua roboratrix adveniat et adiutrix perpetuo non recedat. Da ei Domine fortitudinem spiritalia bella gerenda ut condam Debboræ bellatrici procinctum certaminis contra Sisare hostilem cuneum tribuisti. Ut sicut ducatu illius srælitici populi adversarii preire ita vigilantia huius multitudo dæmonum quæ adversus animas sanctas cotidie dimicatur et militat virtute tua pœnitus disturbetur et pereat. Adsit ei tua dextera consolatrix quæ iudit vidue in perniciem non defuit oloforis. Ita Domine sermonibus piis et tui adiutorio nominis exterminet usquequaque satan ut Ester humilis infestum tuis plebibus exterminavit Aman. Dona ei Domine

⁶⁰ A források között **MissBob** jelzettel feltüntetett ún. *bobbíói misszáléről* van szó (p. 276^v), amely egyes vélemények szerint ólatin forrás, erős spanyol kötődéssel.

⁶¹ RIGHETTI: *Manuale di storia liturgica*, 4: *I sacramenti, I sacramentali*, i.m., p. 483.

castimoniæ custodiam indefessam et caritatis sincerissimam dulcedinem gratiosam. Sit sollers in creditarum sibi regimine animarum et celer in suarum correctione culparum. Ita subditas sibi spiritali zelo coerceat et maternæ pietatis affectu refobeat, ut nec blanditia dissolute nec nimia coercione reddantur pusillanimes aut proterve. Da ei Christe Domine spiritum discretionis omnimodæ ut nec onesta dilaceret nec inonesta delectetur. Atque ita te illuminante sibi creditam multitudinem tuo sancto nomini iugiter admonendo faciat inservire ut cum nube flammivoma mundum veneris iudicare postrema subditarum profectibus gloriosa et de nullius perditione confusa tuæ genetricis adiungatur gloriosa cætibus lætabunda cum suis omnibus feliciter coronanda. Amen. Te præstante >⁶²

A forrás további érdekessége, hogy az oráció előtt és után is rubrikákat találunk az oráció elimádkozásának körülményeire vonatkozóan:

Quando ordinatur abbatissa vestitur a Deo votis in sacrario veste religionis et inponitur ei in capite mitra religiosa et præcedentes ac subsequentes eam alicæ Deo vote cum cereis tacentes veniunt ad eam. Adplicans tamen eam episcopus ad altare cooperit eam pallio per caput et dicit super eam hanc orationem:

A könyörgés előtti bevezető szertartási utasítás szerint tehát az apátnő szerzetesi ruhába öltözködik, ami arra utal, hogy az új apátnő nem is biztos, hogy előtte szerzetes volt, hanem csak az e tisztségbe történő kinevezése miatt ölti magára a benedikálás előtt a szerzetesi ruhát.⁶³ A szerzetesi ruhába öltözés után a jelölt fejét *mitrával* - valószínűleg a szüzeknél használatos koszorúval, amely ez esetben nem azonos a püspöki süveggel - koronázzák. Égő gyertyával a kezében kísérik a megáldásra a kórusból, a püspök pedig könyörgést mond felette. A könyörgés befejeztével az új

⁶² JANINI (ed.): *Liber ordinum episcopal*, i.m., pp. 101-102.

⁶³ A monostoron kívülről jött apátnőkről vö. jelen dolgozat pp. 42-43.

apátnő békecsókot vált a püspökkel, aki regulát és pásztorbotot ad át neki, majd a diakónus elbocsátásával véget ér a szentmise.

***Qua explicita osculatur eam episcopus et tradit ei librum regulæ et baculum.
Ac post salutem episcopus et dicit diaconus: Missa acta est.***

c) *Az apát- és az apátnőmegáldás rítusa az ún. „primitív pontifikálékban”*

A IX-X. század fordulóján megjelennek az első olyan szertartáskönyvek, amelyekben már megfigyelhető egy céltudatos szétválasztás a mise és a zsolozsma szertartása, valamint az egyéb rítusok között. Az úgynevezett primitív pontifikálék ezeket az egyéb szertartásokat gyűjtik össze, sokszor teljesen esetleges formában, a műfajteremtés igénye nélkül, kimondottan gyakorlati szempontokat figyelembe véve. Itt jelenik meg először az a szándék is, hogy a liturgikus szöveg valamint a szertartási utasítások egy könyvbe kerüljenek, egy helyen szerepeljenek, szintén a könnyebb kezelhetőség miatt.

Az első, ún. „primitív pontifikálék” akkor keletkeztek, amikor ezeket a fent említett különböző tematikájú *libellusokat* gyűjteményekbe rendezték, hogy egy helyen megtalálható legyen minden fontosabb szertartás. Ezek a liturgikus források azonban legtöbbször esetlegesen, egyéni elrendezés szerint lettek struktúrálva, az éppen aktuális helyi igény szerint. Tartalmukban sem jelenik meg általános tendencia, a bennük foglalt liturgikus anyag példányonként nagy változatosságot mutat. Alapvetően tehát inkább egymástól független, önálló ordók esetleges gyűjteményének tekinthetők ezek a könyvek, ám szemléletüket tekintve már előre vetítik a későbbi klasszikus pontifikálék tudatos és következetes szerkesztésmódját.⁶⁴

A primitív pontifikálék kategóriáját *Rasmussen* állította össze, aki egyúttal ezeknek a liturgikus forrásoknak a legjelentősebb kutatója és publikálója is. *Rasmussen* nyolc forrást sorolt fel az ezredforduló előtti időszakból. Ezek alapvetően angolszász,

⁶⁴ Vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 22.

frank és itáliai területekről származó kódexek, a használat vagy származási hely megjelölésével.⁶⁵

- (1) Albi/Aurillac(?) X. szd. (Albi, Bibliothèque Rochegude ms. 20 [olim 34])
- (2) Sens, 900 k. (Szentpétervár, Biblioteca Nazionale Ms. Q. v. I, no 35)
- (3) Beauvais, IX-X szd. (Leyden, BPL [Cod. Bibl. Publicæ Latini] 111:2)
- (4) Canterbury/Winchester(?), 1000 k. (London, Ms. Addit. 57.337)
- (5) Sherborne(?), 960-1001 (Párizs, Ms. Lat. 943)
- (6) Moissac/Cahors(?), IX-XI. szd. (Párizs, Ms. Lat. 1217)
- (7) Reims, X-XI. szd. (Reims, Ms. 340)
- (8) Itália, X. szd. (Vatikánváros, Cod. Lat. 7701)

A fent felsorolt források közül kettőben található apát- vagy apátnő megáldási ordó. A „Párizs, Ms. Lat. 943” jelzetű kódex két ilyen rítust is hoz. A második ordó a 160^v-162^r oldalakon teljesen megegyezik a *Sacramentarium Gellonense* fentebb ismertetett formulájával.⁶⁶ A másik ordóban a 80^r-80^v fóliókon *Incipit benedictio abbatis* cím alatt három oráció szerepel:⁶⁷

Concede quæsumus omnipotens deus ut famulum tuum illum ad regimen animarum elegimus gratiæ tuæ dono prosequere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per.

Alia. Deus qui sub tuæ maiestatis arbitrio omnium regnorum continens potestates tibi supplices fundimus preces humiliter exorantes ut hunc famulum tuum a nobis indignis in gradum abbatis electum supernæ tuæ summeque sanctificationis gratia benedicere digneris ut in diebus eius devotio renascatur

⁶⁵ Vö. RASMUSEN – HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, Spicilegium Sacrum Lovaniense, Leuven 1998.

⁶⁶ RASMUSEN – HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, i.m., pp. 311-312.

⁶⁷ RASMUSEN – HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, i.m., pp. 276-277.

disciplinæ ut te adiuvante suis subditis tibi placita prebere possit exempla tibi que cum timore subditus ac mansuetus militans tuæ maiestati mereatur ubique clypeo pacifice protegi. Dextera tuæ divinitatis eum digneris locupletari ut opem frugilem fratribus inferre et omnibus undique advenientibus pie possit profutura exhibere. Tu illi esto honor tu gaudium in domo in itinere socius in merore solatium in ambiguitate consilium in egritudine medicina in laboribus adiutor in adversis defensor in tribulatione patientia. Ponat in te providentiam mentis per te discat consilio commissi sibi gregis gubernacula sapienter moderari. Ille semper felix semperque exultans de tuæ bonitatis ditatus beneficiis mereatur gaudere et prolixitatem præsentis vitæ per tempora bona benigne suscipere ac supernis civibus angelorumque choris per æterna commercia copulari. Per Dominum >

Alia. Super hunc famulum tuum Domine quæsumus dignanter intende et da ei scientiam veram spem firmam consilium rectum doctrinam sanctam ut aptus inveniatur ad accipiendam gratiam tuæ benedictionis quatenus et ipse sine offensione sanctorum vestigia partum sequatur suosque sequaces sanctis ammonitionibus sequi faciat sciatque quia suscipit animas regendas. In die iudicii pro his omnibus rationem redditurus est Domino nostro Iesu Christo qui vivit >

Feltételezésem szerint ez a formula alkalmazható volt apátnók esetére is, ugyanis a későbbi források közül több is alkalmazza ugyanezt az ordót, de már vegyes használattal: apátra és apátnőre is vonatkoztatva.

A „Szentpétervár, Biblioteca Nazionale Ms. Q. v. I, no 35” jelzetű kódex 49^f-49^v oldalain pedig a *Sacramentarium Gregorianum* formulája köszön vissza ***Benedictio ad abbatem vel abbatissam*** címmel: ***Concede quæsumus omnipotens Deus ut famulum tuum illum...*** oráció.⁶⁸

⁶⁸ RASMUSEN – HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*, i.m., p 107.

d) *Az apát- és az apátnőmegáldás rítusának kikristályosodása: a Német-római Pontifikálé (PRG)*

Az első évezred végén szerkesztik meg az első olyan szertartáskönyvet, amely kimondottan azt a célt szolgálta, hogy a szentmise és a zsolozsma körén kívül eső, főképpen püspöki szertartásokat összegyűjtse, és egyetlen hatalmas terjedelmű kötetbe összefoglalja. Kidolgozásából is látható, hogy szerkesztésekor a fő elv minél több szertartás összegyűjtése, nem pedig a praktikus kezelés volt. Mintha egy tudatos törekvés eredménye volna azzal kapcsolatban, hogy a 9-10. század során kifejlődött és alkalmazott összes rítust egybegyűjtse, és egy kötetbe foglalja. Egyszerre volt ez a gyűjtemény liturgikus enciklopédia, rubrika-gyűjtemény, a liturgikus szövegek gyűjteménye, és talán „tankönyv” is a papság számára (utalva itt például a benne található „misemagyarázatok” gyűjteményére).⁶⁹ A PRG anyag nagy vonalakban a következő nagy csoportokba rendezhető:

- (1) Az egyházi rend
- (2) Személyek megáldása
- (3) Templom dedikációja
- (4) Egyházi és világi vezetők beiktatása, királykoronázás.
- (5) Egyházkormányzati rítusok
- (6) Processzió és a mise rendje, liturgiamagyarázat
- (7) A liturgikus év rendhagyó szertartásai
- (8) Keresztelés
- (9) Haldoklók gondozása és gyászszerartás
- (10) A szerzetesi élet rítusai
- (11) Áldások, szentelmények
- (12) Házasság, szülés

⁶⁹ Vö. NEUNHEUSER: *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, C.L.V. Edizioni Liturgiche, Roma 1983, p. 80.

A PRG eredeti, minden más ehhez a típushoz tartozó pontifikálé mintáját adó példányát a X. század közepén, *Mainzban* szerkesztették.⁷⁰ Az ennek nyomán készült kódexek időben és térben is nagy változatosságot mutatnak, anyaguk és szerkezetük azonban hasonló. Az, hogy viszonylag rövid idő alatt nagy területeken elterjedt, mutatja a PRG sikerét és a liturgia iránti igényességet. A legjelentősebb esemény ezen a téren a PRG Rómába érkezése a X-XI század fordulóján. A kor körülményei nem kedveztek Rómában a liturgikus életnek. Az egyházi intézmények hanyatlásával együtt járt a liturgikus igényesség és a saját hagyományok iránti érdeklődés hanyatlása is.⁷¹ Az így Rómába került, északi-frank elemekkel bőségesen átszótt liturgikus anyag aztán Rómában is használatba került, behozva ezzel a frank hatást, amely esemény századokon át nyúló következményekkel fog járni majd a liturgia fejlődésének irányát tekintve, másrészt közvetlenül hatva a következő századok római szertartáskönyveinek szerkesztésére, így a Róma városban használt későbbi pontifikálékra.⁷²

Mint azt már fentebb említettük, egy középkori püspöki rítus eredetének vizsgálata esetében a X század közepéről származó PRG egy megkerülhetetlen forrás, hiszen - közvetlenül vagy közvetve - nagyon sok esetben bizonyíthatóan forrásként szerepelt a későbbi pontifikálék megszerkesztésénél, anyagaiknak összeállításánál. A PRG apátmegáldási szertartásának elemei a kódexben a XXVI ordo *Ordinatio abbatis* címmel szerepelnek, utolsó tételként külön könyörgéssel az apátnők részére *Item benedictio proprie ad abbatissam* címmel. Az ordó felépítése a következő:⁷³

- (1) Allocutio: *Ecclesiae nostrae fratres carissimi*
- (2) Litánia, *Pater noster...et ne nos*
- (3) Preces: *Salvum fac servum tuum*
- (4) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus*
- (5) A regula átadása: *Accipe regulam a sanctis patribus nostris*

⁷⁰ Vö. NEUNHEUSER: *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, i.m. p. 79.

⁷¹ CHUPUNGO: *Handbook for Liturgical Studies, 1: Introduction to the Liturgy*, Liturgical Press, Collegeville MN 1997, pp. 146-147.

⁷² Vö. FOLSOM: „Il libro del vescovo: Il Pontificale”, in CHUPUNGO (ed.), *Scientia liturgica: Manuale di Liturgia, 1 : Introduzione alla liturgia*, Piemme, Casale Monferrato (AL) 1998, p. 325. és VOGEL - STOREY - RASMUSSEN: *Medieval liturgy: an introduction to the sources*, i.m., pp. 230-237.

⁷³ VOGEL – ELZE (ed.): *Le Pontifical romano-germanique du Xe siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII)*, i.m., p. 76-82.

- (6) A pásztorbot átadása: *Accipe baculum ... ad exemplum iustæ servitatis*
- (7) Oratio: *Cunctorum bonorum institutor Deus*
- (8) Oratio: (prefáció módjára, közben kézrátétel): *VD... Affluentem spiritum tuæ*
- (9) Oratio: *Deus omnium fidelium pastor et rector*
- (10) Oratio: *Deus fons bonorum iustorumque provectuum*
- (11) Oratio: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur*
- (12) *Te Deum* és *Kyrie eleison*
- (13) Oratio: *Deus æternæ lucis inventor*
- (14) Oratio: *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi*

A monasztikus apátnő megáldásának szertartása a PRG-ben XXXII szám alatt található ***Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis*** címmel.⁷⁴ Mivel a függelékben a PRG szertartását teljes egészében közlöm, és mivel a PRG-vel bővebben is foglalkozunk majd e dolgozat utolsó fejezetében a PRG és a magyarországi források összevetésekor, ezért itt csupán a fentiekhez hasonlóan az ordó elemei kerülnek felsorolásra:

- (1) Litánia, *Pater noster...et ne nos*
- (2) Preces: *Salvum fac servum tuum*
- (3) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui*
- (4) Oratio: *Cunctorum bonorum institutor Deus*
- (5) Oratio: (prefáció módjára, közben kézrátétel): *VD... Affluentem spiritum tuæ*
- (6) A regula átadása: *Accipe regulam a sanctis patribus nostris*
- (7) Oratio: *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi*
- (8) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ abbatissæ*
- (9) Oratio: *Omnium Domine fons bonorum iustorumque*
- (10) *Te Deum* és *Kyrie eleison*
- (11) Oratio: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur*
- (12) Oratio: *Deus æternæ lucis inventor*

⁷⁴ Uo.

Egyéb, a PRG-csoportba tartozó egyes kódexek⁷⁵ a (4)-es és a (5) sorszám között hoznak még néhány olyan elemet, amelyek más forrásokban nem találhatóak, de a későbbiekben megjelennek az egyes rítusok anyagában:

(x) Oratio: *Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis*

(y) Prefáció: *VD...Respice*

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a PRG apátnő megáldási rítusa - bár továbbra is kéz a kézben jár az apátmegáldás szertartásával - olyan elemekkel bővül, amelyek már kimondottan ennek a rítusnak sajátjai. Nem mondhatjuk azonban azt, hogy ez volt az egyetlen hagyomány, hiszen később látni fogunk példát arra vonatkozóan, hogy néhány helyen ettől eltérő szövegek, vagy éppen a tételek eltérő rendezési elvei bukkannak fel. Annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy a PRG a legjelentősebb forrásanyagul fog továbbélni a második évezred elejének pontifikálé-szerkesztői számára.

e) A középkori hagyományok újragondolása: az apát- és apátnő megáldás rítusa Durandus pontifikáléjában (PGD)

Az egyházi struktúra X századi hanyatlásának VII. Gergely pápasága vetett véget, egyúttal újra fellendült a liturgikus igényesség és alkotókedv az Örök Városban. Az ekkor keletkező római pontifikálék mind a PRG-re vezethetőek vissza, viszont egyes példányaik sokban különböznek, és a PRG azon rítusait kihagyják, amelyek Rómában kevésbé használtak vagy régiesek voltak. Így egy sajátosan Rómára jellemző, helyi változat jött létre a PRG nyomán. Zárójelben jegyezzük meg, hogy ugyanez történik Európa más területein is, például Magyarországon: a nyugatról érkező szertartáskönyvek helyben másolásra kerülnek, majd helyi változtatásokkal önálló fejlődési irányt vesznek.

A század második felében lejátszódik egy újabb központosítási törekvés a liturgia terén, ezúttal Róma irányítási szándékával. A siker ezúttal sem volt teljes, hiszen az Alpokon túli egyházmegyék ragaszkodtak helyi hagyományaikhoz, és Róma még nem

⁷⁵ Monte Cassino, Bibliothéque de l'Abbey, cod. 451. / Róma, Bibliothéque Vallicellane, cod. D. 5. / Bécs, Nationalbibliothek, cod. lat. 701. (olim Theol. 87.) / Vendome, Bibliothéque Municipale, cod. 14.

volt abban a pozícióban, hogy „hatalmi szóval” rendelkeztek a változásokról. A XIII. században azonban változás áll be, hiszen a Róma város liturgikus gyakorlatának egyes elemei az avignoni fogság idején megjelentek Dél-Franciaországban, megismertetve itt is a római pápai kúria hatásaitól átszőtt liturgiát. Ezzel párhuzamosan a római kuriális szertartáskönyveket északra vivő ferencesek is hatással voltak ennek a liturgiaváltozatnak a terjedésére. Ezeket a változatokat szorítja ki már a XIV. század elején az úgynevezett *Durandus-pontifikálé*, amely aztán egészen napjainkig a pontifikálé-szerkesztés origójává válik.⁷⁶

*Guillelmus Durandus de Mende Rationale*ján⁷⁷ kívül legjelentősebb műve az a szerkesztőmunka, amellyel egy sokkal áttekinthetőbb rendszer szerint újrarendezi a régi pontifikálék anyagát, és három kötetbe rendezve kiadja. Ez a pontifikálék addigi legcsiszoltabb formája: már kizárólag püspökök által végezhető szertartások szerepelnek benne, a felosztás jellemző egy jogászra, hiszen a személyek - dolgok - cselekmények hármas rendszere a jogban is használatos.⁷⁸ Ám pontosan ez az áttekinthetőség és logikus szerkesztésmód volt *Durandus* pontifikáléja sikerének záloga is. A felosztásának vázolata a következő:

- (1) Személyek felszentelései (itt kap helyet az apátmegáldás szertartása)
- (2) Tárgyak felszentelései
- (3) Különböző egyházi funkciók

A XIII század végi *Durandus-pontifikálé* hatása századokon át ívelt aztán, hiszen szóról szóra ugyanez a változat lát majd napvilágot, mint első nyomtatott pontifikálé 1485-ben, és több kiadás után, nagyon csekély változtatásokkal *Durandus* pontifikáléját promulgálja *VIII. Kelemen pápa* a tridenti zsinat után, 1596-ban, mint a római egyház hivatalos püspöki szertartáskönyvét.

⁷⁶ Vö. CATTANEO: *Il culto cristiano in Occidente: note storiche*, C.L.V. Edizioni liturgiche, Roma 1984, pp. 235-251.

⁷⁷ Vö. NOCENT: „Il pontificale”, i.m., p. 168.

⁷⁸ FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis. A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei*, doktori disszertáció, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskola, Budapest, 2008. p. 251.

A PGD apátmegáldási szertartása a kódexen belül a XX ordo *De confirmatione et benedictione regularis abbatis*⁷⁹ címmel. Látni fogjuk majd, hogy ez a pontifikálé már teljesen más elvek alapján állítja össze saját szertartásrendjét, és olyan elemek is megjelennek benne, amelyek addig nem képezték a szertartás szerves részét a ránk maradt magyar kódexekben. Ilyen markáns új elem például a skrutínium, amely az egész szertartás mintegy felütéseként, bevezetőjeként szerepel. A PGD ordója szerint a szertartás menete pontokba szedve a következő:

- (1) Skrutínium és engedelmességi fogadalom
- (2) 7 bűnbánati zsoltár és litánia
- (3) Pater noster és précesz
- (4) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro*
- (5) Oratio: *Cunctorum bonorum institutor Deus*
- (6) Oratio (prefáció módjára, közben kézzel): *VD...Affluentem spiritum tuæ*
- (7) Oratio: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur*
- (8) Oratio: *Omnium Domine fons bonorum iustorumque provector*
- (9) Oratio: *Exaudi Domine preces nostras quas in conspectu*
- (10) A regula átadása: *Accipe regulam a sanctis patribus*
Accipe gregis dominici
- (11) A pásztorbot átadása: *Accipe baculum pastoralitatis... ut sis in corrigendis*
- (12) Oratio: *Te omnipotens et piissime depreamur Domine*
- (13) Gyűrű átadása: *Accipe annulum fidei scilicet signaculum*
- (14) Joghatóság átadása: *Accipe plenum et liberam potestatem*
- (15) Az installáció szertartásai: *Te Deum, Confirma hoc* antifóna és Précesz
- (16) Oratio: *Exaudi Domine preces nostras et super hunc famulum*
- (16) Az apátbenedikálási szentmise három könyörgése

Stílusát és szemléletmódját tekintve A PGD legtöbb imaszövege továbbá egy olyan tendenciát mutat, amelyben az ünnepélyesség mellett megjelenik a jogilag pontos

⁷⁹ ANDRIEU: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, i.m., pp. 400-408.

kifejezőmódra való törekvés is. Jó példa erre a regula átadásának szövegéhez itt hozzátartozó szövegrész:

*Accipe gregis Dominici paternam providentiam et animarum procuracionem et per divinæ legis incedendo præcepta sis ei dux ad cælestis hæreditatis pascua adjuvante Domino nostro Iesu Christo qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat Deus in sæcula sæculorum.*⁸⁰

Itt kell említést tennünk a PGD apátbenedikálási szertartásában egy viszonylag új jelenségről is: a joghatóság átadásáról a megáldási mise végén annál a PRG-ben ugyan nem szereplő, de más korábbi forrásokban gyakran előforduló mozzanatnál, amikor a püspök a stallumbeli helyére vezeti az új apátot, és átadja neki annak a monostornak a kormányzását, mint azt az ekkor imádkozott könyörgés is kifejezi:

*Accipe plenam et liberam potestatem regendi hoc monasterium et congregationem eius in omnia quæ ad illud interius et exterius spiritualiter et temporaliter pertinere noscuntur.*⁸¹

A PGD XXI. számú apátnő megáldási ordója a *De benedictione abbatissæ* címet viseli.⁸² A PRG-hez hasonlóan a PGD szertartását is közlöm a függelékben, és a PGD-vel bővebben is foglalkozunk majd e dolgozat utolsó fejezetében a magyarországi forrásokkal történő összevetéskor. Az apátnőre vonatkozó megáldásnak ezért itt csak a lényegi struktúráját tekintjük át. Fontos megjegyezni, hogy *Durandus* pontifikáléja szakít a korábbi hagyománnyal, és többé nem különbözteti meg a monasztikus és a kanonoki életformát követő apátnőket, nem közöl a PRG-hez hasonlóan külön szertartást. Másrészt az apátmegáldás rítusa után elhelyezkedő apátnő benedikálás korpuszában a szertartás központi részét nem közli külön, hanem csupán utal arra, hogy az oda vonatkozó részeket az apátmegáldás szertartásából kell venni, vagy pedig egy

⁸⁰ ANDRIEU: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, i.m., p. 406.

⁸¹ ANDRIEU: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, i.m., p. 407.

⁸² ANDRIEU: *Le Pontifical romain au Moyen-Age, 3: Le Pontifical de Guillaume Durand*, i.m., pp. 409-410.

helyen a „*Szűzek közös szövegeiből*”, a rubrika megjegyzése szerint nyelvtanilag megfelelően módosítva *”verbis masculini generis in femininum mutatis”*. Az utalásszerűen megadott szövegeket a megfelelő helyen a tétel előtt jelzem, előbbi esetben (A) *abbas*, utóbbi esetben (V) *virginum* jelzéssel. Saját tételek alig szerepelnek az ordóban, csupán három jellegzetes oráció, amelyet (1) (2) és (3) számmal jelzünk az adott helyen:

- (A) Skrutínium és engedelmességi fogadalom
- (A) 7 bűnbánati zsoltár és litánia
- (A) Pater noster és précesz
- (A) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro*
- (A) Oratio: *Cunctorum bonorum institutor Deus*
- (A) Oratio (prefáció módjára, közben kézzrátétel): *VD...Affluentem spiritum tuæ*
- (A) Oratio: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur*
- (A) Oratio: *Omnium Domine fons bonorum iustorumque provector*
- (1) Oratio: *Concede quæsumus omnipotens Deus huic famulæ tuæ electæ*
- (2) Oratio: *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi*
- (A) A regula átadása: *Accipe regulam a sanctis patribus*
Accipe gregis dominici
- (A) A pásztorbot átadása: *Accipe baculum pastoralitatis... ut sis in corrigendis*
- (A) Oratio: *Te omnipotens et piissime depreamur Domine*
- (A) Gyűrű átadása: *Accipe annulum fidei scilicet signaculum*
- (A) Joghatóság átadása: *Accipe plenum et liberam potestatem*
- (A) Az installáció szertartásai: *Te Deum, Confirma hoc* antifóna és Précesz
- (3) Oratio: *Famulam tuam quesumus Domine*
- (A) Oratio: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur*
- (V) Az apátnő benedikálási szentmise három könyörgése

Mivel a PGD megjelenése a dolgozatom által tárgyalt időszak végére esik, így a későbbi pontifikálék apát- és apátnő megáldási úzusainak vizsgálatára már nem térek ki. Az időben előre haladó diakrón vizsgálat után most áttérek azoknak az elemeknek a

bemutatására, amelyek átfogóan jellemzőek az apátnő megáldás mindenkori szertartására, mind ritualitás, mint lelkiismereti teológia tekintetében.

2.1.2. A szertartás általános jellemzői

Mivel az egyes liturgikus források elemzése során már az egyes konkrét úzusok sajátos szertartásaival szeretnék foglalkozni, e helyen összefoglalóan sorra veszem, melyek voltak az apátnő megáldásának általános, minden helyre és időre jellemző aspektusai. Ennek áttekintése után könnyebben el tudjuk majd helyezni a szertartások leírásait a megáldás nagyobb összefüggéseiben. Kitérek itt a celebráció tágabb környezetére, ide értve annak előzményét, a választás leírását, majd ezt követően szó esik a megáldási rítusban részt vevők személyéről és feladatairól, végül érintőlegesen az egyes paramentumokról és gesztusokról, amelyeket később a konkrét szertartások vizsgálatánál majd alaposabban is elemzünk.

a) Az apátnő megválasztása

Az apátnő kinevezése alapjaiban érintette a monostor életét, annak mindennapjait, jövőjét, boldogulását. Az apátnő a monasztikus közösségeken belül szinte teljhatalommal rendelkezett, szerzetestársai engedelmességgel tartoztak neki, az új apátnő megválasztásával tulajdonképpen visszavonhatatlanul kiszolgáltatták saját sorsukat és monostorukét is döntéseinek, képességeinek. A választás érvénye ugyanis a középkorban általánosan életre szóló volt. A XV. századtól kezdve terjed csak el a feladatkör időlegessége a bencés nővérek körében is, 1583-ban *XIII Gergely pápa* Itália-szerte megszüntette az életre szóló apátnői funkciót, ugyanígy a Szicíliai Két Királyság területén is, és hároméves kormányzati szakaszokkal váltotta fel.⁸³ Bár a legtöbb esetben a regula biztosítja a közösségnek a szabad apátnő választás jogát -

⁸³ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 221-222.

esetleg a helyi püspök jóváhagyásától tette csak függővé azt -, mégis gyakori volt a külső beavatkozás vagy éppen hatalmi törekvések előre törése ezen a téren.

Míg Keleten *I. Jusztiniánosz császár* szabályozza központilag a VI. században az apátválasztás menetét,⁸⁴ addig Nyugaton Már *Szent Benedek Regulája* egyértelművé teszi, hogy az apát megválasztása felelősségteljes folyamat. Nem csak arról van szó, hogy a többség választása kell, hogy érvényesüljön, hanem a közösség „egészségesebb része” akarata kell, hogy érvényesüljön: azoké, akik tisztában vannak vele, mit is jelent az apáti tisztség, és azt is el tudják dönteni, hogy jelöltjük alkalmas-e ennek felelősségteljes vállalására, vagy sem:

„Az apáti méltóság betöltésénél mindig azt az elvet tartsák szem előtt, hogy azt kell megtenni apátnak, akit vagy az egész közösség egyetértve, Isten félelmében választ, vagy akár a közösség egy kicsiny, de egészségesebb felfogású része. Az apátot életmódja érdemére és bölcs tanítására való tekintetből válasszák ki, még ha utolsó lenne is a közösség sorrendjében. Ha azonban - mitől Isten mentsen -, egyhangú határozattal az egész közösség olyan személyt választana ki, aki bűneikkel egyetért, és e bűnök valamiképpen tudomására jutnának a püspöknek, akinek egyházmegyéjéhez az a hely tartozik, vagy a szomszédos apátoknak vagy keresztényeknek, akadályozzák meg a gonoszok egyetértésének keresztülvitelét, és állítsanak méltó gondviselőt Isten házában élére. Hiszen tudják, hogy ezért jó jutalmat kapnak, ha tiszta szándékkal és Isten iránti buzgósággal teszik; ellenben vétkeznek, ha elmulasztják.”⁸⁵

Gyakran megesett persze, hogy az apátság alapítója jogot formált arra, hogy az általa létre hozott közösségnek saját maga jelölje ki a vezetőjét, annak ellenére, hogy ez esetleg ellenkezett a szabályokkal.⁸⁶ Ilyen megfontolásból gyakran kikötik, hogy az apátnót például az alapító családjából kell választani, vagy az alapítóval valamilyen okból jó viszonyt ápoló, az ő bizalmát élvező személyre kell esnie a választásnak. Ide sorolható a királyi kinevezés gyakorlata is, amely már a VII században problémákat

⁸⁴ Vö. VON CAMPENHAUSEN: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd.1. A-C*, Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957, p. 91.

⁸⁵ RB 64. fejezet

⁸⁶ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 216-217.

okozott. *Nagy Szent Gergely* maga ad a királynak a jogot, hogy kinevezhesse az autuni *Sainte-Marie monostor* apátnőjét, viszont szükség van még itt is a helyi közösség jóváhagyására. A Karoling-korban ez a metódus szinte általánossá válik. Az uralkodó családok leányaikat sorra juttatják pozícióhoz az általuk alapított vagy patronált konventekben. Nem ritka, hogy a királyné kap férjétől monostort ajándékba, amelyben ő maga lesz az apátnő - természetesen a szerzetesi élet kötöttségeinek megtartása nélkül. Ez a megoldás azonban csak lelki értelemben volt káros a monostorokat illetően, anyagi szempontból annál nagyobb hasznát látták az apácák egy ilyen befolyásos személy védnökségének.⁸⁷

Hogy lelki értelemben milyen elveknek kellett volna érvényesülniük, arra is látunk azért példákat, bár az első ezredfordulón csupán elvétve. A választás háttérül Schmitz három lehetőséget sorol fel: sugalmazás, szavazás, vagy kompromisszum. A jelöltek személyéről történő megbeszélést általában imádság követte, a Szentlelket hívva tették le voksukat. A püspök szerepe is fontos volt itt, ugyanis ő szolgált rendes esetben külső kontroll-személyként: megállapította a választás tényállását, megerősítését adta, ám informálódott is, és ha kellett, feltételekhez szabta jóváhagyását.⁸⁸

Szólni kell egy másik lényeges kérdésről, mégpedig a megválaszthatóság alsó korhatáráról, amely nagy változatosságot mutatott korok és tájak függvényében. *Nagy Szent Gergely* a VII században fellép annak megakadályozása érdekében, hogy gyermekeket helyezzenek apátnői pozícióba. Számos példát ismerünk még tizenévesen apátnőnek kinevezett lányokról,⁸⁹ a fordulópontot a 12. század hozza, amikor több

⁸⁷ *Lotár* 837-ben feleségének, *Hermengardnak* a rendelkezésére bocsátja *Brescia* apátságának haszonélvezetét, az irányítás fejében; utána lánya, *Gisla* következik, neki kell a közösséget a szerzetesi regula szellemében irányítani. *Nagy Károly* szintén megígéri a pavai *San Martino* szerzetesnőinek, hogy ha felesége, *Richarde*, aki egyben az ő apátnőjük, előtte hal meg, akkor maga veszi kézbe érdekeik képviselését. Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 217.

⁸⁸ 1365-ben a *lisieux-i Notre-Dame du Pré*-ben például a püspök elrendeli, hogy a következő vasárnapon, a nagymise alatt kihirdessék az aktuális új apátnő választást, nyitott kapu mellett, hogy az ellenzék, ha van ilyen, elmondhassa ellenvetéseit vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 217-218.

⁸⁹ 649-ben *Hamay*-ban *Eusébie* csak tizenkét éves volt, amikor dédanyja, *Gertrude apátnő* utódjául választják. Szerencsére anyja, *Rictrude*, *Marchiennes* apátnője ellenezte ezt, és magához vette lányát, hogy képzéséről gondolkodják. Ugyanebben a korban *Szent Gertrude de Nivelles*, mielőtt meghalna (+658), unokahúgának, a húszéves *Vulpetrudisnak* adja át a hatalmat. Kortársnőjüket, *Rusticulát*, *Arles*

helyen 30 évben és a megfelelő fogadalmak letételében jelölik meg a választhatóság alsó korhatárát. Ezt természetesen nem tartották be mindenütt, de fontos látni, hogy elejét akarták venni a visszaéléseknek.⁹⁰

A magyar viszonyokra nézve elmondható, hogy jobb volt a helyzet, mint sok nyugati monostorban. Az apátválasztás - és ennek nyomán valószínűleg az apátnők személyének a kijelölése is - a benedeki *Regula* előírásainak betartásával történt legtöbb esetben. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kegyúr - a király vagy más magasabb rangban lévő személy - ne próbált volna nyomást gyakorolni, ám botrányokról ezen a téren nem tudunk. Talán azért is lehet ez így, mert mint azt később látni fogjuk, a női monostorok nem dicsekedhettek nagy vagyonnal, a kis számú apácaközösség sokszor koldusszegényen tengette életét, a mindennapi megélhetéshez szükséges javakat éppen csak előteremtve. Az apátot megválasztása után bemutatták a kegyúrnak, aki helybenhagyta a szerzetesi közösség döntését. Valószínűleg erre a mintára folyt az apátnők prezentációja is hazánkban.⁹¹

b) A szertartás végzője

Az új apátnő megválasztása után megkezdődtek a megáldás és a beiktatás ceremóniális előkészületei. A megáldás normál esetben a területileg illetékes megyéspüspök joga, ugyanígy a beiktatás is.⁹² Fentebb már láttuk, hogy *Canterbury Theodor püspök* kánonjainak könyve ezt írja: „*Presbyter potest abbatissam consecrare cum missæ celebratione.*”⁹³ Bár mindebből nem vonhatunk le egész Európára vonatkozóan általános konzekvenciát, mégis elmondható, hogy eleinte nem csupán püspökök, hanem áldozópapok is megadhatták az apátnői szolgálatba állító áldást. Ennek ellenére idővel

apátnőjét (+632k.) körülbelül tizennyolc évesen javasolták az apátnői posztra. Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 218.

⁹⁰ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 218-219.

⁹¹ Vö. KISS: *Abbatia regalia - hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi jogi helyzete a 11-13. században*, METEM, Budapest 2006, p. 61.

⁹² Egyes nagyobb apátságok apátnőinek benedikálása a pápának volt fenntartva (pl. a beneventói Santa Maria monostor). Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 223.

⁹³ BAUDOT: „Benediction d'un Abbé et d'une Abessa”, i.m., col. 724.

az a szokás emelkedik felül, hogy az apátnő is a püspök - mégpedig a saját megyéspüspöke - kezéből kapja az áldást, valamint ezen felül engedelmességet is fogadott ordináriusának.⁹⁴

Magyarországon a benedikciót kiszolgáltató püspök személyével kapcsolatban csak az apátok megáldására vonatkozóan vannak bőségesebben adataink. *Kiss Gergely* bizonyítja, hogy hazánkban általában maradéktalanul érvényesült a megyéspüspök szentelő hatalma az egyes férfi apátságok előjáróira vonatkozóan, az általa vizsgált oklevelek arról tanúskodnak, hogy azt mindig a területileg illetékes püspöktől kellett kérni.⁹⁵ Nincs okunk azt feltételezni, hogy az apátnők esetében ez másképpen történt volna. *Hervay* ugyan megemlíti, hogy Nyugaton egyes esetekben a *pater abbas* kiváltsága volt a megválasztott apátnő megerősítése és benedikálása, ám hogy ez Magyarországon is így történt-e azt nem tudjuk bizonyítani.⁹⁶

c) *Szentmise ünneplése*

Az európai hagyományban - néhány marginális kivételtől eltekintve - általánosan megfigyelhető, hogy a megáldás szertartása a kifejlettebb ordókban szentmisébe illeszkedik, helye az evangélium felolvasása előtt van. Sok forrásban megtalálhatjuk az apátmegáldással kapcsolatos szentmise sajátos szövegeit is, mint arra az ősi szakramentáriumokban vagy éppen a PRG-ben is láthatunk már példákat. Ez utóbbi szövegekre az egyes források vizsgálatánál térünk majd ki adott esetben. Lehet ez a bevezető e téren lényegre törő, mint a PV esetében fogjuk látni: „*Post antiphonam ad introitum et datam orationem et reliquum officium missæ usque ad evangelium*” de találunk ennél jóval bőségesebb leírást adó forrást is, ám megeshet, hogy teljességgel hiányzik ez a rész, mint a PZ esetében történik.

Az apátnő megáldásának szentmisében történő elhelyezése valószínűleg az apátmegáldással való párhuzam miatt adódott. Utóbbira vonatkozóan az okot az

⁹⁴ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 223-224.

⁹⁵ Vö. KISS: *Abbatia regalia - hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11-13. században*, i.m., p. 61.

⁹⁶ Vö. HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, i.m., p. 7.

szolgáltathatta, hogy az ordinációk mindig szentmisében történnek, és az apátmegáldás - mint azt fentebb is láttuk már - ezeknek az ordinációknak a mintáját sokban követi. Bár az apáti szolgálat nem kapcsolódik olyan szorosan a szentmise celebrálásához, mint a papság kisebb és nagyobb rendjei, mégis az apáti és a püspöki méltóság karakterének egymáshoz közeledése azt eredményezhette, hogy az apátra nem csupán mint a hétköznapi tennivalók irányítójára, vagy legfőbb döntéshozóra tekintenek a monostorban, hanem ő egyúttal Krisztus, a Legfőbb Pásztor misztikus helyettese, így a monostoron belüli eucharisztikus közösség spirituális feje is.⁹⁷

d) Pozíció a szertartás közben

Az apátmegáldásra járuló szerzetesnő pozíciója a szertartás közben jellegzetesen a térdelés vagy a leborulás. A rubrikákban jelzett „*inclinato capite*”, „*meghajtott fej*” kifejezés nem fejez ki szükségszerűen tényleges testtartást, vonatkozhat az apáttól megkívánt alázatosságra, vagy éppen a megáldási szertartások során általánosan felvett testtartásra. Tehát ez nem azt jelenti, hogy a jelölt az egész szertartás során meghajtott fejjel vesz részt, csupán a kézzel és a záró áldás során feltételezhetjük ezt. Sokkal inkább egyértelmű a „leborulás” kifejezés, amely hagyományos velejárója a litánia imádkozásának az ordinációs szertartások során.⁹⁸ A jelölt leborulása szemléletesen fejezi ki az önátadás és az Isten iránti engedelmesség szándékát, valamint az előljáró részéről is nélkülözhetetlen alázatot, megalázkodást Isten hatalma előtt.

e) A jelölt kísérői

A kísérettel kapcsolatban árulkodó „*cum duobus vel tribus de fratribus / sororibus suis*” kifejezés arra a szokásra utalhat, hogy a szertartás nem mindig az adott

⁹⁷ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiat cénobitique et ses implications liturgiques, i.m., pp. 387-389.

⁹⁸ Vö. ANDRIEU: *Les Ordines Romani du haut moyen âge, 3: Les textes (Ordines XIV-XXXIV)*, i.m., pp. 594-596.

monostorban folyt, hanem sokszor a püspök székhelyén, ahová a frissen megáldandó apát vagy apátnő monostorából is eljönnek szerzetesek, hogy ajánlják jelöltjüket, és részt vegyenek annak ünnepélyes megáldásán. Másrészt ez a kíséret szimbolikus szerepet is betölt: egyrészt kifejezi a testvéri közösséget a monostor szerzetesei és leendő apátjuk, apátnőjük között, másrészt kimutatja a testvérek jóváhagyását és ajánlását személyével kapcsolatban, egyúttal alkalmasságának tanúsítása is mindez.

f) *Inszigniák*

Az apát esetében a püspöki jelvények a IX. századtól, Galliában kezdtek megjelenni a benedikáláshoz kapcsolódóan.⁹⁹ A liturgikus ruhadarabok és inszigniák a liturgikus szimbólumok magas rendű formáját képviselik. Használatuk praktikus funkcióból ered, amely azonban már gyökerében sem utilitarista, hanem elsősorban szimbolikus, spirituális profillal bír.¹⁰⁰ Elsőként a pásztorbot, más néven *baculum* a pásztori karakter kifejezésekként viszonylag hamar az apáti, majd apátnői inszigniává vált, egyes feltételezések szerint már a korai szerzetességben megtalálható.¹⁰¹ Jelenléte az apátnői jelvények között - rítustól és kortól függően egyenetlenül - egész Európában fellelhető, viszont ehhez hozzátartozik, hogy számos ordó egészen a középkor végéig nem alkalmazza annak használatát a megáldási szertartásban. A pásztorbot átadását mindig a szimbólumot megvilágító imádság kíséri. Ezekben az imádságokban feltűnik a pásztor képe, aki nem csupán isteni tekintéllyel bír - és így joga van a büntetés vesszőjeként alkalmazni a *baculumot* - hanem egyúttal esendő ember is, akinek vigyáznia kell, hogy a korrekció, vagy éppen büntetés alkalmazása során megmaradjon az igazságosság mezőjén, és ne engedje, hogy indulatai magukkal ragadják.

A mellkereszt szintén nem volt általánosan elterjedve, a megáldási szertartásokban pedig nem is fordul elő ünnepélyes átadása, hiszen az nem képezi szorosan véve a liturgikus öltözet részét, vagy másfelől megközelítve, ugyanúgy része

⁹⁹ MARTIMORT (ed.): *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia, 3: I sacramenti*, i.m., p. 330.

¹⁰⁰ Vö. PACI: *Storia delle vesti liturgiche*, Ancora, Milano 2008, pp. 108-112.

¹⁰¹ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 224.

volt az apát és az apátnő hétköznapi viseletének, mint liturgikus öltözetének. Nálunk nem kerül elő használata a középkori forrásokban.

A gyűrű ezzel szemben nagyon fontos liturgikus szimbólummá vált a középkor utolsó szakaszára, azzal együtt, hogy használata - a mellkereszthez hasonlóan - nem korlátozódott a liturgiára, azt egész nap viselték. A gyűrű átadásának hagyománya az *Accipe anulum fidei* kezdetű formulával a XIII. századi római kuriális forrásokban jelenik meg a kesztyű felhúzásával együtt apátok esetében, ám a XIV. századból már ismerünk olyan ordót, amely apátnők megáldásánál is előírja annak ünnepélyes átadását. *Durandus* pontifikáléja lesz aztán, amely egyszer és mindenkorra az apáti és apátnői inszigniak között rögzíti a „hűség gyűrűjét”.

Igen ritkán előfordul a mitra viselése apátnők esetében. Bár *Schmitz* említést tesz egy, a mitrát helyettesítő „koronáról” - olyanról, mint amilyent a keleti egyház főpapjai viseltek - ám ennek alkalmazása csupán egészen egyedi esetekben fordult elő, például *Nonnberg* vagy *Frauenchiemsee* apátnői esetében, a *San Michele di Campagna* apátnője pedig megkapta a mitra viselésének jogát is, amelyet nyilvánvalóan nem viseltek a liturgiában, hanem azt az oltár közelében helyezték el.¹⁰² Ennek megfelelően sehol nem esik szó arról, hogy mitrát adnának át az apátnő megáldás liturgiáján belül. A szűzi koszorút is csupán egy helyen találjuk megemlítve: a korai források közé tartozó spanyolországi *Liber ordinum*¹⁰³ XIII. sz. ordója közöl információkat a benedikálandó apátnő viseletéről, amelynek része a „*mitra religiosa*”, a szűzi koszorú, de ezt nem inszigniaként, hanem az általános szerzetesi ruha részeként tartja számon.

Itt térünk ki azoknak az apátnőknek az esetére, akik az egyházi joghatóság birtoklásában többlettel rendelkeztek a szokványoshoz képest, ugyanis jogukban állt megáldani templomokat, beiktatni plébánosokat és lelkészeket, elnökölni bíróságokon, stb. Így volt például *Montivilliers*-ben, melynek apátnője szinte püspöki joghatósággal rendelkezett mintegy tizenöt plébánia és hét kápolna fölött. Ezek az apátnők gyakran

¹⁰² Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 225.

¹⁰³ JANINI (ed.): *Liber ordinum episcopal*, i.m., vö. jelen dolgozat 2.1.1. fejezetében leírtakkal.

viseletükben is felülmúlták társaikat. A *conversano*-i apátság ciszterci apátnője például a pástorbottal együtt „viseli” a mitrát, a püspöki kesztyűket és a szandált is.¹⁰⁴

A pontifikálék megőrizték számunkra az apátnői székbe vagy a stallumba való beiktatás szertartását. Ennek formája - ahol megtalálható az ordókban - azonos: ha az apátnőt monostora templomán kívül részesítették a megáldásban, ez esetben ünnepélyesen bevonul oda, és elfoglalja helyét a stallumban, vagy trónra ül. Ha helyben történt a megáldás, egyszerűen a helyére vezetik. Közben a *Te Deumot* éneklük, majd elhangzik egy könyörgés a tisztség helyes végzéséért.

g) Szövegek és rubrikák

A szertartáskönyvekben szereplő szövegeket alapvetően a liturgia során imádkozott vagy hangosan elhangzó szakaszokra valamint a szertartás közben végzett gesztusokkal, teendőkkel, körülményekkel kapcsolatos utasításokra, rubrikákra oszthatjuk.¹⁰⁵ Láthattuk már korábban is, hogy éppen a pontifikálé műfajában kapcsolódott össze először ez a két műfajilag igencsak eltérő szövegtípus. Az alábbiakban kísérletet teszek az apátnő megáldási szertartás alapvető struktúrájának meghatározására a leginkább jellegzetes forma felvázolásával. A későbbiekben, az egyes források vizsgálatánál látni fogjuk majd, hogy bár bizonyos fokú változatosság felfedezhető a rítusok között, mégis viszonylagos egyöntetűség fedezhető fel az alapszerkezetet, alapvető gesztusokat, jellegzetes liturgikus szövegeket illetően. Itt természetesen azokra az ordókra gondolunk, amelyek már viszonylag kimunkáltak, hiszen számos forrás csupán egy vagy néhány könyörgést hoz az apátnő benedikálásához anélkül, hogy a rituális környezetet meghatározná, vagy a szertartás menetét differenciálná. Ez leginkább a korai forrásokra, az egyes rítusterületek „fiatalkori” állapotára jellemző. A következőkben a PRG-típusú szertartásokat fogom

¹⁰⁴ Ezek a kiváltságok nem egyszer visszaélésekre is alapot adtak egyes esetekben. Voltak olyan apátnők a középkorban, akik a benedikálás jogát követelték maguknak, még klerikusok esetében is, maguknak akarták a szüzek konszekrálását, az Evangélium éneklését, szerzetesnők gyántatásának jogát. Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 225-226. és LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 331.

¹⁰⁵ Vö. RIGHETTI: *Manuale di storia liturgica*, 1 : *Introduzione generale*, i.m., pp. 27-29.

prototípusként kezelni, egyszerűen azért, mert ez az ordó-típus a legbőségesebb, benne mindazon tételek és szerkezeti elemek megtalálhatóak, amelyek az egyéb forrásokban is szerepelnek. Ebben a fejezetben ugyanis az a célunk, hogy általánosságban tárgyaljuk az apátnő megáldásának egyes elemeit, a későbbiekben fogunk majd kitérni arra, hogy ez a ránk maradt forrásokban hogyan is nézett ki konkrét formában.

A következőkben tehát az apátnő megáldási szertartások tipikus szöveges és rubrikális jellegzetességeit mutatjuk be, először vázlatosan, majd részletesen, a szertartási szövegeket közölve is áttekintjük.¹⁰⁶ A rubrikák sajátosságaival e helyütt nem foglalkozom szövegek szintjén, azokat majd később az egyes konkrét források vizsgálatánál idézem. Az apátnő megáldás szertartásáról elmondható ugyanis, hogy nem egy különösebben mozgalmas rítusról van szó, a rubrikák tehát nem annyira informatívak, mint például egy processziós rítus esetében. Ezen a helyen tehát inkább a rubrikák tartalma lesz érdekes számunkra.

A benedikálás szertartása minden esetben jól kivehető tagozódást mutat. Tartalmaz egy bevezető protokollt, amely átvezet a szertartás lényegi, „konszekrációs” formulájához, ezt a kiegészítő, investitúrális szertartások követik. A központi részt keretbe foglalják az áldást megelőző, annak „sikerességét” kérő, valamint az áldást követő, a kegyelmi hatás maradandó voltát kisdő orációk. Mivel a benedikálás a misében ágyazottan történik, így kifejezett záró panel nem található benne, az evangélium éneklésébe torkollik a rítus. Közvetetten azonban ide kell kapcsolni a szentmisét követő installáció, beiktatás rítusát, amely külön szertartási egységet képez. Általános szerkezetként a következő struktúrát vázolhatjuk fel:

I. A benedikálást bevezető, arra felkészítő szertartások

1. A jelölt előlépése és leborulása

2. Felkészítő szertartások

A hét bűnbánati zsoltár

Mindenszentek litániája

Préceszek és az Úr imádsága

¹⁰⁶ A szertartási szövegekben a jellegzetes szófordulatokat **emelem ki**. Az apátnő benedikálás során előforduló tipikus szövegeket jelen dolgozat I.számú függelékében magyar fordítással is közlöm.

II. Az apátnő benedikálása

1. Benedikálási főimádság

Bevezető orációk

Benedikálási prefáció kézrátétellel

2. Kiegészítő szertartások

Inszigniak átadása

Megerősítő orációk

III. Az új apátnő beiktatása

1. Bevonulás a monostorba / beiktatás a tisztségbe

Te Deum és Kyrie éneklése

A joghatósággal felruházó oráció

A szertartás során használt liturgikus szövegek több különböző műfajhoz sorolhatóak. Például találunk rögtön a szertartás elején litániát, és litánia-szerű préceszt, jó néhány orációt, amelyek közül legalább egyet prefáció módjára kell énekelni. Külön csoportot képeznek a gesztusokat kísérő, a cselekvést megvilágító értelmű formulák, de ide kell sorolni azokat a paneleket, amelyek hagyományos tartozékai a könyörgéseknek és a prefációknak: ezek a liturgikus köszöntések, verzikulumok, akklamációk. A szövegek ilyen műfaji változatossága a rövid szertartásban különösen is sodró lendületet ad az egész rítusnak.

A központi szertartás minden esetben a prefáció módjára énekelt könyörgés. Bevezetése a mise prefációjával egyezik, struktúrája pedig szintén hasonló hozzá: epikletikus, a Szentlélek kegyelmeit esdő szöveg, az apátnőre vonatkozó kegyelmi ajándékok felsorolásával. A monasztikus regulát követő apátnő megáldásánál a különböző forrásokban két prefáció-változat található, valamint egy harmadik olyan rítus esetében, amely nem tesz különbséget kanonikus és monasztikus apátnők megáldása között:

1) [VD] **Affluentem** illum spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam illum nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat

ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispitiat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cœlestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclæsiam fideliter ut speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cœlestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

2) [VD] **Respice** quæsumus Domine super hanc famulam tuam quam in tui nominis vice custodem monacharum ordinamus. Immitte ei Domine spiritum sapientiæ et intellectus spiritum consilii et fortitudinis spiritum scientiæ et pietatis et reple eam spiritu timoris tui quatenus tua gratia præventa. Nihil contra tuum præceptum faciat doceat constituat vel iubeat sed magis mentes discipularum tam exemplis bonorum operum quam verbis instruat et quæ discipulabus docuerit esse contraria in operibus suis iudicet non agenda. Sit in omnibus operibus suis provida et considerata sit sobria et casta sit vita probabilis sit sapiens et humilis sit benigna et charitativa sit in pauperum peregrinorum susceptione assidua sit in hospitalitate hilaris sit pia et misericors et semper misericordiam superexaltet iudicio ut ipsa a te sequissimo iudice veniam consequatur. Fac eam Domine te solum ex totius viribus suis diligere ieiunium amare corpus castigare delicias non appetere tribulatis subvenire neminem odisse zelum iniustum et invidiam non habere suspicionem omnino devitare in tuo nomine pro inimicis exorare. Fac eam semper agnoscere quia tibi redditura

est rationem villicationis suæ et quantas sub cura sua animas habuerit ipsas sine dubio ante sedem majestatis suæ sit latura. Quapropter tibi piissimo pastori supplicamus ut ad humilitatis nostra orationes cor eius gratia tua illustres quo possit quæque singula ita discernere atque temperare ut fortes habeant quod cupiant et infirmæ quod non refugiant. Da illi Domine spiritum compunctionis ut cœlestia semper diligat et inextinguibilem Gehennas ignem ante mentis oculos sibi proponat quatenus supernorum dulcedine gaudiorum et infernalium amaritudine tormentorum semetipsam irreprehensibilem custodiat ut cum creditis sibi ovibus in tremendo examine gaudeat. et cum omnibus sanctis tuis immarcescibilem cœlestis regni coronam accipiat. Per Dominum >

3) [VD] Adesto precibus adesto votis adesto famulationibus adesto consecrationibus qui omnia per verbum virtutis tuæ mirabiliter dispensas et dispensanda ministras qui diversis floribus tuam semper exornas ecclesiam dum eam et virorum exemplis et illustrium feminarum irradias institutis qui etiam de infirmiori sexu hanc famulam tuam servitutis tuæ applicare dignatus es famulatu effunde quæsumus Domine super hanc famulam tuam quam in officium divinum fideliter dedicamus gradam spiritus sancti ut tibi omnium tempore eius servitus dignanter complacet eamque dextra potentiæ tuæ benedicere et sanctificare sive consecrare digneris in opus ministerii tui condignum quatenus actum ministrationis sibi creditæ fideliter exequatur et eiusdem sancti spiritus septiformis gratiæ virtute corroboretur. Requiescat ergo super eam precamur Domine spiritus sapientiæ et pietatis ac repleas eam spiritu timoris tui. Concede ei quoque gravitatem actuum censuramque vivendi ut in lege tua die ac nocte meditetur mandata tua custodiat dictis tuis obediat sacris lectionibus insistat terrena et transitoria despiciat atque omni tempore bonis operibus inserviat. Omnem libidinem pravæ voluptatis superet amorem honestæ castitatis teneat ut tibi sponso venienti cum lampadibus inextinguibilibus possit occurrere et præcedentium virginum choro iungi et ne cum stultis excludatur sed regalem ianuam cum sapientibus virginibus licenter introeat. Abundet in ea totius forma virtutis auctoritas modesta pudor constans innocentia puritas et spiritalis

observantia disciplinæ in moribus eius præcepta tua fulgeam ut suæ castitatis exemplo cunctis sibi subditis imitationem præbeat puram et bonum conscientiæ testimonium ostendens in Christo Iesu firma et stabilis perseveret atque ita perceptum ministerium te auxiliante peragat qualiter ad æternam remunerationem te donante, pervenire mereatur. Per eundem Dominum >

A prefáció általában kézrátétellel kapcsolódik össze. Műfaját és funkcióját tekintve tehát ez a benedikálási prefáció szoros kapcsolatban áll a különböző ordinációk - püspök konszekrációja, pap és apát ordinációja - során alkalmazott szentelési prefációkkal. A szó szoros értelmében tehát ezt az imát lehet megáldó, a szolgálatra rendelő, az apátnői méltóságban részeltető, a benedikálás kegyelmét hatékonyan kiárasztó formulának nevezni.

A középkor szentségteológiája lényegi részként tekintett az ordó gyakorlásával járó egyes inszigniak, eszközök átadására.¹⁰⁷ Az átadást kísérő imák megvilágítják, magyarázzák a szimbólumot, amit a tárgy kifejez. A regula átadásához kapcsolódó formulákból két különböző alapváltozat szerepel a forrásokban, melyek megegyeznek az apátbenedikálásnál használt formulákkal. Az első általánosan elterjedt, a második inkább a kanonikus szabályzat szerint élő közösségek apátnőjének megáldásánál jellemző, monasztikus apátnők megáldása esetében akkor szerepelhetett, ha az adott rítus nem különböztette meg a monasztikus és kanonikus apátnőkre vonatkozó benedikálást, hanem csupán egyetlen - az utóbbi - formulát ismert:

1) Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo commissum quantum Deus ipse te confortaverit et fragilitas humana permiserit.

2) Accipe regulam sanctæ conversationis simulque gratiam divinæ benedictionis et ut per hanc cum grege tibi credito in districti iudicii die Domino incontaminata representari valeas ipse te adiuvare dignetur qui cum Deo Patre >

¹⁰⁷ Vö. MIRALLES: *Teologia liturgica dei sacramenti*, 6: *Ordine*, Pontificia Università della Santa Croce, Roma 2010, pp. 213-214.

A pásztorbottal kapcsolatban fentebb már szóltunk annak megjelenéséről az apátnő megáldási szertartásban: az apát a püspöki rend pásztori karakterének párhuzama miatt kapta meg, majd ez a mozzanat átkerült az apátnő megáldásának szertartásába is. Bármennyire is analógia vonható a püspök és az apát joghatósága és szerepe között, azt mégis fontosnak tartották még a jelképek szintjén is kihangsúlyozni, hogy ez csupán hasonlóság, nem pedig teljes egyenrangúság. Így volt ez a pásztorbot esetében is. Az apát pásztorbotjára egy kis kendőt, az úgynevezett „*sudariumot*” helyezték, amely megkülönböztette azt a püspök pásztorbotjától, ezzel a kendővel jelképezve, hogy az apát joghatósága nem teljes, az alá van vetve a helyi püspöknek.¹⁰⁸ A jellemző kísérő formula ugyanaz, mint az apátnő benedikálás esetében:

- 1) **Accipe baculum pastoralis officii** ut sis in corrigendis viciis pie serviens et cum iratus fueris misericordiæ recorderis.¹⁰⁹
- 2) **Accipe baculum pastoralitatis quem præferas** catervæ tibi commissæ ad exemplum iustitiæ severitatis et correptionis.

Bár ritkán fordul elő, hogy valamelyik apátnő megáldási ordóban gyűrű átadására kerüljön sor, mégis előfordul ez a rítus a források körülbelül 10%-ában. A kísérő formula nem sajátos, a püspökével egyező, ám az apátnő tisztségére értelmezve mégis különleges jelentést kap, hiszen az ő számára a „helyi egyház”, a saját monostora lesz az a közösség, amellyel szívét el kell jegyeznie, és amelynek hitbeli gyarapodásán munkálkodnia kell:

Accipe anulum fidei scilicet signaculum quatenus sponsam Dei sanctam videlicet ecclesiám intemerata fide ornatus illibate custodias.

¹⁰⁸ Vö. PACI: *Storia delle vesti liturgiche*, i.m., p. 286.

¹⁰⁹ A formula második része („*cum iratus fueris misericordiæ recorderis*”) vö. Hab 3,2.

A főrészt keretező imádság-tömbök tulajdonképpen a megáldás kegyelmének hatékonyságot próbálják biztosítani. Egy részük az apátmegáldásból került át, egy másik részük viszont az apátnő megáldásának speciális imádságai. Némely közülük már a régi szakramentáriumokban is szerepelt, mások pedig újabb keletkezésűek. A prefáció előtt szereplő rész kéri és reméli a szertartás hatékonyságát. A nyitó blokk jellemző orációi a következők:

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas Ecclæσίας præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super hanc famulam tuam N. gratiam tuæ benedictionis effunde quatenus per nostræ manus impositionem inter fideles dispensatrices inveniatur et cum subditis sibi gregibus placere tibi mereatur. Per Dominum >

Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus ut super hanc famulam tuam N. quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es benedictionis tuæ donum dignanter infundas eique gratiam consecrationis tribuas ut quod percepit te protegente illæsum custodiat. Per Dominum >

A prefációt és az inszigniák átadását követő orációk megerősíti a kegyelem kiáradásába vetett hitet, nem feledve annak kihangsúlyozását, hogy az új apátnő személyesen is felelős ennek a kegyelemnek maradandó-voltáért. Ezek a következők:

Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ ut ostendendo et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animas suarum instruat subiectarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo Pastore percipiat. Per Christum >

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam spiritum tuæ benedictionis emitte ut cælesti munere ditata et tuam gratiam possit maiestatis acquirere et bene vivendi aliis exemplum prebere. Per Dominum >

Famulam tuam Domine custodia muniat pietatis ut virginitatis sanctæ propositum quod te inspirante suscepit te protegente illæsum custodiat. Per Christum >

Omnium Domine fons bonorum iustorumque provectorum munerator tribue quæsumus huic famulæ tuæ adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per Christum >

Külön tárgyalást érdemel a bevezető blokk, mint amely felkészíti a szertartásban részt vevőket a fent említett kegyelmekben való közreműködésre. Vonatkozik ez a felkészülés úgy a jelöltre, mint a szertartásban közreműködőkre. A bűnbánati zsoltárok és a Mindenszentek litániája, valamint a rájuk következő précesz, és a részt záró Miatyánk egyetlen füzért alkotnak, ahol megszakítás nélkül fonódnak egybe az egymás után imádkozott részek, szinte egyetlen imádságfolyamot alkotva. Ezeknek a klasszikus, a római liturgiának még számos szertartásában szereplő szövegeknek a részletes bemutatására itt most nem térünk ki, azoknál a későbbiekben, a konkrét források bemutatásánál időzünk majd el.

Jelentőségteljes, szinte önálló szertartási egység az új apátnő hivatalba lépésének, joghatósággal történő felruházásának rítusa. Az az ordó általában a megáldási rendtartás végén szerepel, ám a gyakorlatban beékelődik e két rész közé a benedikálási szentmise, az evangéliummal folytatva annak szertartását. A szentmise vége után azonban az új apátnőt stallumbeli helyéhez, más esetben trónusához kísérik, és azt elfoglalva „beleül” hivatalába. Ennek két alapesete van. Amennyiben az apátnő saját monostorában kapta az áldást, egyszerűen a székéhez vagy trónusához vezetik, miközben a kórus *Te Deumot* és *Kyrie eleisont* énekel. Ezután elhangzik egy oráció, és a szertartás lezárul. Ugyanez történik, amikor az apátnő a monostorán kívül - például a székesegyházban - részesül a megáldásban, például abban az esetben, ha az új apátnő a monostori közösségen kívülről érkezik.¹¹⁰ Hazatérve övéihez a nővérek közössége keresztekkel, szentelt vízzel, tömjénezővel és evangéliumos könyvvel vonul új apátnője elé, aki a fent említett módon - *Te Deum* és *Kyrie* éneklése mellett, majd oráció imádkozása után - elfoglalja a monostora templomában lévő helyét. A szertartást záró oráció az esetek többségében a következő:

Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da huic famulæ tuæ prosperum suæ dignitatis effectum in qua semper te timeat tibi que iugiter placere contendat.
Per Christum >

¹¹⁰ Vö. jelen dolgozat pp. 42-43.

Legvégül megemlítjük, hogy az apátnő megáldásához kapcsolódóan nem egyszer saját miseszöveget is közölnek a források. Mivel ilyenkor a napi officium megzavarásának elkerülése okán a napi miseszöveg kerül elimádkozásra, csupán a három alapkönyörgést - a miseorációt, a felajánlási csendes imádságot, valamint az áldozás utáni imádságot - közlik a források. A középkorra jellemző, a szentmise végén szereplő ún. püspöki áldás is része lehetett a szertartásnak, erre is találunk egy helyen példát egy lyoni misszáléban.¹¹¹ A négy könyörgés és a püspöki áldás a következők:

Oratio. Concede quæsumus Domine electæ famulæ tuæ N ut prædicando et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animos suarum instruat subditarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo pastore percipiat Per Dominum >

Secreta. Munera quæsumus Domine suscipe placatus et electam famulam tuam semper et ubique misericorditer protege Per Dominum >

Postcommunio. Hæc nos communio Domine purget a crimine ac electam famulam tuam benigna pietate conservet. Per Dominum >

Benedictio pontificalis. Deus incorruptarum amator animarum te per gratiam suam visitet oriens ex alto ut gregi tuo prosis potius quam præsis.

R./ Amen.

Det tibi per suam misericordiam cum prudentia modestiam cum sapientia benignitatem, cum gravitate lenitatem et cum humilitate et caritate potestatem.

R./ Amen.

Quatenus tibi subditas et commendatas oves sic regas ut cum illis omnibus regna cælorum adipisci merearis. R./ Amen.

¹¹¹ Vö. *Missale Sanctæ Lugdunensis Ecclesiæ: Primæ Galliarum Sedis* (Apud J.B. Pelagaud & Socios, 1846), p. 90. in MOELLER (ed.): *Corpus Benedictionum Pontificalium, 1: Benedictiones 1-947; 2: Benedictiones 948-2093; 3: Præfatio, Indices, Concord. verborum A-B; 4: Concordantia verborum C-Z*, (Corpus Christianorum. Series Latina, 162A-C), Brepols, Turnhout 1971-1979, p. 285.

Quod ipse præstare dignetur cuius regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. R./ Amen.

Et benedictio Dei omnipotestis: Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super vos et maneat semper. R./ Amen.

A szertartási elemek: a szövegek, a gesztusok és a szimbólumok összehatása megrajzolta azt a rituális valóságot, amely nem csupán ábrázolja, hanem valóságossá is teszi azokat a kegyelmeket, amelyekre az apátnőnek szüksége van tisztsége gyakorlásához. Mindezek az elemek rendezetten, jól átgondolt fókuszpontok köré csoportosulnak, újra meg újra aláhúzva azokat az aspektusokat, amelyek az apátnői tisztség lényegéhez tartoznak: az egyéni életszentségből fakadó helyes vezetés képessége, a rábízottak iránti felelősség egészen a túlvilágig, a mindennapi feladatokban való helytállás során megtapasztalt emberi gyöngeségekben is jelenvaló isteni erő befogadása, és mindezek alázatos és hálatelt befogadása az új apátnő és az egész közösség részéről. Ezek a dimenziók már túlmutatnak a szertartás szövegein és formuláin, mégis azok által válnak valósággá. Hogy miként valósul meg az apátnő életében ez a kegyelmi dimenzió, azt a következőkben fogjuk bemutatni, amikor az apátnői szolgálat teológiáját, lelkiességét vesszük szemügyre.

2.1.3. Az apátnő megáldásának teológiája

A liturgikus szemléletmód XX. századi jellegzetessége, hogy a formalizmus szélsőségéből egyre inkább kezd visszatérni ahhoz az egészséges, misztagogikus és lelkiességi vonatkozásokkal is rendelkező megközelítéshez, amely a középkorra is jellemző volt. A fentebb már bemutatott rituális gazdagság pontosan arra utal, hogy a liturgia felelősei, alakítói nem elégedtek meg pusztán formulákkal, amikor az egyház ünneplélt: az ünneplés tárgyát képező isteni titkot, a kegyelem kiáradását a maga gazdagságában, misztikus mélységében akarták átélteni a liturgia formái által. Jellemző

ez az apátnő benedikálására is, ahol nem csupán a szövegek, hanem a szimbólumok is mély lelkeségi, misztériumos jelentést hordozó elemek, amelyek utalnak az apátnő tisztségének titokzatos krisztusi vonatkozásaira, az emberi üdvösségkeresés és a rá válaszoló isteni kinyilatkoztatás kinyilvánításának szolgálata által.

A liturgikus teológia szemüvegén át szemlélve a dolgozat tárgyát képező szertartást egy olyan szintet vehetünk szemügyre, amely a maga valóságában láthatatlanul, a liturgia szimbólumai által, és mégis az egész szertartás lényegét adva húzódik meg a háttérben. Ezzel a lelkeségi, misztikus horizonttal találkozhatunk az első regulákban, amelyek a szerzetesek elé állították az apát alakját, aki nem csupán egy adminisztratív vezető, hanem szakrális szerepet tölt be a közösségben. Erre a mélyen szent jelenlétre reflektálnak megilletődötten, szent félelmet sugározva az apátot és az apátnőt hivatalába, „szent szerepébe” bevezető, beiktató rítusok. Az apát és az apátnő megáldásának teológiájával, lelkeségével bőségesen foglalkozik *Albert de Vogüé: La communauté et l'abbé dans la règle de saint Benoît*¹¹², valamint *Armand Veilleux: La théologie de l'abbatiale cénobitique et ses implications liturgiques*¹¹³, című lelkeség- és szerzetesteológiai értekezéseikben, valamint érintőlegesen kitér erre a témára *Adrian Nocent*¹¹⁴ liturgiátörténeti tanulmányaiban, a szertartás fejlődéstörténetének leírásával párhuzamosan.

Mindenek előtt érdemes pár mondat erejéig kitérni az áldásnak, mint kegyelemközvetítő rítusnak a keresztény liturgiában betöltött szerepére, karakterére. Az Ószövetség teológiája már különös jelentőséget tulajdonít az áldásnak, amelyet ember szolgáltat ki, és amelynek forrása mindig az Isten, aki emberi közvetítőket használ jelenléte és jótéteményei kiosztására. Ennek kiteljesedése az újszövetségben az egyház által adott áldás, amely nem csupán földi javakat, jó sorsot, hanem az Isten világával való összeköttetést valósít meg, a Krisztustól adott Szentlélek által, amely az

¹¹² Vö. DE VOGÜE: *La communauté et l'abbé dans la règle de saint Benoît*, i.m., p. 159.

¹¹³ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiale cénobitique et ses implications liturgiques”, i.m., pp. 351-393.

¹¹⁴ MARTIMORT (ed.): *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia, 1: Principi della liturgia, 3: I sacramenti*, Edizione rinnovata, Queriniana, Brescia 1987. és NOCENT: „La benedizione dell'abate e della badessa”, in PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO (ed.): *Anamnesis, 7: I sacramentali e le benedizioni*, Marietti, Genova 1989, pp. 33-39. és NOCENT: „L'Ordo benedictionis abbatis et abbatissæ”, *Rivista liturgica*, 60 (1973), pp. 321-340.

egyházban, annak szent cselekményeiben - végső soron pedig egész életében - megnyilvánul.

Az áldások közül külön kategóriát képeznek a személyeknek szóló áldások, ezek között szerepel az apátnők megáldása is. IV. századi egyiptomi források tárják elénk az első példákat katekumenek, betegek, egyéb személyek megáldására.¹¹⁵ *Antióchiai Szent Ignácnál* és a *Traditio Apostolica* iratában az áldás már konkrét liturgikus szertartásokhoz: a szentmise ünnepléséhez és a szent rendekre való rendeléshez, a felszenteléshez kapcsolódó lényegi elem. Előtérbe kerül itt a konszekráció eleme, amely egyfajta átváltozást okoz a megáldott személyben, lefoglalja azt a szolgálatára. *Szent Ambrus* már a teológiai háttérrel is megadja, amikor *Tertullianus* szentség-fogalmából kiindulva definiálja az áldás liturgikus jelentését: „*Benedictio est sanctificationis et gratiarum votiva collatio*”.¹¹⁶ A következő évszázadokban pedig megkezdődik az áldás-formulák tudatos alkalmazása, amelynek következtében hamarosan a kiszolgáltató személyénél vagy az áldás céljánál, hatásánál fogva osztályozott, tudatosan rendszerezett áldás-gyűjtemények állnak az egyházi szolgálattevők rendelkezésére a liturgikus szertartásokhoz fűződő áldások megadásához.

Sokat elmond az apátnő szerepéről a közösségen belül az is, hogy ott milyen névvel nevezték őt. A lista itt hosszúra nyúlik, és sokszínű válogatást találunk. A női monostorok előljárónőjét korábban különféle nevei leggyakrabban lelki anyaságára utaltak. Ilyen nevek voltak a *mater animarum*, *mater congregationis*, *mater monasterii*, *mater spiritualis* vagy *abbatissa*, esetleg az ókorban *amma* az *abbas* / *abba* atya szóból eredeztetve. De vannak nevek, amelyek az apátnő feladatkörével kapcsolatosak: Ilyenek: *ministra*, *praefecta*, *custrix*, *gubernatrix*, *diaconissa*. Az apátnő sokrétű szolgálatának kifejezői ezek a nevek, aki nem csak vezetője, hanem szolgálója is a testvéreinek. A *magistra* elnevezés a tanításban - szóban és tettben - történő felelősségre utal, német területeken a *Meisterin* alak is elterjedt.¹¹⁷ Magyarországon szokásban volt

¹¹⁵ Vö. CHUPUNGO (ed.): *Scienza liturgica. Manuale di liturgia IV*. Pontificio Istituto Liturgico Sant'Anselmo, Piemme, Roma 1998, pp. 408-409.

¹¹⁶ Vö. DI BERARDINO: *Nuovo dizionario Patristico e di antichità cristiane I*, Marietti, Genova – Milano, 2006, pp. 764-765.

¹¹⁷ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 215-216.

még a *fejedelemasszony* megnevezés,¹¹⁸ amely szintén az apátnő közösség feletti hatalmát hangsúlyozza ki.

Ahogy a fejlődéstörténeti bevezetőben előre vetítettük, úgy itt is kihangsúlyozzuk, hogy az apátnő szerepének lelkesége mélyen összefügg az apáti szolgálat lelkeségével, teológiájával. Az apáti szolgálat és tisztség a keresztény ókor folyamán a szerzetesi életformával összefüggésben alakult ki. Már az első közösségek vezetőit választottak maguknak, és ezek az új, világtól elvonuló szerzetesi családok apátjuk vezetése alatt éltek Istent kereső életüket. Ezek a közösségek azonban a hierarchikus szerveződést még nem tartották alapszükségletüknek, testvéri közösségként tekintették együttélésüket. Ebből a szempontból az első szerzetesi közösségekben megjelenő vezetői, apáti feladatkör nem annyira hierarchikus szükségszerűség, mint például a püspöki hatalom esetében, hanem a közösség életének megszervezése iránti igényből fakad. Az apát feladata itt nem más, mint hogy segítse a közösséget, hogy felfedezze az Isten akaratát, testvérként a testvérek között. Ez a feladatvégzés még nyilvánvalóan nem igényelt liturgikus beavatást.¹¹⁹

Az apát spirituális szerepével implicit módon megismerkedhetünk a sivatagi atyák logionjainak gyűjteménye, az *Apophthegmata* olvasása által. Itt az apát úgy jelenik meg előttünk, mint a tudás és a bölcsesség ihletett, Istentől vezetett, Szentlélektől eltöltött hordozója és közvetítője.¹²⁰ Természetesen az apát nem pótolta a püspök személyét, úgy ő maga, mint alárendeltjei egyaránt a helyi püspök joghatósága alá tartoztak ebben a kezdeti időszakban még inkább, mint a későbbiekben. Elöljárói szerepük inkább olyan, mint az antik városi iskola, a *didascalion* iskolamesterének a szerepe: a bölcsesség átadása a többieknek, a szerzetesek bevezetése a spirituális tudásba és aszketikus gyakorlatokba.¹²¹ Ennek ellenére bár az ókor folyamán is láthatunk - főképpen szentéletrajzokban - apáti arcéleket, az apáti szolgálat teológiáját

¹¹⁸ Vö. DIÓS (ed.): *Magyar Katolikus Lexikon I. kötet*, Szent István Társulat, Budapest, 1993, p. 337.

¹¹⁹ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiat cénobitique et ses implications liturgiques”, i.m., pp. 351-393.

¹²⁰ Vö. KASPER: *Lexikon für Theologie und Kirche I.*, Herder, Freiburg – Basel – Rom – Wien 1998., p. 95.

¹²¹ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiat cénobitique et ses implications liturgiques”, i.m., pp. 351-393.

és lelkiességét mégis az első szerzetesi szabályokban, regulákban látjuk először igényesen kidolgozva.

Cassianus szerzetesi ideálja jelentős változást hozott a közösségek - és az apát képének - elképzelését illetően. Ennek az elképzelésnek megfelelően a sivatagok testvéri közösségei egyre inkább elkezdnek az egyházi hierarchiához hasonlóan szerveződni, stabil szervezetekké alakulnak, minek következtében az apát szerepe is egyre jobban hasonul a püspökéhez, ő is egyre inkább egy intézmény „vezetőjévé”: a családja körében meghúzódó atyából a szerzetesek életének irányítójává, a Szentlélektől ihletett tanácsadóból a szerzetesek képzésének „iskolamesterévé” válik. *Albert de Vogüé* rámutat ennek veszélyeire:

„A spirituális atyaság kibővítése közösségi szintre az elszemélytelenedés torzulásának kockázatával jár. Fennáll a veszély, hogy a mester-tanítvány belső viszonya pusztán külsőséggé válik, amelyet szociális síkra áthelyezve elveszti személyességének karakterét.”¹²²

Az apát lelki atyasága tehát egyszerre gazdagítja a rá bízott szerzeteseket, ám ugyanakkor egy utat is kijelöl számukra, amelyen haladniuk kell, ha üdvözülni akarnak. Az atyai gondoskodás és vezetés kettős karaktere ez, amelyek szorosban egybetartoznak. A IV. századtól kezdve, *Nagy Szent Vazul* beszédeiben a lelki mester, a *technon pneumatichon* alakja jelenik meg, aki nem csupán szavával, hanem példaadásával is a rá bízottak előtt áll. Itt már megjelenik a Szentlélek inspirációjának motívuma mellett az áthagyományozott szabály, mint a közösség életét alakító elv. Ennek betartatása szintén az apát felelőssége lesz: az apát élő szavai és az írott szabályok így fonódnak össze egymással.¹²³ A kiforrott monasztikus regulák közül két legfontosabb forrásunk a már fentebb bemutatott *Regula Magistri*¹²⁴ az 5-6. század fordulójáról, és a vele közel egyidős *Szent Benedek Regulája*¹²⁵, ezek apát-képéből indulunk ki, és ezt vetjük össze aztán az apátnő megáldása szertartásának fentebb bemutatott általános

¹²² DE VOGÜË, *La communauté et l'abbé dans la règle de saint Benoît*, i.m., p. 159.

¹²³ Vö. KLAUSER. – DASSMANN (ed.): *Reallexikon für Antike und Christentum I.*, Anton Hierseman, Stuttgart 1950-2001, pp. 52-53.

¹²⁴ „Regula Magistri”, im. col 943-1052.

¹²⁵ *Szent Benedek Regulája* (ford: SÖVEGES DÁVID OSB), Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.

karakterisztikájával: hogyan jelenik meg ez a lelkiesség a ritualitás szintjén. Mindezt persze kiegészítjük specifikusan a női monasztikus szerzetességre és konkrétan az apátnőre vonatkozó megállapításokkal is.

A *Regula Magistri* rögtön a második fejezetben kitér az apát szerepére a monostorban. Az *Atya* és a *lelki Mester* hasonlata a legkarakteresebb ebben a leírásban az apát személyére vonatkoztatva. Ez az atyaság és tanítói pozíció azonban nem csupán gyakorlati szempontból értendő, hanem spirituális tartalma is van: az apát „*Krisztus helyettese*” a monostorban, az ő személyének reprezentálója, így az apát személyét egyúttal egyfajta szakrális tisztelet is övezi. Személyének kiválasztása sem emberi döntés csupán, hanem a kegyelem műve: Isten kiválasztásának eredménye. Éppen ezért történik aztán beiktatása is liturgikus szertartás keretében.¹²⁶ A RM apátja már szinte teljesen olyan szerepben tűnik fel a saját monostori környezetében, mint a püspök az egyházmegyéjében: a monostori közösség csúcán helyezkedik el, felette áll a többi szerzetesnek. Szava és meglátásai megfellebbezhetetlenek, a többi szerzetest pedig inkább vezetésre és tanításra szoruló gyermekeként ábrázolja a szabályzat. Ezt a szerepet az apát saját életszentségének köszönheti, az apátbenedikálás csupán elismerése, megpecsételése e személyes karizma létezésének.¹²⁷ Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a RM szerzőjének sajátos látásmódjára az apát szakrális, krisztusi szerepének hangsúlyozása a jellemző, amelyet helyesen értelmezve az isteni tekintély és vezetés letéteményeseként övéi javára fordíthat szolgálata gyakorlása során.

Szent Benedek Regulájának leírása sokban hasonlít az előző forráshoz, ám az apát személyének leírását tovább finomítja, és nem csak az apátét. *Benedek* újra rátalál az elveszni látszó egyensúlyra, amikor a közösségen belüli hierarchikus építmény függőleges tengelye mellé újra behozza az ókorban még oly erős horizontális, közösségi dimenziót. Ennek megfelelően az apát többé nem csak, mint egy arctalan tömeg csúcán elhelyezkedő vezető lesz, hanem egy testvéri közösség tagja, akinek a mindennapokban megélt bensőséges, személyes kapcsolata van a körülötte élőkkel. Alapvetően jellemző *Szent Benedek* szabályzatára egy gyakorlatias szemléletmód, és ez kihat az apát

¹²⁶ Vö. RIGHETTI: *La benedizione degli abati*, in M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 4: *I sacramenti, I sacramentali*, i.m., p. 482.

¹²⁷ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiat cénobitique et ses implications liturgiques”, i.m., pp. 374-375.

személyének bemutatására, szerepének meghatározására is. Míg az előző forrás inkább az apát misztikus szerepét és spirituális felsőbbtségét hangsúlyozza, addig *Benedeknél* megjelenik a közösségben atyai szeretettel és gondoskodással jelen lévő apát alakja, aki a Szentírást nem csak, mint *tanító* és *mester*, hanem mint *orvos* is képes alkalmazni.¹²⁸ *Benedek Regulájának* 2. fejezetében már az apát emberi arcát is megláthatjuk, aki ugyan továbbra is Isten embere és Krisztus képmása, de egyúttal esendő ember is, egy a szerzetesek közül, akiben az apáti méltóságot viselve még inkább tudatosodnia kell a folyamatos megtérés és az erkölcsi tökéletesedés szükségessége (vö. RB 2,6-10). Ő már nem csupán irányítja, hanem példája által is motiválja a testvéreket (vö. RB 2,11-12), a pásztor gyöngéd gondoskodásával vigyázza és ápolja a rá bízott „nyáját”, de „realistának” is kell lennie egyúttal, hogy ha szükséges, a hibákat javítani az engedetleneket jó útra téríteni is tudja (RB 2,7-9). Erre nem csak azért van szüksége, hogy tisztségét jól betöltse, hanem mert kötelességteljesítésének eszkatologikus távlatai is vannak: üdvössége összefügg övéi üdvösségével, a rá bízottakról számot kell majd adnia az Ítélet Napján (vö. RB 2, 38)

Benedek Regulájának szóhasználata az apát vonatkozásában nagyban merít a korabeli római családfelfogásból és a római oktatás világából. Maga a monostor is ezt a nevet viseli: „az Úr szolgálatának iskolája”, ahol az apát az „iskolamester” (vö. RB Prologus, 45). Elsődleges *Benedek* számára ez a két jellemvonás: az apát övéinek *atyja* és *mestere*. Ehhez azonban tekintéllyel kell, hogy bírjon, ám tekintélyének alapja, hogy ismeri övéit, és őket szolgálni akarja, testi-lelki bőségük és egészségük az ő kezében van.¹²⁹ Az *Abbas Christus* Krisztus tekintélyét birtokolja, az Ő helyettese a monostorban, tanítóhivatala az Egyház tanítását testesíti meg a monostor világában. De nem annyira övéi fölött, mint övéi között övé az első hely. A római *paterfamilias*, a család gondoskodó atyjának képe az, amely *Benedek* előtt lebegett. Ezért is fontos számára, hogy aláhúzza rögtön *Regulája* legelején, a 3. fejezetben: az apát mindig kérje ki a közösség arra alkalmas tagjainak a tanácsát, mielőtt fontos dolgokban döntene, sőt, a legfiatalabb szavát is hallgassa meg (vö. RB 3,3). Cserében a testvérek - szintén a

¹²⁸ Vö. KLAUSER. – DASSMANN (ed.): *Reallexikon für Antike und Christentum* 1., i.m., p. 54.

¹²⁹ Vö. BAUTIER – AUTY ET AL. (ed.): *Lexikon des Mittelalters* 1., Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar 1999, p. 60.

római családi berendezkedés mintájára - tisztelettel (*pietas*) és engedelmisséggel (*obædientia*) tartoznak iránta.¹³⁰

Összességében elmondhatjuk, hogy a benedeki felfogásban az apát vezető, de egyúttal folytonosan a megtérés útján járó szerzetes is, aki egyszerre valósítja meg a monostorban a Tanító Krisztus tekintélyének jelenvalóságát és a gyengéd családapa gondoskodását. Személyében egyesül a sivatagi atyák Szentlélek által vezetett inspirációja és a római családanya hagyományok és törvények által kijelölt intézményi pozíciója, a *pneuma* és a *potestas* egysége.¹³¹ Ez a kép lesz alapvetően a megvalósítandó, a vágyott ideál aztán mind a bencés, mind a benedeki hagyományból kinövő többi monasztikus rend és lelkiesség számára, amikor az apátról vagy az apátnőről gondolkodnak.

Nyilván az ideált nehéz volt megvalósítani a kedvezőtlen külső hatások miatt, ennek okán a későbbi századok az apát karakterének módosulását hozták, egyre inkább megjelent az apáti szolgálatban a jogi szemléletmód, a joghatóság gyakorlásának aspektusa is. A karoling kor apátja a monostor *uralkodója* inkább, mint atyja, amely már nem annyira testvéri közösség, hanem egy jól szervezett intézmény, amelynek vezetése, igazgatása, gazdasági és jogi stabilitásának fenntartása szervezésben való jártasságot igényelt inkább, mint atyai gyöngédséget és lelki bölcsességet.¹³² Az apát szerepe így még inkább hasonult a püspökéhez, ahogyan sok monostor is egyre teljesebb autonómiát szerez az Egyház szervezetén belül. Az sem volt ritka, hogy egy-egy egyházmegye egy monostori központ köré szerveződött, és így az adott monostor apátja ténylegesen püspöki jogokat gyakorolt az adott egyházmegyében.¹³³ A szerzetesi reform-mozgalmak - mint például a ciszterciek - esetében már kevés szó esik az apát lelki karakteréről, az apát megválasztásának módja egyre szabályozottabbá válik, másrészt pedig - ahogyan azt a későbbiekben látni is fogjuk - az apátmegáldás

¹³⁰ Vö. KLAUSER. – DASSMANN (ed.): *Reallexikon für Antike und Christentum 1.*, i.m., pp. 54-55.

¹³¹ Vö. KLAUSER. – DASSMANN (ed.): *Reallexikon für Antike und Christentum 1.*, i.m., p. 55.

¹³² Vö. BAUTIER – AUTY ET AL. (ed.): *Lexikon des Mittelalters 1.*, i.m., p. 61.

¹³³ Vö. DE VOGÜE : *Le monastère, Église du Christ*, in ed. B. STEIDLE (ed.) *Commentationes in Regulam S. Benedicti*, «Studia Anselmiana», 42 (1957), pp. 25-46.

szertartása egyre inkább a joghatóságra és az apát monostoron kívüli hatalmára is koncentrálni fog.¹³⁴

Az apáti szolgálat lelki karakterével kapcsolatban elmondottak nagyban alkalmazhatóak az apátnői tisztséggel kapcsolatosan is. A lelki atyaság helyett azonban túlzás lenne a nőies, anyai karaktert túldimenzionálni, hiszen egy női közösség élete, jóléte legalább annyira „férfias” kiállást kívánt az apátnőtől, mint egy férfi monostor esetében annak apátjától. Befelé az apátnő övéinek szigorú és mégis gondoskodó vezetője, ha kell, gyöngéd szeretettel, ha kell, megfelelő eréllyel. Ez azonban az apát esetében is így van. Nem megalapozott tehát, hogy az apáti és apátnői tisztség esetében a nemi különbségekre túl nagy hangsúlyt helyezünk, nagyjából hasonló sémára kell elképzelnünk annak gyakorlását. A szakrális, liturgikus szerep az, ahol jelentős különbség van apát és apátnő szolgálata között, hiszen az apát hivatala szakrálisan sokkal közelebb áll a püspöki karakterhez, mint az apátnőé. Ám ez a tényező nem annyira a monostor belső életének vonatkozásában bírt jelentőséggel, mint inkább az apát személyes hatalma kapcsán.

Az apátnő megáldásának szertartását megvizsgálva észrevehetjük, hogy a fent tárgyalt karakterisztika legfontosabb elemei mind a szövegek, mind a gesztusok szintjén jelen vannak, így tehát az apáti és apátnői szolgálat teológiájának évszázadok során át tartó gazdagodása bekerült a benedikálás szertartásába is, megvalósítva a liturgikus áldások hatásmechanizmusát: a hivatal betöltésének legfontosabb aspektusait kiemelve azokhoz kegyelmet kérnek és közölnek, misztikus módon a liturgia sajátos eszközei segítségével.

Az atyai-anyai gondoskodás karaktere nyilvánul meg egyrészt abban, ahogyan az apátnő a benedikálásra vonul: testvérei kísérik, ők ajánlják, tehát jelen vannak hivatalának átadásától kezdve. A szertartás szövegeiben egyre-másra előkerül annak említése, hogy apátnő és közössége együtt halad az üdvösség felé, a közösség vezetőjeként felelősséggel tartozik a rá bízottak iránt, és az ehhez szükséges kegyelmeket is kéri számára a megáldás könyörgései:

¹³⁴ Vö. AMANN - DUMAS (ed.), *Storia della chiesa*, San Paolo, Cinisello Balsamo 1995, p. 396-397. és VON CAMPENHAUSEN: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd.1. A-C*, i.m., p. 91.

Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas Ecclesiās praepositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cœlorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ ut ostendendo et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animas suarum instruat subiectarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo Pastore percipiat. Per Christum >

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

Ezzel párhuzamosan azonban mindig ott húzódik az egyéni életszentség szála is, hiszen az övéiről való gondoskodás közepette nem szabad elfeledkeznie saját lelki üdvösségéről sem. Szépen kifejezi ezt a megáldási prefációk szövege, valamint jó néhány könyörgés is:

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super hanc famulam tuam N. gratiam tuæ benedictionis effunde quatenus per nostræ manus impositionem inter fideles dispensatrices inveniatur et cum subditis sibi gregibus placere tibi mereatur. Per Dominum >

Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus ut super hanc famulam tuam N. quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es benedictionis tuæ donum dignanter infundas eique gratiam consecrationis tribuas ut quod percepit te protegente illæsum custodiat. Per Dominum >

A regula átadásának mozzanata a fentiekhez hozzáadja a lelki mesternek, a tanítónak a képét, aki egyéni bölcsessége és példája által vezeti övét, ám közben ő maga is a regula alá vetett személy marad, a többi szerzeteshez hasonló úton lévő ember Isten keresésének útján. Itt tehát nem csupán a közösség vezetésére, hanem saját megtérésére is kézhez kapja a szerzetesi szabályokat. Ezt erősíti meg az átadáskor mondott formula mindkét változata is:

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo commissum quantum Deus ipse te confortaverit et fragilitas humana permiserit.

Accipe regulam sanctæ conversationis simulque gratiam divinæ benedictionis et ut per hanc cum grege tibi credito in districti iudicii die Domino incontaminata representari valeas ipse te adiuuare dignetur qui cum Deo Patre >

Az apátnő ezzel együtt Istentől kapja hatalmát a vezetésre, amelyhez a kegyelmeket be kell fogadnia, hogy ne a maga erejében bízson, a saját bölcsességére támaszkodjon, hanem mindenben tisztségéhez méltó módon gyakorolja a hivatalát. Ezért történik alázatos leborulás, és a szertartást lezáró egyes orációk:

Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da huic famulae tuae prosperum suae dignitatis effectum in qua semper te timeat tibi que iugiter placere contendat. Per Christum >

Omnium Domine fons bonorum iustorumque propectuum munerator tribue quæsumus huic famulae tuae adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per Christum >

Végül az apátnő gondoskodó, biztonságot adó, de igényes, elvárásokat támaztó szeretete nyilvánul meg a pásztorbot szimbólumában és annak átadásában. Ez a szimbólum arra utal, hogy hatalma egyszerre való védelmezésre és feddésre, amelynek alkalmazásában a Pásztorok Pásztora, Krisztus a mérce:

Accipe baculum pastoralis officii ut sis in corrigendis viciis pie serviens et cum iratus fueris misericordiae recorderis.

Accipe baculum pastoralitatis quem præferas catervæ tibi commissæ ad exemplum iustitiæ severitatis et correptionis.

A pásztorbot kezdettől fogva a hatalom és az irányítás jelképe volt, valamint itt megjelenik ezekhez kapcsolódóan az igazságszolgáltatás feladata is.¹³⁵ Az apát, aki pásztorként felügyel majd a szerzetesközösség, mint nyáj felett, nem lehet zsarnokoskodó, az „igazság példaképe” kell, hogy legyen, ha szükséges, akár az igazságos büntetés lehetőségével is élve, de mindig az alárendeltek javát *szolgálva*, aki

¹³⁵ Vö. CHUPUNGCO (ed.): *Scientia liturgica: Manuale di Liturgia*, 4 : *Sacramenti e sacramentali*, Piemme, Casale Monferrato (AL) 1998, p. 244.

csöndes vizekre vezet és megvédi juhait (vö. Zsolt. 22,3-4), és életét adja értük (vö. Ján 10,15). *Szent Benedek Regulájának* 2. fejezete több alkalommal is a pásztor hasonlatával él, amikor az apátról, mint a monostor vezetőjéről ír. Ezt a pásztori küldetést a következőképpen foglalja össze *Szent Benedek Regulája*:

„Az apát mindenkor gondoljon arra, hogy mi ő, és hogy minek nevezik, és tudja meg, hogy akire többet bíztak, attól többet is kívánnak. Tudja, hogy milyen nehéz és terhes föladatot vállalt magára: a lelkek irányítását és sokféle emberek szokásainak szolgálatát. Az egyiket ugyanis gyengédséggel, a másikat dorgálással, a harmadikat rábeszéléssel vezesse. Mindenkihez sajátos jelleme és értelmessége szerint alkalmazkodjék, hogy ne csak a rábízott nyájnak ne vallja kárát, de a jó nyájnak gyarapodásán is örvendhessék.” (RB 2,30-32)

Ugyanez a közösség iránti, az egyesek ismeretéből fakadó, megkülönböztetésen és bölcs belátáson alapú szeretet nyilvánul meg a *Respice* kezdetű prefáció egy sorában: „[...] *quo possit quæque singula ita discernere atque temperare ut fortes habeant quod cupiant et infirmæ quod non refugiant.*”¹³⁶ Ez a gondolat egyenese Szent Benedek Regulájából száramazik, bemutatva az apát és az apátnő felelősségteljes, gondoskodó szeretetének személyes dimenzióját is, amely nem másra alapul, mint önnön gyöngeségének és türekenységének ismeretére:

„A bölcs mérsékletnek, az erények anyjának ezt és egyéb példáit vegye figyelembe, és mindent olyan fokban igazítson el, hogy legyen, ami után az erősek vágyódhatnak, de a gyengék se ijedjenek vissza.” (RB 64, 19)

¹³⁶ Fordítása: „[...] hogy így képes legyen mindent egyenként megítélni és irányítani, hogy az erőseknek legyen, amire vágyakozzanak, a gyengéknek pedig amitől nem riadnak vissza.”

2.2. NŐI MONASZTIKUS SZERZETESSÉG A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Disszertációm témamegjelölésénél elsődleges célokként azt tűztem ki, hogy a magyarországi használatban lévő apátnő megáldási szertartások alkalmazási helyeiről, hazánk női monasztikus közösségeiről is leírást adok, ezzel olyan kontextusba ágyazva ezt az ordót, amely háttérrel, „életteret” tud adni a szertartás vizsgálatához, annak jobb megértéséhez, megismerve azokat a közösségeket, amelyek életében - az apátnő kiemelt jelentőségének köszönhetően - meghatározó szerepet töltött be ez a rítus.

A bemutatás során a kezdetektől indulva összefoglalom a női monasztikus szerzetesség kialakulásának történetét, a kezdetektől a XIV század végéig - addig a korig, ameddig hazánkban az apátnő megáldás klasszikus középkori formáját alkalmazták. A rendek tekintetében redukálom a vizsgálatot arra a két közösség-típusra, amelyek a magyarországi monasztikus élet képviselői voltak: a bencés és a ciszterci apácák monostoraira. Az általános történeti bevezetőben is csak ezzel a két renddel foglalkozom majd. Végül a konkrét magyarországi monostorokról fellelhető leírások alapján igyekszem képet nyújtani arról, hogyan is élte meg mindennapjait egy monasztikus női szerzetesközösség a korabeli Magyarországon.

A következő fejezetek forrásul szolgáló egyetemes történeti, rendtörténeti munkák közül ki kell emelni *Philibert Schmitz* monográfiáját a bencés apácák vonatkozásában.¹³⁷ Ennél a műnél alaposabb és részletesebb leírás még nem született ebben a témában. Ugyanilyen igényességű *Lékai Lajos OCist.* összefoglalása a ciszterci rend történetéről szóló kötetén belül.¹³⁸ A magyarországi monostorok megismeréséhez *Török József* egyháztörténeti művei adnak segítséget,¹³⁹ kiegészítve *Puskely Mária* adataival,¹⁴⁰ az egyes konventekhez kapcsolódó okleveles források felkutatása és

¹³⁷ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, [s.n.] Pannonhalma 2007.

¹³⁸ LÉKAI: *Ciszterciek*, SZIT, Budapest, 1991.

¹³⁹ TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Panoráma, Budapest 1990.; TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.; TÖRÖK: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, Mikes, Budapest 2002.; LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, Mikes, Budapest 1996.

¹⁴⁰ PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, Dinasztia, Budapest 2008.

közlése pedig *Hervay Levente OCist* elévülhetetlen érdeme.¹⁴¹ A ciszterciek vonatkozásában végül meg kell említenünk egy kevésbé ismert, de annál hasznosabb *Székely Ottokár OCist* rövid tanulmánya,¹⁴² aki szintén a ránk maradt okleveles adatokat foglalja össze.

2.2.1. Női monasztikus élet a középkori Európában és Magyarországon

a) A női szerzetesség kezdetei¹⁴³

Közismert tény, hogy a kereszténység kezdeteitől léteznek olyan szüzességet fogadó, a házasságról lemondó nők, akik otthonukban megmaradva az egyházi közösség szeretetszolgálatára áldozták életüket.¹⁴⁴ Méltán kereshetjük ezekben a szűzekben a középkori női szerzetesség ősképeit, hiszen nem csupán egyéni felbuzdulásról, magán-jellegű áhítatgyakorlatról volt itt szó, hanem az egyház által jóváhagyott, majd szabályozott életformáról. Már a Szentírásban olvashatunk arról, hogy Szent Pál apostol a szűzekkel kapcsolatban „tanácsot ad, mint hitelt érdemlő személy”¹⁴⁵

A szűzek - és velük együtt az özvegyek - szinte külön „egyházi rendet” alkottak, és életvezetésüket egyre nagyobb tudatossággal bízták rá az egyház vezetőire, a IV. századtól fogadalmaikat is nyilvánosan, az egyház közössége előtt a püspök kezébe tették le. Ebből a fogadalomból és az azt kísérő áldásból fejlődött ki később a szűzek

¹⁴¹ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Editiones Cistercienses, Roma – Budapest 1984.; HERVAY: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon”, in TAKÁCS I.(szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma, 2001.; HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, Mikes, Budapest, 1997.

¹⁴² SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon* (Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941-42. évi évkönyvéből), [s.e.] Budapest, 1942.

¹⁴³ E helyen nem foglalkozunk sem a szerzetesség kereszténység előtti párhuzamaival, a keleti egyházak szerzetességéről pedig csupán a nyugati párhuzamok erejéig teszünk említést. E két témával kapcsolatban ld. VON CAMPENHAUSEN: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd.1. A-C*, i.m., col. 1412-1414 és col. 1416-1420.

¹⁴⁴ Vö. LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, i.m., p. 10.

¹⁴⁵ Vö. 1Kor 7,25

konszekrációjának szertartása. Ám itt kereshetjük közvetetten a szerzetesi fogadalmak gyökereit is. Mivel a remeteélet a nők számára nem volt olyan testhezálló, mint a férfiak esetében, ezért amely a II-III. századtól közösségekbe tömörültek a világtól elvonulni vágyó, életüket az istenkeresésre szánó, szüzi életet élő nők. Egyiptomban a IV. században már több ezer nő szerzetesről tudunk.¹⁴⁶ Itt a közösség vezetőjét az 'abba' mintájára 'amma'-nak, anyának nevezeték. Ezen kívül vannak adataink *Szíriában, Perzsiában, Kappadókiában* és talán *Afrikában* is az aszketizmusnak erről a formájáról, ám hogy itt nők is csatlakoztak-e a szerzetesi mozgalmakhoz, nem tudhatjuk biztosan. Az első név szerint is ismert szerzetesnőkről származó közlések *Szent Jeromos* és *Pakhomiosz atya* köreiből maradtak ránk, az V. században *Szent Genovéa* Párizsban¹⁴⁷, a VI. században *Szent Radegonda Poitiers* közelében,¹⁴⁸ vagy *Szent Skolasztika* - szintén a VI. században - az itáliai *Cassinum* hegye mellett már tudatosan törekedett a szervezett közösségi élet biztosítására az arra vágyó jámbor asszonyok részére.

Az első évezredben különböző, a helyi püspök vagy éppen valamely ismert reguláiró szent - *Szent Ágoston*, *Szent Jeromos*, vagy valamely keleti szerzetesanya - által alkotott, szabályzatok, regulák előírásai mentén élték szerzetesi életüket az első apácák. A IV. századból maradt ránk *Paula özvegy* és a vele együtt élő szüzek laza közösségének készült szabályzat.¹⁴⁹ A női regulák bevezetésének alapjául *Cesarius* által írt rövid női szerzetesi szabályzat szolgált, amelynek terjesztését unokaöccse, *Teridius presbiter* szorgalmazta. A regula eljutott Gallia különböző területeire: *Poitiers*, *Besançon*, *Clermont* városokból van adatunk, hogy ott is használatban volt a fent említett szabályzat. *Rusticula* apátnő életrajza a VII. századból pedig már arról tanúskodik, hogy *Arlesban* több, mint egy évszázados múlta tekint vissza az ott használt, női szerzeteseknek szóló regula alkalmazása. Spanyolországban a VI. század második felében ír regulát *Sevillai Szent Leander* egy *Florentina* nevű szerzetesnő számára.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Az egyiptomi szerzetességről bővebben ld. VON CAMPENHAUSEN: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart : Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd.1. A-C*, i.m., col. 1414-1416.

¹⁴⁷ Vö. DUBOIS - BEAUMONT-MAILLET: *Sainte Geneviève de Paris: la vie, le culte, l'art*, Beauchesne, Paris, 1982.

¹⁴⁸ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*, Tom. 5., Desclée, Paris 1998, p.921.

¹⁴⁹ Vö. BAUTIER – AUTY ET AL. (ed.): *Lexikon des Mittelalters 1*, i.m., p. 739.

¹⁵⁰ Vö. BAUTIER – AUTY ET AL. (ed.): *Lexikon des Mittelalters 1*, i.m., pp. 743-745.

A szabályzatok különbözőségének következményeként válik majd ketté a monasztikus és kanonoki szerzetesség, utóbbi csoporttal e dolgozat keretein belül nem foglalkozom bővebben. A *Szent Benedek* által az V. század utolsó éveiben megalkotott szabályzat idővel kiemelkedett a többi közül, és a későbbi monasztikus férfi és női szerzetesség életének szinte kizárólagos alakítójává, zsinórmértékévé, igazodási pontjává vált.¹⁵¹

Végül - bár itt az apátnő szerepe nem jelenik meg - megemlíjtük még a női szerzetesi élet egy különleges formáját, amelyet a kora középkortól gyakoroltak: az ún. *reklúza* létet, amely a remeteség egy extrém formáját jelenti.¹⁵² Általában egy férfi szerzetesi közösség szomszédságában kis cellát építenek, amelybe beköltözik egy jámbor apáca, aki fogadalommal kötelezi magát a remete életre.¹⁵³ Nem ritkán ez a nővér egy közösségből válik ki, mivel a jámborabb, visszavonultabb életre vágyakozik.¹⁵⁴ Ennek beköltözése után cellája ajtaját befalazzák, és a remetenő itt éli le további életét. A befalazás szertartása liturgikus keretek között zajlott, amelyet *Schmitz* a következőképpen ír le:

„[a szertartás] Első része a templomban folyik, a mise - mely gyakran Requiem - bemutatása során. A jövőre remete leborul és mezítláb a nemének fenntartott hajóban marad. Válaszát - *Emendemus in melius* néhány zsoltár, szentek litániájának vagy imádságoknak az éneklése követi. A kezében gyertyát tartó *rectudenda* előtt felolvassák Izaiás könyvének egy szakaszát: *Vade, populus meus, intra in cubiculum tuum*, majd a Mártáról és Máriáról szóló evangélium következik - Máriát kezdettől fogva a szemlélődő élet mintájának tekintették. Ezután a püspök megáldja a remetenő ruháját és fekete fátylát, A reklúza leteszi fogadalmát, köztük az új állapotban való megmaradás fogadalmát is. Ezután következik a *Suscipe me, Domine* és a *Veni Creator*, majd egy szentbeszéd a befalazott életmódról. A prédikáció végeztével körmenetet tartanak a remetelak

¹⁵¹ Vö. uo.

¹⁵² Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*. Tom. 3., Desclée, Paris 1998, p. 407.

¹⁵³ Arra is van példa, amikor nem különálló cella készül a reclusus vagy reclusa számára, hanem a templom vastag falában alakítanak ki egy üreget számára két ablakkal: egy a templom szentélyére néz, egy pedig a külvilág felé, a legszükségesebb dolgokkal kapcsolatos kommunikáció céljából. Ilyen cellát fedeztek fel *Lébényben*, a középkori bencés apátsági templom falában.

¹⁵⁴ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., pp. 63-64.

felé. A miséző pap szenteltvízzel és tömjénnel hinti meg a helyet, valamint a cellában található oltárt. Elénekelnek még néhány antifónát, majd az *In paradisum deducant te angeli* éneklése zárja a szertartást, akár a temetéseket. Az előlegezett temetés végén a *Commendatio animæ* következik még, ám a reklúza eléneklí a *Hæc requies mea in sæculum sæculi, hic habitabo quoniam elegi eam* antifónát. Egy utolsó, némileg teátrális gesztussal a miséző porral hinti be őt, ahogy a koporsóra is egy darab rögöt dobunk az árok mélyére. Néha még hozzáteszi: *Requiescat in pace. Amen.* Ettől fogva örökre bezárul a remeteség bejárata: vagy egy kőműves falazza be, vagy pedig a püspök pecsételi le.”¹⁵⁵

b) A benedeki regulát követő női szerzetesség a VII-XIII. században

Azok, akiket az egyháztörténet a középkorra visszatekintve „nagy rendalapítóknak” titulál, általában a legkevésbé sem voltak tudatában, hogy lelkeségükkel, elveikkel, vagy éppen írásaikkal egy új, formális szerzetesrend alapjait teszik le. A középkor első századainak legsikeresebb monasztikus közösségeit meghatározó *Szent Benedek*, és a ciszterci rend kezdeteihez kapcsolódó szentek - *Szent Bernát*, - sem ilyen célból szervezték első közösségeiket. Így tehát a női szerzetesség kezdetei vizsgálva sem beszélhetünk egyértelműen „bencés apácákról”, csupán abból indulhatunk ki, hogy egyes közösségek éppen milyen szabályzat szerint éltek életüket. E téren nagy volt a választék, szóba jöhetett *Szent Ágoston* vagy *Szent Benedek* napjainkban is jól ismert regulája éppen úgy, mint az idővel háttérbe szoruló, *Cassianushoz* vagy éppen *Szent Columbanhoz*, esetleg *Arles-i Szent Cézár* nevével összekapcsolódó szabályzat.¹⁵⁶

A benedeki regula szerepének - és ezzel együtt a bencés életideálnak - dominanciája a VIII. századra kezd megszilárdulni a női szerzetesség közösségeiben. Akadnak ebben a korban „vegyes regulák” is, amelyek még több klasszikus regula hatását magukon viselik, ám már ezekben is egyértelműen kirajzolódni látszik, hogy fő

¹⁵⁵ SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 63.

¹⁵⁶ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*, Tom.3., i.m., p. 925.

irányultságukat *Szent Benedek* eszméiben lelték meg. Puskely *Mária Kétezer év szerzetessége* című lexikon-jellegű tanulmánykötetében megemlíti az ún. *Regula cuiusdam Patris ad Virgines* VII. századi példáját, amelyről a következőket írja:

„Waldebert Luxeuil harmadik apátja volt 629 és 670 között. Úgy tűnik, Norciai Benedek és Columban Regulájából ő szerkesztette ezt a szabályzatot, az előbbinek juttatva nagyobb teret. Talán Faremoutiers monacháinak készült, e monostor alapításában ugyanis Waldebert is szerepet játszott. Ez az egyetlen regula, amely előírja, hogy az apácáknak naponta háromszor kellett megvallaniuk hibáikat. A szövegből világos, hogy nem minden alkalommal szentségi gyónásról volt szó. Az alázatról, a szeretetről, a hallgatásról, a munkáról, a szegénységről egy fejezet szól, a kiközösítésről és a büntetésről pedig négy. Ebben az utóbbiban érződik legjobban Columban hatása. Enyhít is elődei szigorán: kivételes alkalmakkor megengedi a refektóriumban való beszédet, azt meg sem említi, hogy valakit kiűzhetnek a monostorból.”¹⁵⁷

A fentiekből képet alkothatunk arról, hogy milyen kiforrott életvitel alakulhatott ki a VII. századra a nő szerzetesség közösségeiben, egyúttal felfedezhető benne *Benedek* szellemének meghatározó volta is, amely egyre dominánsabbá válik a monasztikus szerzetesség lelkiségében.¹⁵⁸ A bencés szellem megerősödéséhez járult hozzá még az ehhez a rendhez tartozó férfi szerzetesek egyre jelentősebbé váló szerepe magasabb egyházkormányzati pozíciókban, és ők saját fennhatóságuk alatt *Benedek Regulájának*, és az azt követő közösségeknek a terjedését segítették. Ilyen volt például *Szent Bonifác* is, aki missziója során a benedeki *Regula* használatára rendelettel kötelezte a neki engedelmes monastorokat. A VIII. századra a női szerzetesség fejlődésére jellemző, hogy megjelennek a kimondottan apácák számára készült regulák, amelyben a *soror*, *abbatissa* szavak szerepelnek, inentől kezdve joggal nevezhetjük a kialakult formációkat bencés apácaközösségeknek, miközben nem látunk a férfi közösségekhez való hozzárendelt, vagy azoknak alávetett viszonyt, hanem az egyes

¹⁵⁷ PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, i.m., p. 1060.

¹⁵⁸ Vö. LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, i.m., p. 10-11.

közösségek önállóan, a helyi püspök irányítása, másrészt a benedeki *Regula* és a saját apátnőjük vezetése alatt éltek mindennapjaikat.¹⁵⁹

Ezek a mindennapok a férfi közösségekben szokásos életvitelhez igazodtak, nyilván részben eltérve attól a nembeli különbség okán. Az imádságban nem sok különbség akadt, viszont a kétféle munkát - eltérő fizikai adottságaikból kifolyólag - más formában végezték az apácák, mint a férfi szerzetesek. *Puskely* a következő tevékenységeket sorolja fel: szövés, hímzés, kódexmásolás, menedékház vagy kórház működtetése, lánynevelés - ez utóbbinak az előbb említett szerző nagy jelentőséget tulajdonít: mint a nők szellemi képzésének és előrelépésének kizárólagos módjaként értekezik róla.¹⁶⁰

A IX. századra igény támad a szerzetesi élet átfogó szabályozására, amelynek nyomán az *Aachenben* tartott birodalmi zsinaton kötelezővé tették minden férfi és női monostor számára *Szent Benedek Regulájának* használatát. Egyúttal azonban a világi hatalom megpróbált befolyást nyerni az egyre jobban megerősödő és meggazdagodó monostorok felett, nem ritkán befolyásolva kívülről az apáti és apátnői tisztség betöltését, manipulálva a választás rendes menetét. Bár a X. századra jellemző cluny-i reformok nyomán a hanyatlásnak indult férfi szerzetesség újra magára talál, a szintén válságos helyzetbe kerülő női közösségek csak lassan tudtak talpra állni, mintegy fél évszázaddal a férfiaktól lemaradva.

Hugó cluny-i apát (+1109) a férfi közösségek megújításával egyező metódust követve minta-kolostort hozott létre apácák számára 1061-ben *Marcignyben*.¹⁶¹ A *Cluny*-hez csatlakozó női monostorok autonómiája részben megszűnt, formálisan is a cluny-i apát fennhatósága alá kerültek, ő lett, aki a fogadalmat kivette tőlük, és lelkipásztori ellátásukról is ő gondoskodott, *priort* állítva az apácák mellé, aki tulajdonképpen az apátnő felett állt, folyamatos kontrollt gyakorolva a cluny-i eszmék megtartása érdekében. *Marcignyben* és a hozzá társult itáliai és spanyol monostorokban - alkalmazkodva a reformot megindító *Cluny* monasztikus ideáljához - a folyamatos istenszolgálatnak: zsolozsmázásnak és napi két konvent-misének szentelték minden

¹⁵⁹ Vö. PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, i.m., p. 156.

¹⁶⁰ Vö. uo.

¹⁶¹ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*. Tom.5., i.m., p. 400.

idejüket, a fennmaradó csekély időben pedig kétkezi munkával foglalkoztak. Mindez egyre nagyobb bezárkózást hozott magával, a klauzúra szabályainak végletes szigorával párosítva. Ugyanígy alakult az élet a *Hirsauhoz*, *Gorzehoz* és *Fruttuariához* társult apácamonostorokban.¹⁶²

A helyzet konszolidálódását jelzi, hogy a század végétől egyre szaporodnak és fejlődnek a női bencés monostorok, amelyek a cluny-i elveknek megfelelően kisebb kongregációkba csoportosultak, védvén ezzel saját érdekeiket, ügyelve a belső fegyelem elevevására. Ilyen monostor-csoport központja lesz Franciaországban a troyes-i *Paraclet* apátság, Itália és Németország területén is számos alapítás történt. Ezekre általánosan jellemző volt a viszonylagos jólét, alapítóik a fennállásukhoz és boldogulásukhoz szükséges anyagi javakról bőségesen gondoskodtak. Az apácák nem ritkán a főnemességből kerültek ki, az apátnők esetében szintén nem volt ritka az előkelő származás, vagy éppen a királyi családdal való rokonság.¹⁶³

1131-ben pedig Angliában, a *lincolnshire*-i *Sempringhamben* alapítanak bencés közösséget ahol bencés rendi apácák és ágostonos papok éltek egymás mellett. Az alapításhoz tartozó huszonhat rendházból 11 ún. kettős kolostor volt. A férfi és női közösségek egymás melletti élete nem ritka a középkorban, a kapcsolat intenzitásának spektruma a csupán a földrajzi közelségből vagy lelkipásztori ellátás miatti laza kötődéstől egészen *kettős monostorok* szervezeti formájáig tartott.¹⁶⁴ Utóbbiak esetében nem volt törvényszerű a férfiak vezető szerepe, tudunk apátnő által vezetett kettős monostorról is. Ilyen kettős monostort alapít *Robert d'Abrissel* (+1117) *Fontevrault*-ban, amely 1106-ban kapja meg *II. Paszkál pápa* jóváhagyását.¹⁶⁵ Volt, amikor egyszerre mintegy 3000 tagja volt ennek a kongregációnak, amelynek nem csupán Franciaországban, hanem Angliában is voltak társult leányapátságai. *Fontevrault* monostorának a szervezeti felépítése következőképpen nézett ki: „A kolostorhoz négy

¹⁶² Vö. PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, i.m., p. 157. és Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*. Tom.5., i.m., p. 172.

¹⁶³ Vö. PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, i.m., p. 158. és ZARNECKI: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*, Corvina, Budapest, 1986, p. 87.

¹⁶⁴ Az első kettős kolostorok Egyiptomban keletkeznek, az apácák mellett a lelkipásztori szolgálatot ellátó papok élnek. A középkor folyamán több száz ilyen formációról tudunk Galliából és Hispániából, vö. ZARNECKI: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*, i.m., pp. 85-86.

¹⁶⁵ PIETRI: *Histoire du christianisme*. Tom.5., i.m., p. 401., p. 149.

épület tartozott: az elsőben a nagyon szigorú szabályok szerint élő, idejüket elmélkedéssel töltő apácák laktak; a Bűnbánó Magdolnának szentelt másodikban világi nők, akiknek nagy része korábban bűnös életet élt; a harmadikban leprásokat ápoltak. A Szent János evangélistának szentelt negyedik épületben néhány pap élt, akik a lelkipásztori teendőket látták el.”¹⁶⁶

A XIII - XIV. század a nagy recesszió ideje a bencés apácaközösségek számára, egyrészt az elszegényedés, másrészt az előre törő egyéb lelkiségek és megújulási irányzatok miatt, amelyek sokkal népszerűbbek voltak, mint a régebbi hagyományokon alapuló szerzetesi élet. A ciszterciek térnyeréséről később még bőven szót ejtünk, de ide kell sorolni a klarissza rend megerősödését és elterjedését is. A középkor végi állapotok áttekintése után - lezárva a bencés apácaközösségek nyugat-európai történetének taglalását - áttérünk az általunk vizsgált másik monasztikus rend bemutatására, amely a bencések örökségét igyekezett sajátos formában továbbvinni, megélni.

c) Ciszterciek

Amikor *Citeaux*-ban megkezdődött a benedeki *Regula* teljes megtartására törekvő ciszterci életmód, még senki nem gondolt arra, hogy ebből a kezdeményezésből egy virágzó szerzetesrend jön majd létre. Még kevésbé volt tervbe véve, hogy ehhez a kezdeményezéshez női szerzetesek nagy tömegei is csatlakoznak majd. Az igény azonban megjelent, és ennek mederben tartása nem kis problémát okozott az első idők ciszterci vezetőinek. Egy *Tart* nevű helyen, *Citeaux* közelében 1125-ben jámbor nők telepedtek le, akik elhatározták, hogy a férfi ciszterci szerzetesek életpéldáját fogják követni.¹⁶⁷ Az alapítás nem volt előzmények nélküli. *Jully* monostorában 1113-ban *Guido* molesmes-i apát apácazárdát alapít, ahová a molesmes-i szerzetesek egykori feleségei és nőrokonai költöztek össze, majd hozzájuk csatlakoztak a *Citeaux*-ba belépő

¹⁶⁶ ZARNECKI: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*, i.m., p. 86.

¹⁶⁷ *Tart* alapításának körülményei nem egészen világosak, de az első írott okmányok szerint a langresi püspök káptalanjával együtt a burgundiai hercegi család és Harding István *Citeaux*-i apát voltak a monostor fő pártfogói. Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 330.

Szent Bernát társainak volt feleségei és nővérei. Közéjük tartozott *Szent Bernátnak* húga, *Humbelina*, aki később perjelnöként irányította e közösséget.¹⁶⁸

Ez a júly-i közösség adta *Tart* első apácáit, akik *Citeaux* támogatását élvezték, ám semmi sem bizonyítja azt, hogy káptalani szinten ki lett volna mondva az együvé tartozás bármiféle hivatalos formája, vagy hogy a férfi ciszterci szerzetesek az új közösségért anyagiakban vagy lelkiekben felelősséggel tartoznának. A XII. század végéig jellemző, hogy a rendi káptalanokon az apácák ügyeit a kívülálló szenvtelenségével szemlélték: egyszerűen azért, mert nem akarták feláldozni tisztán szemlélődő életformájukat azért, hogy egy női közösségről gondoskodjanak, másrészt nem érezték jogot arra, hogy beleszóljanak egy másik közösség életébe. Hogy ezt a *Tart*-béli apácák nehezményezték-e, vagy inkább hálásak voltak-e érte, erről nem tudunk semmit. Nem maradt fent forrás azzal kapcsolatban, hogy ezek az első ciszterci-szimpatizáns apácák milyen életszabály szerint alakították mindennapjaikat. Nyilván igyekeztek a benedeki életideált körülményeikhez képest megvalósítani: az imádságos élet elsőbbségével, valamint bizonyos fokú fizikai munkával.

Mindez az állapot tartható volt addig, ameddig újabb női monostorok bekebelezésére sor nem került, ugyanis ezeknek az új közösségekben a státusza nem maradhatott meghatározatlan a ciszterci struktúrán belül. A rendi káptalanok eleinte nem tettek lépéseket az ügy rendezése felé, ám a helyi férfi apátságok jelentős anyagi és erkölcsi támogatást biztosítottak a csatlakozó női közösségek számára. A tisztázatlan helyzet tarthatatlanságára tekintettel *Tart* apátnője lépéseket tett, hogy a burgundi hercegség és grófság területén található, a ciszterci rendhez csatlakozni vágyó női monostorokat szabályozott formában asszimilálják a rend egészébe. Ennek érdekében káptalanokat hívtak össze *Tart*-ban, ahol a monostorral kapcsolatban álló tizenhét ház képviseltette magát. Általában jelen volt ezeken a káptalanokon az *citeaux*-i apát is, vagy annak képviselője. Ezek a káptalanok lassan vizitálási jogot adtak a *tart*-i apátnőnek a többi női monostor felett.

1187-ben *VIII Alfonz*, Kasztília királya és felesége *Eleonora Burgos*-ban Szűz Mária patronátusába ajánlott apátság alapítását kezdeményezi, amelyet 1188-ban a *citeaux*-i apát az összes kasztíliai ciszterci női konvent anya-apátságául rendel, hasonló

¹⁶⁸ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*. Tom.5., i.m., p. 403.

káptalani gyűlésekkel, mint *Tart* esetében láttuk. Ilyen káptalanra első ízben 1189-ben kerül itt sor. A gyűlésen részt venni nem kívánó apátnőkre *Citeaux* nem volt hajlandó még királyi kérésre sem nyomást gyakorolni, arra hivatkozva, hogy nincs joghatósága az apácák felett. A burgosi *Las Huelgas* monostor tekintélyét biztosította, hogy apátnője rendszerint királyi hercegnő volt, a közösség tagjai pedig a spanyol nemesség soraiból kerültek ki.¹⁶⁹

A ciszterci rend generális káptalani üléseiről tehát a XII. század legvégéről, 1191-ből találunk írásos emléket női monostorok ügyeivel - a fent említett esettel - kapcsolatban. 1206-ban ugyanez a testület megtiltja fiúk nevelését női apátságokban, majd 1213-ban a rendbe bekebelezett női monostorok tagjainak megtiltják, hogy szabadon elhagyják a monostoraikat, valamint leszögezték azt is, hogy a jövőben teljes klauzúrában élő közösségeket lehet csak inkorporálni a rendbe.¹⁷⁰ Ezt az ún. „*inkorporációs eljárást*” egyébként a káptalan sohasem szabályozta ennél pontosabban a középkor folyamán.¹⁷¹

A káptalan szemléletváltására külső kényszerek miatt volt szükség, a fejletlenség ugyanis kezdett elharapódzni a renddel szimpatizáló női közösségekben. Egyes női monostorok anélkül kezdték el - részben vagy egészben - átvenni a ciszterci életszabályokat, magukat ciszterci szerzetesnőknek nevezve, hogy arra a generális káptalantól engedélyt kaptak volna. Ezekkel a szerzetesnőkkel kapcsolatban *Lékai* idézi *Tournai-i Herman* feljegyzését:

„[...] nemcsak a világot akarják legyőzni, hanem saját nemüket is; saját elhatározásukból a Ciszterci Rendet választották, nagy elszántsággal, sőt

¹⁶⁹ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*, Tom. 5., i.m., p. 405.

¹⁷⁰ Az első ciszterci nemzedék apátjai mérsékelt álláspontot foglaltak el a klauzúra kérdésében. *Tart* apácái szabadon végezhetek mezei munkát a ház falain kívül. Ez csak 1184-ben vált lehetetlenné egy pápai bulla következtében, amely szigorúbb klauzúraszabályokat írt elő a szerzetesnőknek. 1130 körül *Hugó*, *Pontigny* apátja, később *auxerre*-i püspök, jóváhagyott egy szabályzatot, amely megengedte a nővéreknek, hogy kimenjenek a monostorból, és kis csoportokban földjeiken dolgozzanak. Még 1194-ben is elég nagy számú apáca látogatott *Citeaux*-ba a templomszentelés ünnepén, és együtt énekeltek az officiumot a monachusokkal. Ugyanez megisméltódott 1220-ban hasonló alkalommal *Savignyban*, ahol a nővéreknek még az apátság refektóriumában is helyet adtak. A rendi káptalan mindkét esetben rosszállását fejezte ki, mert akkor már a klauzúra szabályai sokkal szigorúbbak voltak, és ilyen szabálysértést nem lehetett eltűrni. Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 233.

¹⁷¹ Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 232.

örömmel; azt a Rendet, amelybe sok erőteljes férfi és fiatal is fél belépni. Félretéve minden lenvászomból készült öltözéket vagy szőrmét, csak gyapjútunikát viseltek. Nemcsak női munkát végeztek, mint fonás vagy szövés, hanem kimentek a mezőre is dolgozni, ásták a földet, fejszével, csákánnyal irtották az erdőt, tövisbokrot, bozótot léptek ki; lankadatlanul fáradoztak és kezük munkájával, csendben dolgozva keresték meg élelmüket. Mindenben utánozták a clairvaux-i monachusokat és igazolták az Úr szavát, hogy aki hisz, annak semmi sem lehetetlen.”¹⁷²

A XIII. század elején a ciszterci női zárdák száma robbanásszerűen megnövekedett. Ezzel együtt egyre javult a kapcsolat a férfi és a női ciszterci közösségek között.¹⁷³ Ennek előzményeül a férfi szerzetesek és az ún. begina közösségek kapcsolata szolgált, ahol a szerzetesapok e közösségeknek jogvédelmet, teológiai képzést adtak, cserében a beginák lelkiisége ihlette elkötelezettségüket, buzgóságukat. A női klauzúra szabályozásának kérdéséről fentebb már szót ejtettünk, mint olyan kérdésről, amely a generális káptalant óvatosságra intette. Gyakorlatilag az alapító, vagy *pater abbas* - a női monostor felett felügyeletet gyakorló férfi apátság apátja - határozta meg a klauzúra körülményeit, ám ez a jog komoly felelősséggel is járt, mert míg a nővérek szabadon mozoghattak, addig szükségleteikről maguk gondoskodhattak, részt vehettek a gazdasági és társadalmi életben, a *pater abbas* gondja pedig csupán arra terjedt ki, kit is nevezzen ki gyóntató vagy miséző papnak a zárda mellé. Ám az egyre szigorúbb klauzúra szabályok alkalmazásával mindezek a teendők az atya-apátra hárultak, amikor pedig már az apátnőnek is csak ritkán volt szabad a klauzúrából kilépnie, szinte teljesen az ő vállára került át a feladat, hogy gondoskodjon a teljesen elzárt és így mindenestül kiszolgáltatottá vált női monostorok szükségleteiről, jogaik érvényesítéséről. Az apátnők többé nem látogathatták a testvér-közösségeket, nem tarthattak többé szerzetesnővér-káptalanokat, így a ciszterci generális káptalan számára nem maradt más választás, mint a XIII. század elején hivatalosan is felvállalni ezeket a kötelezettségeket, a nővérekről való gondoskodást. Ez a gyakorlatot tekintve az

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*, Tom. 5., i.m., p. 405.

egyres nővéreközösségek atya-apátjai számára a feladatok megsokszorozódását hozta magával.¹⁷⁴

Lékai összefoglalásából megtudhatjuk, mit is jelentett a mindennapokban az inkorporáció a nővérek közösségeire nézve, milyen kérdések megoldását várta a generális káptalantól, és milyen teendőkkel járt a *pater abbas* számára:

„Gyakorlati vonalon az inkorporáció előnyére vált az apácázárdáknak, mert részesei lettek a ciszterci jogoknak és kiváltságoknak, az exemptiót is beleértve; viszont most a generális káptalan dolga lett a nővérek számára törvényeket hozni, mindegyik közösség számára megfelelő atya-apátot kijelölni, akinek aztán lelkészeket és gyóntatókat kellett biztosítani, valamint gondnokokat és laikustestvéreket a nővérek birtokainak kezelésére. Az atya-apát feladata volt az is, hogy a zárdába való felvételt ellenőrizze, és ügyeljen arra, hogy a nővérek száma ne haladja túl az eltartásukra rendelkezésre álló anyagi eszközeiket. Az apát elnökölt fogadalomtételnél és az apátnő választásnál; ő volt a felelős a közösség fegyeleméért évenkénti vizitációja révén; ő volt az első fokú döntőbíró a nővérek közt támadt viszály esetén, és ő volt a védelmezőjük idegen személyekkel való peres ügyekben. Ha a zárda anyagi nehézségekbe került, neki kellett gondoskodnia segítségről. Ha a problémák súlyossága a konvent szétszórását, áttelepítését vagy megszüntetését javasolta, a rendi káptalannak kellett döntenie az atya-apát jelentése alapján.”¹⁷⁵

Láthatjuk tehát, hogy bár az inkorporáció által a nővéreközösségek - és így a közösséget vezető apátnő is - teljesen a generális káptalan és a *pater abbas* fennhatósága alá kerültek, ám ennek rájuk nézve számos előnye is volt, leginkább a mindennapi élettel kapcsolatos, ügyes-bajos teendők intézésétől való mentesülés tekintetében. Ez persze nem minden esetben valósult meg, egy közösség vesztét, teljes kipusztulását is okozhatta egy gondatlan, vagy a zárda ügyeivel egyéb okból nem foglalkozó atya-apát. A bekebelezett monostorok számának növekedésével ez a gondoskodás szinte lehetetlenné vált, ezért 1220-ban a ciszterci rend egyetemes

¹⁷⁴ Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 333-334.

¹⁷⁵ LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 334.

káptalanja megtiltja további női apátságok inkorporációját, valamint megismétli ezt a döntését 1225-ben és 1228-ban is, 1239-ben pedig már büntetést is kilátásba helyeznek a rend vezetői az ellenszegülőkkel szemben. Azonban a káptalan döntését ki is lehetett játszani - ahogyan azt a pozsonyi ciszterci zárda esetében majd később látni is fogjuk¹⁷⁶ - azzal, hogy pápai iratot szereztek, amelyben a káptalant megkerülve a Szentszékkal fogadtatják el kérelmüket, amely határozat ellen természetesen a ciszterci generális káptalannak sem volt lehetősége fellebbezni. 1251-ben sikerül majd megegyezni a Szentszéknek és a rend vezetésének arról, hogy a pápa többé nem ad ki ilyen levelet, a másik oldalról pedig a rendnek joga volt figyelmen kívül hagyni ezeket az engedélyeket.¹⁷⁷

A XIII. század végére - részben a központi intézkedéseknek, részben az újfajta lelkeségi irányok népszerűvé válásának, és főképpen a domonkos és ferences rend megjelenésének köszönhetően - megáll a női ciszterci közösségek számának növekedése, bár tudunk még néhány új alapításról, vagy elenyésző számú bekebelezésről. Anélkül, hogy konkrét számokra kitérnénk, megállapíthatjuk, hogy a női monostorok száma valószínűleg nagyobb volt, mint a férfi monostoroké, amely azért is érdekes, mert Magyarországon ennek éppen az ellenkezője lesz a jellemző. Nyugaton előáll ennek következtében az a helyzet, hogy a férfi szerzetesek nem tudják mindenben ellátni női szerzetestársaik gondozását, így a rend igénybe veszi lesz olyan klerikusok segítségét, akik bár nem ciszterciek, mégis állandó szolgálatra kapnak megbízást egy-egy női monostor mellett. Ehhez hasonló helyzet áll elő a brassói ciszterci közösség esetében is, ahol a róluk gondoskodó kerci ciszterci monostor megszűnése után a nagyszombati prépostság papjai fogják ellátni az ottani apácák lelki gondozását.¹⁷⁸ Ugyanígy kerülnek a konvent alkalmazásába olyan világiak, akik a zárdák birtokainak gazdasági igazgatásával lesznek megbízva. Ezt a munkát azonban továbbra is végezheték férfi ciszterciek, ha volt rá elég ember. Ehhez kapcsolódik a laikus-testvérek szolgálata is, akik fogadalmukat az apátnő kezébe tették le, és mezőgazdasági, valamint egyéb, a különböző műhelyekben végzett munkával voltak

¹⁷⁶ Ld. a disszertáció 2.2.2. fejezetének e) alfejezetét!

¹⁷⁷ Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 334.

¹⁷⁸ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 7.

megbízva. Hozzájuk hasonlóan léteztek laikus nővérek, akik egyéb szolgai munkák végzésében segítették az apácákat. Ahol nem álltak rendelkezésre ilyen laikus-testvérek, ott a monostorok kénytelenek voltak világiakra hagyatkozni. E téren a magyarországi helyzet a nyugati viszonyoktól sokban különbözött, ennek részletezésre a későbbiekben térek majd ki.¹⁷⁹

A ciszterci női monostorok lelkeségével kapcsolatban meghatározó volt a közösség tagjainak alapvető adottságai, indíttatásuk, ám mindig figyelmet fordítottak a belépők képzésére is. Nyugaton a magasabb társadalmi rétegből származó özvegyasszonyok és hajadonok kapcsán a szívből jövő szerzetesi hivatást nem tarthatjuk magától értetődőnek, sokszor társadalmi kényszer állt inkább a belépés indítékaként a háttérben. Akadtak azonban kivételek, akik a monostorba történő késői lépés dacára is szentté váltak, közülük most csak *Szent Hedviget* emelem ki, aki *Árpád-házi Szent Erzsébet* anyai nagynénje férjének a sziléziai hercegnek halála után a trebnitzi zárdába vonult vissza. A szerzetesi utánpótlás másik nagy csoportjába olyan lányok tartoztak, akik egészen fiatal koruktól erre az életre készültek, és ennek megfelelő nevelést kaptak a monostor iskolájában, amelynek felső osztályai rendszerint azoknak a lányoknak voltak fenntartva, akik csatlakozni kívántak a közösséghez.¹⁸⁰ Az alapvető műveltséghez és a liturgia végzéséhez szükséges tudáson kívül a lelki tudományokban is előre haladhattak a jelöltek, hiszen *Szent Bernát* lelkesége nagyban apellál a személyes, misztikus istenkapcsolat fontosságára. Itt kell megemlíteni *Hackeborni Szent Mechtild*, továbbá *Nagy Szent Gertrúd* nevét, utóbbi a misztikus teológia máig ható képviselője.¹⁸¹

A XIV. században a ciszterci rend női ága hanyatlásnak indul. Ennek hátterében egyaránt álltak háborúk vagy járványok ugyanúgy, mint a megélhetés nehézségei. Ha a kolostor megszűnt, a legközelebbi férfiapátság örökölte a birtokait. Gyakori volt, hogy az elhagyott női zárdát férfi monostorrá alakították át, vagy más rend vette át, mint azt

¹⁷⁹ A magyarországi monasztikus női konventek státuszáról ld. GYÖRFFY: *István király és műve*, Gondolat, Budapest 1977, pp. 189-190.

¹⁸⁰ A tananyag lényegében azonos volt azzal, amit a monasztikus vagy káptalani iskolák nyújtottak a fiúknak, és gyakran magában foglalta a teljes triviumot és quadriviumot, minthogy a latin nyelv tudása szükséges volt a napi officiumhoz és lelki olvasmányhoz. Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 336.

¹⁸¹ Uo.

később *Pozsony* vagy *Ivanics* ciszterci zárdája esetében látni fogjuk.¹⁸² A generális káptalan hatáskörébe tartozott a sokszor bonyolult helyzetek rendezése. 1339-ben a generális káptalan felmentette az apácázárdákat a rend központi kormányzata részére szokás szerint fizetett hozzájárulásuktól. Az anyagi nehézségek mellett a fegyelem meglazulása ugyancsak gondot okozott. A luxus és a kényelem keresése a ruházatban, étkezésben, a monostor berendezési tárgyainak terén mutatkozott meg, de a klauzúra szabályait is egyre gyakrabban semmibe vették az apácák. A vizitációk ritkultak, a kilátásba helyezett büntetéseknek nem volt ereje. A kegyelemdőfést Nyugaton a reformáció (1517) adja meg a ciszterci rendi női monostoroknak, Németországban a zárdák többségét szekularizálták, a szerzetesnővérek szétszóródtak.¹⁸³ A középkor virágzó századait követően a ciszterci nővérek létszámban és erőben megfogyatkozva, de teljesen el nem tűnve léptek át a XVI. század megváltozott világába.

d) A bencés apácák Magyarországon

A bencés monostorokon belül a *Regula*, és az annak szellemében tett fogadalmak határozták meg a szerzetesek mindennapjait, amelyekben a monostorhoz fűződő stabilitást, szerzetesi életalakítást és engedelmisséget ígértek.¹⁸⁴ Az utóbbi két fogadalom: az engedelmisség és a szerzetesi élet - mint már láttuk - nem csupán a *Regula*, mint szabálykönyv betartására vonatkoztak, hiszen a közösségben az „élő regula” az apátnő volt, aki magyarázta, egyes esetekre alkalmazta, betarttatta a benedeki szabályokat. Ebből is kitűnik, hogy az apátnő személye és működése a legalapvetőbb szinteken áthatotta a közösség minden tagjának életét.

A fogadalom által létrejött viszony azonban kétirányú volt: míg az apátnő joggal várhatott el teljes engedelmisséget maga és a *Regula* iránt, ezzel együtt azonban súlyos

¹⁸² Ld. a disszertáció 2.2.2. fejezetének c) és e) alfejezeteit!

¹⁸³ *Bora Katalin, Luther Márton* felesége előzőleg ciszterci apáca volt. Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 339.

¹⁸⁴ *Szent Benedek Regulája* részletesen szabályozza nem csupán az imádság rendjét és a közösség felépítését, hanem az olyan kevésbé lényeges kérdéseket is, mint a napirend, az étkezés vagy az öltözködés. Ezzel kapcsolatban ld. TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, i.m., p. 184-189.

kötelesség is hárult rá: „anyaként” gondoskodni közössége jólétéről, megélhetéséről, életfeltételeinek biztosításáról, és az ezt megalapozó körülmények fenntartásáról. E kötelesség teljesítéséhez az apátnőnek - mint azt a későbbiekben, az egyes konkrét közösségek esetében látni fogjuk - néha akár fegyveres harcokat, enyhébb esetben vitákat, pereskedéseket is vállalnia kellett. Az apátnő nem egyszer rákényszerült arra, hogy a monostor védett miliójából kilépve - pontosan azért, hogy ezt a belső békét fenntartsa - kapcsolatot ápoljon a külvilággal, járatos legyen a diplomáciai téren, hiszen nem egyszer külső erőket kellett segítségül hívnia közössége érdekeinek képviselőjében. Ezen kívül a gazdasági ügyekben is otthon kellett lennie, mivel a monostort ellátó birtokok irányítása is végső soron az ő kezében összpontosult. Itt teszünk említést arról is, hogy egyes apátnők komoly polgári kiváltságokban is részesültek, amelyekkel monostoruk javára lehettek. Ezek nálunk és Nyugaton különböztek ugyan, de később látni fogunk számos példát a veszprémvölgyi bencés monostor apátnőjének komoly kiváltságaira. Több apátnő - monostora helyzeténél fogva - számos és kiterjedt világi kiváltságot élvezett: ilyenek voltak a pallosjog, az alsóbb fokú úriszék és az alsó fokú igazságszolgáltatás kiváltságai.¹⁸⁵

A monostor apácái így szinte családként éltek együtt, az apátnő vezetése alatt, akit általában élethosszig választottak maguk közül a szerzetesek. Ezt az aspektust hangsúlyozza a megáldási liturgia nem egy mozzanata, amely nem csupán egy feladatot ad az apátnőnek, hanem az egész személyét foglalja le visszavonhatatlanul övéi vezetésére és szolgálatára. Ez a vezetés azonban nem volt kontroll nélküli. Míg a cisztercieknél - mint azt később látni fogjuk - a renden belül alakult ki egyfajta felsőbb irányítás az egyes apácaközösségek felett, addig a bencés rendi női monostorok egyházi értelemben a helyi püspök joghatósága alatt állottak - hacsak ezt különleges kiváltságok nem határozták meg másképpen. Az 1092-es szabolcsi zsinat 21. kánonja így szól erről:

„Az apátok - az atyák végzése szerint - maradjanak meg alázatosan az ő püspökeik kormányzása alatt, kiknek a területéhez tartoznak. És nemcsak egyszer egy évben, hanem gyakran látogassák meg a püspökök ezek monostorait, és a szabályoknak megfelelően vizsgálják meg a szerzetesek életét

¹⁸⁵ Vö. SCHMITZ: *A bencés nővérek*, i.m., p. 226.

és társalkodását. A belépő szerzetesek, amely szerzetesmonostornak akarják, ajánlják fel magukat vagyonukkal együtt; hasonlóképpen a szerzetesnők is, szerzetesnői monostorban. Ezután pedig ne merészeljen valamely püspök vagy apát szerzetest vagy szerzetesnőt bizonyos meghatározott hely címe nélkül felszentelni.”¹⁸⁶

A zsinati határozat tehát megerősíti a püspökök kontroll-szerepét, ám belső autonómiát is biztosítanak, amennyiben a szerzetes személye és vagyona a monostorra száll. Emellett a fenti rendelkezés a benedeki stabilitási fogalom szellemében előírja azt is, hogy minden szerzetesnek és szerzetesnőnek egy adott monostor „címére” kell fogadalmat tennie. Ez az intézkedés tehát jól körülhatárolhatóan kijelölte és rögzítette a monostorok - ideértve azok vezetőit és lakóit - helyét az egyházi intézményrendszerben, hierarchiában. Ennek betartását szintén az 1092-es szabályozás garantálja:

„Ha előfordul, hogy a király vagy a püspök valamely apátságba megy, az apátok és szerzetesek a király vagy a püspök csókjára ne az egyházban járuljanak, hanem kilépve a keresztfolyosóra, sorjában állva vározzanak a király vagy a püspök csókjára. A királyt pedig és a püspököt, ahány személlyel és akivel nekik tetszik, engedje az apát a monostorba lépni.”¹⁸⁷

Mint azt később látjuk, a király nem egyszer él is e jogával, amelyre leginkább a királyi alapítású monostorokban volt gyakori. Ide kapcsolódóan idézi *Török* a következőket is:

„Ha pedig megtörténik, hogy valamely apát vagy szerzetes a király udvarába megy, a királynak az üdvözlésére ne az Isten egyházában járuljon., hanem miután kiment az egyházból, a házban vagy a sátorban üdvözlje őt.”¹⁸⁸

Valószínűleg nem csupán nagy egyházi ünnepekre vonatkozik a zsinati rendelkezés, hanem a fent említett, kevésbé emelkedett, vitás vagy peres ügyekben, esetleg védelmet vagy segítséget kérve a királynál járó apátok és - bár a szövegben nem szerepel, joggal feltételezhetjük - apátnők fogadására is vonatkozott a fenti passzus.

¹⁸⁶ TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, i.m., p. 183.

¹⁸⁷ TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, i.m., p. 184.

¹⁸⁸ Uo.

Ebből is nyilvánvaló, hogy a XI. század végén élénk kapcsolat állt fent a Benedek-rendi monostorok és a világi autoritások között.

A király és a bencés közösségek viszonyával kapcsolatban már említésre került, hogy a magyarországi és a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban lévő monostorok lényegileg különböztek egymástól ezen a téren. Ezzel kapcsolatosan *Török* alaptalannak nevezi *Cluny* és *Szent István király* kapcsolatából levezetni a magyar és a nyugati minták bárminemű párhuzamát.¹⁸⁹ Ezt a nézőpontot erősíti *Györffy György* középkorász megállapítása, hogy míg Nyugat-Európában a *Cluny* hatása megkérdőjelezhetetlen a bencés monostorokban, addig Magyarországon más a helyzet, ez pedig meghatározó lesz a hazai monasztikus közösségek életére nézve, és megmagyaráz számos lényeges különbséget a magyarországi és a tőlünk nyugatabbra fekvő területek monostorainak sajátosságai között. *Györffy* így ír erről:

„Hogy magyarországi működését nem a clunyi mozgalom határozta meg, arra döntő bizonyíték, hogy István király a pannonhalmi apátságot Anasztáz tanácsára *Monte Cassino* jogaival ruházta fel, és nem a clunyi vagy dijoni jogközösségbe vonta be [...] A cluny-i mozgalom »reform« lévén, elsősorban ott volt értelme terjesztésének, ahol nagy múlttal rendelkező egyházszervezet állt fenn, amelyet meg kellett reformálni. Magyarországon István király szinte a semmiből teremtett új egyházszervezetet. Itt nem elavult egyházi intézmények reformja, hanem a pogánysággal való harc volt a döntő. Itt egyházakat kellett létrehozni, amikor is nem játszott szerepet, hogy az új létesítmény melyik irányzatot képviseli.”¹⁹⁰

Györffy felhívja arra is a figyelmet - és ez a későbbiekben még nagyon fontos szempont lesz -, hogy a magyar szerzetesség helyzete nagyjából megfelelt a nyugati *Eigenkirche*¹⁹¹ intézményrendszerében szokásosnak: az általuk alapított monostorok

¹⁸⁹ Vö. LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, i.m., p. 22-23.

¹⁹⁰ GYÖRFFY: *István király és műve*, i.m., pp. 189-190.

¹⁹¹ A magánegyház (*Eigenkirche*) intézménye a kegyúri alapításban veszi eredetét, az alapító utódai megörökölték a kegyúri jogokat, ami nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a kegyúr állított egyházfőt, hanem abban is, hogy beleszólt az egyház létfontosságú ügyeibe. Magasabb síkon az uralkodó is magánegyházának tekintette az elődei által alapított egyházszervezetet. A clunyi mozgalom egyik célja

felett az uralkodók teljes hatalommal rendelkeztek, jólétük pedig ennek kegyeitől függött. Mint látni fogjuk, ez alapvetően meghatározta a magyarországi női monostorok életét, boldogulását, sőt, túlélését vagy kihalását.¹⁹² Mivel ugyanis a monostor megélhetésének alapját a földbirtokok és a rajtuk élők munkája jelentette, nem volt mindegy, hogy a király - vagy az egyéb nemzetségek - által alapított monostorok mennyire bőségesen voltak azokkal ellátva, hiszen ezen a téren teljesen ki voltak szolgáltatva az alapító szándékának. Nem egyszer későbbi kiegészítő adományokat kell adni egy-egy közösségnek, hogy azt a teljes elszegényedéstől - és így végső soron a kihalástól - megmentésük.

Másik szembetűnő különbség - mint arra *Török* is felhívja a figyelmet - Nyugat-Európával a szerzetesi közösségek létszámában fedezhető fel. Míg Nyugaton a közösségek létszáma sokszor a 100-at is megközelíti, addig nálunk a „családiasabb”, vagy talán - kevésbé romantikus szempontokkal élve - könnyebben eltartható közösségekre méretezett monostorokat találunk.

e) *A ciszterci apácák Magyarországon*

A magyarországi ciszterci apácák életéről bár számos adatunk van, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy mindennapjaiknak igazi mélységeit nem regisztrálták oklevelekben vagy pápai bullákban. A szerzetesi élet lényegét adó csendes szemlélődés, a kórusban végzett istendicséret jelentőségének figyelmen kívül hagyását elkerüljük, idézzük a téma kutatóját és szintézisalkotóját, *Székely Ottokár* ciszterci rendtörténész gondolatait, amelyek saját korának stílusában szólnak a fentiekéről:

„Ebben a szakadatlan istenszolgálatban a clairvaux-i misztika mélységei virágzanak ki, a léleknek Istenben való feloldódása által. Női apátságainkban nem vívott harcot elsőbbségért a dialektika és misztika. Az isteni szeretet mindent magába ölelő ereje igézte meg a maga csodálatos világával a bolyongva

éppen az volt, hogy a magánegyház intézményét visszaszorítva a laikusokat kirekessze az egyházból, és végső fokon a pápától tegye függővé az egyházakat. Vö. GYÖRFFY: *István király és műve*, i.m., p. 189.

¹⁹² GYÖRFFY: *István király és műve*, i.m., p. 190.

kutató ész és felszínen úszó tudást. Az isteni magasságba lendülő elmélyülés nem nézte le az emberi életformákat, de értékelésében szellemi realizmussal mérte fel a múlandóság és az örök távlatok ellentétét. Nem vetette meg az ész és tudás szolgálatát, - soha nem tette: csak hódolatra készítette az Isten felé felő szeretet magasabbrendűsége előtt. Ezt külsőleges történeti adatokkal méltó keretbe foglalni nem lehet. Ha nem akarjuk profánná sekélyíteni ezt a szép, istenibb életet, akkor a külső történet mögött lássuk meg a belső élet hangtalan áradását, érezzük meg azt a mindig frissen lüktető, titokzatos szívdobogást, amely e monostorok valódi életét tette.”¹⁹³

Ha áttekintjük a ciszterci rend generális káptalanjainak határozatait, a magyar monostorokkal kapcsolatban nem találunk sok feljegyzést, többnyire csak bekebelezésük regisztrálását találjuk meg. Ez - legalábbis *Székelly* szerint - arra utal, hogy különösebb fegyelmi vétség miatt nem kellett törődni a magyar ciszterci női monostorokkal, azok élete megfelelt a rend felső vezetése elvárásainak.¹⁹⁴ Ezek a generális káptalanok sok olyan döntés hoznak azonban általánosságban, amelyek hazánkban is hatással lesznek az egyes közösségek életére. 1249-ben kimondja a *capitulum generale*, hogy mivel a női szerzetesek részesülnek mindazokban a jogokban, amelyben férfi társaik, ennek megfelelően kötelességeiket illetően is velük egyforma szabályozás alá esnek. A monostorok helyét illetően azonban különválasztják a férfi és női közösségekre vonatkozó szabályozást, ugyanis míg 1134-ben emberi közlekedéstől távol fekvő helyeket jelölnek ki az új alapítások színhelyéül, addig az apácák esetében ez sok veszéllyel járt volna. Míg a férfiak számára tiltva volt a városi, lakott helyen történő letelepedés, addig a nők esetében ezt egyenesen szorgalmazzák. Ez nem csupán fizikai, hanem egzisztenciális biztonságuk érdekében is fontos volt: megélhetésük is könnyebbé vált ilyen módon. Ehhez azonban hozzá kell tenni - és ez főként Magyarország vonatkozásában hangsúlyos -, hogy a legtöbb női apátság nem ciszterci alapítás volt, hanem bekebelezés útján lettek a rend részei, így helyük már eleve adott volt, ezt azonban a megfelelő szervek mindig megvizsgálták, hogy alkalmas-e a meglévő infrastruktúra a ciszterci életmód adaptálására.

¹⁹³ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 4.

¹⁹⁴ Uo.

A ciszterci rend esetében az egyöntetűsége történő törekvés az egyik leghangsúlyosabb szempont volt. Ilyen módon a magyarországi női ciszterci közösségek élete alapvetően ugyanúgy folyt, mint a rend nyugati monostoraiban. Természetesen továbbra is nagyban befolyásolta a közösségek életét a kegyúr hozzáállása, mivel ez a rendszer a korábbi korok gyakorlatához képest a monostorok vonatkozásában nem sokat változott. A monostorok - legyenek bár régi vagy újabb alapításúak - továbbra is teljesen ki voltak szolgáltatva az elszegényedésnek, sőt, látni fogjuk, hogy a közösségek kihalásának egyik legfőbb oka is éppen ez volt. A monostor falain belüli élet azonban nem volt ilyen mértékben kitéve külső hatásoknak, így érvényesülhettek a rend uniformizáló törekvései.

Az apácák a kórusimához fehér kukullát, vagy - szegényebb vidékeken - földig érő fehér köpenyt öltöttek. A kétkezi munkánál fehér habitus és fekete skapuláré a viselet, mindezt fekete fátyol egészíti ki. A napirend kitért az étkezésekre is, amelyek teljes csendben zajlottak, csak felolvasás folyhatott közben. Érdekes megjegyzést olvashatunk ennek kapcsán *Székelynél*:

„Az olvasmány tárgyát kezdettől fogva szabályozták, sokáig csakis a Szentírásból olvastak, még pedig latinul. Az apácák maguk is többé-kevésbé megtanultak e nyelven, hiszen minden előírás, karima latinul volt. Korán fellépett mégis épen az apácáknál az óhaj, mondhatjuk: szükség, hogy az olvasmány egy része anyanyelvükön történjék. Csak 1601-ben járul hozzá a capitulum generálé, hogy az egész olvasás anyanyelvükön történjék. Aszketikus könyvek, szentek élete lett a keresett olvasmány. Mennyi szellemi és nyelvi kincs halmozódhatott fel évszázadok folyamán e szokásból nálunk is, Magyarországon. Nem csodálhatjuk, hogy ha apácáink féltett értékeikről beszélnek, külön emlegetik könyveiket.”¹⁹⁵

Fontos különbségként kell megemlíteni, hogy míg a bencés monostorok - kevés kivételtől eltekintve, mint például Veszprémvölgy esetében - elfogadják a helyi megyéspüspök felettes joghatóságát, addig a ciszterci női közösségek esetében kezdettől fogva megtapasztalható a törekvés ennek elkerülésére. 1244-ben a generális káptalan ezt

¹⁹⁵ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 5.

írásba is foglalja. A ciszterci apácamonostorok vezetése ugyanis sajátos módon történik, ott nem a megyéspüspök gyakorolja a kontrollt, hanem az ún. *pater abbas*, az *atya-apát*. Ezért a magyar ciszterci női monostorok mindegyike mellett ott látunk egy atya-apátságot, amelyikhez jogilag és hierarchikusan tartozik.

A *pater abbas* fegyelmi és lelki ügyekben teljhatalommal rendelkezik még az apátnő felett is, ám egyúttal gondoskodó figyelemmel kíséri és segíti a rá bízott női közösség életét. Ennek hiánya - például az atya-apátság és a hozzá tartozó női konvent nagy földrajzi távolsága miatt - végzetes is lehetett, mint azt később például a pozsonyi ciszterci monostor esetében látni is fogjuk.¹⁹⁶ A *visitatio* intézménye az eszköz az életvitel megfelelő voltának ellenőrzésére. Ezen kívül a *pater abbas* a gyóntató, vagy ennek akadályoztatása esetén ő jelöl ki alkalmas személyt erre a feladatra. Más gyóntatónál tilos volt a monostor apácáinak gyónniuk. Ezeket a gyóntatókat *præpositus*-nak hívták. A gyóntató személyének kiválasztása felelősségteljes feladat volt, ezért mind a *pater abbas*, mind pedig az apácaközösség tagjai igyekeztek a nekik megfelelő személy kinevezését előmozdítani, cserében gondoskodtak annak szükségleteiről:

„Mikor György pilisi apát, magyarországi általános *visitor*, a veszprémvölgyi monostorban hivatalos látogatását végezte (1474. nov. 30.), kérték az apácák, nevezze ki a jámborságárói közismert András rendtagot gyóntatójukká. A *visitor* teljesíti is kívánságukat, de megkívánja, hogy miként elődeivel tették, ellátásáról gondoskodjanak.”¹⁹⁷

Bár gyónni valószínűleg viszonylag gyakran gyóntak a ciszterci apácák, az áldozások lehetősége viszonylag szűkös volt. 1260-as általános káptalan előírja az apácák hétszeri áldozását egy évben, a *visitor* ezt gyakoribbá is tehetette saját belátása szerint. Büntetésként szerepelhetett a szentáldozástól való eltiltás. A miséző pap személye is állandó volt, őt szintén az apácák választották ki, erre vonatkozóan az apácáknak privilégiumuk is volt, mint azt alább láthatjuk:

¹⁹⁶ Pozsony esetében ez Citeaux volt, a közösség bekebelezésének sajátos lefolyása miatt. Vö. a disszertáció 2.2.2. fejezetének e) alfejezete

¹⁹⁷ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 5.

„1373-ban László püspök rendelt misézőt (*capellanus*), ami ellen az apácák tiltakoztak. A püspök interdictummal akarta engedelmességre szorítani őket. A viszályban Erzsébet királynő nyomatékosan az apácák pártjára állt, s mivel jogban járatos férfiak is engedékenységet tanácsoltak, a püspök elismeri az apácák szabad káplánválasztási jogát.”¹⁹⁸

Anyagi ügyekben az apátnő teljesen szabadon járt el, ezekbe még a *visitatornak* is csak végszükség esetében volt beleszólása, valamint a *pater abbas* volt illetékes bonyolultabb ügyekben arra, hogy tanácsával, jóváhagyásával segítse az apátnő és a konvent döntéseit:

„ [...] mikor az apácák kikerekítik balatonfőkajári birtokukat s elcserélik Gerencsér birtokukat a bakonybéli apátság kajári és szentmárkúri birtokrészével, akkor látják szükségét, hogy kikérjék János pilisi apát hozzájárulását, aki a magyarországi ciszterciek praesidenseként szerepel, mint a bakonybélieknél Mátyás pannonhalmi apát.”¹⁹⁹

A rendi statútumok a rendtagoktól kézimunkát kívántak, és erre bőségesen volt lehetőség a monostor körüli konyhakertekben.²⁰⁰ Ez azonban természetesen nem lett volna elegendő a közösség megélhetésének biztosításához. A bencés apácákról szóló szakaszban említett sajátos magyar kegyúri viszonyok lehetetlenné tették azt az idealisztikus szabályozást, amelyet a benedeki regula nyomán a ciszterci rend vezetősége elvárt a női monostoroktól, tudniillik, hogy megélhetésüket maguk teremtsék elő. Bár az 1134-es generális káptalan megtiltja az adók, vámok és a tizedek szedését, szolganépek dolgoztatását, ám nálunk a cisztercivé váló monostorok apátnője és konventje hagyományosan földesúri jogokat gyakorol, ezért egész megélhetésük alapját az ezen birtokokról beszedett jövedelmek, az itt élő népek munkája adta. A monostor birtokolja a területén található malmokat, halászföldeket, szőlőket, földeket és erdőket, ezeket az adományozó minden joggal és felelősséggel a tulajdonába adja. A monostor rendelkezik a javak hasznosításáról, sőt, még a jobbágysági egymás közötti adás-vételei felett is befolyást gyakorolhat. Ezen kívül az apátnő és a konvent nem

¹⁹⁸ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 6.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Vö. PIETRI: *Histoire du christianisme*, Tom. 5., i.m., p. 406.

egyszer bíraskodási és igazságszolgáltatási hatalommal rendelkezik. Minderre az egyes esetekben - főként Veszprémvölgy eklatáns példa a kiépült uradalmi rendszerre - külön kitérek majd. A monostorok vagyonának gyakorlati kezelői nyilván nem az apácák voltak, arra külön személyt alkalmaztak, akit *officialis* vagy *ispán* néven neveznek. Ők szedik be a jövedelmeket, és ők számolnak el azokkal, ők elnökölnek és mondanak ítéletet az apátnő és a konvent nevében bírósági tárgyalásokon, nem egyszer okmányokat is kiállítottak a monostor nevében.

Külön meg kell emlékeznünk a ciszterci liturgikus hagyományok megjelenéséről, ugyanis az 1142-ben *Cikádorra* érkező első ciszterci szerzetesek, nem csupán életmódjukban, hanem liturgiájukban is szignifikáns pontokon eltértek a korábbi magyarországi monasztikus közösségek gyakorlatától. Ezek a változások az erős központi irányításnak köszönhetően egyöntetűen, különbségek nélkül kerülnek bevezetésre az egyes új alapításokban. Az addigi bencés szokásokkal szemben immáron a liturgia - szentmise, és még inkább a zsolozsma - végzése mellett kellő hangsúllyal jelent meg a fizikai munka végzésének kívánalma, éppen ezért nem volt fenntartható az a XII. századra kialakult - egyes feltételezések szerint a cluny-i reformmozgalmakra visszanyúló - bencés szerzetesi gyakorlat, amely szerint a nap ébren töltött idejének szinte egészét a liturgia végzése, az imádság töltötte ki. *Török* erről így ír:

„Szent Benedek övéi számára azt írta elő, hogy a százötven zsoltárt egy hét alatt imádkozzák végig, vagyis egy napra 21-22 zsoltár jutott. Cluny a kötelező zsolozsma előtt fontosnak tartotta a trina oratio (három zsoltárcsokor: élőkért, holtakért és külön szándékokra) végzését, valamint a nap, illetve ünnep zsolozsmája mellett szabadon maradt időben elmondatta a kis-zsolozsmákat (halotti, Szűz Mária tiszteletére, stb.), és ha ez sem volt elég, még következett a hét bünbánati zsoltár. Ily módon a közösség naponta több mint kettőszáz zsoltárt elimádkozott. Ez nem azt jelentette, hogy mindenki végigrecitálta ezt a hatalmas mennyiségű imádságot, de egy-egy szerzetesre legalább négy-öt órányi, fennhangon végzett, recitált vagy énekelt liturgia jutott. A közösség hagyományos konventmiséje mellett Cluny második hivatalos misét is bevezetett, amit missa matutinalis névvel illettek. Az ünnepek nagy száma alapján a konventmisét megelőző, a monostor kápolnáit, kerengőjét, templomát

végigjáró stációs körmenetek szinte mindennaposakká váltak, s ez a közösség egészére nézve a kötelességen túlmenően teherként (onus diei) nehezedett. Mindez azt eredményezte, hogy a kevesebb imádság több lett volna.”²⁰¹

A fenti leírásból szemléletes képet kapunk tehát arról, hogyan zajlott a liturgikus élet a bencés férfi - és minden bizonnyal ehhez hasonlóan a nő - közösségekben.

Ha a fentiekkel összevetjük a ciszterci liturgikus szokásokat, éles, kiáltó kontrasztot látunk, amely csupán a liturgiában is leképeződő manifesztálódása a XII. századi bencések és az újonnan érkező ciszterek önértelmezésének, benedeki szerzetes-ideáljának. Szintén *Töröktől* idézzük az *Exordium Magnum*²⁰² leírását:

„Az isteni szolgálat módját és rendjét illetően *Citeaux* szerzetesei mindjárt kezdetben elhatározták, hogy mindenben a regula hagyományait követik; teljességgel lenyesegetik és elvetik mindazt a toldalékot, amit kevésbé megfontolt atyák adtak hozzá a zsoltosma zsoltáraihoz, imádságaihoz és litániáihoz. Gondos megfontolás után, ismerve az emberi gyöngeséget és gyarlóságot, e hozzáadásokat nemhogy üdvösségesnek, hanem inkább veszélyesnek találták a szerzetesek számára, mivelhogy elburjánzásuk nemcsak a lusta, de még a buzgó szerzetest is a zsoltosma lanyha és hanyag végzésére szoktatja.”²⁰³

Gyakorlatban a fenti törekvések *Szent Benedek Regulája* liturgikus kánonjának a szó szerinti betartását jelentették, a kalendáriumban a szentek ünneplése megritkult, a zsoltosma közben alkalmazott kiegészítő gyakorlatok - például a nagyhét folyamán - redukálódtak, a dallamok - és alapvetően a zsoltosma tételei - egyszerűsödtek. A templomok díszítése és felszerelése szintén az egyszerűség és a visszafogottság elvét követte.

A szentmise rítusával kapcsolatban szintén változásokat eszközöltek, nem csupán a bencés, hanem a helyi jellegzetességgel bíró katedrális-liturgiákhoz képest is. Eleve csak egy szentmisét ünnepeltek hétköznapokon, a tertia imaóra után, nagyobb

²⁰¹ TÖRÖK: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, i.m., pp. 160-161.

²⁰² *Eberbachi Konrád szabályzata* a XIII. századból, vö. PUSKELY: *Kétezer év szerzetessége*, i.m., p. 239.

²⁰³ TÖRÖK: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, i.m., p. 161.

ünnepeken ezt kiegészítette egy csendes mise. Elmaradt a 42. zsoltár a lépcsőimából. Nem csupán a zsolozsmában, hanem magában a szentmisében is érvényesült az egyszerűsítés, rövidítés koncepciója. Ez azt jelentette, hogy a ciszterci szabályokat követő közösségekben bár több volt a kétkezi munka, mint a bencésekénél, de ezzel fordított arányban alakult a liturgiával töltött idő hossza, persze, nem jelentősen, de azért a hangsúlyeltolódás egyértelműen érzékelhető.²⁰⁴

2.2.2. Magyarország középkori női monostorai

A Magyar Királyság területe nem bővelkedik női monostorokban a XI-XIII. század közötti időszakban olyan mértékben, mint azt fentebb Nyugat-Európa vonatkozásában láttuk. A monasztikus női szerzetesség - amelyet a bencések és a ciszterciek képviselnek - Európa más területeihez viszonyítva egészen különleges módon, sajátos úton fejlődik és valósul meg hazánkban. Forrásanyagot tekintve elmondható ugyanaz, mint a liturgikus forrásokkal kapcsolatban: nem csupán a külső ellenség dúlásai, hanem a belső hatalmi harcok, a helyi autoritás és a közelében élő apácaközösségek közötti viszályok is sok dokumentumot elpusztítottak. Mégis abból, ami a rendelkezésünkre áll - néhány tucat, főképpen birtokügyekről, pereskedésekről, jövedelmekről, kánonjogi problémákról szóló iratok -, jól árnyalt képet alkothatunk arról, hogyan is folyt egy, a vizsgálati mátrixunkba eső apácamonostor élete a mindennapok szintjén, melyek voltak annak súlypontjai, esetleges helyi sajátosságai.

A vonatkozó adatok feldolgozása terén *Hervay Levente OCist* végzett úttörő munkát, mind a bencés, mind pedig a ciszterci monostorokkal kapcsolatos iratanyagot feltárta és publikálta a bencésekkel kapcsolatos információk *A bencések és apátságaiik története a középkori Magyarországon*²⁰⁵ című tanulmányban, a ciszterciekre vonatkozó

²⁰⁴ Vö. TÖRÖK: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, i.m., p. 162-164.

²⁰⁵ HERVAY: „A bencések és apátságaiik története a középkori Magyarországon”, in TAKÁCS (ed.): *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma, 2001.

adatok pedig *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*²⁰⁶ c. gyűjteményében olvashatóak. Hervay tárgyilagos adatközlésével szemben a fenti monostorokról fellelhető információkat kontextusba helyezve, a történelmi folyamatok és körülmények sodrába állítva közli Török József műve *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon* c. könyve. A fenti két szerzőn és műveiken kívül meg kell említeni még Székely Ottokár: *A ciszterci apácák Magyarországon*²⁰⁷ című kevésbé ismert, rövidebb lélegzetű tanulmányát 1942-ből. Ez könnyen elkerülheti a kutatók figyelmét, lévén egy iskolai évkönyv néhány oldaláról van szó, mégis, az ott közölt adatok a magyarországi ciszterci női monostorok életével foglalkozó legteljesebb leírás, amelyből bőségesen meríték én magam is.

Az alábbiakban az általunk ismert bencés és ciszterci női monostorok listája, a velük kapcsolatos lényeges adatok kerülnek felsorolásra, végül összefoglalóan próbálok általános érvényű következtetéseket levonni ezekből a magyarországi monasztikus női szerzetesi életre vonatkozóan. A monostorokat - mivel a rendhez való tartozás nem annyira szignifikáns, mint a vonatkozó évszámok - alapításuk (feltételezett) időpontjának sorrendjében hozom.

a) Apácavásárhely / Somlóvásárhely / Apácasomló

A vásárhelyi bencés apácamonostor történetét Lukcsics Pál veszprémi egyházmegyes pap, kanonok kutatásai alapján behatóan ismerjük.²⁰⁸ Az ő kutatási eredményeit foglalja össze, valamint egészíti ki új anyagokkal a bencés rend történetét bemutató *Paradisum Plantavit* című monográfia függelékében Hervay Levente ciszterci szerzetespap, egyháztörténész, akinek nem csupán a vásárhelyi monostor leírását

²⁰⁶ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Editiones Cistercienses, Roma – Budapest 1984.

²⁰⁷ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon* (Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941-42. évi évkönyvéből), [s.e.] Budapest, 1942.

²⁰⁸ Vö. LUKCSICS: *A vásárhelyi apácák története* (Közlemények Veszprémvármegye multjából 1.) [s.e.] Veszprém, 1923., Reprint 1992.

köszönhetjük, hanem a többi középkori bencés és ciszterci apácamonostorral kapcsolatban is javarészt az ő kutatási eredményeit fogjuk alapul venni és összegezni.²⁰⁹

A *Torna patak* mentén, a *Somló-hegy* alatt álló apácamonostor Szent Istváni alapítása 1030 körül történhetett. Patrónusa *Szent Lampert (Lambert)* volt.²¹⁰ Alapításáról írásos emlékünknél nincsen, későbbi levelek tanúskodnak arról, hogy hagyományként él az első király általi alapítás ténye,²¹¹ valamint egy 1574-es levélben említésre kerül a szent király egyik rokona is, aki a monostor első apátnője lett volna - *Skolasztika*, akiről fontosnak tartották megjegyezni, hogy történetesen sánta volt. A szakirodalom megemlíti több oklevelet, amelyekben a vásárhelyi monostorral kapcsolatos információk találhatóak: egy királyi oklevelet 1332-ből, valamint egy pápai iratot, amely 1512-ből származik. 1075-ből egy birtokleírásból megtudjuk, hogy egy közeli halastó 1/3-át birtokolja a konvent, 1265-ben pedig *IV. Béla király* részesíti adózási kiváltságban a monostorhoz tartozó úrbéreseket. 1297-ben *III. András király Devecseri Márton* alországbíróvá teszi meg a monostor kegyurává. 1329-ből, *Károly Róbert királytól* származó kiváltságlevélből értesülünk arról, hogy a vásárhelyi monostornak bíraskodási joga is volt saját népei felett, ott idegen bírót nem ítélezhetett. Ezt az ősi jogot a királyi leirat *Szent Istvánra* vezeti vissza. 1493-ban a monostor életének egy szomorú epizódjaként a somlói várnagy betört a monostorba, és elrabolja az ott található értékeket - ide értve kegytárgyakat is -, valamint egy apácát meg is sebesítenek.

A bencés apácák 1511-ben kényszerülnek elhagyni a monostort, ám nem külső fenyegetés, hanem a szerzetesi fegyelem lanygulása miatt,²¹² amelynek okán birtokvesztésre és elmozdításra ítélte az itteni közösséget *Perényi Imre* országbíró. Az aktuális apátnő, *Ilona* vezetésével a közösség Esztergomba települ át, ahol menedéket

²⁰⁹ A bencés monostorok kapcsán ld. HERVAY: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon,” i.m., pp. 528-529. A ciszterci kötődésű apácaközösségekről ld. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Editiones Cistercienses, Roma – Budapest 1984, a megfelelő helyen feltüntetve a vonatkozó oldalszámot.

²¹⁰ A titulusválasztásban közrejátszott a bencés kötődés, hiszen Lambert, a VIII. századi szent először bencés apát, majd Maastricht püspöke lett. Közismert és tisztelt szent Nyugat-Európában, (Magyarországon kevésbé elterjedt) kultuszát is onnan hozhatták a X-XI. századi missziók során.

²¹¹ Vö. TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m., p. 44.

²¹² Vö. TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m., p. 59.

kapnak a helyi bencés apácamonostorban. A vásárhelyi monostort és birtokait a premontrei apácák kapják meg, akik a török korig maradnak itt.

Lukcsics feljegyzi azoknak a vásárhelyi apátnőknek a nevét is, akiket biztosan be tudunk azonosítani. Ők a következők (zárójelben a hivatal betöltésének ideje):

- Skolasztika (1030 k.)
- Koth (1212)
- Gregoria (1301-1309)
- Katalin (1332-1340)
- Erzsébet (1344-1367)
- Ilona (1372-1418)
- Katalin (1436)
- Dorottya (1464)
- Ilona (1495-1511)

b) Esztergom (-sziget)

Az esztergomi Duna-sziget partján máig láthatóak a Szűz Máriáról nevezett egykori bencés apácamonostor romjai.²¹³ A nagy kiterjedésű monostorépület a XI. századi - *Hervay* feltételezése szerint 1073 körüli²¹⁴ - alapítás óta adott otthont egy feltehetően bencés női szerzetesközösségnek, mindazonáltal a rendi hovatartozás adatolása viszonylag késői, a XV. század végéről való.

Az első okleveles említés 1141/6-ban „*abbatia monialiumnak*” nevezi a helyet,²¹⁵ és említést tesz a Nagyboldogasszony titulusú templomról is. 1270-ben és 1288-ban az esztergomi apácák bevételeivel kapcsolatos királyi kiváltságlevélben találhatjuk meg az *Insula Strigoniensi*, Esztergom szigete apácáinak említését. 1357-ben

²¹³ Az egykori monostor feltárása a 20. szd. elején indult, az 1960-as években már megtalálták a háromhajós templomnak, a kolostorépület falainak és a temetőnek a maradványait, valamint a hozzá közel lévő -feltehetőleg a monostor jobbágyainak otthont nyújtó - település nyomait.

²¹⁴ *Hervay* a Képes Krónika egy epizódja alapján feltételezi, hogy a monostor már létezett 1073-ban, vö. HERVAY: „A bencések és apátságok története a középkori Magyarországon”, i.m., p. 529.

²¹⁵ Vö. LEGEZA – SZACSVAY – TÖRÖK: *Bencések*, i.m., p. 31.

Nagy Lajos király rendelkezése nyomán értesülünk arról, hogy Esztergom városa évi jövedékkel járul hozzá a monostor fenntartásához, valamint egy évszázaddal később *II. Ulászló király* is birtokokat adományoz az egyébként viszonylag szegény monostornak.²¹⁶ 1508-ban pápai összeírás tesz említést az „*Esztergom szigeti bencés rendi Nagyboldogasszony apácamonostorról*”. Fentebb említettük, hogy a somlóvásárhelyi monostorból kitéssékelt apácák is Esztergom szigetén találtak új otthonra 1511-ben *Ilona* apátnőjük vezetése alatt. Az esztergomi apátnők közül csupán egy *Katalin* nevűt ismerünk név szerint 1303-ból.

Az esztergomi monostor sorsa - a somlóvásárhelyiéhez hasonlóan - a törökdúlással pecsételődött meg, a szerzetesek 1526 őszén kényszerültek végleg elhagyni az otthonukat jelentő Esztergom-szigetet.

c) *Ivanics*

A zágrábi egyházmegye területén található *Ivanics* monostora *Körös vármegyében* XIII. századi alapításra tekint vissza. 1246-ban már biztosan állt itt egy templom Szűz Mária tiszteletére szentelve, amint azt *István zágrábi püspök* leírásából megtudhatjuk, Ez a szentegyház egyúttal a ciszterci rend itt élő apácaközösségének is temploma volt. 1288-ban *János zágrábi püspök* erősíti meg azokat a kiváltságokat, amelyeket a fent említett István püspöktől, a zágrábi püspöki székben elődjétől kapott „*domina abbatissa et moniales de Iwanich*”, „*az apátnő és az ivanicsi apácák*”.²¹⁷

Nem egyértelműen megválaszolható kérdés, hogy a monostor melyik szerzetesrendhez tartozott a középkor folyamán, annak kapcsán érdekes adatokra figyelhetünk fel *Hervay* leírásában, aki megemlíti egy 1499-es, püspöki végrendeletet, amely a ciszterci nővérek monostoraként ír Ivanicsról, a XIV. század közepéről, 1377-ből viszont ránk maradt egy pápai tizedszedéssel kapcsolatos oklevél XI. Gergelytől, amelyben ezt olvashatjuk: „*abbatissa et conventus monasterii Beatæ Mariæ de Iwanich ordinis Sancti Benedicti*”. Hogy ez azt jelenti-e, hogy a XIII. és XV. század közötti

²¹⁶ Vö. TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m., p. 60.

²¹⁷ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 110.

időszakban volt egy átmeneti időszak, amelynek során bencések vették át rövid időre a ciszterci apácák helyét, vagy csupán elírásról van szó, nem tudhatjuk biztosan. Mindenesetre a kutatók ciszterci monostorként említik ezt a Zágráb-közeli alapítást, holott nem csupán a bencésekkel kapcsolatban merül fel egy „rejtett” itt tartózkodás lehetősége, hanem egyes kutatók azt is állítják, hogy - bár erre végképp nem találunk utalást - egy rövid ideig premontrei apácák is lakták a monostort.

A fentebb már említett 1499-es végrendeletben olvasható egy rövid helyzetleírás is az ivanicsi monostorban fennálló, éppen aktuális viszonyokról, amely előre vetíti a közeli véget. Ebből kiderül, hogy két apáca maradt összesen a monostorban, akik már a kórusimát sem végzik, a ciszterci rend egyéb házaiból pedig nem küldenek senkit a hiányok pótlására. A XVI. század elejével tehát megszűnik Ivanicsban a ciszterci élet, az apácák helyét a törökdülésig ferences férfi szerzetesek vették át.²¹⁸

d) Brassó

A brassói monostor alapításának körülményei forrás híján a homályba vesznek, 1388-ban - az első írásos említéskor - már bizonyosan egy hosszabb múltra tekint vissza a brassói Szent Katalin templom szomszédságában álló monostor, amelyben a szöveg tanúsága szerint ciszterci apácaközösség él. Erre enged legalábbis következtetni a tény, hogy a templom *rectora*, igazgatója nem más, mint a ciszterci rendi *János testvér*, a közeli kerci ciszterci apátság szerzetespapja, amely a brassói közösség atya-apátsága is volt.²¹⁹

A brassói monostorral kapcsolatos szövegemlékek egyébként szinte kizárólag a nővéreket pasztoráló ciszterci papokról, azok ügyleteiről szólnak. Eleinte a kerci ciszterciek, majd később azok számának csökkenésével - egy 1474-es feljegyzés tanúsága szerint - hozzájuk csatlakozva a szebeni prépostság papjai látják el a brassói Szent Katalin templomot, amely feladat teljesítéséhez gyakran szükségük van hol a

²¹⁸ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 111.

²¹⁹ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 7.

szebeni, hol a brassói városvezetés támogatásához.²²⁰ Előbbiektől 1509-ben *Pater Paulus provizor* egy öltözet fekete ruhát és hozzá köpenyt kér, vagy ha ez nem teljesíthető, legalább az árát, amely 3 vagy esetleg 2 forintot tesz ki. 1532-ben és 1539-ben is anyagiakról, mégpedig az éppen aktuálisan a Szent Katalin templomban szolgáló papok díjazásáról esik szó egy-egy szövegelemében.

Egy szomorú feljegyzés is található azonban a brassói monostor életéhez kötődően. Az egyik egy 1406-ban kelt pápai leirat VII. Incétől az esztergomi érseknek - akihez ősi kiváltság folytán jogilag a szász területek, és ilyen módon Brassó is tartozott - egy meglehetősen csúfos üggyel kapcsolatban. A monostor 5 szerzetesnője, *Erzsébet, Margit, Erzsébet, Gertrúd* és *Katalin* ügyében kellett eljárni, akiket a Szent Katalint ellátó *Tamás rector* kiközösítéssel sújtott, mert a fent említett brassói apácák nem voltak hajlandóak a kötelességükhöz nem tartozó szolgálai munkák - főzés, földművelés, takarítás - elvégzésére a lelki gondozásukra kirendelt papok háza táján. Az apácák végső elkeseredésükben el akarták hagyni a ciszterci rend kötelékét, hogy a bencésekhez csatlakozzanak.²²¹ A Szentszék ekkor az ügy kivizsgálására *Siffridus Siffridi kanonokot* küldi ki, aki megállapítja, hogy a kerci monostor szerzetespapjainak eljárása jogtalan volt, és a kiközösítéssel sújtott apácákat rehabilitálják, egyúttal a kerciek lelkére kötik, hogy a brassói apácákat védelmezzék és segítsék.²²²

A legutolsó adatunk a brassói monostor megszűnésére vonatkozik: a protestáns hitújításnak köszönhetően 1542-ben megszűnik benne a szerzetesi élet, épületét iskolává és internátussá alakítják, majd néhány éven belül le is bontják azt.

e) A pozsonyi Mária Magdolna monostor

Az első írásos emlék, ahol egy női monostorról van szó *Pozsony* városában, 1235-ből való. Ebben egy pápai *petitio*, kérelem meghallgatásáról van szó, amelynek

²²⁰ A kerci ciszterci apátság 3 év múlva, 1477-ben teljesen megszűnik, Mátyás király felosztatja, javait pedig a szebeni prépostságra ruházza, akik ezek után a brassói Szent Katalin templom és a hozzá tartozó monostor lelkipásztori ellátását adják a kerci cisztercieket pótolva.

²²¹ Vö. HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, i.m., p. 31.

²²² Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 7.

folytán a Pozsonyban („*abbatia de Presborc in Hungaria in archiepiscopatu Strigoniensi*”) található apátság tagjait *filiae Cistercii*, tehát ciszterci rendi apácákká fogadják, atya-apátságukul *Citeaux* monostorát jelölve ki.²²³ A fenti *petitio* azok közé a pápai oklevelek közé tartozott, amelyeket fentebb is említettünk, és amelyekkel egy ideig sikeresen kerülték meg a ciszterci rend generális káptalanjának döntését a monostorok bekebelezésének tilalmára vonatkozóan.²²⁴ Hogy miféle rendhez tartoztak az előbb említett, cisztercivé lett apácák, azzal kapcsolatban csak találgathatunk. *Hervay* szerint szóba jöhetnek a bencések, de ugyanígy a klarisszák is.²²⁵ Utóbbi rend fogja egyébként átvenni majd a ciszterci nővérektől néhány éven belül, 1297-ben a monostort.

Két érdekes, egymással összefüggő szöveg tanú maradt ránk a pozsonyi konventtel kapcsolatban a XIII. századból: 1238-ból és 1244-ből. Mindkét forrás ugyanarról az ügyről számol be: egy malom használatának jogáról, amely a pozsonyi ciszterci nővéreket illette *IV. Béla király* kegyéből. Az 1238-as iratot *András* pozsonyi *comes* bocsátja ki, amelyben így jellemzi az apácák szorult helyzetét: „*[...]nos intuitu divine remuneratione is super paupertate sororum Posonii [...]*”²²⁶. Úgy tűnik hát, hogy nem csupán az esztergomi apácák voltak szükében az anyagiaknak, hanem ez szinte általánosságban elmondható a magyar apácaközösségekről: folyamatosan külső segítségre voltak ráutalva. Ezt támasztja alá az 1244-ben kiadott másik oklevél is, amelyben *Mátyás comes*, ugyanazon malom használatának jogát („*iure perpetuo*”) örök időkre szólónak jelenti ki, ám előtte az apátnőnek és a nővéreknek színe elé kellett járulniuk („*accidentes ad nostram presentiam*”), és alázattal kérniük („*humiliter supplicarunt*”) kellett ezt a kegyet.²²⁷

1249-ből egy, a heiligenkreuzi ciszterci apátsággal lebonyolított adásvételi ügyletről kapunk hírt, az apácák ugyanis egy szőlőterületet adtak el nekik a pozsonyi vár közelében. 1290-ből pedig egy komplett jóvátételi eljárásnak lehetünk tanúi, ahol egy *Buken* nevű *comes* beismeri, hogy igazságtalanul bitorolni akarta a Szent Mária Magdolna templomhoz tartozó területet, de ezt most odaadományozza a nővéreknek - és

²²³ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 157.

²²⁴ Vö. LÉKAI: *Ciszterciek*, i.m., p. 334.

²²⁵ Vö. HERVAY: „A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon”, i.m., p. 529.

²²⁶ HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 157.

²²⁷ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 158.

még azon felül két szőlőterületet is. Ezen kívül már csupán 1297. végéről találunk szövegeket a monostor átadásáról a klarissza nővérek részére, amelynek oka egyrészt a ciszterci nővérek egy részének fegyelmezetlensége volt, amely végül a monostor elnéptelenedéséhez vezetett. A háttérben a már fentebb is említett probléma állott: mivel Pozsony atya-apátsága *Citeaux* volt, ezért az áthidalhatatlan földrajzi távolság miatt a rend nem tudta érdemben támogatni a pozsonyi filiálisát. Megjelent továbbá a helyiek részéről a kívánság, hogy Pozsonyban klarissza alapítást hozzanak létre. Erre a célra *Máté bíboros*, a ferences rend protektora az immáron 20 éve üresen álló ciszterci monostort látja alkalmasnak, amelyet a hozzá tartozó - addigra elhanyagolt, gazdátlan - birtokokkal együtt aztán *III. András király* rendelete a klarisszáknak adományoz, a monostorban pedig ezután *Szent Klára* reguláját (*sancte Clare regulam*) követik.²²⁸

f) A veszprémvölgyi monostor

E dolgozat keretei között nem foglalkozunk a veszprémvölgyi, ősi alapítású monostor XIII. század előtti - számos kutatásban érintett, a megválaszolatlan alapkérdések ellenére is viszonylag jól dokumentált - történetével. Bár a görög apácák élete a legmesszebb menőig illelhető a „monasztikus” jelzővel, ám szertartásukat illetően a keleti liturgia rítusait követték, így az apátnő megáldása is bizonyosan sajátos, a bizánci liturgikus hagyomány szerint történt. A ciszterci rendbe 1246-ban lett bekebelezve a monostor. *Török* feltételezések szintjén megemlíti, hogy a görög apácák kihalása és a ciszterci szabályok átvétele közötti időszakban esetleg a bencés regulát követő apácaközösség is élt itt.²²⁹ Ami bizonyos, hogy bár a ciszterci rend generális káptalanja 1228-ban rendelkezést hozott arról, hogy többé nem engedélyezi a rendhez való csatlakozást előzőleg más szabályzatot követő monostoroknak - erre a kérelmek nagy száma miatt volt szükség -, itt mégis azt láthatjuk, hogy *IV. Béla* közbenjárásával

²²⁸ Vö. HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, i.m., p. 30.

²²⁹ Vö. TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m., p. 73.

mégis sikerült elérni a veszprémvölgyi monostor felvételét a ciszterci rendbe.²³⁰ A monostort a rend generális káptalanja a szepesi apát atyai gondjaira bízta.²³¹

A tatárjárás idejéről nem tudunk nagyobb pusztításról az amúgy is lerobbant állapotban lévő monostort érintően. *IV. Béla* 1256-ban úgy rendelkezik, hogy a bakonyi ispán segítse ingyen fával az apácákat, akiknek a monostort és a templomot szinte teljes egészükben újjá kell építeniük: „*Bela IV rex [...] comiti de Bokon [...] precepimus quatenus conventui monialium ecclesie S. Marie de ordine Cisterciensi in Valle Wesprimiensi existentium ligna in sylva Bokon que pro reparatione curie vel ad edaficatione ecclesie necessaria fuerint[...]*”.²³² Székely azt feltételezi, hogy *IV. Béla* leánya, *Szent Margit* éppen emiatt a szűkös egzisztencia miatt került inkább a veszprémi domonkosok *Szent Katalin* kolostorába, nem pedig a ciszterciek elhanyagolt házába.²³³ Mivel azonban a ciszterciek is megkapják az ősi monostorhoz hagyományosan tartozó - *Szent István*, majd később *I. Kálmán király* által adományozott - hatalmas kiterjedésű birtoktesteket,²³⁴ ezért hamarosan megindul a közösség anyagi gyarapodása. Szintén *Székely* sorolja fel ezeket a birtokokat, amelyek magukba foglaltak termőföldeket, balatoni halászhelyeket, szőlőket, erdőségeket és cserjéseket a Balaton-felvidéken és a Bakonyban, malmokat és gyümölcsösöket, sőt, még Baranya és Fejér vármegye béli birtoktestei is voltak a monostornak, ezekhez sok esetben haszonállatok is tartoztak. Nem utolsó sorban a területeken élők - napszámosok, halászok, mesteremberek - is a monostort szolgálták, annak adóztak, adott esetben az ott szedett vámok is a veszprémvölgyi monostorhoz folytak be.

A birtokok jövedelmeit azonban nem élvezhették zavartalanul a veszprémi ciszterci apácák. 1275-ben a Bakonyban vadászó *IV. László király* szembesül a veszprémvölgyi apácák siralmas anyagi helyzetével: „*Ladislaus IV rex [...] sanctimoniales humiles [...] Deo famulantes inopinabili sustentationis inopia adeo esee destitutas oculo pietatis*

²³⁰ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 9.

²³¹ Vö. HERVAY – LEGEZA – SZACSVAY: *Ciszterciek*, i.m., p. 31.

²³² Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 193.

²³³ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 10.

²³⁴ A birtokok felsorolását tartalmazó királyi okleveleket ld.: HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 192.

prospeximus [...]”²³⁵. A király birtokadománnyal próbál segíteni a monostoron, ám az ő maga és kíséretének látogatása nagy kiadásokat is rótt a ciszteri apácákra, ezért a király újabb birtokokat juttat nekik, ezt megtévezve pedig 1276-ban a veszprémvölgyi monostorhoz tartozó emberek feletti büntető és peres eljárások lefolytatásának jogát kiveszi a helyi ispán hatásköréből, és közvetlenül a király vagy az országbíró hatáskörébe - „*in nostri presentia vel iudicis curie nostre*” - utalja ezeket az ügyeket.²³⁶

A különböző birtokperek és jövedelmek körüli viták nem is kerültek el a veszprémvölgyi monostort, a számos birtok és jövedelemforrás okán ezek szinte mindennaposakká váltak. Az apácák tizedmentessége hagyományosan - a tized konkrét írásbeli említése nélkül - *Szent István* korára nyúlt vissza, eszerint a királyi privilégium kiveszi a veszprémi püspök kezéből mind az adószedés jogát, mind a monostorhoz tartozó templomok feletti jurisdikciót, amelyet Esztergomhoz rendel.²³⁷ A tizedszedés kapcsán a vita többször felújul, de az apácák mindig eredményesen tudják megvédeni ezt a jogukat, általában az apátnők határozott fellépése nyomán, nem ritkán a király vagy más világi méltóságok közvetlen támogatását élvezve. *Stella* és *Ágnes*, *Rusinth* vagy éppen *Judit* apátnők személyéről név szerint is megemlékeznek a források,²³⁸ mint akik a veszprémi püspök előtt síkra szálltak a monostor jogainak csorbíthatatlanságáért, vagy éppen a pápai követhez fordulnak „könnyek között”.

Ugyanílyen harcok folynak az egyes értékesebb birtokok tulajdonlásáért is. Nem csak a veszprémi püspökkel, hanem káptalanjával, sőt, a szomszédos *Szent Katalin* kolostor domonkos apácáival is nem egyszer szembe kerültek birtokviszályok kapcsán a történelem folyamán. *Katalin apátnő* pedig 1317-ben arról panaszkodik, hogy a helyi oligarchák hatalmaskodásai miatt egyes birtokok jövedelmei elapadtak, azok az ott élő embereik fölött zsarnokoskodnak, és a monostor az összeomlás szélére került. A siralmas körülményeket így írja le az az oklevél, amely egy, a monostor birtokai közé tartozó terület eladásáról szól, hogy az apácák pénzhez jussanak: „*propter tempus impacatum et tyrannicum potentiam nobilium et potentum hominum ad iobbagiones*

²³⁵ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 193.

²³⁶ Uo.

²³⁷ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 13.

²³⁸ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 194. és SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 13.

ecclesie nostre manus nostras extendere non valeamus nec habuimus in nostris facultatibus unde ipsum dormitorium cooperire potuissemus [...] et propter sumptus quotidianos nobis nimia paupertate oppressis debitos [...]"²³⁹

A fenti, materiális indíttatású konfliktusok kiegészültek az apátság függetlenségéért a veszprémi püspöktől a joghatóság terén is. 1297-ből származik Benedek veszprémi püspök összeírása, amelyben felsorolja az apácákhoz tartozó templomokat, és megállapítja, hogy ezek az ő joghatóságuk alá tartoznak: „*Benedictus episcopus Vesprimiensi [...] nos infrascriptas ecclesia nostre diocesis [...] a iure magistratus sicut temporibus predecessorum nostrorum libere fuerunt [...] g permisimus [...] liberas et exemptas.*”²⁴⁰. Itt kerül megemlítésre a kenesei Szent Mihály-templom, a szárberényi Szent Márton-templom, a mamai Szent László-kápolna, valamint a padragi Szent Mihály-templom.²⁴¹ 1381-ből és 1410-ből is ismerünk vitákat ezzel a kiváltsággal kapcsolatban, utóbbi forrásban a monostor azon kiváltságáról is értesülünk, hogy a veszprémvölgyi templomok nem a veszprémi püspök, hanem az esztergomi érsek által szentelt krizmát és szent olajokat használták, amely kifejezte az esztergomi székkal való szoros kapcsolatukat.

Meg kell még említeni a búcsúkat, amelyeket többek között IX. Bonifác pápa 1390. január 29-én és 1393. december 11-én kelt bullái engedélyeznek a veszprémvölgyi Szűz Mária templom számára.²⁴² Ez azért volt fontos, mert így időről-időre nagyobb tömegek látogatták meg az itteni szentegyházat, és ezáltal nőtt az adományok mértéke is. Joggal feltételezhetjük ezek után azt is, hogy a veszprémvölgyi apátnők megáldását sem a veszprémi püspök, hanem az esztergomi érsek vagy annak delegáltja végezhette, bár a feltevést megerősítő forrás nem áll rendelkezésünkre.

A XV. század végéig tehát általában adományozások, birtokviszályok, jövedelmekkel kapcsolatos csatározások, tehát a mindennapi megélhetésért és annak biztosításáért folytatott küzdelmekről értesülünk főképpen a veszprémvölgyi monostorral kapcsolatban. Annak mindennapi életére azonban egyfajta állandóság, szerény körülmények, de viszonylagos létbiztonság volt jellemző. Nem értesülünk olyan

²³⁹ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 193-194.

²⁴⁰ Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., p. 193

²⁴¹ E templomok és települések egy része (pl. Mama / Szárberény) a törökdúlás idején elenyészett.

²⁴² Vö. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, i.m., pp. 194-195.

botrányokról, vagy éppen ellanyhulásról sem, mint a fentebb említett apácamonostorok egyike-másika esetén. A közösség kihalása is jóval később történik meg, mint azt általánosságban láttuk, a török elől ugyanis az egész közösség - ingóságaival és irattárával együtt - *Körmendre* menekül, ahol még hosszú ideig megpróbálják tovább folytatni a Veszprémvölgyben megszokott életüket. Természetesen a török dúlása jelentősen érinti az apácáknak továbbra is egyedüli jövedelemforrásul szolgáló birtokaikat, azok épségéért, az azokkal való kapcsolattartásért a Körmenden élő apátnők is mindent megtesznek - mint például *Veronika apátnő*, aki 1571-1591 között áll a Körmenden „száműzetését” töltő közösség élén. A XVII. század elejére azonban olyan mértékűvé vált az apácák nyomora, hogy minden igyekezet ellenére, amelyet jövedelmeik beszedéséért folytattak, szinte az éhhalállal kellett szembenézniük. Ilyen körülmények folytán *Arátsy Katalin* és *Bötsvölgyi Borbála* - utolsók az apátnők sorában - már feladják a túlélésért folytatott küzdelmet, és az 1623. év után nincs többé apátnője a kihaló közösségnek. A veszprémvölgyi apátnők hosszú sora zárul velük, amely névsor - *Hervay* összeállításában - a következőképpen néz ki:

- Stella (1210)
- Margit (1224)
- Ágnes (1272-1280)
- Katalin (1317)
- Vylid (1330)
- Judit (1342)
- Viola (1346-1353)
- Rusinth (1369-1388)
- Dorottya (1393-1402)
- Ágnes (1407-1425)
- Dorottya (1444)
- Ágnes (1481-1488)
- Katalin (1526)
- Thasy Katalin (1526)
- Thelekesy Drottya (1546)
- Mindszenty Veronika(1571-1591)

- Mindszenty Margit (?)
- Arátsy Katalin (1622)
- Bötsvölgyi Borbála (1623)

g) *Egyéb, pontosan be nem azonosítható közösségek*

Legvégül megemlítünk néhány olyan adatot a vizsgált időszakból, amelyek apácákról vagy éppen monostorokról tesznek említést, ám további információk híján nem tudhatjuk, pontosan miről is van szó.

Török említést tesz egy *Caritas* nevű apácáról, aki a *Hartvik-legendában* tölt be nem éppen jelentéktelen szerepet, ugyanis *Szent István* kanonizációja kapcsán neki nyilatkoztatta ki látomás, hogy miért nem tudják felemelni a sírból a szent király testét, és hogy ezt a problémát csak akkor tudják megoldani, ha a *László király* által bebörtönözött *Salamon* szabadon bocsátják. Erről a szerzetesnőről, mint a „bakonyosmlyói Szent Üdvözítő egyháza mellé zárt *inclusáról*” szól a legenda. Györffy és Török a Fehérvárhoz közel eső, a *Bökény nemzetség* által alapított somlyói prépostsággal azonosítja ezt a templomot. Az *inclusa* szóból kiindulva két feltételezést tarthatunk megalapozottnak: vagy egy női szerzetesközösség élt itt azt megelőzően, hogy a prépostságot a XIII. században már bizonyíthatóan férfi szerzetesek lakják, vagy pedig a férfiközösségtől függetlenül élt a templom közelében egy remete életet élt - gyakran befalazással járt együtt, utalva a *reclusa / inclusa* kifejezésre - egy jámbor és szent életű szerzetesnő.²⁴³

Szintén Török tesz említést egy adatról 1271-ből, amikor *Tárnokon* birtokviszály tört ki a helyi nemesek és az ott élő benedeki regulát követő apácák között. *Hervay* ezt kiegészíti a konfliktus leírásával, ám hallgat arról, hogy *Tárnokon* apácák éltek volna. A források szerint 1271-ben a *tárnoki Mindenszentek monostort* - amely Bodrog várményében állt - ellenséges támadás éri egy, az alapító nemzetség és annak ellenségei közötti viszály nyomán: a monostor kapuját betörik, az ott élőket bántalmazzák. 1289-

²⁴³ Vö. GYÖRFFY GY.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 2.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, p. 353. és TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m.. 59-60.

ben még szó esik egy birtokrendezésről, az ezt követő évekből azonban nem maradt ránk több adat erről a közösségről.²⁴⁴

Gyulafehérvárról is hírt kapunk 1285-ből és 1294-ből, mint azt *Hervay* rögzíti.²⁴⁵ Előbbiben egy „*Szent Borbála monostorról*” találunk adatot, míg utóbbi egy *Erzsébet* nevű apácáról tesz említést, szintén ebből a városból. Azzal kapcsolatban, hogy Gyulafehérváron valóban állt-e benedeki regulát követő monostor, nincsenek egyéb adataink.

Végül *Székely* összefoglaló művében látunk rövid leírást „*Szávasziget apátságáról*”, ahol a XIV. század előtt ciszterci rendi férfi szerzetesek éltek, majd a monostor 1315 környékén átszállt a női szerzetesekre, miután a férfiak Zágrábba helyezték át a közösség lakóhelyét. A nővérek terheiről, és nehéz anyagi helyzetéről megemlékezve találunk egy liturgikus-vonatkozású feljegyzést, amely „3 márka tömjénről” tesz említést - ezt a zágrábi monostor kellett, hogy biztosítsa a szávaszigeti Szűz Mária templom számára. Egyetlen további említése a monostornak 1462-ből való, *Székely* ezt, mint citeaux-i káptalani határozatot emlegeti, és ő feltételezi azt is, hogy a monostor életének végét a törökűlés környékén kell feltételeznünk.²⁴⁶

Mit mondhatunk összefoglalásul a fentiek áttekintése után? A Szent István korához kötődő alapítások kezdeti lendülete jó száz év után alábbhagyott. Ezt a lazulást fordította meg a ciszterci vérfrissítés, amely sokszor a széteső bencés apácaközösségek szerepét veszi át. Ám az elszegényedés, és a cisztercieknél is jellemzővé váló fellazult szerzetesi fegyelem, valamint a kolduló rendek megjelenése, majd a török pusztítása következtében a klasszikus monasztikus apácaközösségek élete hanyatlásnak indult. Az apátnőknek ebben a néhány száz éves periódusban látszólag nem volt más dolguk, mint a mindennapi küzdelem a fennmaradásért birtokaik védelmében, jövedelmeik megszerzése érdekében, közbenjárók keresése, bátor kiállítás tanúsítása a rájuk bízott közösség és annak egzisztenciája védelmében. Szépen megmutatkozik mindebben apátnő felelősségének hús-vér valósága. Bár nehéz felismerni a kapcsolatot a benedikálási liturgia emelkedettsége és a mindennapi tisztséggyakorlás idegőrlő volta

²⁴⁴ Vö. TÖRÖK: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, i.m.. 59-60. és HERVAY: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon”, i.m., p. 546.

²⁴⁵ Vö. HERVAY: „A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon”, i.m., p. 529.

²⁴⁶ SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., pp. 23-24.

között, az apátnők mégis szent küldetéstudattal tették a dolgukat, tudván, hogy tisztségük gyakorlásának kötelességét Istentől fogadták el, és neki tartoznak számadással a monostor szerzeteseiről és javairól.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy bár fentebb a történeti források nagyon keveset - szinte semmit sem - mutattak meg abból, ami az apácák mindennapjainak valódi lényege volt: a világtól távolságot vevő, istenszolgálatban és szorgalmas munkában töltött szerzetesi élet, mégis ez adta életük fő részét. *Székelly* ugyan megemlíti *IV. László* egyik látogatását a veszprémvölgyi monostorban, amikor a király a zsolozsmázó közösséget hallgatja,²⁴⁷ ám ezen kívül más, liturgikus jellegű feljegyzés alig akad a fent felsorolt monasztikus közösségek imaéletére, esetleg a zsolozsma végzésére vonatkozóan. Éppen ezért kell ilyen szempontból is nagyra értékelnünk az általam is vizsgált apátnő megáldási szertartás ránk maradt ordóit. Általuk a közösség életének fókuszpontjában álló - és ilyen módon a szerzetesi erényeket személyében és szolgálatában összefoglaló - apátnő képén keresztül az egész monostori élet vonatkozásában informálódhatunk, amelynek kiemelt napjain megilletődötten nyitották ki a püspök előtt a szertartáskönyvet, hogy az új apátnő állítása által biztosítva legyen az istenszolgálat és a fegyelemből fakadó testvéri szeretet folytonossága a monostorban.

²⁴⁷ Vö. SZÉKELY: *A ciszterci apácák Magyarországon*, i.m., p. 4.: „[...] ahogyan Benedek alkancellár ékesszavú tolla *IV. László király* veszprémvölgyi látogatásának élményét tolmácsolja. A Bakonyba vadászatra indult a király s kegyeletből betért a Bold. Szűz veszprémvölgyi egyházába. Észrevétlenül állott s tanuja lett, amint alázatos és ájtatos, a dicsőséges Szűz templomában szakadatlanul Istennek szolgáló szüzek ajkáról a dicséret zengése a csillagok magasáig ragyogott fel. A király maga is áhítatra gerjedő lélekkel nézte, hallgatta őket.”

2.3. AZ APÁTNŐ MEGÁLDÁSÁNAK SZERTARTÁSA MAGYAR KÖZÉPKOR LITURGIKUS ÉLETÉBEN

Az előző fejezetekben áttekintettük az apátnő megáldás szertartásának történeti fejlődését, általános jellegű rituális és lelkeségi-teológiai sajátosságait, majd áttértünk a magyar monasztikus női közösségek sajátos életének vizsgálatára: hogyan illeszkedik a hazánkban található monastorok élete az Európa egyéb területein található bencés és ciszterci rendi nővérközösségek nagy egészébe, melyek a közös pontok, és melyek a helyi sajátosságok. Ezen a vonalon indulunk tovább most, amikor azt vizsgáljuk meg, hogyan illeszkedik a magyarországi ritualitás, a sajátos magyar liturgikus gyakorlat, a hazánkban használt rítus-változat a középkori liturgia színes és változatos világába. Ezzel felvázoljuk azt a szűkebb horizontot, amelyen belül majd az apátnő megáldási szertartást elhelyezzük: a magyarországi liturgia, az esztergomi rítus sajátos világát, amelybe az általunk vizsgált rítus szervesen illeszkedik.

Előre elmondhatunk annyit, hogy amikor „magyar liturgiáról”, „esztergomi rítusról” beszélünk, még véletlenül sem szabad a későbbi korok központilag szabályozott rítusaira asszociálnunk - annak ellenére sem, hogy hazánkban a liturgikus rítusalkotás valószínűleg sokkal tudatosabban és irányítottabban zajlott, mint az Európa más területein általánosan megfigyelhető. A középkori rítusformálódást ugyanis teljesen más szabályszerűségek alakították, mint az újkorban megszokhattuk. Másrészt a „magyar liturgia” kifejezés semmiképpen sem jelent egyfajta nemzetiséghez kötődő formát.²⁴⁸ A nemzeti eszme késő-újkori értelmezésének még nyoma sincsen abban a társadalomban - főként értve ezt az egyházi formációkra -, ahol a katolikus hit egysége a legfőbb társadalomszervező elv, az egyházi struktúra pedig még nem világegyházi jellegű, hanem az egyes kisebb egyházi közigazgatási területek hierarchiájának irányítása alatt áll. Összefoglalva tehát a fentieket, „magyar liturgia” alatt itt a Magyar Királyság egyházszervezetén belül szerveződött rítusvilágot értjük, amely számos kül- és belföldi hatástól alakítva, tudatos és „spontán” elvek mentén alakult és csiszolódott a XI. és XVI. század között:

²⁴⁸ Vö. DOBSZAY: „A magyarországi liturgia millenniuma”, *Vigilia* 61 (1996) p. 581.

„A születő magyar egyházi kultúra a külföldi mintákat figyelembe véve, de egyszersemind saját alkotóerejét is latba vetve olyan szövegkorpuszt szerkesztett, amely a kor szokása szerint az egyetemes európai mintákkal a legszorosabb folytonosságot tartotta, mégis jelölőjévé és hordozójává vált egy újonnan született keresztény királyság önazonosságának.”²⁴⁹

2.3.1. Magyarország középkori liturgikus életének általános bemutatása

a) A frank-római liturgia kialakulása és elterjedése a középkor folyamán

A középkori liturgia Alpokon túli sokszínűségére a liturgiátörténészek csupán a közlemúltban kezdtek rácsodálkozni, a források elemzése és feltárása még napjainkban is tart, így ezen területek liturgikus világának ismerete - összevetve például Róma város liturgiája ismeretének mértékével - még szakmai körökben sem jellemző. Bizonyos szempontból érthető, hogy az eddigi liturgiátörténeti kutatások többet foglalkoztak a nyugati liturgia *Róma-városi vonásaival*, hiszen a Tridentinumtól kezdve létező liturgikus egység alapjául ezt a formát kívánták megtenni.²⁵⁰ Ám a Tridentinum után szép lassan eltűnő, helyi jellegű frank-római liturgiaformák éppen annyira római gyökerekre mentek vissza, mint a Tridentinum során szabványul választott pápai kuriális liturgiák.²⁵¹ Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a középkor viszonylatában nem elegendő csupán a római eredetű vagy Rómával kapcsolatban lévő ordókat vizsgálni, hiszen azok a középkor folyamán akár régióként is teljesen önálló életre keltek, és

²⁴⁹ FÖLDVÁRY: „Középkori pontifikálék Magyarországon”, *Magyar Könyvszemle* 126 (2) (2010), p. 247.

²⁵⁰ KLAUSER: *A short history on the western liturgy*, Oxford University Press, Oxford, 1979.

²⁵¹ A közismert és elterjedt „frank-római” terminus használatát azért tartom én magam is szerencsésnek, mert ez a fejlődés egyaránt használja és interpretálja a római liturgia elemeit, és ugyanígy szervesen magába olvasztja a frank liturgia mentalitását és elemeit is. Így ez a kifejezés rámutat ezen liturgikus formák univerzális és lokális jellegzetességeinek szerencsés ötvöződésére is.

egymással párhuzamos módon fejlődtek, sokszor századokon át semmiféle kapcsolatba sem kerülve a Róma-városi folyamatokkal.²⁵²

Jól kutatott és ennek megfelelően közismert tény, hogy a latin liturgia fejlődésében jelentős választóvonalat képez *Nagy Károly* uralma, és az ennek során megvalósítani kívánt liturgikus egységesítés az uralma alá eső területeken. Ez az esemény két részre osztja a latin liturgia fejlődésének középkori folyamatát. Az első szakaszban, a VIII. századot megelőző időszakban a nyugati liturgiacsaládok nagy változatossága volt megfigyelhető, hiszen az egyes régiók nem voltak egységesítésre kényszerítve, így a formák alakulása is sokszor széttartó módon folyt. Az ekkor kialakult liturgikus típusok közül Róma város liturgiája mellett a legfontosabbak a beneventán, mozarab, gallikán, és ambrozián rítusok.²⁵³ Fontos azonban megjegyezni, hogy ebben az időszakban - és helyenként később is - a rítus akár még ugyanazon egyházmegyén belül sem volt feltétlenül egységes. A különböző változatok eltérőek lehettek közösségenként (szerzetesi közösség / káptalan), térségenként, intézményenként is. Ezzel együtt a jelenleg forrásként kezelt liturgikus könyvműfajok fejlődése is csak lépésenként, akár évszázadok alatt ment csak végbe, és fő rendező elvük sok esetben nem valamilyen általános rendszer, hanem a gyakorlati alkalmazás volt.²⁵⁴

A VIII. századi karoling egységesítő reformkísérletig nem történt olyan kísérlet, amely nagy területre vonatkozóan központi irányítással akarta volna átformálni a liturgikus gyakorlatot, és itt sem sikerült teljes mértékben megvalósítani ezt a szándékot.²⁵⁵ Részben a helyi szokások ereje, részben a germán lelkeség sajátos volta azt eredményezte, hogy egyes elemeket sikerült ugyan elfogadtatni a korabeli Róma városi liturgiából, más elemeket viszont meg kellett tartani, és ötvözni kellett ezzel a

²⁵² Vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., pp. 14-16.

²⁵³ E liturgiacsaládok leírását ld. CHUPUNCO: *Handbook for Liturgical Studies*, 1: *Introduction to the Liturgy*, i.m., pp. 25-31. / CATTANEO: *Il culto cristiano in Occidente: note storiche*, i.m., pp. 140-151.

²⁵⁴ VOGEL – STOREY – RASMUSSEN: *Medieval liturgy: an introduction to the sources*, i.m., pp. 4-5.

²⁵⁵ Vö. NEUNHEUSER: *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, i.m., p. 75.

római gyakorlattal.²⁵⁶ Az így kialakult, a frank területekre jellemző helyi elemekkel átszőtt és így kialakult liturgikus formát joggal nevezhetjük frank-római liturgiának.²⁵⁷ Ennek legfőbb formálódási periódusait *Földváry* így foglalja össze [tördelés tőlem: AL]:

„Némileg leegyszerűsítve négy ilyen történelmi réteget különíthetünk el.

(1) Az első a latin úzusok közös alapja, a római réteg. Ennek formatív periódusa a VII-VIII. század, amikor az érett Róma-városi liturgia előbb magánkezdeményezésre, majd a frank uralkodók döntése nyomán elterjedt az Alpokon túli Európában.

(2) A második a frank réteg. Ez onnan ismerhető föl, hogy jellegzetességei szokatlanok Itáliában, viszont egyszerre jellemzők a mai belga, északkelet-francia és nyugat-német területeken, vagyis a frankok eredeti szállásterületén, *Austrasiában*. A formatív periódus itt *Nagy Károly* ideje, amikor az egyházi értelmiség kodifikálta és továbbfejlesztette a római alapokra épülő liturgikus rendet.

(3) A harmadik réteget német-rómainak nevezhetnénk. Formatív periódusa az Ottó-kor, a X. század. Jellegzetessége, hogy Európát egy nyugati és egy keleti térfélre osztja a Rajna, illetve az Alpok vonalában.

(4) Végül a negyedik réteg az új egyházaké a XI-XIV. században. Itt nincs egyetlen formatív periódus, hanem az újonnan keresztény hitre tért (közép-európai, skandináv, balti) népek egyházszervezetével párhuzamosan születnek meg a helyi úzusok, a politikai és kulturális helyzettől függően azonnal vagy némi késéssel.”²⁵⁸

²⁵⁶ Nem elhanyagolhatóak e reformkísérlet során a politikai és kulturális indítatások sem, ld. FOLSOM: *Il libro del vescovo: Il Pontificale*, i.m., pp. 322-323. és CATTANEO: *Il culto cristiano in Occidente: note storiche*, i.m., pp. 169-172.

²⁵⁷ Vö. CHUPUNGO: *Handbook for Liturgical Studies*, 1: *Introduction to the Liturgy*, i.m., p. 26.

²⁵⁸ FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, in SZÉCHENYI – BUZINKAY (ed.): *(Magyar) Nemzet és Európa: Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, Líceum, Eger 2014, p. 100.

A frank elemekkel dúsított római liturgia tehát a IX. századtól szinte egész Európa jellemző rituális alapkészletévé vált. Ez a liturgia többé-kevésbé egységes képet mutat, ám a nagy területi elterjedésnek, az ebből következő helyenként eltérő további fejlődési irányoknak, valamint a külső hatásoktól mentes, önálló fejlődés lehetőségének köszönhetően szükségszerűen bizonyos változatosságot mutat. Ám itt egy „termékeny változatosságról” van szó: szerencsésen ötvözi ez a forma az alapvető szerkezeti-tartalmi egységességet a helyi sajátosságok alkalmazásának mozzanatával. Míg a jelentősebb szertartások - mindenek előtt a szentmise - struktúrája alapvető egyezést mutat, addig a kevésbé fontos, járulékos szertartási elemekben régióként nagy változatosságot látunk.

Az egyes régiók identitása, a szerzetesi közösségek saját szokásai, a bencés reformmozgalmak a XI. században, valamint az új keresztény királyságok alapítása és azok egyházszervezetének létrehozása azt eredményezték, hogy az egyes régiók, egyházi központok, szerzetesrendek gyakorlatában felfedezhetőek markáns, csak az adott helyre vagy közösségre jellemző elemek. Ezek közül a leginkább helyspecifikusak a kalendárium, amelynek elrendezése természetesen jellemző az adott közösségre, hiszen a kiemelt jelentőségű szentek helyenként mások, és az ő kiemelt ünneplésük okán az általános kalendáriumban megfelelő helyet kellett kapniuk. Így a naptár szinte régióként más és más volt. Emellett a zsoltosanyagának alakításában volt nagyobb szabadsága az egyes egyházi központoknak, hiszen a szentmise liturgiája sokkal meghatározottabb volt, és ehhez nem is nyúltak hozzá. Ezen kívül számos más kisebb vagy nagyobb helyi formavariáns létezett, amelyek nem csupán az őket használó közösségről vagy régióról adnak képet, hanem a különböző területek hagyományainak, szertartáskönyveinek mozgása által más úzusokra is hatással lehettek. Ezen elemek áramlásának követése egyébként érdekes tanulságokkal szolgálhat a korabeli egyházi kapcsolatrendszer feltérképezésében is, mint ahogyan arra napjainkban jelentős forráskutatások irányulnak.

Magyarország XI. században születő sajátos rituális világa ebbe a sorba illeszkedik: a frank-római rítusok családjában találja meg helyét, hiszen alapkinccse hamisítatlanul római, ám ezeket az értékeket a nyugat-európai redakciós folyamatok által átdolgozott formában veszi majd át, és egészíti ki mindezt saját szempontjai

alapján, sajátos elemekkel gazdagítva azt. Annál is fontosabb e regionális liturgikus világ feltérképezése, mert a nagy szintézisalkotó kutatók - *Andrieu, Vogel* vagy *Rasmussen* - alapvetően a Róma-városi liturgiához közvetlenül köthető rítusváltoztatok forrásaival foglalkoztak, figyelmen kívül hagyva például a magyar forrásokat. Teljes mértékben helytálló *Földváry* megállapítása, amely egyúttal hazánk liturgikus életének kutatása iránti felelősségünkre is figyelmeztethet:

„Andrieu és Vogel a pontifikále-hagyomány központi vonulatát tárta föl, Rasmussen pedig a maga választotta tér- és időbeli korlátok miatt nem terjeszthette ki érdeklődését Közép-Európára és az első ezredforduló utáni időszakra, jóllehet bizonyítottan éltek ebben a térségben önálló pontifikále-típusok egészen a XVI. századig. Ezek a pontifikálék nyugat-európai léptékkel mérve nem mondhatók ősinék, de a közép-európai liturgia- és egyháztörténet eltérő ütemét tekintetbe véve nem lehetetlen, hogy a Német-római pontifikálét megelőző, azzal párhuzamos vagy azt átdolgozó fejlemények.”²⁵⁹

A latin rítuson belüli nagyfokú változatosság egészen a XVI. századig nem okozott jelentősebb problémát. Ebben az időszakban azonban megjelennek a helyi egyházakban olyan visszás tendenciák, amelyek az időközben megerősödött és központosított Kúria válaszát kívánták, és amelyek közül a legfontosabb tényezőket a későbbiekben majd konkrétan is megemlíjtjük. Ezekre a liturgia belső fejlődését érintő kedvezőtlen körülményekre erősített rá külső hatásként a protestáns reformáció folyamata is, amely egységes fellépést kívánt a katolikus egyház részéről, mind tanbeli, mind pedig liturgikus téren.²⁶⁰ Éppen ezért kerülhetett sor arra, hogy a Tridenti Zsinat rendelkezései nyomán kiadott, a kuriális-ferences rítusra alapozott *Missale Romanum*²⁶¹ és *Breviarium Romanum*²⁶² széles körben elterjedt a katolikus Egyházban, annak ellenére, hogy a 200 évesnél idősebb, és így a legújabb káros szellemi hatásoktól

²⁵⁹ FÖLDVÁRY: „Középkori pontifikálék Magyarországon”, i.m., p. 244.

²⁶⁰ Vö. CATTANEO: *Il culto cristiano in Occidente: note storiche*, i.m., pp. 281-305.

²⁶¹ SODI - TRIACCA (ed.), *Missale Romanum, Editio Princeps (1570), edizione anastatica, introduzione e appendice*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1998.

²⁶² SODI - TRIACCA (ed.), *Breviarium Romanum. Editio Princeps (1568), edizione anastatica, introduzione e appendice*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1999.

garantáltan mentes liturgikus hagyományok fennmaradhattak volna.²⁶³ Csupán néhány európai központ - köztük például *Milánó* - őrizte meg saját rítusát.

Ezzel véget ért az európai liturgiátörténet egy korszaka, amelyben egység és változatosság harmonikusan ötvöződött, létrehozva egy ízig-vérig római, és mégis helyi-jellegű, a helyi egyházra jellemző liturgikus formát. A kialakult állapotnak előnye lett, hogy sikerült megőrizni az egyház liturgikus egységét, és a *lex orandi* is megmaradt katolikusnak a protestáns tendenciákkal szemben. Elveszett viszont egy olyan gazdagság a liturgiából, amely főként azoknak a régióknak különösen nagy veszteség, amelyek mentalitás és formakincs tekintetében viszonylag messze állnak az etalonnak vett római formától, és így joggal élhették meg liturgiájuk elszegényedéseként, veszteségként a XVII. században megkezdődő és napjainkig tartó központi liturgikus egységesítést. Kiemelkedik ezen eltérő és gazdag hagyománnyal rendelkező területek közül az egykori Magyar Királyság, amelynek liturgiájával a következőkben foglalkozni fogunk, bemutatva egyrészt magát a magyar liturgiát, másrészt pedig képet adva arról, milyen is lehetett, hogyan is alakulhatott egy adott régió helyi liturgikus élete a középkori Európában.

b) „Magyar liturgia”?

Dolgozatunk gondolatmenetének egy alapvető sarokpontja annak feltételezése, hogy a középkori Magyarország liturgiája a korban különleges sajátosságokkal rendelkezett, és emiatt alkalmas arra, hogy behatóbban vizsgáljuk meg és mutassuk be, mint a középkor liturgiájának egy reprezentatív formáját, rítusát. A következőkben tehát arra teszünk kísérletet, hogy ezt a feltételezésünket alátámasszuk, és bemutassuk, miért is beszélhetünk bátran és megalapozottan „magyar liturgiáról”, amely a korabeli

²⁶³ Ahogyan V. Szent Piusz pápa bullája erre vonatkozóan kijelenti: „*Ac etiam abolemus quaecumque alia Breviaria [...] illis tamen exceptis, quæ ab ipsa prima institutione a Sede Apostolica aprobata, vel consuetudine, quæ vel ipsa insitutione ducentos annos antecedit.*”, vö. V. PIUSZ PÁPA, „Quod a nobis kezdetű bullája az 1568-as Breviarium Romanum kodifikációjáról”, in SODI - TRIACCA (ed.), *Breviarium Romanum. Editio Princeps (1568), edizione anastatica, introduzione e appendice*, i.m., p. 4.

Európában sajátos és különleges, ugyanakkor egyúttal a latin liturgia irányvonalába szervezsen illeszkedő liturgiacsaládot képezett.

Mindennek bemutatása nem csupán a liturgiátörténet szempontjait vesszük figyelembe, hanem tágabb kontextualításban kell vizsgálnunk. Figyelembe kell vennünk például az adott régió - jelen esetben a középkori Magyar Királyság - tágabb kultúrtörténetét is, hiszen a középkor képzőművészete, zeneművészete és sokszor irodalma is a liturgia ihletéséből, vagy éppen liturgikus témában született, nem is beszélve a középkori építészetről, amelynek legjelentősebb alkotásai szakrális vonatkozással rendelkeznek. A középkori ember egész életét áthatotta a liturgia, és ez fordított irányban is érvényes volt: a liturgia végzésében és formáinak kialakításának folyamán erőteljesen érvényesült egy régió vagy egy népcsoport mentalitása.²⁶⁴ Mint azt később látni fogjuk, ennek a „liturgikus alkotómunkának” a tudatossága különösen is jellemző a magyarországi liturgia megformálásának történetében, alátámasztva azt a feltevést, hogy kezdettől fogva cél volt egy, a környező régiók liturgikus formavilágából merítő, ám azoktól karakterében különböző, sajátosan magyar liturgiacsalád tudatos létrehozása.²⁶⁵

A liturgikus források összehasonlító vizsgálata tudományosan is alátámasztja ezt a kijelentést. Ennek a kutatásnak és dokumentálásnak az alapján vethetjük össze egymással a magyar gyakorlatot a környező területekével. Egységes és erősen helyi jellegűnek mondható a prágai liturgia, ám hatása jóval kisebb körben érvényesül. A lengyel területeken eleve több, egymástól jelentősen eltérő rítusra oszlik, amelyek között nincsenek olyan szoros összefüggések, mint a magyar területek egyes eltérő szokásai között. Morvaország annak ellenére, hogy *Prága* alá tartozik, inkább a sziléziai területek rítusával mutat hasonlóságot. Ausztriában két, teljesen elváló rítus található meg: a salzburgi és a passauai liturgia. A német területeken sem lehet egy egységes gyakorlatról beszélni, csupán regionális egyezésekről. A francia, angol és skandináv területekre szintén ez a heterogén berendezkedés jellemző. A magyar liturgia sajátos

²⁶⁴ Vö. NEUNHEUSER: „Storia della liturgia”, in SARTORE - TRIACCA - CIBIEN (ed.): *Liturgia*, («I dizionari San Paolo»), Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano) 2001, p. 1960.

²⁶⁵ Vö. DOBSZAY: „A középkori magyar liturgia István-kori elemei?”, i.m., p. 153.

karaktere tehát Európa más országaival és a szomszédos területekkel összehasonlítva is jelentősnek mutatkozik.

Még egyszer le kell azonban szögezni, hogy amikor „magyar liturgiáról” beszélünk, akkor egy olyan liturgikus formára gondolunk, amely számos külső hatás nyomán jött létre. Sajátsága nem abban áll, hogy teljesen újonnan megformált anyagot hoz létre. Bőségesen merít a környező régiók hagyományaiból is, mint azt később a dolgozat tárgyát képező *Zágráb* vagy *Veszprém pontifikáléinak* apátnő megáldási szertartásai esetén látni is fogjuk. Ez a más régiókból érkező hatás azonban semmit sem vesz el ennek a regionális liturgiának az értékéből, amelynek a különlegessége nem annyira egy újonnan létrehozott liturgikus anyag - azzal együtt is, hogy magyar földön a liturgikus szövegalkotás is jelentősnek mondható a középkorban -, hanem leginkább éppen a római rítus alaprétegének és regionális variációinak sajátos rendszerezésében, használatában keresendő, valamint a magyar liturgiaforma országon belüli homogenitásában. Így elmondhatjuk, hogy a „magyar liturgia” éppen annyira nemzetközi is, mint amennyire egyúttal római is marad minden sajátága ellenére. Ennek a liturgikus formának a kialakulását tekintjük most át a továbbiakban.

c) *A Magyar Királyság liturgiája kialakulásának történelmi háttere és körülményei*

A Magyar Királyság liturgiájának történetének kezdeteiről elenyésző számú forrás áll csak rendelkezésünkre. Bővebb forrásanyaggal csupán a középkor második feléből számolhatunk. Ennek következményeként a liturgiátörténeti leírás nem annyira a liturgikus emlékekre, mint inkább a történettudomány megállapításaira hagyatkozhat csupán. Ezek az információk azonban megfelelő alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a ránk maradt néhány liturgikus forrás alapján viszonylag részletes képet nyerjünk a magyarországi liturgia kezdeteiről.²⁶⁶

A magyar államiság kezdetének az 1000. esztendő tekinthető, *Istvánt*, a magyarok első királyát ekkor koronázzák meg *Esztergomban*, amely város a későbbiekben egyházi

²⁶⁶ A fennmaradt forrásokkal kapcsolatban ld. RADÓ: *De originibus liturgiae Romanae in Hungaria saeculi XI.*, «Ephemerides liturgicae», 73 (1959), pp. 3-21.

és politikai szempontból egyaránt fontos, központi szerepet tölt majd be, amelyet több-kevesebb ingadozással egészen napjainkig meg is őrzött. Számunkra a legfontosabb következménye ennek az eseménynek, hogy *Szent István* nem csupán az állam szuverenitására helyezett hangsúlyt, hanem arra is törekedett, hogy a királyság létrejöttével egy időben építeni kezdett egyházi struktúra is független lehessen a környező területek egyházszervezetétől.²⁶⁷ Istvánnak valószínűleg tudatos szándéka volt annak megakadályozása, hogy az egyházi és a világi vezetés ilyen módon szembefordulhasson egymással, és hogy az egyházi vezetés esetleg nyugati érdekeket támogasson. Itt kell leszögezni azt is, hogy - amint *Dobszay László* találóan megállapítja - nem szabad anakronisztikus módon egyfajta „nemzeti önállóság törekvésének” tulajdonítani a magyarországi liturgia különállását, még kevésbé egy Rómától való függetlenedés jeleként tekinteni rá, csupán egy frissen született állam identitásának megnyilvánulásaként, önállósága biztosításaként. „Aki e liturgia részese volt - írja *Dobszay* -, egyszerre, elválaszthatatlanul és organikus egységben érezhette magát rómainak, európainak és magyarnak.”²⁶⁸

Mivel azon a földrajzi területen, amelyet az újonnan létrehozott magyar egyházszervezet magába foglalt, a római liturgiának csak igen elenyésző jelenléte volt a múltban, ezért tulajdonképpen a semmiből kellett létrehozni a helyi liturgikus életet. *Dobszay* megállapításával élve:

„[...] elég nagy volt az ország területe ahhoz, hogy eltérő kezdeményezések szülessenek a »részegyházakban«, de elég kicsi és egységes ahhoz, hogy minden kezdeményezés hozzámérje magát a »közös« hagyományhoz: vagy elhaljon, vagy beleépüljön abba, vagy megmaradjon a »közös«-höz rendezett egyéni vonásnak.”²⁶⁹

A külső hatások kapcsán fontos megemlíteni, hogy az országba nem egyetlen területről, egyházmegyéből vagy kolostori központból, hanem alapvetően három

²⁶⁷ A magyar egyházszervezet függetlenségének és strukturális kiépítésének kapcsán ld. TÖRÖK: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*, i.m., pp. 32-41.

²⁶⁸ DOBSZAY: „A magyarországi liturgia millenniuma”, i.m., p. 581.

²⁶⁹ DOBSZAY: *A magyarországi liturgia millenniuma*, i.m., p. 572.

irányból: német, észak-itáliai és cseh területekről érkeztek térítők, nagyobb részt szerzetesek, de jelentős számban világi papok is.²⁷⁰

Ez a tény már eleve predestinál egy sokszínűséget a liturgia elemeit tekintve, hiszen a különböző területekről érkező klerikusok egyúttal különböző liturgikus hagyományból is érkeznek, egyrészt az eltérő régiók, másrészt a szerzetesi és egyházmegyes liturgikus gyakorlat különbségeinek következtében. Ennek ellenére nem vezethetjük vissza a magyarországi liturgiát egyetlen, vagy néhány domináns forrásterületre. A legkorábbi, elenyésző számú forrás is bizonyítja, hogy a születendő magyar liturgia rengeteg nyugati hatást ötvöz anélkül, hogy bármelyik is egyértelműen dominálna ezek közül. Nincs ugyanis egy meghatározott nyugati egyházi központ (kolostor, püspökség), amelynek totális dominanciája érvényesült volna a születő magyarországi liturgia formálásában. A térítő klerikusok - és így a liturgikus élet első megformálói - munkájuk keretét egyébként sem a kolostorok, hanem az egyházmegyék szervezeti egységei jelentették. Nem úgy, mint a Magyar Királlyal szomszédos területeken, ahol igen jelentős a kolostorok szerepe a helyi liturgia alakításában. Fontos itt azt is megemlítenünk, hogy ez az egyházszerkezési alapelv valószínűleg szoros összefüggésben áll az államalapító *Szent István király* politikai törekvéseivel is. A magyar nép nem sokkal azelőtt történő letelepedése és életmódváltása, a nyugati kalandozások, a minél hamarabb megvalósítandó stabil kormányzási szerkezet kialakítása olyan körülmények voltak, amelyek azt kívánták, hogy a politikai vezetés kifelé a beilleszkedés lehetőségeit keresse, befelé pedig egy egységre törekvő, mégis bizonyos tagozottságot megengedő rendszert hozzon létre. És ez a politikai törekvés ugyanígy megvalósul aztán a liturgikus élet kialakítására levetítve is.²⁷¹

A magyarországi egyházmegyék élén *Esztergom* dominanciája markáns volt, biztosítva ezáltal az egyházmegyék szoros kapcsolatát, egy összefüggő hálózatba kapcsolva azokat. Ám az integráltság mellett egy egészséges differenciáltság is megmutatkozott. A magyar egyház alapvetően három nagy egységre tagozódott:

- (1) Esztergomi érseki tartomány (a királyság északi része)
- (2) Kalocsai érseki tartomány (a királyság déli része)

²⁷⁰ Vö. TÖRÖK: „Storia della liturgia medievale dell’Ungheria”, *Folia Theologica* 8 (1997), pp. 143-156.

²⁷¹ Vö. uo.

(3) Erdély (a királyság dél-keleti része)

Ezt a hármas tagozódást követték nagy valószínűséggel az adott régiók liturgikus sajátosságai is. Mivel az esztergomi rítus forrásaihoz mérhető forrásanyag sem Kalocsa, sem pedig Erdély területéről nem áll rendelkezésünkre, ezért utóbbi kettő kapcsán csupán hipotetikus feltételezéseink lehetnek. Ezt szem előtt tartva a magyarországi liturgián belül valószínűsíthetően három viszonylag elkülönülő rituális alcsoport jött létre a XII. századra:

- (1) Esztergomi rítus
- (2) Kalocsai rítus
- (3) Erdélyi rítus

Értelemszerűen az egyes érseki tartományok szuffragáneos püspökségei az adott érseki központ irányításával szervezik meg saját liturgikus életüket, míg a folyamat a másik irányban úgy hat, hogy az egyes plébániák, helyi egyházközségek számára a püspöki központ, a saját székesegyház liturgikus gyakorlata lesz a mérvadó. Mivel a dolgozatban bemutatott források, a PV és a PZ - amint azt később látni is fogjuk - liturgikus anyagát tekintve Esztergomhoz állt közel, ezért a kalocsai és az erdélyi rítus további bemutatásától most eltekintünk - annál is inkább, mert alig maradt fent róluk adat -, és a továbbiakban az esztergomi gyakorlatot helyezzük középpontba.²⁷²

Nem dönthető el évszámra pontosan, hogy *Esztergom* mikor vagy mely központi döntések nyomán szilárdította meg véglegesen liturgikus gyakorlatát, ám azt a források alapján láthatjuk, hogy a szertartásrend a XII. század első felétől a XVII. századig lényegileg változatlan marad. Valószínűleg ebben a folyamatban egyaránt szerepet játszottak uralkodói, egyházi és gyakorlati tényezők is. Megszilárdult formájában ezt a rítusváltozatot követi majd a középkor folyamán legalább hat püspökség - köztük Veszprém is, jelentős szabad királyi városok és káptalanok, és a magyar alapítású pálos

²⁷² Az esztergomi rítus részletes leírását adja a következő tanulmánykötet: DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*, Új ember, Budapest, [s. a.]. Az esztergomi rítus forrásainak kiadása céljából jött létre a *Monumenta Ritualia Hungarica* sorozat (ed. DÉRI BALÁZS) az Argumanetum kiadó gondozásában, a források ritualitására is vonatkozó tanulmányokkal kiegészítve.

rend is, amely később lengyel területeken, valamint Németországban és Isztriában is elterjed majd.²⁷³

e) A középkori magyar liturgia sorsa

A középkori liturgikus formák - ezen belül a magyar liturgia és az esztergomi rítus - sorsának kérdésére általánosságban már kitértünk a fentiekben. Láthattuk, hogy e rendelkezés célja nem a helyi liturgikus gyakorlat vagy a sokszínűség felszámolása volt, még csak nem is az uniformizálás. Két legjelentősebb célja a katolikus liturgia megvédése a protestáns befolyástól, valamint az elmúlt századokban ráakódott humanista torzulásoktól való megtisztítása volt. A XVI. századra erősödő liturgikus széttagozottság, valamint a protestáns reformáció eredményeképpen Európa és a világ szinte minden része átveszi az egységes római liturgiát, elhagyva ezzel saját középkori hagyományait. Ezt sok helyen valóban indokoltá tették nem csupán a külső tényezők, hanem a rítus belső deformáltsága is. Nem egészen így volt azonban Magyarországon. Annak ellenére, hogy magyar területeken is jelentős teret hódított magának a protestantizmus, és a papság sokszor igénytelennek mutatkozott a liturgia végzésében, az esztergomi rítus elméletét tekintve megőrizte tisztaságát, és ellenállt a nyugaton sokszor teret hódító humanista korszellemnek is. A probléma máshol volt, és itt megint túl kell tekintenünk a liturgiátörténet szűkebb keretein, röviden kitérve a történelmi körülményekre.

Magyarország a XVI. század első felében az *Oszmán Birodalom* expanziójának köszönhetően három részre szakad, déli területei török fennhatóság alá kerülnek, míg dél-keleti részén, a mai Erdélyben egy török vazallus-állam jön létre protestáns fejedelmek vezetésével. Egyedül az ország legészakibb területei maradnak meg katolikus dominanciával. A magyar egyház központja, *Esztergom* is a török kezére kerül, az érseki udvar északra, a jezsuita jelenlétről híres *Nagyszombatba* menekül.

²⁷³ A pálos rend liturgiájával kapcsolatban ld. TÖRÖK: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225-1600)*, Budapest, Római Katolikus Hittudományi Akadémia, 1977.

Ugyanígy tett a megszállt területek legtöbb püspöke is. A papság jelentős része vagy a harcok áldozatául esett, vagy az elnyomó hatalom akadályozta lelkipásztori tevékenységüket. A Tridentinum nyomán kiadott liturgikus rendelkezések tehát egy szétdarabolt, háborús veszteségekkel és igen jelentős pénzhiánnyal küzdő Magyarországra érkeznek meg. Érthető, hogy ezeknek a rendelkezéseknek a megvalósítása és interpretációja nem mehetett végbe egészséges módon. *Esztergom* akkori érseke, a magyar egyház prímása, *Pázmány Péter* a nehéz körülmények között úgy látta jónak, ha személyes tekintély által a középkori gyakorlat helyett a római kuriális gyakorlat elfogadására ösztönzi a magyar főpapokkal.²⁷⁴ Szándékának keresztülvitelét több körülmény is indokolta:

(1) Anyagi nehézségek: a török hódítás utáni évtizedekben az esztergomi rítus szertartáskönyveinek nyomtatása és kiadása egyszerűen megszakadt. Néhány liturgikus könyv kivételével a magyar könyvállomány nem lett megújítva, így a XVII. század elejére siralmas állapotba került a templomok könyvállománya, és nem volt remény arra, hogy rövid időn belül azokat magyar származású liturgikus könyvekkel pótolják. *Velencében* azonban könnyű volt olcsón az új római liturgikus könyveket beszerezni, így ezzel a megoldással nagy számban lehetett a magyar egyház rendelkezésére bocsátani a frissen kiadott kuriális szertartáskönyveket.

(2) *Pázmány bíboros* római neveltetése és kötődése a Szentszékhez: a jezsuita rend tagjaként *Pázmány Péter* fiatalkorában Rómában végezte tanulmányait tehát érthető módon a liturgia mintájaként és az katolikus megújulás és egység egyik legjelentősebb eszközeként tekintett a római liturgiára. Emellett az adott történelmi korban arra is nagy szükség volt, hogy a magyar egyház prímásaként *Pázmány* minden kétséget kizáróan bizonyítsa a pápa iránti hűségét az által, hogy országában a római gyakorlat átvételére buzdít.

²⁷⁴ Az esztergomi rítus feladásával kapcsolatos adatokról, valamint a döntés kapcsán felmerülő kérdésekről kimerítően tárgyal disszertációjában *Füzes Ádám* teológus, liturgiaturténész: vö. FÜZES: *La riforma liturgica del Cardinale Pietro Pázmány (1570 - 1637). Dalla liturgia locale alla liturgia tridentina in Ungheria nel XVII secolo. Analisi storica del cambiamento*, licenciadolgozat, Pontificio Istituto Liturgico S. Anselmo, Roma 2001.

(3) A környező országok legfontosabb egyházi központja - mint például *Krakkó* vagy *Passau* - és egyházmegyéi addigra már több évtizede az újonnan kiadott római misekönyvet és breviáriumot használták, és elhagyták saját rítusukat.

Ezeket az érveket *Pázmány* az 1630-as, *Nagyszombatban* tartott nemzeti zsinat, *synodus nationalis* alkalmával a magyar püspökök elé tárta, akik néhány nap múltán el is fogadták ezeket az érveket, és jóváhagyták a kezdeményezést. A szinódus záródokumentuma még hangsúlyozza, hogy Esztergom liturgiája sokkal régebbi, mint a megmaradáshoz előírt 200 év, mégis a körülmények arra ösztönzik a magyar püspököket, hogy megváljanak ettől az ősi rítustól. Volt azonban egy jelentős feltétele ennek a beleegyezésnek: a zsinaton résztvevők kikötötték, hogy továbbra is ragaszkodnak a magyar szentek megünneplésének a lehetőségéhez, és ha ezt Róma nem fogadná el, akkor megmarad az esztergomi rítus. Jól mutatja ez a mozzanat a magyar egyház erőteljes identitását, valamint ragaszkodását saját hagyományaihoz. *VIII. Orbán pápa* 1631-ben jóváhagyja az új *Breviarium Romanum* és *Missale Romanum* használatát, és belemegy a magyar feltételbe: a magyar szentek ünneplését is lehetővé teszi, akiknek liturgikus szövegeit külön függelékként kellett a liturgikus könyvekhez csatolni.

Akármeekkora veszteség is érte a fentiekben leírt döntés hatására a magyar egyházat és a magyar egyházi, liturgikus kultúrát, a kor nehéz körülményeinek összegzése láttán mégis nyilvánvaló, hogy a bíborosnak és a magyar egyháznak egyszerűen nem volt más választása az adott történelmi helyzetben, mint a *Breviarium Romanum* és a *Missale Romanum* átvétele, mint ahogyan az - néhány kivételtől eltekintve ugyancsak megtörtént mindenhol Európában. Magyarország néhány saját szent propriumát és az újonnan kiadott helyi rituálék néhány sajátosságát leszámítva teljesen átveszi a római kúria által kiadott szertartáskönyveket, és ennek megfelelően a Trentói Zsinat által megreformált római rítust is. A sors fintora, hogy az a liturgia, amelyet Róma iránti hűségéből és annak a liturgiának a tekintélye miatt a magyar egyház átvett, sokkal újabb volt és sokkal távolabb állt az ősi római katedrális-liturgiától, mint az esztergomi rítus, amelyet ennek kedvéért feladott. 1630-ban - körülbelül 500 éves

használat után - *Zágráb* kivételével mindenhol megszűnik a középkori magyar liturgia, majd a XVIII. század végén, 1788-ban utolsóként *Zágráb* is feladja saját rítusát.²⁷⁵

f) Magyarországi eredetű pontifikálék

Magyarország középkori századaiból csupán kevés pontifikálé maradt fenn kutatható formában számos töredékkel egyetemben, köszönhetően többek a magyar történelem viszontagságos időszakainak, kiemelten a török hódításnak és az ennek során végbevitt pusztításnak. A ránk maradt források vizsgálata és feltárása a XX. század első évtizedeitől egészen napjainkig tart, és még közel sem mondható befejezettnek a folyamat. Annál is inkább, mert több forrás esetében alapvető műfaji kérdések is felmerülnek, hiszen a legkorábbi pontifikálék esetében még nem beszélhetünk egyöntetű szerkesztésről vagy azonos tartalmi struktúráról, ezért nem könnyű egy általános karakterisztikát megállapítani. A következő ránk maradt források esetében beszélhetünk nagyjából egyöntetű szakmai álláspontról a műfajt és a karakterisztikát illetően. Nagy kincsei ezek a források a magyar liturgiátörténeti kutatásoknak, hiszen csupán néhányuk áll rendelkezésre, hogy Magyarország középkori liturgikus életét - ezen belül a hazai pontifikálé-fejlődést és pontifikálé-használatot - legalább alapvetően rekonstruálni tudjuk. A lenti források vázlatos bemutatásához *Földváry Miklós* kutatásait és megállapításait fogjuk alapul venni. A ránk maradt, a magyar liturgia szempontjából jelentős vagy pedig biztosan Magyarországon használt pontifikálék a következők:

- (1) Az úgynevezett *Esztergomi benedikcionále* (*Zágráb*, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 89.) a XI. századból
- (2) A *Chartvirgus-pontifikálé* (*Zágráb*, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 165.) a XI. századból

²⁷⁵ Vö. FÜZES: *La riforma liturgica del Cardinale Pietro Pázmány (1570 - 1637). Dalla liturgia locale alla liturgia tridentina in Ungheria nel XVII secolo. Analisi storica del cambiamento*, i.m., pp. 88-94.

- (3) A *Zágrábi pontifikálé* (Zágráb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 124.) a XIII. századból
- (4) *Filipecz-féle pontifikále* (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Mss. 26.) az 1490 előtti, illetve körüli évekből.
- (5) *Iffabb Vitéz János-féle pontifikále* (Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana Ottob. Lat. 501.) az 1490 előtti, illetve körüli évekből.
- (6) A *Veszprémi pontifikále* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Clmæ 317.) a XIV. századból

Az **Esztergomi benedikcionálé**²⁷⁶ XI. századi, *Zágrábban* őrzött forrás hagyományos elnevezése *benedictionale* ugyan, ennek ellenére műfaját tekintve közelebb áll a pontifikálékhoz. Eredetének és funkciójának kutatása során egyértelmű bizonyítékok szólnak az esztergomi használat mellett. Azonban nem tudni biztosan, hogy ez egy önálló alkotás-e, vagy egy több kötetből álló sorozat egyik tagja, ugyanis a benne foglalt szertartások nem adnak egy teljes püspöki szertartásgyűjteményt, csupán néhány jelentősebb szertartást foglal magába a könyv:

- (1) Püspöki áldások gyűjteménye
- (2) Bértálás: *Oratio simul et benedictio pontificis annuncio confirmandos pueros*
- (3) Ordinációk: *Ordo qualiter a Romana ecclesia ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi*
- (4) Templom dedikációja: *Ordo annuncio dedicandam ecclesiam*

A kódex utolsó oldalán egy alternatív bértálási ordó található, ezt követik a püspök beöltözési imádságai.

A kódex kiemelkedő értéke az első szakaszban található püspöki áldásgyűjtemény, amelyben egyrészt a vasárnapok és az ünnepek esetében egyaránt két-két áldásformát találunk, sőt, a több időszakban a szerdai és a pénteki napoknál is külön

²⁷⁶ Teljes körű bemutatását ld. JÓZSA - FÖLDVÁRY: *Benedictionale Strigoniense 1075-1100, Zagrabia, Knjižnica Metropolitana MR 89*, (Monumenta Ritualia Hungarica 3), Argumentum, Budapest, 2014.

áldások szerepelnek, különösen is bőséges anyagot - és ezen belül legnagyobb részt saját, kizárólag ebben a kódexben megtalálható áldásszöveget - hoz.

A XI. századból származó **Chartvirgus-pontifikálékban**²⁷⁷ található szertartások valószínűleg a magyar liturgia kialakulásának kezdeti szakaszából, a XI. század első évtizedeiből származnak. Nevét egy *Chartvirgus* nevű püspökről kapta, akinek a neve a kódexben található *Exultet* szövegében szerepel, mint püspök. A pontifikálékban szereplő szertartások elrendezése a következő:

- (1) Egyházkormányzati rítusok (zsinattartás / degradáció / exkommunikáció)
- (2) A liturgikus év rendhagyó szertartásai (áldások / körmenetek / egyéb szertartások)
- (3) Haldoklók ellátása (gyónás / beteglátogatás / utolsó kenet)

Az utolsó rész minden bizonnyal hiányos, hiszen a haldoklók gondozását tartalmazó rész után egyértelműen a gyászszertartásnak kellene következnie, utána pedig talán más, az emberi élet menetéhez kapcsolódó rítusok (házasság / gyermekszülés)

A **Filipecz- és az Ifjabb Vitéz János-féle pontifikálék** jóval későbbi szerkesztésűek az előzőeknél, éppen ezért tartalmilag is már egy későbbi állapotot tükröznek: mindkét pontifikálé alapvetően a PGD struktúráját követő példány, amelyet itt nem részletezünk. A bennük foglalt liturgikus anyag színezete így nemzetközinek mondható, és már kevés helyi-jellegű sajátosság fedezhető fel bennük. Egyúttal azt is bizonyítják, hogy a magyar liturgia sajátos elemei - legalábbis a püspöki szertartások esetében - a XV. században már nagyrészt nem voltak használatban, azokat lassan felváltották a nyugaton is használt formák.

²⁷⁷ A forrás teljes körű, kimerítő ismertetését ld.: FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, Argumentum – ELTE BTK Latin Tanszék, Budapest 2017.

2.3.2. Az apátnőbenedikálás magyarországi gyakorlatának forrásai: a Zágrábi Pontifikálé és a Veszprémi Pontifikálé

A középkori Magyarországról eddigi ismereteink szerint nem maradt fenn más forrás, amelyben az apátnő megáldás szertartása szerepel, csupán a „Zágráb, Érseki könyvtár MR 124. jelzetű”, a XIII. századból származó kódexében (az ún. *Zágrábi pontifikáléban*²⁷⁸, továbbiakban PZ) valamint az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 317. jelzetű, a XIV. századból való kódexében (az ún. *Veszprémi pontifikáléban*²⁷⁹, továbbiakban PV) apátnő megáldási ordója. Bár nem kizárt, hogy e két úzuson kívül létezett más szertartásrend is - mint később látni fogjuk, a PV nem illeszkedik mindenesztül az autentikus esztergomi rítus horizontjába - ilyenek azonban nem maradtak ránk. Ezért jelen ismereteink alapján azt feltételezzük, hogy e két forrás ordóinak áttekintése által hiteles képet kapunk arról, hogyan zajlott az apátnők megáldása a középkori Magyarország monasztikus szerzetesi közösségeiben.

Első látásra nyilvánvaló, hogy a PZ és a PV apátnő megáldási rítusa alapvetően egyező felépítésű, nagy vonalakban hasonló struktúrát mutat. Nagyon érdekes, hogy éppen ellenkező a helyzet például az apátmegáldás kapcsán, ahol a PV és a PZ szerkezete és anyag alig mutat némi hasonlóságot, szignifikánsan eltérő anyagról van szó. Hasonló szertartások például a harangszentelés, a templom újrászentelése vagy például a temetőszentelés. A két benedikcionálé között is jelentős egyezés áll fenn. Mindez valószínűleg egy vagy több közös, végső soron a PRG anyagára visszamenő forrásanyagnak köszönhető. Szóba jöhetnek itt egy magyar pontifikálé-hagyományból de akár külföldi forrásokból származó behatások is.

A két kódex ordóinak viszont sokkal nagyobb része mutat jelentős eltérést. Kérdésként merülhet fel itt az is - bár hipotézisünket nem érinti alapvetően, hiszen a

²⁷⁸ Faximile és kritikai kiadása: ŠAŠKO (ed.): *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124): Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”, Zagreb 2005.

²⁷⁹ Kritikai kiadása előkészületben, digitális változata: SZASZOVSKY (ed.): *Pontificale Vespremiense saeculi XIV (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 317)*, Monumenta Ritualia Hungarica, 5., Argumentum, Budapest 2014. / <http://usuarium.elte.hu/books/30172/view/>. [2019. február 14.]

forrás magyarországi használatához nem fér kétség -, hogy mennyire beszélhetünk a PV esetében egy olyan forrásról, amely az esztergomi rítus hiteles tanúja. Ennek a kérdésnek megválaszolásához *Földv* véleményét vesszük alapul, amely szerint a PV ugyan jelentősen eltér anyagában más, bizonyíthatóan esztergomi forrásoktól - mint a BS, a H, és a PZ is -, és bár a PV anyaga kapcsolódik ezekhez egyes pontokon, a nagyfokú eltérések miatt mégsem feltételezhetünk közös forrásanyagot vagy éppen közös liturgikus koncepciót a szerkesztői munka hátterében. Eddigi ismereteink alapján tehát a leginkább valószínűnek az tűnik, hogy a PV jellemzően egy helyi liturgikus kezdeményezés, egy sajátos veszprémi redakció eredménye, amelynek összeállítói több más - más rítusterületeken használt - forrásból dolgoztak, nem kizárva, hogy akár saját alkotásokat is létrehozva, és ezzel - nem kizárt, hogy tudatosan - szakítottak az ősi hagyományokkal, és kísérletet tettek egy speciálisan veszprémi pontifikálé-típus létrehozására.²⁸⁰ Annál érdekesebb, hogy az apátnő megáldásának szertartásában alig található eltérés a PV és a PZ ordója között. Ennek vizsgálatával a részletes elemzés során foglalkozunk majd.

A bevezető rész mindkét esetben a 7 bűnbánati zsoltár és a mindenszentek litániája, és ezt annak ellenére is biztosan állíthatjuk, hogy a PV szövegében nem szerepel erre utalás, csupán egyetlen szó tesz említést a litánia imádkozásáról. Ezt a részletet később bővebben is megvizsgáljuk. Ezt a litániát követi aztán a Pater noster valamint egy szentírási versekből összeállított úgynevezett *preces*. A PV és a PZ azonos oráció-blokkal indul, ahol az első néhány könyörgés bevezeti a középponti helyet elfoglaló, prefáció módjára imádkozott hosszú oratitot, amit felfoghatunk a püspökszentelés során énekelt szentelési imádság párhuzamaként is. Ezután következik a regula átadása, majd az azt követő, a szertartást levezető könyörgés-blokk. Ez a szerkezeti felépítés tehát mindkét pontifikálé szertartásrendjére jellemző. Ezekon kívül jelentős egyezés áll fenn a könyörgések szöveganyagai között is. Nem kizárt tehát, hogy a PV szerkesztői az apátnő megáldásának szertartása esetén tekintettel voltak az esztergomi hagyományra - nem úgy, mint az apátmegáldás szertartásának

²⁸⁰ Vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartivirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., pp. 32-34. és FÖLDVÁRY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, *Magyar Egyházzene* 19 (4) (2012), p. 389.

összeállításakor -, és egy olyan forrást használtak, amely nagyfokú egyezést tartalmazott az esztergomi szertartással. Ám a PV apátnő megáldási szertartásának eredetével kapcsolatban feltételezhetünk egy sokkal átfogóbb szerkesztési koncepciót, amely szinte egy az egyben átveszi egy, a PV-től térben is keletkezési idejében is távol álló kódex, a XI. századi eredetű, *Regensburghoz* köthető „*Párizs, Bibl. nationale de France, Lat. 1231*” jelzetű pontifikálé (továbbiakban *Regensburgi Pontifikálé* = PRat) apát- és apátnő megáldási ordóját, és ezt beleilleszti az újonnan létrehozott PV-be. Ezt a lényeges összefüggést a dolgozat későbbi fejezeteiben részletesen tárgyalni fogjuk. Fontos tehát a PV esetében az apátmegáldásról külön tárgyalni, mert míg az apátnő megáldásának rítusa nem annyira különleges az egyéb európai ordók között, hogy egyértelműen észrevegyük a PRat-vel való rokonságát, addig az apátmegáldás ordója esetén ezt egyértelműen láthatjuk. Mindennek részletes bemutatására, a hipotézis alátámasztására a dolgozat utolsó fejezetében térünk ki, amikor a PV és a PZ apátnő megáldási ordóit európai kontextusban próbáljuk majd elhelyezni eredetüket és szerkezeti sajátásaikat illetően.

A PGD térnyerésével együtt bekövetkezik a helyi pontifikálék mind nagyobb mértékű feladása. A XV. század utáni magyarországi pontifikálék kivétel nélkül a PGD példányai. *Zágrábban* a XIV. században adják fel a saját hagyományú pontifikálé használatát, míg más magyarországi egyházmegyékben a XV. századtól kezdve.²⁸¹ Bár bizonyítékunk nincsen rá, de okkal feltételezhetjük, hogy a PV által közölt rítus meggyökerezése elé is a PGD elterjedése gördített akadályt. Az már csupán a fantázia játéka, ha elképzeljük, miként szökkent volna szárba egy önálló irányba kanyarodó, az esztergomtól eltérő „veszprémi rítus” az ország közepén.

Összefoglalásul elmondhatjuk a PZ és a PV apátnő megáldási rítusainak összehasonlítása kapcsán, hogy míg előbbi forrás anyaga a XI. századra megy vissza, és az esztergomi rítusterület hagyományos szertartásrendjét adja, addig a PV ordója - a nagyfokú egyezés mellett is - nem vezethető le ebből a rítusból, annak eredetére és sajátosságaira az esztergomi rítus forrásaitól eltérő hatásokkal is számolnunk kell, önálló, szuverén rítusként kezelve a benne szereplő apátnő megáldási ordót.

²⁸¹ FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 36.

3. AZ APÁTNŐ BENEDIKÁLÁSÁNAK SZERTARTÁSA A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG MONASZTIKUS NŐI SZERZETESKÖZÖSSÉGEIBEN

3.1. A ZÁGRÁBI PONTIFIKÁLÉ SZERTARTÁSA

3.1.1. A forrás bemutatása, jelentősége

A zágrábi *Knjižnica Metropolitana* MR 124-es jelzetű kézirata paramétereinek bemutatásánál két leírásra támaszkodunk. Egyrészt rendelkezésre áll az eredeti kézirat hasonmás- és kritikai kiadása, amely *Ivan Šaško* zágrábi segédpüspök munkájaként 2005-ben jelent meg *Zágráiban*.²⁸² Mivel azonban a könyv csupán horvát nyelven áll rendelkezésre, így sajnálatos módon nem vált ismertté nemzetközi körökben.²⁸³ *Šaško* leírása azonban nem terjed ki a forrás bemutatásán túl annak egyéb aspektusaira: eredetére, forrásanyagára, egyéb forrásokkal fennálló párhuzamokra. Utóbbi vizsgálatokat *Földvály Miklós* végezte el, aki nem csupán a magyar és nemzetközi forrásanyagon belül helyezte el *Zágrábi pontifikálét*, hanem felhívta a figyelmet annak különleges szerepére a magyar liturgiátörténet egészének vonatkozásában. E kérdés taglalására csupán áttekintő módon térek ki, hiszen *Földvály* összefüggő, kimerítő önálló tanulmányt szentel a PZ leírására „*Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále*” című munkájában.²⁸⁴ Itt tehát csupán a forrás alapvető, a későbbi elemzésnek háttérrel adó karakterisztikájára térek ki, *Földvárytól* véve az adatokat.

²⁸² ŠAŠKO: *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124): Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”, Zagreb 2005.

²⁸³ Jómagam is csupán *Kasimierz Ginternek*, a római Pápai Szent Kereszt Egyetem professzorának, licenciadolgozatom témavezetőjének köszönhetem megismerését.

²⁸⁴ Vö. FÖLDVÁLY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, i.m., pp. 383-416.

A PZ kódexe egy 275×204 mm méretű, 84 fólióból álló könyv, és bár a pontos datálást segítő adatot nem találunk benne, paleográfiai szempontok alapján *Földvály* a XIII. század elejére keltezi keletkezését, valamint az ő hipotézise alapján valószínűsíthetjük a kódex zágrábi származását is.²⁸⁵ A *Zágrábi pontifikálé* az esztergomi rítus autentikus formáját képviseli, a benne foglalt szertartási anyag a Magyarországon, azon belül is az esztergomi rítusterületen végzett úzust tartalmazza, annak ellenére is, hogy a *Zágrábi Püspökség* joghatóságilag *Kalocsa* érseki tartományához tartozott. Az esztergomi úzushoz való tartozást első sorban a PZ szoros kapcsolata támasztja alá azokkal az egyéb forrásokkal, amelyek minden kétséget kizáróan az esztergomi rítusterülethez kötődnek. Ezek közül a legfontosabb az *Esztergomi benedikcionále*²⁸⁶ és a *Chartvirgus-pontifikálé*²⁸⁷ (régábban használatban lévő nevén „*Hartvik agenda*”). *Földvály* kutatása egyértelművé teszi, hogy a PZ ennek a két, az esztergomi rítushoz kötődő forrásnak az egybedolgozása nyomán keletkezett, esetleg egy vagy több, azokkal közös, vagy azokkal kapcsolatban álló forrásból vették anyagát.²⁸⁸ Mivel azonban a fentebb említett két forrásnál (BS és H) közel 200 évvel később keletkezett, így nem teljes az anyagok egyezése: néhány szertartás esetén egyszerűsíti, vagy éppen átrendezi az anyagot, egyes ordókat teljesen kihagy, míg másokat viszont teljesebb formában közöl, mint a korábbi kódexek.²⁸⁹

Vannak azonban olyan ordók, amelyek többletet jelentenek a két XI. századi esztergomi forrás anyagához képest, és - egyebek mellett - pontosan ilyen az apátnő megáldásának szertartása is. Ennek kapcsán - bár minden kétséget kizáróan nem tudjuk bizonyítani - nem minden alap nélkül tehetjük fel, hogy létezett egy, a BS és H kötetével kortárs harmadik forrás, amely azokat az ordókat tartalmazta, amelyeket a BS

²⁸⁵ FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 30.

²⁸⁶ BS és PZ kapcsolatáról bővebben vö. JÓZSA – FÖLDVÁRY (ed.): *Benedictionale Strigoniense 1075-1100, Zagrabiae, Knjižnica Metropolitana MR 89*, i.m., p. 31 és p. 38.

²⁸⁷ A H esztergomi eredete vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., pp. 75-93. A H kapcsolata a PZ-vel vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., pp. 30-32,

²⁸⁸ FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 31.

²⁸⁹ FÖLDVÁRY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, i.m., p. 5.

és a H nem, a PZ viszont igen. Ha ez igaz, akkor a PZ-ben található apátnő megáldási ordó egészen a XI. századig nyúló gyökerekre tekinthet vissza, és ebből az is következik, hogy minden valószínűség szerint nem csupán *Zágrábban*, hanem az egész esztergomi rítusterületen ezt alkalmazhatták a magyar középkor első századaiban.²⁹⁰

A PZ ordóinak sorrendje a következő:

- (1) Zsinat: *Incipit ordo diei primi in synodo episcoporum* (3r-v)
- (2) Exkommunikáció: *Excommunicatio perpere agentium* (3v-4r)
- (3) Abszolúció: *Absolutio excommunicatorum* (4r-v)
- (4) Apát- és apátnő megáldás: *Incipit ordo qualiter abbas vel abbatissa consecrari debet* (4v-6v)
- (5) Alapkövetétel: *Incipit ordo ubi ædificanda est ecclesia* (6v-7r)
- (6) Temetőszentelés: *Consecratio cimiterii* (7r-8r)
- (7) Oltár újraszentelése: *In reconciliatione violatæ altaris* (8r-v)
- (8) Virágvasárnap: *Ordo in Ramis palmarum qualiter processio agatur* (9r-13v)
- (9) Nagycsütörtök, olajszentelés: *Ordo in Cena Domini* (13v-20v)
- (10) Nagycsütörtök, lábmosás: *Ordo ad mandatum faciendum* (20v-21r)
- (11) Nagypéntek: *Ordo in Parasceve* (21r-22r)
- (12) Nagyszombat: *Benedictio ignis in Sabbato Sancto* (22r-v)
- (13) Harangszentelés: *Ad signum ecclesiæ benedicendum* (22v-24v)
- (14) Ordinációk: *Hic incipit ordo ad ordines clericorum celebrandos* (24v-33r)
- (15) Templom és oltár dedikációja: *Ordo ad ecclesiam dedicandam* (33r-51v)
- (16) Templom újraszentelése: *Reconciliatio violatæ ecclesiæ* (52r-53v)
- (17) Erekllyetartó szentelése: *Præfatio consecrationis capsarum* (53v-55r)
- (18) Nagycsütörtök, vezeklők rekonziliációja: *Reconciliatio pœnitentium in Cena Domini* (55r-61v)
- (19) Mise előkészülete: *Oratio dum dominus pontifex præparat se ad missam* (62r-70v)
- (20) Mise rendje: *Paratus presbyter intrat ad altare dicens* (71r-80v)
- (21) Benedikcionále (81r-84v)

²⁹⁰ FÖLDVÁRY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, i.m., p. 6

(22) Dedikációs mise: *Missa in Dedicacione ecclesiae* (84v)

Láthatjuk, hogy a szertartások sorában a negyedik helyen szerepel az apátmegáldás rítusa *Incipit ordo qualiter abbas vel abbatisa consecrari debet*²⁹¹ címmel, amelyet - mint azt fentebb tárgyaltuk - gyakran egyúttal az apátnők megáldásakor is alkalmaztak kisebb változtatásokkal, betoldásokkal, mindezt anélkül, hogy külön cím alatt egy saját szertartást hoztak volna. A PZ esetében ez a betoldás mindössze egy könyörgés volt, valamint az ordó címében láthatunk utalást arra, hogy ezt az ordót alkalmazták nem csupán az apát, hanem az apátnő megáldásakor is.

3.1.2. A szertartás általános tipológiája, struktúrája

A PZ vizsgált szertartása az apátnő megáldásoknak abba a csoportjába tartozik, amelyek esetében nincsen egy teljesen saját szertartása külön az apát, és külön az apátnő megáldása céljára, hanem mindkét esetben szinte teljes egészében ugyanazt az ordót használják némi változtatással, kiegészítéssel. Ilyenek a hímnemű alakok nőnembe helyezése, vagy az apátnő szentelés egy-egy jellegzetes könyörgésének a hozzácsatolása a könyörgések sorához.²⁹² A PZ vonatkozó szertartása tartalmi elemeinek konspektusa ennek megfelelően a következők (szögletes zárójelben hozom azokat a részeket, amelyek kizárólag az apát megáldásának szertartásához tartoznak):

- Rb* *Primatus cantentur*
 [7 bűnbánati zsoltár és litánia]
F Précesz
Or Concede quæsumus, omnipotens Deus
Or Cunctorum bonorum institutor Deus
Rb *Item alia oratio.*
Pref Affluentem

²⁹¹ Fordítása: „Kezdődik az az ordo, amellyel az apátot és az apátnőt kell konsekrálni.”

²⁹² Erre a viszonylag gyakori megoldásra a későbbi fejezetekben bőségesen látunk majd példát, vö. 3.3. fejezet.

- Rb Regulam tradit ei dicens*
 F Accipe regulam a sanctis patribus nostris
[Rb Subsequenter ei dat baculum pastoralis]
 [F Accipe baculum pastoralitatis... ut sis in corrigendis]
Rb Specialis beneditio abbatissæ
 Or Domine Deus omnipotens, qui sororem Moysi
Rb Alia oratio
 Or Deus, cui omnis potestas et dignitas famulatur
Rb Item alia
 Or Omnium Domine fons bonorum iustorumque provector
[Rb Oratio ad faciendum abbatem]
 [Or Clementissime Dominator Domine]

Látható, hogy PZ rítusa egy kiegyensúlyozott, jól átgondolt szerkezetű, fejlett szertartásrend, amelyet litánia és précesz vezet be, ezt követi két bevezető könyörgés. A szertartás középpontjában a szentelési prefáció áll, ezt követi a regula átadása. A forrásban szereplő négy záró könyörgés közül az első az apátnő megáldás klasszikus könyörgése *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdettel, *Specialis benedictio abbatissæ* címmel.

Az ordó tartalmaz még három további könyörgést, amelyek közül az első kettőről - *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur* és *Domine fons bonorum iustorumque provector* kezdettel - nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy vajon csak az apátnál, vagy az apátnő megáldásánál is szerepelt-e. Ez utóbbinak ellentmondani látszik, hogy míg a az apát és apátnő esetében egyaránt alkalmazott szövegeknél a forrás a hím- és nőnemű alakokat egyaránt feltünteti, addig itt ezt nem látjuk alkalmazva. Viszont ez a két könyörgés jó pár egyéb ordóban szintén megtalálható, olyan esetekben is, amikor az apátnő és az apát megáldásának szertartása jól elkülönül egy adott forráson belül. Elmondható ez a PRG-ről is, amelynek apátnő megáldási anyagával kapcsolatosan majd látni fogjuk a szertartás részletes elemzésénél, hogy az a

PZ ordójával számos ponton párhuzamba állítható.²⁹³ Ez utóbbi szempontot figyelembe véve valószínűsítem, hogy a PZ is így hozza ezt a két könyörgést, ennek megfelelően az apátnő megáldási korpusz részeként tekintek rá. Nem így teszek az utolsó *Clementissime Dominator Domine* kezdetű oráció esetében, amelyről biztosan állíthatjuk, hogy csupán az apátra vonatkoztatva használták, mivel ez egyrészt az egyéb forrásokban is kizárólag az apátmegáldáskor szokásos szöveg, és sehol sem fordul elő más helyeken az apátnők megáldásának kontextusában, emellett a felirata - *Oratio ad faciendum abbatem* - is ezt teszi egyértelművé.²⁹⁴ Ha tehát a PZ-t apátmegáldáskor használták, a *Specialis benedictio abbatisse* szövege maradt ki, apátnők megáldása esetében pedig a legutolsó könyörgés.

A korpusz lehatárolásához tartozik továbbá az a kérdés, hogy mit kezdünk a pástortbot átadásának mozzanatával, amelyről egyáltalán nem dönthető el, hogy vajon melyik szertartáshoz tartozik. Okunk van feltételezni, hogy mivel a korabeli, a térségben használt és a PZ szerkesztői számára valószínűsíthetően mintául szolgáló pontifikálék - közülük kiemelve a PRG-t - nem ismerik az apátnők esetében ennek az inszignianak az átadását, ezért a PZ esetében is csak az apátmegáldáskor került sor erre a szertartásra, az apátnő pedig csupán a regulát vette át a szertartást celebráló püspöktől.²⁹⁵

Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy vizsgálatunk tárgyát a fent említett kilenc szöveges tétel, valamint a hozzájuk kapcsolódó rubrikális anyag képezi.

²⁹³ Vö. PRG XXXII. ordó, 12. és 24. sz. szakasz, ld. VOGEL – ELZE (ed.): *Le Pontifical romano-germanique du Xe siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII)*, i.m., p. 81.

²⁹⁴ Az utolsó *Clementissime Dominator Domine* kezdetű könyörgés esetén az előtte szereplő rubrika is ezt támasztja alá: *Oratio ad faciendum abbatem*.

²⁹⁵ A probléma kapcsán ld. bővebben jelen dolgozat 3.3. *Az apátnő benedikálása a frank-római liturgia egyéb változataiban* c. fejezetét.

3.1.3. A liturgikus szövegek és rubrikák bemutatása, elemzése

A cím után a következő bevezetés található:

*Primatus cantentur VII psalmi, deinde laetania prostrato qui ordinandus est.
Qua finita dicat Pater noster*

A bevezető rubrikák a PZ saját anyaga, más forrásokban sehol nem szerepel. A leírás nem tér ki a szertartás körülményeire, a résztvevők testtartására sem, mintha az egyértelmű volna mindenki számára. Általánosságban elmondható mindez a PZ egész rubrikaanyagáról: gyakorlatias módon csak a legszükségesebb információk közlésére, címzésekre és leírásokra szorítkozik. Nem látjuk leírva azt sem, hogy a szentmisében - és hogy annak melyik pontján - történik a megáldás, ám nincs okunk feltételezni, hogy ne a szokásos rend érvényesült volna, miszerint az apátnő megáldása ezen rítus szerint is a püspöki misében történt, az evangélium hirdetése előtt. Lényegre törően azonnal a szertartás menetének leírása történik, utalásszerűen említve a klasszikus bevezető elemeket: a *Hét bűnbánati zsoltárt*, a *Mindenszentek litániáját*, valamint a *Pater noster* imádságot.

A szentelések során imádkozott litánia hagyományosan a Mindenszentek litániája, amelyben a földi Egyház a megdicsőült szentek közbenjárását kéri önmagáért és a szentelendőért. Egyúttal emlékezteti az egybegyűlt közösséget arra is, hogy itt nem csupán egy földi közösség ünnepéről van szó, hanem a földi liturgia összekapcsolódik a mennyeivel, együtt ünneplünk az angyalokkal és a szentekkel, megteremtve az ünneplés kezdetén annak spirituális terét is.²⁹⁶

A litánia felvezetését adják a bűnbánati zsoltárok, amelyek a kora középkor óta részét képezték a római liturgiának ebben a formában. A hét zsoltár a következő:²⁹⁷

Ps. 6 *Domine ne in furore tuo arguas me*

Ps. 31 *Beati quorum remissæ sunt iniquitates*

²⁹⁶ Vö. MIRALLES: *Teologia liturgica dei sacramenti*, 6: *Ordine*, i.m., p. 136.

²⁹⁷ A zsoltárok kezdő szavait közöljük itt csupán.

Ps. 37	<i>Domine ne in furore tuo arguas me</i>
Ps. 50	<i>Miserere mei Deus</i>
Ps. 101	<i>Domine exaudi orationem meam</i>
Ps. 129	<i>De profundis clamavi ad te Domine</i>
Ps. 142	<i>Domine exaudi orationem meam</i>

A zsoltárokat rendszerint a *Ne reminiscaris* antifóna keretezte,²⁹⁸ így történhetett ez az apátnő megáldásakor is. Ehhez csatlakozott aztán közvetlenül a litánia bevezetése, majd elimádkozása. Ennek szövegét a PZ templomszentelési ordójánál, a 36^r-37^r oldalakon látjuk leírva²⁹⁹, innen imádkozták az apát és apátnő megáldásának szertartásában is a megfelelő módosításokkal. Ezek néhány helyen - a PV esetében is - megtalálhatóak a litánia szövege mellett széljegyzetként vagy beírva a litánia szövegébe. A PZ esetében találunk ilyen beilleszteni való intenciókat, például arra az esetre, ha a litániát nem a kódexen belül elfoglalt helyének megfelelő kontextusban, hanem másik szertartásban imádkozzák. Szerepel itt a pap- és diakónusszentelés, a színódus vagy a bűnbánók visszafogadása szertartásához alkalmazandó mondat. Sajnálatos módon az apát- vagy apátnő esetére nem hoz külön formulát a forrás, mint azt majd később a PV-nél láthatjuk, amely felsorol egy külön invokációt itt az apátmegáldásra. A PZ litániájának sajátja három olyan szent beékelése, akik a római szerkönyvekben nem szerepelnek, de az esztergomi rítusú szerkönyvek litániájában esetenként feltűnnek: *Szent Affra* és *Szent Margit*, valamint a kevésbé gyakran szereplő *Szent Julianna*.

A litánia-blokkot a harmadik nagy egységet képező préceszek zárják le, átvezetve a szertartás központi részébe:

Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem
Dominus conservet eam... Et beatam faciat
Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat

²⁹⁸ Az antifóna szövege: „*Ne reminiscaris Domine delicta nostra vel parentum nostrorum neque vindictam sumas de peccatis nostris Domine Deus noster.*”

²⁹⁹ Vö. ŠAŠKO: *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124). Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*, i.m., pp. 277-280.

Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon
Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis
Esto ei Domine turris... A facie
Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam
Dominus vobiscum

A *preces* sajátos műfaj a római liturgiában, amely nem más, mint szentírási szakaszok „összeollózásával” megszerkesztett, váltakozva imádkozott, litánia-szerű könyörgés.³⁰⁰ A précesz műfaja - mint azt később, az összehasonlító elemzések során látni fogjuk - alapvetően egységes képet mutat a ránk maradt apátnő megáldási ordókban, mégis előfordul, hogy itt-ott betoldásokat találunk, vagy éppen bizonyos, máshol szereplő sorok hiányoznak. A PZ précesze a legbőségesebb formát adja, abban megtalálható mindegyik kérés, amely csak a forrásokban előfordul az apátnő megáldás szertartásán belül.

A keresztény imádság mintájaként szolgáló *Mi Atyánk* és az utána következő précesz egy tisztán biblikus blokk a szertartásban. Az *Úr imájának* recitálása gyakori része volt az egyes szertartások bevezetésének, szerepel a templomszentelés, az apát megáldása, a betegek látogatása szertartásában, de része volt a napi zsolozsmának is, amikor vagy magukban, vagy az apát, apátnő vezetésével recitálták azt a szerzetesek. A préceszben szereplő szentírási szövegek mindenki által közismertek voltak, ezért láthatjuk a kéziratban csupán az incipitet a válaszok esetében, másrészt mivel a választ a kórus énekelte, így nem volt szükség rá, hogy a püspök által használt pontifikáléban szerepeljen.

A précesz versei védelmet és áldást kérnek az új apátnő számára, többször megismételve és megerősítve ugyanazt a kérést, szándékot. Az idézetek a zsolotárók könyvéből származnak, a 86., 41., 121. és 19. zsolotárokból kiragadott sorok, szavak ezek, amelyek az új apátnő üdvösségéért, védelméért, megerősítéséért, szabadulásáért könyörögnek.

³⁰⁰ A précesz napjainkra szinte teljesen kiveszett, méltatlanul mellőzött, a zsolozsmában is az úgynevezett „hívek könyörgésével” felváltott imaforma, amely nem annyira gondolatokat, mint inkább impulzusokat akart közvetíteni.

Ezt követi a könyörgéseket hagyományosan bevezető *Domine, exaudi orationem meam - Et clamor meus ad te veniat*, majd pedig a *Dominus vobiscum - Et cum spiritu tuo* versiculus-pár. Ezek már tulajdonképpen nem is a préceszhez, hanem a szertartás első két orációjához tartozó bevezetések.

A szertartás középponti részét bevezető, mintegy előkészítő 2 könyörgés forrása a PRG, az apátnő megáldási ordók reprezentatív részének törzsanyaga.

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono prosequere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

Az első oráció általánosságban könyörög a választott növekedéséért a kegyelemben, és azért, hogy a választás és a szertartás végzése Isten számára tetsző legyen. Ez a könyörgés az apátnő megáldások klasszikus szövege, amely forrásokban szerepel, ott a szertartás legelején található a PZ-hez hasonlóan.

Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas Ecclesiæ præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

A második, hosszabb lélegzetvétélű könyörgés már kimondottan az apátnő tulajdonságaira és feladatának teljesítésére vonatkoztatva kéri Isten oltalmát és kegyelmét. Több bibliai kép is szerepel a szövegben az apátnőre vonatkoztatva: a

bevezetésben az Egyházat az ószövetségi választott néphez hasonlítja, amelyet *Mózesre*, az ő szolgájára bízott a „minden javak alkotója”. Alapvetően jellemző az apát- és apátnő megáldásának szövegeire, hogy azokban gyakran előfordul Mózesrel kapcsolatos utalás, mintha a szerzetesközösség egy pusztában vándorló csoport lenne, amely az Ígéret Földje felé tart.

Ide kapcsolható a következő biblikus allegória: a nyáj pásztoraként utal a könyörgés az apátnőre. A nyáj és a pásztor szimbóluma egyrészt Krisztusra vonatkozik, másrészt - az apátnő számára kért kegyelmek tükrében - ugyanúgy az újonnan felszentelt apátnőre is. Szépen kifejezi ez az imádság, hogy az apátnőnek tulajdonképpen *Krisztus helyettesének* (vö. RB 2,2) kell lennie a monostorban: ahogyan Krisztus minden hívő pásztor és Ura, ugyanúgy kell az apátnőnek is jó pásztoraként a rá bízott „nyájjal” együtt az örök élet felé haladnia. Ezt a végső célt a könyörgés képi világában az apostoli tanításban - ti. az evangéliumban - megígért, és a prefációban majd visszatérő „százszoros termés” fejezi ki (vö. Mt 13,8), valamint azok a szavak, amelyeket a hozzá hűséges szolgának ígért hallani az Úr (vö. Mt 25,21)

Item alia oratio. Manus super caput eius imponet episcopus et dicet hanc orationem in modum præfationis

Az apátnő megáldás egyik központi imádsága - mind tartalma, mind ünnepélyessége miatt - a prefáció módjára énekelt könyörgés, amely műfaját tekintve inkább prefációnak, mint orációnak nevezhető. Egyrészt a bevezetés formáját tekintve mutat egyezést a klasszikus prefációkkal, hiszen ugyanúgy a szokásos párbeszéddel (*Dominus vobiscum - Et cum spiritu tuo - Sursum corda - Habemus ad Dominum - Gratias agamus Domino Deo nostro - Dignum et iustum est*), majd pedig a *Vere dignum et iustum est* kezdetű szakasszal indul, mint a klasszikus prefációk. Bár a PZ-ben ezt nem látjuk explicite leírva, mint például később a PV esetében megfigyelhetjük majd, az *in modum præfationis* kifejezés ezt jelenti ez esetben. Más ordinációs szertartások során is szerepel a szentelési prefáció, mint az ordináció központi imádsága³⁰¹, és bár az apátnő megáldása nem ordináció, mégis - az apátmegáldással fennálló, fentebb már

³⁰¹ Ide tartozik a szerpap-, pap- és püspökszentelés, de az apátmegáldás is.

bemutatott szoros kapcsolata folytán is - ahhoz hasonló karakterrel bíró szertartás. A PZ esetében is ilyen központi szerepet kap a most következő könyörgés, amelyet tovább fokoz, hogy a prefáció imádkozása összekapcsolódik egy, a fenti rubrikában említett, kifejező és fontos gesztussal: a kézrátétellel. Nem teljesen egyértelmű, hogy a kézrátétel csak megelőzi az imádságot, esetleg csak egy részéhez kapcsolódik, vagy pedig a püspök keze az egész oráció során a jelölt fején marad-e.

A kézrátétel gesztusa nagyon erős szimbolikus jelentést hordoz. Már az apostoli korban a szolgálatra való felszentelés és az apostoli küldetés átadásának jele volt, ahogyan azt az újszövetségi Szentírásban több helyen láthatjuk is.³⁰² A liturgia fejlődése során megmaradt a kézrátétel szentségi karaktere,³⁰³ a középkorban pedig kiegészült imádságos formulákkal, felszentelő imádságokkal, és erőteljesen összekapcsolódott az epiklézis, a Szentlélek lehívásának karakterével.³⁰⁴ A könyörgés szövegében majd látjuk, hogy a kézrátétel által a püspök a szolgálatra való rendelés kegyelmének maradandóságát és bőségét kéri az új apátnő számára. Az apátnői méltóságra rendelésre az *institutio* kifejezést használja a szöveg, így semmi sem alapozza meg azt, hogy a papságra vagy püspökségre rendeléssel (*ordinatio / consecratio*) párhuzamot vonjunk. Csupán arról van szó, hogy az apátnőt lelki hatalma különleges hierarchikus szintre helyezte, amely teljesen, *maradandón* lefoglalta őt erre a szolgálatra. Ezt támasztja alá - mint azt fentebb már kifejtettük -, hogy az apát szerepe a helyi egyházban - ti. a monostor területén - a püspökéhez volt hasonló, legalábbis kormányzati hatalom szintjén.³⁰⁵ Ilyen módon bátran mondhatjuk, hogy az apátnő is valamiféle apostoli küldetésben részesül a megáldás által, amelyet az apostolutód püspök a kézrátétel gesztusa által fejez ki.

³⁰² Vö. ApCsel 6,6: „Az apostolok elé állították őket, azok imádkoztak, és **rájuk tették a kezüket.**” / 1Tim 4,14: „Ne hanyagold el magadban a kegyelmet, amelyet a prófétai szó alapján a presbitérium **kézföltételével** nyertél.” / 2Tim 1,6: „Ezért figyelmeztetek, éleszd fel magadban Isten kegyelmét, amely **kézföltételelem** által van benned.”

³⁰³ MARTIMORT (ed.), *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia, 1: Principi della liturgia*, i.m., p. 207.

³⁰⁴ Vö. MIRALLES: *Teologia liturgica dei sacramenti, 6: Ordine*, i.m., p. 234.

³⁰⁵ Vö. VEILLEUX: „La théologie de l'abbatiale cénobitique et ses implications liturgiques”, i.m., pp. 389-390.

Omnipotens sempiternæ Deus affluentem illum spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam illam nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispitiat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cælestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclæsiam fideliter ut speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cælestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

A prefáció-könyörgés szövege a PRG-ben is megtalálható, tehát az apátnő megáldási prefációk egyetemes-jellegű korpuszához tartozik.³⁰⁶ A könyörgés kezdetén a Szentlélek kiáradásáért imádkoznak, különösen is a hűség és a kegyelemben való megmaradás ajándékáért. Ezután a vezetői és szerzetesi erényekben - állhatatosság, rendíthetlenség, türelem, önmegtartóztatás, irgalom, önuralom, alázat, igazhitűség, éberség, egyszerűség, visszafogottság és az életszentségben történő előrehaladás - való kitartásért könyörögnek hosszas felsorolással, amelynek érdekessége az ellentétpárok állítása, amely a szolgálatával járó nehéz helyzetekben az alkalomhoz illő kegyelmet kér az új apátnő számára. Mindezt nem csak a saját lelki java érdekében kérik a számára, hanem hogy egyúttal példakép lehessen azok felé is, akiknek a vezetésével megbízták,

³⁰⁶ Az apátnő megáldási szertartások prefáció-anyaga viszonylag redukált. A 3 jellemző szövegre, azok előfordulására, és az ebből levonható következtetésekre az összehasonlító elemzésekör még kitérek.

végző célként az örök életet kitűzve önmaguk elé, a fentebb már szereplő „százszoros termés” (vö. Mt 13,8) és az „igazság koronájának” (vö. 2Tim 4,8) biblikus képével kifejezve ezt. Érdekes eleme a prefációnak Szent István vértanú említése, akinek a személye minden összefüggés nélkül ékelődik bele a szövegbe.

Regulam tradit ei dicens

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo commissum quantum Deus ipse te confortaverit et fragilitas humana permiserit.

A regula átadását kísérő imádság szó szerint megegyezik a PRG-ben ugyanezen a helyen található szöveggel. Az apátnő megáldásához kapcsolódó szövegekben több helyen előkerül az az aspektus, hogy az előljáróvá választott szerzetesnőnek még inkább meg kell újulnia szerzetesi állapotában, egy új elköteleződést téve nem csupán újonnan kapott hivatalának hűséges betöltésére, hanem az addigi életállapotának tökéletesítésére is. A regula - tehát a szerzetesi szabályok gyűjteményének - átadása egyrészt ezt fejezi ki: a regula szellemében kell élnie továbbra is, még inkább tanulmányozva és megélve azt. Mintha újrakezdené a szerzeteséletét, hiszen mint ahogyan noviciátusa elején a regulát állították elé, úgy most újra odaadja neki az Egyház, hogy újult erővel élje meg annak előírásait (vö. RB 58,11-16). Másrészt a regula átadása arra is utal, hogy az új apátnő az áldásban részesülve különleges helyet fog betölteni a monostorban: az „élő regulává” válik, olyan személyé, aki példamutatóan alkalmazza, betartja, és egyúttal másokkal is betartatja a szabályokat a közösségben. Előljáró és tanító lesz, aki a regulát magyarázhatja és értelmezheti, de nem önkényesen, hanem a regula szellemében.³⁰⁷

Ilyen módon az új apátnő egyszerre lesz a regula alá vetve, és egyúttal a regula az ő szolgálata által lesz élővé. Ezt fejezi ki a regula átadásához kapcsolódó püspöki intelem is: a szabályzat az atyáktól, az elődöktől - jelen esetben, mivel monasztikus szerzetesekről van szó, egyenesen *Szent Benedektől* - származik, a kormányzás

³⁰⁷ A regula szerepéről a bencés szerzetesközösségben ld. még: RB 3,7-11. és RB 64,20. és RB 65,17-19.

szabálya, amelyet meg kell őrizni annak tisztaságában, és amely egyúttal a gyengeségekben erőt is tud adni mind az apátnőnek, mind a nővéreknek.

Specialis benedictio abbatissæ

Fentebb már kitértünk rá, hogy míg egyes források külön szertartást hoznak az apát és az apátnő megáldására, addig a PZ a törzsanyagot tekintve ugyanazt a rítust alkalmazza mindkét esetben, majd ehhez fűz hozzá olyan könyörgéseket vagy gesztusokat, amelyek csupán egyik vagy másik esetben kerülnek alkalmazásra. Ahogyan a PZ a *Clementissime Dominator Domine* kezdetű könyörgést külön *Oratio ad faciendum abbatem* címmel lefoglalva az apátbenedikálás céljára, addig ugyanígy az apátnő megáldásához egy másik „speciális” imádságot hoz *Specialis benedictio abbatissæ* felirattal. Bár a rubrika nem az „*oratio*”, hanem a „*benedictio*” kifejezést használja, az általa bevezetett szöveg mégsem áldás-formula - mint arra majd később a PV esetében látunk markáns példát -, hanem inkább az *oratio* kategóriába sorolható, formáját és funkcióját tekintve egyaránt.

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

Az apátnő megáldás szertartásának leginkább emblematisz könyörgésével folytatódik a PZ ordójának korpusza. Az oráció szövege ószövetségi hasonlatot hoz, amikor Mózes nővérét, *Máriát* említi, mint aki a nők élén a kettényílt Vörös-tenger habjai között énekelve, zenélve és ujjongva vonult át (vö. Kiv 15,20-21) Az újonnan megáldott apátnő vezető szerepét ehhez hasonlóan abban látatja a könyörgés, hogy a

neki alávetett, rá bízott nővéreit az üdvösségre vezesse. Erre egy másik biblikus képet, a Jelenések könyvének jelenetét állítja elének a liturgia: a *Bárány* előtt hódoló, neki „új éneket éneklő” kórushoz hasonlítja az éppen aktuálisan a földi liturgiában részt vevő szerzetesközösséget (vö. Jel 14,13).

Az ezután következő, két utolsó rövid könyörgés tulajdonképpen egy blokkot alkot tartalmi szempontból, hiszen mindkettőben az újonnan megáldott apátnő állhatatosságáért és a méltóságának helyes viseléséért imádkozik az Egyház:

Alia oratio

Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da huic famulae tuae prosperum suae dignitatis effectum in qua semper te timeat tibi que iugiter placere contendat. Per Christum >

Item alia

Omnium Domine fons bonorum iustorumque proventuum munerator tribue quæsumus huic famulae tuae adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per Christum >

Míg az első könyörgésben a hatalom és a méltóság ereje összekapcsolódik az istenfélelemből fakadó szolgálatkészség erényével, addig a második szöveg arra emlékeztet, hogy az apátnői méltóság a „minden jó forrásától” származik, viselője ezért szintén jó cselekedetek megtételére van kötelezve tisztsége gyakorlása során.

Az általam vizsgált 6 hosszabb rubrikán kívül itt látunk két rövidebb rubrikát - „*Alia oratio*” és az „*Item alia*” -, amelyek nem tekinthetők a szó szoros értelmében szertartási utasításnak, inkább az utánuk következő szövegek műfaját szándékoznak megjelölni.

3.2. A VESZPRÉMI PONTIFIKÁLÉ SZERTARTÁSA

3.2.1. A forrás bemutatása, jelentősége

A *Veszprémi Pontifikálé* egy sértetlen, teljes formában fennmaradt középkori kódex a XIV. század első évtizedeiből. Eredeti példánya az *Országos Széchényi Könyvtár* állományában található, kritikai kiadása pedig megjelentetés alatt áll *Szaszovszky Ágnes* munkásságának köszönhetően. Szintén *Szaszovszky* nevéhez köthető számos tanulmány, amely ennek a forrásnak egyes ordói kapcsán született.³⁰⁸ A VP karakterisztikájának bemutatása során alapvetően a fent említett kutató eredményeit fogom alapul venni.

A budapesti *Országos Széchényi Könyvtár 317. számú középkori kézírata* 325 mm magas, 228 mm széles, lapjainak anyaga pergamen. Barna bőr kötésű, elől és hátul két fatáblával megerősítve. 141 fólióból áll, ezek mérete 320 × 224 mm. A szöveg a kódex nagy részében két hasámban van írva. A 132^f fólióig eredeti lapszámozást találunk, ezt követi kilenc számozatlan lap. A kódex nagy részét egyetlen szkriptor írta, aki azonban valószínűleg nem tudott jól latinul: számtalan alapvető helyesírási hibát, oda nem illő szót, értelmetlen mondatot találunk, amelyeknek egy részét széljegyzetekben később javították. A 132^v-140^v lapig egy teljesen új, az előzőtől nagyban eltérő kézírással írt rész következik, az utolsó oldalakon és a hátsó kötéstábla belsején pedig ismét egy kurzívan írt szöveg olvasható.

Az egész kódexen végigfut egy utólagos javítás-jegyzetelés, kisebb betűkkel, kurzív írással. Az első kötéstábla belsején található egy rövid bejegyzés 1686-ból, az első lapon pedig egy címer vörös viaszpecsétben. A hátsó kötéstáblára írt szövegben 1470-es dátum szerepel. A legutolsó oldalon eredeti tartalomjegyzék olvasható, és egy rövid bejegyzés ugyancsak 1686-ból. A kódexben képek nem találhatók, ám a kezdőbetűk mindenhol gazdagon díszítettek, színesek. A rubrikaanyag és a szertartás

³⁰⁸ SZASZOVSZKY: *A Veszprémi pontifikálé templomszentelési ordója*, doktori disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2013.

imaszövegei jól megkülönböztethető módon különböző színekkel szerepelnek az egész kódexben, előbbiek vörös, utóbbiak fekete színnel.³⁰⁹

A PV sajátos vonásaira és liturgiátörténeti szerepének fontosságára több, mint száz éve figyeltek fel a magyar liturgiátörténészek, és azóta folynak a vele kapcsolatos kutatások, összehasonlító elemzések, eredetére és használatára vonatkozó adatgyűjtés. A kutatást megkönnyíti, hogy a kódex teljes épségben maradt fenn, és a benne található adatok viszonylag egyértelművé teszik eredetének és használatának körülményeit. Mivel a forrással kapcsolatos kutatástörténet meglehetősen szerteágazó, ezért a továbbiakban röviden összefoglaljuk az ezzel kapcsolatos legfontosabb megállapításokat, adatokat.

A PV keletkezési idejének meghatározásával kapcsolatban könnyű dolgunk van, hiszen - bár egyértelmű, pontos datálást nem találunk benne - írásmódja alapján egyértelműen a XIV. század első feléből származik.³¹⁰ Az eredet és a használat helyének meghatározására több kísérlet is történt. Több különböző eredménnyel végződő próbálkozás után *Szigeti Kilián* bencés szerzetes, liturgiátörténész volt az első, aki összegezte az addigi információkat, megcáfolta a téves megállapításokat, és tisztázta valamint alátámasztotta a bizonyítható részleteket.³¹¹ Ő bizonyítja először, hogy a kódexet Veszprém püspöki székhely használatára készítették. Ez egyáltalán nem volt egyértelmű, hiszen a tulajdonos vagy a használati hely egyértelmű megjelölését nem találhatjuk meg a kódexben. Sokat elárulnak azonban a szertartások szövegei, azok közül is a püspökszentelés szövege. *Szigeti Kiliánt* megelőzően úgy vélekedtek a kutatók, hogy a kódexet *Esztergomban* használták, mivel hátsó táblájára beragasztottak egy 1470-ben, *Rómában* keletkezett búcsúengedélyt, amelyet az akkori esztergomi érsek hagyott jóvá. Ez azonban - mivel egyrészt nem képezi a kódex részét, csupán későbbi betoldás, másrészt később keletkezett a kódexnél, harmadrészt pedig nem liturgikus szövegről van szó - nem perdöntő bizonyíték, főleg úgy, hogy a kódex törzsanyagának alaposabb vizsgálata során ezzel ellenkező információkat találunk, amelyek mindenképpen erősebb bizonyítóerővel rendelkeznek, mint az utólagosan

³⁰⁹ Vö. BARTONIEK: „Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről”, *Magyar Könyvszemle* 47 (1923), pp. 200-204.

³¹⁰ Vö. SZASZOVSKY: *A Veszprémi pontifikálé templomszentelési ordója*, i.m., p. 13.

³¹¹ Vö. SZIGETI: „Mesko veszprémi püspök Pontificaléja”, *Magyar Könyvszemle* 88 [1972], pp. 5-14.

beillesztett oklevél. Ez utóbbi nyugodtan lehetett csupán egy minta, amely alapján a pontifikálét használó püspök maga is megszövegezhette egy búcsúengedélyt valamely tetszőleges templom számára.

Érdemes a keletkezés és használat helyének bizonyításához kitérni a kódexben található litániákra, amelyek olyan - magyar és külföldi - szenteket sorolnak fel, akiknek *Veszprémben* jelentős kultuszuk volt.³¹² *Szent Mihály* és *Szent György* Veszprém védőszentjei voltak, *Szent Gellért* pedig - aki Velencéből érkezett Magyarországra az államalapítás idején - szintén kötődik az egyházmegyéhez, hiszen annak területén élt remeteként, majd halt vértanúhalált. Rajtuk kívül *Szent Afra*, *Ágnes*, *Ilona*, *Erzsébet*, *Katalin*, *Mária Magdolna*, *Margit*, *Miklós*, *István*, *Imre*, *Márton* és *László* neveit olvashatjuk a litániákban, akiknek mind kimutatható valamilyen tisztelete a középkori Veszprémben. Viszont sehol nem szerepel a litániákban *Szent Adalbert* neve, aki *Esztergom* és az esztergomi egyházmegye védőszentje volt, és aki biztosan előkelő helyen lett volna felsorolva esztergomi eredet esetén. Mindezt szintén azt támasztja alá, hogy a szertartáskönyvet veszprémi használatra szánták.

Szintén a veszprémi kötődés mellett szól a püspökszentelés egyik részlete, ahol ezt olvashatjuk:

„*Beatissimo N. archiepiscopo Strigoniensi clerus et populus ecclesiae Vespreniensis totius devotionis famulatum credimus non latere archiepiscopatus vestri celsitudinem quod nostra ecclesia suo sit viduata pastore ac propter hoc solatio proprii sit destituata pastoribus.*” (PV 21^r-22^v)

Az esztergomi érseket - akinek nevét nem írják ki, csupán egy N. betűvel jelölik a *nomen*, név helyettesítésére - *clerus et populus ecclesiae Vespreniensis*, tehát a „Veszprémi egyházmegye” kéri, hogy adjon nekik új püspököt. Ezt az teszi indokolttá, hogy a veszprémi püspökség az esztergomi érsek alá tartozott, így az ő feladata és joga volt a szufragáneus püspökségek széküresedése esetén az új püspök személyének jóváhagyása és felszentelése. Ha a pontifikálét *Esztergomban* használták volna, akkor nem csupán az esztergomi érsek, hanem az egyházmegye neve helyén is csupán N.

³¹² Ilyen litánia több helyen is szerepel a forrásban, vö. PV 5v-6v (*Ordo in Sabbato Sancto Pascae hora sexta*) és PV 33v-34r (*Ordo ad consecrandum locum ecclesiae*)

jelölés szerepelne, ahová mindig annak az egyházmegyének a nevét helyettesítenék be, amelyik éppen új püspököt kér, hiszen *Esztergomnak* több másik szufragáneos egyházmegyéje is volt. Annak ellenére, hogy középkori kódexekben találkozunk azzal a megoldással is, hogy az N. jelölés helyett egy konkrét nevet írnak be, és ezt élőszóban, a szertartás közben cserélik ki az aktuális névvel, a litániában felsorol szentek neveit is figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a veszprémi klérus említése azt támasztja alá, hogy a pontifikálét kizárólag az új veszprémi püspökök kiválasztásának és felszentelésének összefüggésében használták, tehát kizárólag veszprémi használatra szánták.

A PV tartalmára vonatkozóan mindenképp először azt kell kihangsúlyoznunk, hogy a kódex egyik közismert pontifikálé-típushoz sem tartozik. *Radó Polikárp* a *Durandus-pontifikáléval* veti össze még 1941-ben,³¹³ azóta pedig a források összehasonlító elemzésének egyszerűsödése lehetővé tette a szélesebb körű vizsgálatot is. Ezek szerint nincs olyan általunk ismert kódex jelenleg, amely ugyanazt a szerkezetet vagy teljesen ugyanazon liturgikus anyagot tartalmazná, mint a PV, kódexünket tehát nem lehet egy az egyben visszavezetni valamely más forrásterületre. Bár egyes szertartásainak megtaláljuk szinte azonos módon kinéző forrásait Európa más területein - ide tartozik az apátmegáldás, vagy apátnő megáldás szertartása is, viszont más rítusok esetében - mint például a templomszentelés - Európában egyedülálló, sajátos szertartásrendet követ.³¹⁴

Végső soron elmondhatjuk tehát, hogy jól elkülönülő, markáns, saját elvek szerint összeválogatott és elrendezett anyagról van szó, amely sokat merít ugyan a környező európai rítuskincsből, ám elrendezésében és a szertartások kidolgozásának részleteiben mégis sajátos és tudatos helyi szerkesztői szándék jelenik meg. Kódexünk már csak ezért is kiemelt jelentőségű, mert a veszprémi püspökséghez kötődő, minden bizonnyal markáns helyi sajátosságokkal bíró liturgikus hagyománynak egyetlen ránk maradt tanúja, azzal együtt, hogy nem tudhatjuk pontosan, meddig élt - és egyáltalán meggyökeredzett-e - ez a sajátos liturgikus koncepció e püspöki székhelyen. Más

³¹³ Vö. RADÓ: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariae*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1941. és RADÓ: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Akadémiai, Budapest 1973, pp. 446-458.

³¹⁴ Vö. SZASZOVSKY: *A Veszprémi pontifikálé templomszentelési ordója*, doktori disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2013.

Veszprémhez köthető középkori kódex ugyanis nem maradt ránk, csupán olyan későbbi kódexek, amelyeket ugyan *Veszprém*ben használtak, de már univerzális, nem pedig sajátos helyi elvek alapján lettek összeállítva.³¹⁵

A PV nem csupán más forrásokkal összevetve, vagy nemzetközi összefüggéseiben foglal el kiemelt jelentőségű helyet, hanem a magyarországi liturgiátörténetben és művelődéstörténetben is. Bár a magyar királyok megkoronázása az esztergomi érsek joga volt a Magyar Királyság egész történetében, mégis a PV a magyarországi királykoronázás és királyné koronázás legrégebbi általunk ismert tanúja.³¹⁶ Utóbbi szertartás a mindenkori veszprémi püspök joga volt, aki a királyné kancellárja címet viselte a Magyar Királyságban. A kódex veszprémi eredetét és használatát valószínűsítve kérdéseket vehet fel, hogy miért is szerepel egy olyan szertartás a PV szertartásai között, amelyet soha nem végezhetett veszprémi püspök. Ám itt is érvényesülhet az az elv, amelyet a PRG esetében már láttunk: egy pontifikálé nem kizárólag liturgikus könyv funkcióját töltötte be, amelynek csupán gyakorlati szerkesztési elvei voltak, hanem egyúttal gyűjtemény szerepét is betöltötte, amelynek célja volt egyes szertartások rögzítése és megőrzése, még ha azokat esetleg nem is használták a liturgikus gyakorlatban. Ezt a feltételezést erősíti továbbá, hogy a koronázási szertartás szövegét nem kísérik széljegyzetek. De mindezzel kapcsolatban csupán a feltételezésekre hagyatkozhatunk.

3.2.2. A szertartás általános tipológiája, struktúrája

A keletkezés és eredet kérdésének áttekintése után most áttérünk a kódex anyagának bemutatására. Itt nem megyünk bele részletekbe, hiszen szorosán vett témánk az apátnő megáldás, és mivel a pontifikálé szertartásai különálló egységek, ezért csupán azért tekintjük most át a kódex tartalmát, valamint a benne foglalt rítusokat,

³¹⁵ Pl. ilyen a már fentebb is említett ún. *Iffabb Vitéz János-féle pontifikálé* (Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana Ottob. Lat. 501.)

³¹⁶ Vö. PV 88v-95v (*Ordo ad benedicendum regem*) és PV 95v-97r (*Incipit benedictio reginae in ingressu ecclesiae*)

hogy közöttük elhelyezzük az apátnő megáldás rítusát, bemutatva annak pontifikálén belüli elhelyezkedését, környezetét.

A PV ordóinak sorrendje ez:

(1) Keresztelés és bérmálás (1^r-10^r)

Gyermekek katekézise: *Ordo ad catechizandum infantes*

Nagyszombati szertartás: *Ordo in Sabbato Sancto Pascae hora sexta*

Gyermekek keresztelése: *Ordo ad pueros baptizandos*

A bérmálás rendje: *Ordo, quomodo baptizati confirmantur*

(2) Ordinációk (10^r-31^r)

A klerikusok megáldása: *Benedictio ad clericum faciendum*

Ostarius ordinációja: *Ordinatio ostiarii*

Lektor ordinációja: *Ordinatio lectoris*

Exorcista ordinációja: *Ordinatio exorcistae*

Akolitus ordinációja: *Ordinatio acolythi*

Szubdiakónus ordinációja: *Ordinatio subdiaconi*

Diakónus és pap ordinációja: *Ordinatio diaconi et sacerdotis*

Püspök konsekrációja: *Incipit ordo ad ... consecrandum episcopum electum*

(3) Dedikáció (36^v-67^r)

A templom helyének konsekrálása: *Ordo ad consecrandum locum ecclesiae*

A templomépítés szabályai: *Canon de aedificanda ecclesia*

A temető konsekrálásának rendje: *Ordo ad consecrationem cimiterii*

A templom konsekrálásának rendje: *Ordo ad consecrandam ecclesiam*

(4) Liturgikus ruhák megáldása: *Benedictio vestimentorum sacerdotalium seu leviticarum* (67^v-74^r)

(5) Templom újraszentelése: *Reconciliatio violatae ecclesiae* (74^r-75^v)

(6) Apát és apátnő benedikálása: *Ordo ad abbatem faciendum* (75^v-80^r)

Apátmegáldás: *Ordo ad abbatem faciendum*

Apátnő megáldása: *Ordo ad abbatissam faciendam*

(7) Szűz konsekrációja: *Consecratio sacræ virginis* (80^r-84^v)

(8) Zsinattartás (84^v-88^v)

A zsinattartás rendje: *De sancto synodo ordo Romanus, qualiter concilium agatur*

A zsinat második napja: *Item alteri[us] diei ordo concilii*

A zsinat harmadik napja: *Item ordo concilii tertii diei*

(9) Király és királynő koronázása (88^v-96^v)

Király koronázása: *Ordo ad benedicendum regem*

Királynő koronázása: *Incipit benedictio reginæ in ingressu ecclesiæ*

(10) Templomszentelési szekvencia: *Quam dilecta* (97^r-98^r)

(11) Exodiasztikus [az élet végéhez köthető] rítusok (99^r-110^r)

Beteg meglátogatása: *Ordo ... ad visitandum infirmum*

Beteg áldoztatása: *Ordo ad communicandum infirmum*

Lélekajánlás: *Ordo commendationis animæ*

(12) A hét bűnbánati zsoltár (110^r-114^r)

(13) A tizenöt zarándokzsoltár (114^r-117^v)

(14) A mise előkészülete (117^v-124^v)

(15) Benedikcionále (125^r-131^v)

(16) Kard megáldása: *Benedictio ensis* (131^v-132^r)

(17) Ünnepeles áldás dedikációra (132^v)

(18) Oltárszentelés: *Incipit ordo ad consecrationem altaris* (133^r-140^v)

Itt kell megemlítenünk, hogy több szertartás cím nélkül szerepel a kódexben, ám ezek is jól beazonosíthatóak a tartalmuk alapján.³¹⁷ Továbbá a kódex utolsó szertartásaként szereplő - a templomszentelés rítusán belül leírt oltárszentelés rítusától

³¹⁷ Ilyenek az egyházi rendek ordinációi (kivéve az osziáriust) / a szentmisére való készület imái / a benedikcionálé / a temető megáldása.

eltérő - oltárszentelés (133^r-104^v) után kurzív írással utólagosan beleírtak a kódex utolsó lapjára és hátsó kötéstáblájára egy temetőmegáldási szertartást.

Az apátnő megáldás - mint azt láthattuk - a pontifikálé első részében, a püspök által végzett szertartások között szerepel. Terjedelmét tekintve a rövidebb ordók közé tartozik, összevetve például a templomszentelés vagy a püspök konzekrálása szertartásának terjedelmével, a 78^r oldaltól a 80^r oldalig tart. Bevezetésül az „*Ordo ad abbatissam faciendam*” felirat áll előtte. A szertartás egésze, teljes terjedelemben ezen a helyen található, a szertartás szövegei teljes egészükben, folyamatosan egymás után vannak lejegyezve. Egyetlen olyan megjegyzést - egy széljegyzetet - találunk csak, amely arra utal, hogy a szertartás része egy litánia is, amelyet a kódex egy másik helyéről, a templom alapkövének szertartásából kell „kölcson venni” az apátmegáldásnál, a megfelelő inkvokációkat beiktatva. Ezen az utaláson kívül más széljegyzet nem található a szertartás leírása mellett.

A szertartás elemeit a későbbiekben részletesebben is vizsgálni fogjuk, most csupán az áttekintés miatt felsorolásszerűen hozzuk annak egyes részeit, azoknak incipitjével és műfajával:

<i>Rb</i>	<i>In ordinatione abbatissæ</i>
	[Litánia]
F	Précesz
<i>Rb</i>	<i>Oratio</i>
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui
<i>Rb</i>	<i>Alia</i>
Or	Cunctorum operum institutor...intra in gaudium Domini tui
<i>Rb</i>	<i>VD usque</i>
Pref	Affluentem
<i>Rb</i>	<i>Tunc dat regulam, dicens</i>
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam
<i>Rb</i>	<i>Demum dicat hanc orationem</i>
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi
<i>Rb</i>	<i>Et benedicat eam demum episcopus, dicens</i>
F	Benedictio Dei Patris

Az ordó egésze megtalálható a forrásban, hiányok nélkül, rövidítések is csupán a préceszben fordulnak elő. A litánia az egyetlen olyan szertartási elem a PV apátnő benedikálása során, amely nem folyamatosan van beillesztve a szertartás leírásába, hanem máshonnan kell venni. Az erre történő utalást nem itt, hanem egy ordóval előrébb, az apátmegáldás szertartásának leírásánál találjuk, mégpedig egy széljegyzet formájában. A széljegyzet így szól: „*Litaniæ sup[eriores] XXXIII*”³¹⁸, tehát a litániát a 34. oldalról kell venni, úgy kell imádkozni, ahogyan ott le van írva. A 34^v oldalra, a litániához lapozva találhatunk rá egy újabb, az apátmegáldáshoz kötődő részletre a lap alján lévő utólagos kiegészítések között, a következő szöveggel: „*Ut monachum istum in abbatem ordinandum benedicere et consecrare digneris*”. Ezt, a jelölt Istentől való megáldását és felszentelését kérő szakaszt kellett beilleszteni a litánia megfelelő helyére akkor, amikor az itt található litániát éppen az apátmegáldáshoz kapcsolódóan imádkozták. Ez is mutatja, hogy a kódex apátmegáldási szertartása használatban volt, mellette csupán három másik kiegészítő széljegyzetet látunk: a püspökszentelés, a vezeklők visszafogadása, valamint a templomszentelés során beillesztendő mondatokkal. Bár az apátnőre alkalmazott szövegváltozat nem található meg külön, mégis feltételezhetjük, hogy annak a litániába történő applikálása az apátmegáldásnál megszokotthoz hasonlóan történt - a *consecrare* kifejezést mellőző formulával - például ehhez hasonló szöveggel: „*Ut hanc electam in abbatissam benedicere et sanctificare digneris*”, amely a rokon források nagy részében megtalálható.

3.2.3. A liturgikus szövegek és rubrikák bemutatása, elemzése

A PV általános kodikológiai bemutatásakor láthattuk, hogy a szerkesztők tudatosan és nagyon szépen kivitelezve szétválasztották a liturgikus szövegeket és a rubrikákat, utóbbiakat a hagyományos vörös színnel kiemelve és elkülönítve a fekete tintával lejegyzett imádságszövegektől. Mivel az apátnő megáldás a viszonylag rövid szertartások közé tartozik, valamint a PV elég szűkszavúan fogalmaz a szertartás

³¹⁸ Maga a litánia egyébként a PV 33^r oldalától a 34^v oldaláig tart.

körülményeit és cselekményeit illetően, ezért a szertartás leírása során mindössze 7 rubrika-jellegű utalást látunk, amelyek közül 3 csupán egy-egy szó - a vonatkozó szöveg műfajának vagy alkalmazásának megjelölésére -, míg a maradék 4 közül az első, bevezető rubrika egy hosszabb szöveg, valamint találunk 3 néhány szóból álló utasítást a celebráns tevékenységére vonatkozóan. Ezek veszik körül a szertartás lényegi szövegeit: a könyörgéseket, a szentelési prefációt, valamint az egyéb, formula-szerű szövegeket. Az ordó legelső szövege - a szertartás leghosszabb rubrikája - a következő:

In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam celebrare et eam benedicere his suprascriptis benedictionibus. Post antiphonam ad introitum et datam orationem et reliquum officium missæ usque ad evangelium prosternat se episcopus ante altare electa autem retro episcopum astantibus iuxta eam duabus vel tribus de sororibus suis. Fiantque ibi litanie. Post has vero surgant pariter et dicatur Pater noster cum his

Rögtön a szertartás címe után az apátnő megáldásának körülményeiről - a rítus szentmisén belüli elhelyezkedéséről, a szertartásban részt vevők személyéről, azok testtartásáról - kapunk eligazítást. Eszerint a püspöknek misét kell celebrálnia, amelyben elhangzik az *introitus*, a mise könyörgése, és a többi rész az aktuális officium szerint. Az evangélium előtt történik az apátnő megáldása, aki két vagy három nővérel járul az oltár elé. A litánia kezdetekor a választott apátnő a földre boruló püspök mögött helyezkedik el, szintén leborulva.

A fentebb említett 34^v oldali litánia szövegével kapcsolatban itt csak azt jegyezzük meg, hogy az általánosan is ismert és tisztelt szentek nevei mellett több regionálisan fontos szent neve - *Szent Gellért, Szent István, Szent László, Szent Margit*, stb. - is bekerült a PV-ben található *Mindenszentek litániájába*, így téve azt egyszerre egyetemessé, mégis személyessé, „családiassá”, egyúttal életük példája buzdítólag is hathatott a litánia imádkozásában részt vevőkre.

A litánia beletorkollik a préceszbe, amelyet az *Úr imája*, a *Mi Atyánk* vezet be. Ennek hagyományos formája nem a recitáció volt, hanem az első szavak megkezdése után halkán folytatták, és csak az utolsó „*Et ne nos inducas in tentationem*” részt

recitálta fennhangon a püspök, amelyre a jelenlévők fennhangon válaszoltak: „*Sed libera nos a malo*”.

Az *Úr imájához* szervesen és folytatólagosan kapcsolódik a préceszek sora:

Salvam fac ancillam tuam. [R.] Deus meus sperantem.

Dominus conservet eam, et vivificet eam. [R.] Et beatam faciet eam in terra, et non tradat eam in animam.

Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum. [R.] Dominus custodiat te ab omnimalo.

Mitte ei, Domine auxilium de sancto.

Nihil proficiet inimicus in ea. [R.] Et filius.

Esto ei, Domine, turris fortitudinis. [R.] A facie.

Exsurge, Domine, adiuva nos.

Domine exaudi.

Fentebb már láthattuk, hogy a précesz műfaja alapvetően egységes képet mutat a ránk maradt forrásokban, mégis előfordul, hogy itt-ott betoldásokat, vagy éppen hiányzó sorokat találunk. A PV précesze - a PZ-ben láthatóval megegyező módon - a legbőségesebb formát adja, bár néhány magától értetődő választ nem tüntet fel.

Oratio

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

Alia

Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas Ecclesias præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis

electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

A hosszabb lélegzetvételű rubrikákon kívül találunk még a szertartás leírása során egy-egy szót, amelyek ugyan nem tekinthetőek a szó szoros értelmében szertartási utasításnak, inkább az utánuk következő szövegek műfaját szándékoznak megjelölni. Három helyen az „*Oratio*” feliratot láthatjuk, egy helyen az „*Alia*” vagyis „másik” felirattal találkozunk, amely az előbbi könyörgés után egy másik variációt hoz.

Per omnia sæcula sæculorum. Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus Domino Deo nostro. [R.] Dignum et iustum est.

VD usque æterne Deus.

Affluentem illum spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam illam nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispiciat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cælestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclæsiam fideliter ut

speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cœlestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

A bevezető protokoll megegyezik a szentmiséből ismert formával, ez esetben kiírva, nem pedig úgy, mint a PZ esetében, ahol csupán a rubrikában történt rövid utalás erre a formulára. Szintén egyértelmű jelzést találunk - megint csak eltérően a szűkszavú PZ-től - a *Vere dignum et iustum est* kezdetű szakaszra, mégpedig a középkori kódexek sajátosságának nevezhető, a prefáció elején szereplő, díszes kidolgozású VD rövidítés által, amelyre tekinthetünk rubrikaként vagy akár liturgikus szöveg rövidítéseként is.³¹⁹ Ez a jelölés egyszerűen arra utal, hogy itt a prefációk esetében szokványos bevezetés következik, csak ezt helyspórolás okán nem írták ki teljesen, hanem csupán ilyen módon utaltak rá.

Míg a PZ esetében azt láthattuk, hogy a prefációhoz kézrátétel is kapcsolódik, addig a PV ezt nem írja elő rubrikális szinten. A PV ordója valószínűleg azért nem említi a kézrátétel gesztusát, mert azt magától értetődőnek tartja, nem pedig azért, mert az apátnő szentelési prefációjához nem kapcsolódott ilyen gesztus, hiszen magában a prefációban is ezt olvashatjuk: „*qui per manus nostræ hodie impositionem abbatissa constituitur*”. Ebből tehát nyilvánvaló, hogy mint a PZ rítusa esetében, úgy itt is ugyanaz a formája a kézrátételnek, mint ahogyan abban az esetben láthattuk.

Végül az apátnő megáldási prefáció vizsgálatához kapcsolódóan megemlítjük a PV egy sajátos érdekességét, miszerint - míg a PZ esetében az apát és apátnő megáldása ugyanazzal a prefációval történt - az ezen forrásban található apátbenedikálás prefációja teljesen különböző az apátnő megáldásának prefációjától, ám mégis köze van ehhez az ordóhoz. Ugyanis egy másik - a PRG forrására visszavezethető - hagyomány apátnő megáldási prefációját alakítja át az apátra alkalmazható szöveggé: az apátnő megáldásának szertatásából kiemelt szöveget hímnembe ültették át, és a harmadik harmadából kivágtak egy szakaszt, amely az apátnőt az okos szüzekhez hasonlította, és

³¹⁹ Vö. RIGHETTI: *Manuale di storia liturgica*, 3: *La messa*, i.m., p. 357.

amely biblikus kép értelemszerűen nem illett az apátszentelés szertartásába.³²⁰ Ugyanígy a PV apátbenedikálása negyedik könyörgésének eredete is a PRG-ben, az apátnők megáldásának szertartásában keresendő, ahol szinte teljesen azonos szöveggel találunk egy könyörgést, természetesen nőnemben, és a kézrátételre való utalás nélkül.³²¹ Annál is érdekesebb a PV ezen vonatkozása, mert ezek a szövegváltozatok szinte egyedülállóak a forrásokban, csupán a PV és a PRat apátmegáldási korpuszában találhatók meg.³²²

Tunc dat regulam, dicens:

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo creditum quantum te Deus ipse confortaverit ac humana fragilitas hoc permiserit.

Demum dicat hanc orationem:

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam praeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

³²⁰ A kihagyott rész: „[...castitatis teneat] ut tibi sponso venienti cum lampadibus suis inextinguibilibus possit occurrere, et prudentum virginum choro iungi; et ne cum stultis excludatur, regalem ianuam cum sapientibus virginibus licenter introeat. [Abundet in ea...]”, vö. VOGEL - ELZE: *Le pontifical romano-germanique du Xe siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII)*, i.m., p. 49.

³²¹ Az oráció szövege: „Omnipotentiam tuam, Domine, humiliter imploramus, ut super hanc famulam tuam, quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es, benedictionis tuæ donum dignanter infundas, eique gratiam consecrationis tribuas, ut quod percipit te protegente illæsum custodiat. Per Dominum.”, vö. VOGEL - ELZE: *Le pontifical romano-germanique du Xe siècle, 1: Le texte I (NN. I-XCVIII)*, i.m., p. 49.

³²² A veszprémi és a regensburgi monasztikus úzusok összefüggéseire először jómagam hívtam fel a figyelmet, vö. ARADI: *Il rito della benedizione dell'abate nel Pontificale di Veszprém dal sec. XIV.*, i.m. pp. 45-47.

Et benedicat eam demum episcopus dicens:

A szertartást szentháromságos formulával adott áldás zárja, amely ritka az apátnő megáldások forrásaiban. A rubrikából az áldás megtörténtén kívül semmilyen más információt nem tudunk kiolvasni, valószínűleg azért, mert az áldás módja teljes mértékben megegyezik a korban és a helyi szokások között megszokott főpapi áldás módjával, amely mindenki számára ismert és egyértelmű volt. Különlegessége a PV apátnő megáldásának, hogy a korabeli források nagy részében nem szerepel a benedikálás végén külön áldás, hiszen a szentmise végén úgylát sor kerül erre.

Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super te.

A középkorra a főpapi áldások hihetetlen gazdagsága jellemző, vannak benedikcionálék, amelyek az év minden vasránapjára akár több püspöki áldást is hoznak.³²³ Éppen ezért nem kell azon csodálkoznunk, hogy a PV apátmegáldását egy viszonylag rendhagyó szövegezésű áldás zárja, amelynek nem találtam párhuzamát más forrásokban sem. Amint a konszekrációs formulánál is kiemelt szerepet kap a Szentlélek leszállásának szimbóluma, ugyanígy a záró áldás is Isten áldását lehívó imádság, amely maradandó kell, hogy legyen az újonnan szentelt apáton, hogy betölthesse szolgálatát.

Fentebb már említettük, hogy a PV és a PRat szoros rokonságban állnak egymással. Ennek kifejtése ugyan a dolgozat későbbi fejezetében kap helyet, ám a PV ordójának tárgyalásából mégsem maradhat ki annak átgondolása, hogy amennyiben a PRG és a PRat tekinthető a PV apátnő szentelési ordója legfőbb forrásainak, miért nem került bele a fenti két forrás mindegyikénél megtalálható záró szertartás: az új apátnő beiktatásának rítusa. Ez a szertartás egyáltalán nem mondható járulékos, esetleges mozzanatnak, a PRG-vel rokoni kapcsolatban álló források túlnyomó többségében megtalálható. Elképzelhető, hogy a PV keletkezésének korában a használat helyén nem alkalmazták ezt a szertartást? Vagy egyszerűen csak közismert volt a rítus, és az

³²³ Vö. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 3: *La messa*, i.m., p. 536-537.

egyébként is egyszerűsége és visszafogottságra törekvő tendenciához híven a szerkesztők nem akarták az ordó terjedelmét növelni ezzel? Esetleg a PV nem is arra volt szánva, hogy a gyakorlatban alkalmazzák, hanem csupán egy szertartási szöveggyűjtemény volt?

Jelenlegi ismereteink alapján nem tudunk nagy biztonsággal válaszolni a fenti kérdésekre. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, sem, hogy a beiktatás mozzanata nálunk nem kapott rituális kereteket, azonban sokkal inkább valószínű, hogy az apátnő beiktatásának mégiscsak volt valamilyen módja.³²⁴ Ha ez így történt, akkor feltételezhetően azt a formát alkalmazták, amely a PRG és a PRat ordóinak végén egyaránt megtalálható. E két forrás talán nem illetéktelen próbálkozás annak rekonstruálása, hogyan is történhetett a PV használati helyén a beiktatás. A PRG-ben és a PRat-ben ennek két formája volt. Az egyik eset, amikor az apátnő benedikálása saját monostorában történt. Ilyenkor egyszerűen a helyére vezették, a stallumba vagy a trónusba ült bele, miközben *Te Deumot* és préceszt énekeltek. A PRat többlete a PRG-hez képest, hogy még azt is előírja, hogy mindeközben *et campanis simul sonantibus*, szólaltassák meg a harangokat. Az installációs rítust a püspök részéről a joghatósággal való felruházás könyörgése zárta, amely különböző a PRG és a PRat esetében:

PRG: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da famulæ tuæ N. prosperum suæ dignitatis effectum in qua te semper timeat tibi que iugiter placere contendat. Per >*

PRat: *Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ ut ostendendo et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animas suarum instruat subiectarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo Pastore percipiat. Per Christum >*

A másik eset, amikor a benedikálás a monostoron kívül található templomban történik. Ilyenkor az apátnő és kísérete elé vonulnak a monostor szerzetesnői

³²⁴ A PV forrására egyébként is jellemző a szertartások végének elhagyása, vö. a templomszentelési ordóval: PV pp. 74^r – 75^v

ünnepélyes processzióban, körmeneti kereszttel, szenteltvízzel, tömjénnel és az evangéliumos könyvvel, majd együtt vonulnak be a monostorba, azon belül is a templomba, ahol megtörténik az installáció. A PRG és a PRat lényegileg ugyanúgy írja le ennek menetét:

Si alibi consecrata fuerit abbatissa regressæ ad monasterium omnis chorus monacharum honorifice obviam procedat cum crucibus aqua benedicta incenso et evangelio. Et in ipso introitu ecelesiæ imponant TeDeum laudamus turba acclamante Kyrieleison et presbitero prosequente orationem ut supra Deus cui omnis potestas et dignitas.

3.3. AZ APÁTNŐ BENEDIKÁLÁSA A FRANK-RÓMAI LITURGIA EGYÉB VÁLTOZATAIBAN

Dolgozatom utolsó nagy fejezetében azt a célt tűztem ki, hogy az apátnő megáldásának eddig bemutatott magyar liturgikus gyakorlatát elhelyezzem a többi európai úzus között, bemutatva az európai források egymáshoz való viszonyát, és próbát téve annak meghatározására, hogy a PZ és a PV ordói milyen kapcsolatban állnak ezekkel az úzusokkal. Fentebb már kitértem a PRG hatására mindkét magyar forrás esetében, valamint érintettük Veszprém és Regensburg pontifikáléinak láthatóan szoros kapcsolatát is.

Kívánatos itt pontosan meghatározni, mit is értünk úzuson, hiszen a továbbiakban ez lesz az az alapkategória, amelynek szintjén az egyes szertartásváltozatokat csoportosítjuk, egymáshoz viszonyítjuk. *Földváry* definícióját vesszük át mi is, aki a következőképpen fogalmazza meg az *úzus* lényegét:

„Úzus alatt a szertartások összességének egy olyan, leírható végzési módját értjük, amely tartósan jellemző valamely egyházi intézményre. Az úzus mint segédfogalom azért is használható biztonsággal, mert számos középkori forrás kifejezetten hivatkozik rá. Szerintük a székesegyházaknak, apátságoknak, központosított szerzetesrendeknek úzusa van, azaz liturgiáik egyéni vonásai nem véletlenszerűek, hanem rendszert alkotnak, és ez a rendszer kifejezi és fölismerhetővé teszi a liturgiát gyakorló intézményt. Az úzusok elvileg összefoglaló kategóriaként kellene, hogy viselkedjenek. Magukba foglalják egyrészt ugyanazon intézmény különböző korú és típusú forrásait, másrészt az intézmény alá rendelt további intézmények liturgiáit.”³²⁵

A következőkben felvázolom az apátnő benedikálás pontifikális rítusának lehetséges úzus-családjait azok közös vagy éppen egymástól eltérő sajátosságai alapján.³²⁶

³²⁵ Vö. FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, i.m., p. 94.

³²⁶ Az úzusok csoportosításának, valamint egymással fennálló összefüggéseinek kutatása és felvázolása során azt a módszert alkalmazom, amelyet *Földváry Miklós* kidolgozott, és amelyet a Liturgikus Munkacsoport alkalmaz forrásfeldolgozó és -bemutató munkája során. A munkamódszer bemutatásához

Ezt a törekvést kellőképpen legitimálja a tény, hogy az 57 forrás áttekintése során szignifikáns attitűdök bukkannak fel, amelyek mentén néhány jól körülhatárolható csoport vázolható fel, amelyek a források legtöbbszörre alkalmazhatóak. Ez a csoportosítás egyszerre próbál az egyes úzusok forrásainkban megőrzött valóságából kiindulni, anélkül összehasonlítani az egyes gyakorlatokat, hogy az egymásból következő kutatásának kísértésébe esnénk, hiszen egyértelműen látható lesz, hogy vannak olyan úzusok, amelyek szinte biztosan nem tekinthetnek vissza maradéktalanul közös ősré. Itt tehát sokkal lényegesebb annak felkutatása, hogyan viszonyulnak a kortárs szertartásrendek egymáshoz, anélkül, hogy bármelyiket is abszolutizálnánk egy másik gyakorlattal szemben. Természetesen ezt a szinkronikus alapszemléletet kiegészítjük diakrón megközelítésű adatokkal is, amikor a PZ és a PV keletkezése mögött álló hagyományréteg meghatározására teszünk majd kísérletet.

Nyilvánvalóan lesz közel egy tucat forrásunk - főképpen a korai századokból -, amelyek nem férnek bele egyik alább megállapított csoportba sem. Ez kijózanítólag hathat, amikor kategorizáló hajlamunknál fogva azt gondoljuk, hogy a középkori liturgikus úzusok egyfajta tudatosan szerkesztett „összeurópai” rendszernek a részeit képezik. Ilyen szerkesztői attitűd a XVI. század előtt csupán regionálisan létezett. Csoportosítással tehát kevésbé töreksem arra, hogy egy tökéletes rendszert építsek fel az apátnő megáldás minden úzusának elhelyezésére, inkább annak a színes világnak a belső összefüggéseire, a rítusok egymáshoz fűződő életteli, inspirált kapcsolatára szeretnék rávilágítani, amely a középkori liturgikus életre annyira jellemző, és amelyre az újkor után élő, liturgiával foglalkozó emberként újra meg újra rá kell csodálkoznunk.

vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartivirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században* i.m., pp. 14-16. valamint FÖLDVÁRY: „A római rítus változatainak kutatása II.: Módszerek és forráshasználat”, i.m., pp. 115-120.

3.3.1. Az egyes úzusok csoportosítása, összefüggéseik bemutatása

a) A „liturgikus táj”

Földváry Miklós megállapítása szerint Európát „liturgikus tájakra” oszthatjuk, amelyet saját megfigyeléseim is alátámasztanak: az apátnő megáldásának egyes úzusi egymással összevetve területi alapon mutatnak hasonlóságokat vagy különbözőségeket. Ez azonban nem jelent a tájon belüli homogenitást, csupán a szertartások szerkezetének, elemeinek nagyfokú hasonlóságát, vagy másfelől megközelítve a „liturgikus tájat” a más tájakhoz képest felismerhető szignifikáns különbségek által is lehatárolhatjuk, amely *Földváry* szerint az egyes úzusokon dolgozó szerkesztők, redaktorok identitáskeresésének, a helyi sajtóságok kidomborításának törekvésében keresendő:

„A változatok [...] nem maguktól, természetes szétfejlődéssel jöttek létre, hanem valakik, valamikor tudatosan dolgoztak azon, hogy az úzusok egymástól elkülönbözzenek. Így a szomszédos úzusok nemhogy nem állnak össze térségekké vagy kistérségekké a tájon belül, hanem sokszor még inkább különböznek egymástól, mint térben távolabbi rokonaiktól. Így az egyes úzusok a tájhoz »lojálisak«, de közvetlen környezetüktől szigetszerűen elválnak.”³²⁷

Nem szabad tehát azt várnunk, hogy egy szembetűnően áttekinthető térképet kapunk a rendszerezés következményeként. Inkább „színezeteket”, „mentalitásbeli jellegzetességeket” találhatunk az egyes tájak jellemzőiként, amelyek egy adott tájon belül is hol erősebben, hol gyengébben köszönnek vissza annak megfelelően, hogy az adott egyházi központ mennyire volt bekötve a liturgikus igényesség és alkotókedv áramkörébe, milyen hagyományokat kívánt megőrizni, mit kívánt kihangsúlyozni formák és szövegek átvételével, vagy éppen elhagyásával, esetleg új tételek komponálásával.³²⁸

³²⁷ FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, i.m., pp. 102-105.

³²⁸ A középkor térszemléletével kapcsolatban ld. FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, i.m., p. 102-103.: „A mai ember a közigazgatási

A liturgikus tájak meghatározásához, lehatárolásához visszautalunk a dolgozat korábbi fejezetében tárgyalt négy periódusra, amelyek Európa liturgiátörténetének középkori szakaszában a legmarkánsabb formálódást hozták:³²⁹

- (1) Az érett Róma-városi liturgia elterjedése Európában (VII-VIII. szd.)
- (2) A római eredetű liturgia kibővítése frank elemekkel (IX. szd.)
- (3) Német hatás a Rajnától és Alpoktól keletre eső területek liturgiájában (X. szd.)
- (4) Újonnan alapított egyházak úzusainak kialakulása (XI-XIV. szd.)

Ezek az időbeli periódusok jól láthatóan bizonyos területekhez is kötődnek, kijelölve azokat a nagy tájegységeket, amelyek liturgiája közel azonos hatás alatt változott, hasonló tételekből építkezett, hasonló elvek mentén fejlődött tovább. Az alábbiakban ebből a felosztásból indulok tehát ki, azt vizsgálva, hogy vajon az apátnők megáldásának szertartása igazodik-e a fenti sémához, és ennek megfelelően levonhatók-e következtetések arra vonatkozóan, hogy az egyes úzusok melyik korban, vagy éppen mely másik úzus hatása nyomán alakultak ki, vagy éppen mely úzusok hatottak egymásra az apátnő benedikálási ordó kialakítása során.

rendszerekkel összhangban territoriálisan fogja föl a teret: a tér folytonos, és az egyes territóriumok halmaz-részhalmaz viszonyban állnak egymással. Így tartozik össze egy kontinens, egy államszövetség, egy ország, egy megye, egy szűkebb körzet és egy település. Ennek a térképzetnek az alapja az, hogy a világ egésze az emberi uralomnak alávetett, meghódított, „háziasított” tér, amely ismerős, és amelynek «van gazdája». A középkori ember térfelfogását nem az összeérő, folytonos territóriumok tapasztalata határozza meg. Számára a káosz–kozmosz kettősség a döntő. A világ alapvetően ismeretlen és veszélyes vadon, amelyből az emberi civilizáció tereit ki kell hasítani. A természettől többé-kevésbé elhódított térből is szigetszerűen emelkedik ki a település, különösen a fallal körülvett város, közepén a székesegyházzal.”

³²⁹ Vö. FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, i.m., p. 101.

b) A források által kirajzolt tájegységek

A források feldolgozása és egymással történő összehasonlítása azt támasztja alá, hogy a legújabb ilyen témájú, más püspöki ordókra vonatkozó kutatások során megrajzolt liturgikus térkép alapvetően alkalmazható az apátnő megáldás ordójával kapcsolatban is. Ennek bizonyítására az alábbiakban az általam vizsgált 57 ordót próbálom hozzárendelni az egyes liturgikus tájakhoz, rávilágítva azok közös specialitásaira, hasonló színezetére, amely által egy tájhoz sorolhatóak.³³⁰ A négy nagy táj (1-4) és a *Rajna-Alpok vonalában* húzódó átmeneti terület (5) - *Földváry* lehatárolásait és elnevezéseit használva³³¹ - a következők:

- (1) GERMÁN TÁJ - A Német-Római Birodalom és annak keleti határvidéke
- (2) GALL TÁJ - Franciaország északkeleti és belső területei
- (3) ANGLONORMANN TÁJ - Normandia, a Brit-szigetek, Norvégia, Szicília.
- (4) IBEROPROVANSZÁL TÁJ - Dél-Franciaország, Ibériai-félsziget
- (5) „ÁTMENETI SÁV” - Dél-Németalföld, Lotaringia, Burgundia, Svájc, Itália, Dalmácia

Az egyes apátnő megáldási ordók mindegyike egy-egy városhoz kötődik aszerint, hogy nagy valószínűség szerint hol használták őket, amivel nem szükségszerűen járt együtt, hogy hol keletkeztek, ám csak ritkán látunk példát arra, hogy egy adott úzus-családon belül egyszerre megjelenjen egy olyan forrás, ami jelentősen kilóg a többi közül. Érdekes módon pont az egyik magyar forrásunk, a PV lesz az egyik ilyen ritka kivétel, ám az sem a liturgikus tájon kívülről, hanem csupán kicsit távolabbról kölcsönöz az addig megszokottól eltérő szertartásrendet. Ha tehát az egyes pontifikálékat elhelyezzük a liturgikus tájak térképén aszerint, hogy hol használták őket, kirajzolódnak a liturgikus tájaknak megfelelő apátnő benedikálási úzus-családok is. Az

³³⁰ A bemutatásra kerülő ordók konspektusos formában megtalálhatóak és nyomon követhetőek jelen dolgozat III. függelékében, az e helyütt csupán incipittel említett orációk, prefációk és formulák teljes szövegei pedig az I. függelékben olvashatóak magyar fordításukkal együtt.

³³¹ Vö. FÖLDVÁRY: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában: A liturgiátörténet tanúsága”, i.m., p. 100-102.

egyres tájakhoz hozzárendelt források - a dolgozatban használt jelzetükkel és a használat földrajzi helyével - a következők:

(1) GERMÁN TÁJ

○ Pontificale Luthomislense (PLuth)	Litomysl (Prága)
○ Pontificale Salemitanum (PSalem)	Salem
○ Pontificale Frisingense (PFrig)	Freising
○ Pontificale Trevirensense (PTrev)	Trier
○ Pontificale Vespremiense (PV)	Veszprém
○ Pontificale Plocense (PPloc)	Płock
○ Pontificale Ratisbonense (PRat)	Regensburg
○ Pontificale abb. S. M. de Luneburg (PLun)	Lüneburg
○ Pontificale Salisburgense (PSalis)	Salzburg
○ Pontificale Gurcense (PGurc)	Gurk
○ Pontificale S. Lamberti (PSLamb)	Sankt Lambrecht
○ Pontificale Pataviense (PPat)	Passau
○ Pontificale Cracoviense (PCrac 11)	Krakkó
○ Pontificale Austriacum (PAustr 622)	Ausztria
○ Pontificale Austriacum (PAustr 1020)	Ausztria
○ Pontificale Hildensemense (PHild)	Hildesheim
○ Pontificale Augustense (PAug)	Augsburg
○ Pontificale Zagradiense (PZ)	Zágráb
○ Pontificale Aquileiense (PAqui)	Aquileia
○ Pontificale Verdense (PVerd)	Verden (Aller)

(2) GALL TÁJ

○ Pontificale Parisiense (PPar 961)	Párizs
○ Pontificale Laudunense (PLaud)	Laon
○ Pontificale Lugdunense (PLugd)	Lyon
○ Pontificale Carnotense (PCarn)	Chartres

- Pontificale Bisuntinum (PBis) Besançon
- Pontificale Lexoviense (PLex) Lisieux

(3) ANGLONORMANN TÁJ

- Missale Exoniense (MissExon) Exeter
- Pontificale Abrincense (PAbr) Avranches
- Pontificale Cantuariense (PCant) Canterbury
- Pontificale Britannicum (PBrit) Anglia
- Pontificale (PMadr 715) Messina
- Pontificale Syracusanum (PSyr) Siracusa
- Pontificale Londinense (PLond) London
- Pontificale Troyanum (PTroy) Troia

(4) IBEROPROVANSZÁL TÁJ

- Pontificale Arelatense (PArel) Arles
- Pontificale Foroiuliense (PFor) Fréjus
- Pontificale Vicense (PVic) Vic
- Pontificale Bracarense (PBrac) Braga

(5) „ÁTMENETI SÁV”

- Pontificale Cameracense (PCam) Cambrai
- Pontificale Remense (PRem) Noyon
- Missale Bobiense (MissBob) Vienne
- Pontificale Nivernense (PNiv) Nevers
- Pontificale Metense (PMet ME-43) Metz
- Pontificale Tullense (PTull) Toul
- Pontificale Placentinum (PPlac) Piacenza
- Pontificale Argentinense (PArg) Strasbourg

A fenti forráscsoportok elemzése során a következő kérdésekre keresek választ:

- 1) Alkalmazható-e a liturgikus tájak fenti - több más püspöki rítus esetében helytálló- felosztása az apátnő megáldásának forrásaira is?
- 2) Melyek azok a közös tulajdonságok, amelyek alapján egy liturgikus tájhoz sorolhatóak, és amely alapján összeállítható a liturgikus tájra jellemző apátnő benedikálás „ideáltípusa”³³²?
- 3) Ha van szignifikáns eltérés az ideáltípustól egy liturgikus tájon belül, akkor ennek mi az oka? Ennek vizsgálatára a négy nagy „liturgikus táj” mindegyikéhez bemutatjuk annak ideáltipikus szertartását, amelyek kapcsán következtetéseket vonhatunk le az apátnő benedikálás különböző változataira vonatkozóan.

c) Az egyes tájakhoz kötődő források jellemzői, apátnő benedikálási ordók „ideáltípusai”

Az ideáltípusok képzése során alkalmazott munkamódszer lényege, hogy az egyazon liturgikus tájról származó tényleges, a forrásokban ránk maradt konkrét ordókat egymás mellé helyezve megvizsgáljuk: vannak-e közös tulajdonságaik, és ezek elég jellegzetesek-e ahhoz, hogy kimondhassuk: az adott terület apátnő megáldási

³³² **Ideáltípus** alatt egy olyan szertartási rendet értünk, amely magába foglalja a liturgikus tájra jellemző sajátosságokat. Ez az ordó nem felel meg szükségszerűen létező ordóknak, hanem a jellemző tételkészlet és szerkezet bemutatására alkalmazott „fiktív” ordó, amely mégis szemléletesen ábrázolja a különböző területek jellegzetességeit, ezzel együtt egymástól való eltérésüket. Az ideáltípusok kapcsán vö. FÖLDVÁRY: „A római rítus változatainak kutatása II.: Módszerek és forráshasználat”, *Magyar Egyházzene* 20 (2) (2013), p. 119.: „Az egyik az, hogy érdeklődésünk végső tárgya nem egyik vagy másik, mégoly jelentős vagy megbízható forrás tartalma. A forrás csupán médiuma egy rajta túlmutató, tulajdonképpen eszmei valóságnak, az úzus ideáltípusának. A forrásokban közölt, egyszeri rendtartások töredékesen és sokszor hibásan jelenítik meg ezt az ideáltípust, így feladatunk nemcsak megismerésük, hanem az is, hogy kiegészítsük és helyesbítsük őket. Ezt természetesen nem önkényesen, hanem több különböző forrás összevetésével, a tételkészlet, a funkciók és a kompozíció elemzésével, a genealógiai kapcsolatokat és a statisztikai adatokat figyelembe véve történik. A másik, hogy a források közti jelentős eltérés nem lehet véletlenszerű, hanem az ideáltípus különbségét jelzi. Nem fogadhatjuk el, hogy ugyanaz a csoport hol ilyen, hol olyan liturgiát végzett: ha a források tartalma meghatározó pontokon nem ugyanaz, akkor vagy nem ugyanazt az úzust képviselik, vagy az úzus változott meg azonosítható történeti események következtében.”

ordója „tipikus” a vizsgált területen. Elmondhatjuk, hogy mind a négy nagy táj esetében - és ide vehetjük bizonyos megkötésekkel az „átmeneti sávot” is - találhatunk ilyen jellegzetes szerkezeti és tartalmi elemeket, amelyeket nem csupán az adott tájon használt ordók közötti hasonlóság, hanem a más tájaktól történő eltérések is megfelelő mértékben definiálnak.

(1) GERMÁN TÁJ

Meglehetősen egyszerű a dolgunk akkor, amikor a germán táj apátnő megáldási ordójának ideáltípusát keressük, ez ugyanis nem más, mint a PRG, annak egyes altípusai. Az ide tartozó források aszerint csoportosíthatóak, hogy a PRG bővebb vagy kevésbé bő változatát vették-e mintául. Az eltérés a középső - a pontifikálék fejlődéstörténeténél említett - blokkra vonatkozhat, amely egyes forrásokban szerepel, mások számára ismeretlen. Ezt a különbséget a megfelelő helyen külön is jelezni fogom. Az ordóra jellemző a kidolgozottság, a nagyszámú oráció használata, olyannyira, hogy a bővebb változat nem elégszik meg egy prefációval: tartalmazza mind az *Affluentem*, mind a *Respice* kezdetű szövegeket. A szerkezeti jellemzők közül a csiszolt és gondosan szerkesztett megformáltságot, valamint az ünnepélyes, gesztusokkal bőségesen ellátott ritualitást emeljük ki. Megtaláljuk az előkészítő blokkot, a főrészt a maga teljes formájában, végül a beiktatásnak, az installációnak is jól kidolgozott, dramatizált változatát hozzák ezek az ordók.

A PRG-típusú forrásokon kívül találunk még két kivételt, amelyek nem sorolhatóak az átmeneti sávhoz, mivel a germán táj központi tájain helyezkednek el. Ezek közül az egyik a *Pontificale Gurcense* (PGurc) apátnő megáldása a XI. századból, amely egyetlen orációt, a közismert *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdetű tartalmazza. Hozzá hasonlóan nem túl bőséges az észak-német *Verden (Aller)* pontifikáléjának (PVerd) rítusa sem, amely a *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdetű orációt kiegészíti még a regula átadásának gesztusával, a hozzá hagyományosan kapcsolódó *Accipe regulam a sanctis patribus* formulát alkalmazva, ezzel le is zárva a germán tájon meglehetősen visszafogottnak számító apátnő megáldási ordóját.

Sokkal érdekesebb a másik kivétel, amely két, egymástól nagy távolságban lévő püspökséget köt össze egymással: a bajorországi *Freisinget* és az isztriai *Aquileiát*, *Ordo consecrationis abbatissæ* címet viselő apátnő megáldási ordójuk szerkezete nagyrészt megegyezik, eltérés egyedül a prefációik szövegében van, amely a PFRig esetében érdekes módon a PRG-ből jól ismert *Cunctorum operum institutor* kezdetű oráció, e helyütt azonban prefáció módjára éneklendő. PAqui egy, az apátnők megáldásánál másutt nem szereplő, a szüzek officiumából kölcsönzött prefációt alkalmaz *Æterne Deus plasmator* kezdettel. Mindkét ordó a *Deus æterne lucis inventor* orációt hozza elsőnek, amely ugyan megtalálható a PRG-ben, de csupán záró oráció gyanánt a beiktatás végén. A PAqui és a PFRig viszont nyitó orációként használja. Szinte szó szerint egyezik a bevezető rubrika is. Ezek a sajátosságok sehol máshol nem találhatók meg, így feltételezhetjük a két ordó esetleges valamilyen irányú egymásból következését, esetleg egy máig ismeretlen közös forrást. Végül a PFRig anyaga kapcsán említésre méltó, hogy az apátnő megáldását lezárva még egy fejezetet találunk, egy exhortációt, amelynek címe és kezdősora: *Ut abbatissa magnam curam habeat de congregatione sua*. A margón található utólagos bejegyzés - „*Ex concilio Caballionis*” - szerint ez a szöveg kapcsolatban áll egy bizonyos zsinattal, amelyet *Chalon-sur-Saône* városában tartottak, talán kitérve az apátnő kötelességeire is, amelyeket közössége szolgálatában kell végeznie. Hasonló exhortációt máshol nem találunk forrásainkban.

Eltekintve ettől a néhány kivételtől, a PRG-típus dominanciája érvényesül. Ennek megfelelően a „germán táj” apátnő benedikálási ideáltípusa a következőképpen állítható össze:

- A BENEDIKÁLÁST BEVEZETŐ, ARRA FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Püspöki szentmise, az evangélium előtt az apátnő megáldása

A jelölt előlépése és leborulása

- FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Litánia

Préceszek és az Úr imádsága

F. Salvam fac

F. Pater noster

○ BENEDIKÁLÁSI FŐIMÁDSÁG

Bevezető orációk:

Or. Concede quæsumus omnipotens Deus affectui

Or. Cunctorum bonorum institutor Deus

Or. Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis

Benedikálási prefáció

VD... Respice

Or. Affluentem

○ KIEGÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Regula átadása

F. Accipe regulam a sanctis patribus

Megerősítő orációk

Or. Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi

Or. Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ

Or. Omnium Domine (fons) bonorum intitor

○ AZ ÚJ APÁTNŐ BEIKTATÁSA

Bevonulás a monostorba / beiktatás a tisztségbe

F. Te Deum & Kyrie eleison

Or. Deus cui omnis potestas

A PRG két változata közül a rövidebbet használja *Salzburg* (PSalis), *Regensburg* (PRat), *Augsburg* (PAug), *Veszprém* (PV) és *Zágráb* (PZ). Ezekből hiányzik a bevezető orációk közül a *Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis* kezdetű, valamint nem szerepel a *Respice* kezdetű prefáció sem, hanem az *Affluentem* kezdetű orációt használják prefáció gyanánt, a kézrátétel mozzanata viszont mindkét forrástípusban

ehhez az orációhoz kapcsolódik. Egyéb tekintetben a rövidebb ordók a lényegét illetően mindenben egyezést mutatnak a hosszabb változatokkal.

Arról, hogy a püspök mise keretében, az evangélium előtt áldja meg a jelöltet, a bevezető rubrikák adnak hírt, ugyanígy a litánia, valamint a *préceszek és a Pater noster* imádkozásáról is. Néhány helyen ide kapcsolják azt is, hogy a benedikálást kérő apátnőt két-három szerzetesnővére kíséri és prezentálja.

Pásztorbot átadására kizárólag a prágai rítust követő *Litomysl* (PLuth) szertartásrendjében látunk példát. Fentebb már említettük, hogy bár a PZ tartalmaz bakulum átadására formulát, ám azt megalapozottabb csupán az apátra vonatkozó elemként kezelni. Gyűrűt pedig csak Krakko rítusában kap az apátnő, az *Accipe anulum fidei* formula kíséretében.

Teljesen esetleges a szertartások sorát záró beiktatási blokk említése: egyes források hozzák, mások hallgatnak róla. Ahol azonban megtalálható, ott szinte mindig ugyanaz a rubrikális szöveg szerepel, valamint a fentebb már említett *Deus cui omnis potestas* oráció. Ugyanígy esetleges a kezdő blokkban található két utolsó oráció - *Cunctorum bonorum institutor Deus* és *Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis* - sorrendje, amelyek gyakran helyet cserélnek egyes forrásokban. Ezen kívül azonban általánosságban elmondható, hogy a „germán táj” úzusai a legmesszebb menőig hűségesekek a PRG anyagához, csak nagyon ritkán, és a lényegét soha nem érintve variálnak rajta, akkor is a rubrikák szövegében, más, de ugyanolyan tartalmú kifejezéseket használva, mint a többi forrás.

(2) GALL TÁJ

A germán tájjal összevetve a gall táj jellegzetességeit arra a megállapításra juthatunk, hogy egy egészen más karakterű ordó-hagyománnyal van dolgunk, amely szerkezetében és a tételhasználatában egyaránt markánsan elkülönül a tőle keletre alkalmazott német szokásoktól. Elsőre szembeötlő, hogy az ide tartozó ordók terjedelmüket tekintve sokkal visszafogottabbak, az orációkat nem halmozzák olyan szinten, mint a germán úzusok, a liturgia szövegeit sokkal funkcionálisabb módon

alkalmazzák, ezzel párhuzamosan a rituális kidolgozottságra is jellemző a redukált, lényegre koncentrááló szemléletmód.

Erős kivételt jelent a *Párizsból* a XV. századból származó PPar 961 ordója, amely szinte tetszőlegesnek mondható tételválogatást hoz, sajátos szerkezettel, ám anyaga mégsem mondható gyökértelennek. Szövegeinek egy része a *Sacramentarium Gellonense* anyagából, másik része a PRG-ből ismert. Egyetlen ettől eltérő forráshelyű szövege sem jelent újdonságot. A központi *Deus qui sub tuæ maiestatis* kezdetű oráció ugyanis a X. század végéről származó, szintén párizsi kötődésű, fentebb említett *Sherborne-pontifikálé* (Párizs, Ms. Lat. 943) korpuszában már megtalálható. Az ordó különlegessége még rituális szempontból, hogy benne a pásztorbot és a regula átadása a szokásos sorrendet felborítja, az új apátnő először kapja meg a bakulumot, és csak utána a szerzetesi szabályzatot. Mindez a háttérben meghúzódó tudatos szerkesztői munkát, nagyfokú kreativitást feltételez, amely a XV. században nem mondható egyedi esetnek, amint azt a PV esetében már láttuk. *Párizs* egyébként is jogosan tarthatott igényt arra, hogy úzusa egyedi karakterrel rendelkezzen a környező egyházmegyékhez viszonyítva, kiemelve sajátos helyét a francia egyházon belül.

E fenti két kivételtől eltekintve a többi ordóval kapcsolatban viszonylagos egyöntetűséget fedezhetünk fel, amely azonban nem jelent teljes egyezést. Négy teljesen egyforma szerkezetű, nem jelentősen eltérő tételkészletű ordó képviselheti az ideáltipikus gall gyakorlatot, ezek *Laon* (PLaud), *Lyon* (PLugd), *Besançon* (PBis) és *Lisieux* (PLex) rítusai, amelyek az egész régió területén elszórtan jelennek meg. Két ordó, *Cambrai* (PCam) és *Noyon* (PRem) gyakorlata első várakozás szerint a gall területhez tartozna, ám később, a részletes vizsgálatkor látni fogjuk, hogy attól nagyban eltérnek, sajátos szerkezetük és tételhasználatuk alapján inkább az átmeneti sávhoz sorolhatóak, mint a gall tájhoz. Egy ordó egy redukáltabb formát használ, ez *Chartres* (PCarn) apátnő megáldása, amely csupán a *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdetű orációt, és a regula átadását hozza a szokásos kísérő formulával (*Accipe regulam a sanctis patribus...*). Ez inkább tűnik rituális monolitnak a gall tájon belül, így ekként, helyi rítusként kezeljük. A fentiek ismeretében a gall táj ideáltípusa így állítható össze:

- A BENEDIKÁLÁST BEVEZETŐ, ARRA FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

- A választás megtörténte, annak jóváhagyása

- FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

- Litánia

- (Préceszek) és az Úr imádsága

- BENEDIKÁLÁSI ORÁCIÓK

- Or. Exaudi quæsumus Domine preces nostras et super hanc***

- (Or. Omnipotens sempiterna Deus affluentem)***

- Or. Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi***

- AZ ÚJ APÁTNŐ BEIKTATÁSA

- Odavezetés az ülőhelyhez / beiktatás a tisztségbe

Meglepő visszafogottságra figyelhetünk fel mindenekelőtt, ha a PRG által befolyásolt germán modellel összevetjük a gall gyakorlatot: itt ugyanis a források túlnyomó részében nem találunk sem prefációt, sem pedig a regula átadásának rítusát. Ezeket tehát esetleges elemekként kell kezelnünk. Alapkészlete viszont mindegyik ordónak az *Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam* és a *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* orációk. *Laon*, *Besançon* és *Lisieux* megelőgszenek ennyivel, mindenféle rituális utasítás említése nélkül. Lyon mindehhez hozzáteszi az *Omnipotens sempiterna Deus affluentem* kezdetű orációt, amely szóról-szóra megegyezik a PRG imádságával. Ám *Lyon* esetében nem találunk utalást arra, hogy ezt esetleg prefációként kellene artikulálni, vagy kézrátétellel járna, mint a PRG esetében láthattuk. A megformálásuk inkább emlékeztet a korai, első évezred-béli szakramentáriumok mentalitására, ahol a ritualitás még háttérbe szorul az euchológiához képest.

Mozgalmasabb részek az új apátnő installációja, amelyre minden esetben utalnak a rubrikák, kikötve, hogy ennek úgy kell történnie, mint az apátmegáldás ordójában rögzítve van. Mindehhez külön orációt nem hoznak az ordók, a rítusok visszafogottságát látva az sem elképzelhető, hogy mindez kísérő szöveg nélkül zajlott.

A bevezető rubrikák pedig mindenhol utalnak a választás megtörténtére, annak jóváhagyására a püspök által, valamint megtaláljuk a püspök előtt tett engedelmességi ígéret gesztusát is. Ezeket a források csupán megemlítik, vagy olyan módon, hogy leírják: itt litánia és *Pater noster* következnek, vagy csupán annyit jegyeznek meg: itt is mindennek úgy kell lezajlania, mint az apát esetében történik. Ezért feltételezhetjük, hogy ezen rítusok mindegyikének szerves része volt a hagyományos bevezető: a litánia, a préceszek és az *Úr imádsága*. Préceszekről ezekben a forrásokban az apátnő megáldásánál nem esik szó, meglétét csupán feltételezhetjük, de a szertartás korpuszában nem találjuk.

(3) ANGLONORMANN TÁJ

Mielőtt megkezdenénk az anglonormannak nevezett liturgikus táj ordóinak tárgyalását, előre vetítjük, hogy a feltárt összefüggések a legmesszebb menőkig alátámasztották ennek a - többihez képest kissé talán erőltetettnek tűnő - egység fentebb bemutatott létjogosultságát. Annak ellenére, hogy a következőkben bemutatott szertartásrendek szerinti apátnő megáldást - az ide tartozó három régió: *Szicília*, *Normandia* és a *Brit-szigetek* esetében - egymástól hatalmas távolságban végezték, mégis indokolt ez a földrajzi szempontból ugyan fragmentált, rituális értelemben mégis összetartozó területek egy tájhoz való sorolása.

A források tehát egységes szertartásrendet tárnak elénk. Ahol kivételeket találunk, ott is megalapozott tézist állíthatunk fel az eltérés magyarázata céljából. Két ilyen ok áll fenn: az archaikusság és a PRG hatása. Előbbire példa az ehhez a földrajzi területhez tartozó két, valószínűleg X. századi ordó, amelyek az *Exeteri Misszáléban* (MissExon) és a *Pontificale Britannicum* (PBrit) névvel jelölt - Angliában használt, de pontosabban nem definiálható - forrásunkban találhatóak. Exeter rítusa - amely egyaránt alkalmazható apát és apátnő megáldása esetére - két könyörgést hoz: a *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro* és a *Deus institutor cunctorum qui per Moysen* kezdetűeket. Mindkét oráció az apátmegáldás hagyományos szövegei közé tartozik, kísérő szertartásokról nem esik benne szó, a szakramentáriumok műfaji jellegzetességei köszönnek itt vissza. A PBrit esetében teljes egyezést találunk a fentebb

már ismertetett, X. század végére datált, *Rasmussen* által *Sherborne-pontifikáléként* (Párizs, Ms. Lat. 943) emlegetett szerkönyv anyagával. Ennek bemutatását fentebb már elvégeztük.³³³

A PRG hatása kutatásaim alapján az itáliai források esetében mondható jelentősnek, amely nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük a politikai és kulturális kötődéseket a Német-római Birodalom többi területével, amelynek okán a germán források minden további nélkül megjelenhettek itt. A dél-itáliai *Troia* (PTroy) és a Szicília szigetén fekvő *Messina* (PMadr 715) pontifikáléi egy az egyben a PRG fentebb bemutatott, rövidebb változatát közlik, így ezekkel bővebben e helyütt nem is foglalkozunk tovább. Csak annyit emelek ki a PMadr 715 ordója kapcsán, hogy az különleges módon tartalmazza a pásztorbot és a gyűrű átadásának rítusát is, előbbit a *Accipe baculum pastoralitatis*, utóbbit az *Accipe anulum* kezdet formulákkal.

A kivételek felsorolása után tekintsük át a tájra jellemzőnek mondható forrásokat: *Canterbury* (PCant), a bretagne-i *Avranches* (PAbr), a szicíliai *Siracusa* (PSyr) XII-XIII. századi datálású ordóit, valamint a *Londonból* származó (PLond), XV. századi apátnő megáldási úzust. Ezek alapján a tájra jellemző ideáltípus a következőképpen vázolható:

- A BENEDIKÁLÁST BEVEZETŐ, ARRA FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Püspöki szentmise, az evangélium előtt az apátnő megáldása

A jelölt előlépése és leborulása

- FELKÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Litánia

- BENEDIKÁLÁSI FŐIMÁDSÁG

Bevezető orációk:

Or. Exaudi Domine preces nostras, et super hanc famulam

Or. Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus

³³³ Vö. jelen dolgozat pp. 31-32.

Benedikálási prefáció

VD... Adesto

○ KIEGÉSZÍTŐ SZERTARTÁSOK

Regula átadása

F. Accipe regulam sanctæ conversationis

Megerősítő orációk

Or. Domine Deus omnipotens, qui sororem Moysi

Or. Famulum tuam quæsumus Domine

Canterbury és *Avranches* szertartása szinte betűre pontosan egyezik. Ezekhez képest a rubrikák megfogalmazásának szintjén jelentős eltérésekre, de tételek szintjén teljes egyezésre találunk *Siracusa* ordójában, amely az utolsó közös oráció után ki lett bővítve a PRG beiktatási szertartásának egyes részeivel: a *Te Deum* és *Kyrie* éneklésével, valamint az *Omnium Domine fons bonorum* kezdetű orációval. A késő-középkori londoni forrás a lényegét tekintve szintén meglehetősen hű marad a korábbi formákhoz, az eltérések egyrészt a precízebb, egyértelműbb leírásra törekvő kodikológiai szerkesztésnek köszönhetőek; másrészt a rítus tudatos bővítésének szándékából fakad, hogy itt már megjelenik a pásztorbot átadásának mozzanata is a szokásos *Accipe baculum pastoralitatis* kísérő formulával. Egyéb tekintetben a PLond követi az anglonormann ideáltípus sajátosságait,

A bevezető rítusokról szóló rubrikákban nincsen külön megemlítve a litánia után hagyományosan következő précesz-sorozat és a *Pater noster*, ezeket valószínűleg a litániához tartozó elemeknek vették, ezért nem találjuk őket külön kiemelve. A szertartás szerkezete és a használt tételek szinte teljes egyezést mutatnak a PRG XXII. ordójával, amelyet a kanonikus közösségek apátnőinek megáldására szán a forrás. Elképzelhető tehát, hogy az anglonormann területeken nem alkalmazták a monasztikus és a kanonikus apátnők megáldásának rítusainak szétválasztását, mint például a germán területen, hanem ugyanazt a szertartást használták mindkét esetben. Erre utal, hogy egyik forrás sem közöl a címben megkülönböztetést, csupán *Incipit benedictio abbatissæ* megjelölést alkalmaznak.

Ennek megfelelően az *Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam* és az *Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus* kezdetű orációt, valamint az *Adesto* kezdetű prefációt is megtaláljuk a PRG fent említett ordójában, ahogyan a *Famulam tuam* kezdetű könyörgést. Ezek a szövegek germán területeken a monasztikus és a kanonikus rítusok megkülönböztetésének egyértelmű indikátorai, itt azonban nagy valószínűség szerint általános érvénnyel szerepelnek minden apátnő megáldása esetében, a közösség szabályzatának típusától függetlenül.

Fentebb már említésre került *Siracusa* rítusával kapcsolatban, hogy megtalálható benne a PRG-csoportnál megszokott beiktatási blokk. A PLon viszont apátnő megáldási ordója előtt egy másik, különleges, sőt, egyedülálló rítust mutat be, amely az apátnő beiktatását a benedikálástól különválasztva, önálló rítusként mutatja be olyan formában, amely csak itt található meg. Témánkhoz való kapcsolódása miatt érdemes itt bemutatni ezt a benedikálással szorosan összefüggő ordót is. A szokásostól eltérő módon a benedikálási szentmisét megelőzően kerül sor az új apátnő stallumba vezetésére az egész közösség színe előtt, miközben a püspök vagy az archidiakónus így szól hozzá: „*Sta in iustitia et sanctitate et retine locum a Deo tibi delegatum: potens est autem Deus ut augeat tibi gratiam*”. Majd a közösség tagjai békecsókra és hódolatra járulnak elé. Eközben a *Te Deumot* éneklük. Ennek végeztével a máshol is látott préceszt éneklük, majd a szertartást az *Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam* kezdetű oráció zárja le.

(4) IBEROPROVANSZÁL TÁJ

Nem kell hosszú leírást szentelni a *Provence* és az Ibériai félsziget területére jellemző apátnő megáldási rítus bemutatásának, a ránk maradt források alapján ugyanis ez egyetlen orációból állt csupán. Erről tanúskodik *Arles* pontifikáléja, (PArel), délebről pedig a Spanyolország középső területén található *Vic* (PVic) és a portugáliai *Braga* (PBrac) gyakorlata is. Ehhez a területhez soroltunk fentebb egy negyedik forrást is, a *Pontificale Foroiuliense* (PFor) *Fréjus*-ból, a XIV. századból, ám az elemzések során kiderült, hogy ez már nem helyi rítust, hanem a PGD ordóját tartalmazza. Az

iberoprovanszál ideáltípus tehát egyetlen oráció, mindhárom esetben azonos *Benedictio abbatis* címmel, minden kísérő rítus nélkül szakramentárium-szerűen:

- BENEDIKÁLÁSI IMÁDSÁG: *Or. Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi*

(5) ÁTMENETI SÁV

Míg a fenti négy nagy liturgikus táj esetében az ordók, az egyes rítusok közös pontjait kerestük, és ez által állítottunk fel ideáltípusokat az egyes rítusok bemutatására, addig az utolsó nagy területünkön, az *Északi tengertől* délkeleti irányban *Itáliáig* húzódó, *Lotaringiát*, *Burgundiát*, *Svájcot* és *Itáliát* magába foglaló néhány száz kilométeres sávban egymástól markánsan elkülönülő, szinte egyéni alkotásokként ható szertartásrendekkel találkozunk. Ilyen módon itt ideáltípusos megközelítést nem alkalmazhatunk, hanem az egyes források rövid leírására törekszünk, külön kiemelve, ha bennük esetleg két szomszédos táj sajátosságai ötvöződnek. Mivel ezen a területen egyik nagy liturgia-szervező törekvés sem fejtett ki meghatározó hatást, ezért az itteni rítusok a helyi redaktorok „egyéni indíttatása” alapján formálódhattak, mindenféle külső determinatív erő közbejötté nélkül.

Északról dél felé haladva elsőként vizsgáljuk meg *Cabrai* és *Noyon* egymással összefüggő forrásait Franciaország észak-keleti régiójából, amelyek apátnő megáldási ordói érdekes átmenetet képeznek a gall és a PRG által befolyásolt régiók között. Bevezető rubrikáik a PRG-vel szinkronban lettek megfogalmazva, ám szerepelnek bennük *Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam* és a *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdetű orációk is. *Noyon* esetében az ordó szöveganyaga pedig ezzel ki is merült, ahogyan azt a délebbi gall forrásoknál láthattuk, ám *Cabrai* ordója ezt írja: „*Et agat episcopus cetera quæ sequuntur in consecratione abbatis usque dum dicitur Sit trinitati*”. Ennek megfelelően kirajzolódik előttünk a teljes ordó, amely egyértelműen a PRG hatását viseli magán, nagy részben azzal megegyezik, korpuszába foglalva találjuk a fent említetteken kívül a következőket:

Or. Cunctorum bonorum institutor

VD. Affluentem

F. Accipe regulam a sanctis patribus

Or. Domine fidelium pastor et rector

F. Accipe baculum pastoralitatis quæ præferas

Or. Omnium Domine fons

Or. Deus cui omnis potestas

A két forrás összetartozására utal, hogy az első oráció mindkét esetben átalakított szórendben szerepel: „*Domine Deus omnipotens exaudi preces nostras et super hanc famulam*”. Ezeket figyelembe véve nem látszik indokolatlannak, hogy *Cambrai* és *Noyon* úzusait már ne a gall ordók csoportjához, hanem az átmeneti sávra jellemző variálódás jegyeit magukon viselő rítusváltozatok csoportjába soroljuk.

Kicsit dél-keletebbre, *Lotharingiában* is is akadnak a PRG hatását magukon hordozó ordók, ezek a *touli* (PTull) és a *metz-i* (PMet) pontifikálék apátnő benedikálásai. A két rítus nem teljesen egyforma, néhány kevésbé lényeges helyen az orációk sorrendje eltér egymástól, ám alapszerkezetük és tételkészletük megegyezik egymással, valamint a PRG anyagával. Különlegességük, hogy megtaláljuk bennük a *Famulam tuam* kezdetű orációt, amely a kanonikus regulát követő közösségek apátnőinek benedikálásánál jellemző a PRG-ben.³³⁴ Itt található azon ritka esetek egyike, amikor az apátnő gyűrűt is kap, ezt a PTull a regula és a pásztorbot átadása elé helyezi, megjegyezve, hogy ugyanazt a formulát kell alkalmazni, mint az apát esetében. További érdekesség, hogy a metz-i ordóban - a vizsgált források között egyedülálló módon - nem csupán megemlíti az apátnő skrutíniumát és engedelmességi fogadalmát, hanem le is írják annak szertartását. Mivel ehhez hasonlóan történhetett ez a rítus máshol is, ezért itt közöljük *Metz* ide vonatkozó rítusát:

[...] Et annunciat episcopus sicut de abbate.

Ecclesiæ nostræ sorores carissimæ soror electa suum adest ordinem ad suscipiendum unde apostolica prius auctoritate censemus examinandam si suum propositum et sancti benedicti regulam velit observare sibi que subiectas

³³⁴ Vö. PRG XXII. sz. ordó: *Famulam tuam, Domine, custodia munit pietatis, ut virginitatis sanctæ propositum, quod, te inspirante, suscepit, te protegente, illæsum custodiat. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.*

ut idipsum faciant diligenter instruere res quoque locorum hac tenus dispersas iniuste quantum prævalet congregare easque in usus ecclesiæ et sororum pauperum etiam et peregrinorum observare sicque dignam esse ad ordinem accedere.

Interrogatio episcopi.

Interrogamus igitur te dilectissima soror caritate sincera si omnem prudentiam tuam quantum tua capax est natura divinæ scripturæ sensibus accommodare volueris?

R. Volo.

Et episcopus.

Vis tuum propositum et sancti benedicti regulam observare tibi que subiectas ut idipsum facians regulariter instruere?

R. Volo.

Et episcopus.

Vis rebus ecclesiæ inibi coadunatis fideliter custodiam adhibere et iniuste dispersas quantum prævalet recolligere easque in usus ecclesiæ et sororum pauperum etiam et peregrinorum fideliter distribuere?

R. Volo.

Et episcopus.

Vis metensi ecclesiæ et mihi meisque successoribus subiectionem et obædientiam exhibere secundum canonicam auctoritatem et decreta sanctorum pontificum?

R. Volo.

Professio abbatissæ.

Ego soror N. sancti talis abbatissa talis loci benedicenda subiectionem obædientiam et reverentiam a sanctis patribus institutam tibi talis episcopo talis loci tuisque successoribus canonicæ intransibus et huic sanctæ sedi me exhibituram promitto et propria manu confirmo.

Et episcopus.

Augeat tibi Deus fidem et constantiam ut adimplere et servare ea valeas.

Amen.

Strasbourg szertartásrendje középutat képvisel a szűkszavú gall ordók és a terjengős PRG-féle rítus között. Apátnő megáldási szertartása az apátbenedikálásból kölcsönzi anyagát, kivéve az utolsó orációt, erre utal „címe” is: *Specialis benedictio abbatissæ post prædictam de abbate*. Az ordó közül néhány, a PRG-ből ismert szöveget, és elhagy néhányat a klasszikus gall tételek közül. Megformálását tekintve azonban érezhetően közel áll a sokkal egyszerűbb galliai típushoz:

Or. Concede quæsumus omnipotens Deus affectui

Or. Cunctorum bonorum institutor

VD. Affluentem

F. Accipe regulam a sanctis patribus

F. Accipe baculum pastoralitatis que preferas

F. Accipe anulum fidei

Or. Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi

Nevers és *Vienne* Nyugat-Burgundia püspöki városai, amelyek *Lyon* közvetlen közelségében sem vették át a gall-típusú szertartásrendet, ennek okán az a helyzet áll fenn, hogy míg *Lyon* városa a gall típusú jellegzetességeket hordozó ordót használ, addig alig néhány kilométerre tőle már egy ettől nagyban különböző rítust találunk. Ez is jól mutatja, hogy az egyes „liturgikus tájak” mennyire „lágyszélekkel” rendelkeznek. Ezen felül *Nevers* és *Vienne* ordói is különböznek, ők is egymástól is különbözően végezték apátnő megáldási szertartásukat, ez támasztja alá az „átmeneti sáv” létjogosultságát, amelyen belül az egyöntetűség kívánalma nem jelenik meg. Az apátnő megáldásának módját egyikük sem *Nevers*, sem pedig *Vienne* nem bonyolította túl: egyetlen orációval végezték a rítust. Ez a PNiv esetében a *Sacramentarium Gregorianum* ősi, *Concede quæsumus omnipotens deus ut famulum tuum illum* kezdetű orációja, amely apátra és apátnőre egyaránt alkalmazható volt. Az általam vizsgált

legrégebbi forrás, a VII-VIII. századból származó, *vienne-i* kötődésű *Missale Bobiense* (MissBob) azonban meglepetéssel szolgál, hiszen benne *Omnipotens domine Deus apud quem non est discretio sexuum* szövegkezdettel egy olyan orációt találunk, amelyet sehol máshol, és amelynek egyetlen fennmaradt párhuzama (talán előzménye) Spanyolországban található.³³⁵

Az átmeneti sáv apátnő benedikálásainak legdélebbre fellelhető tanúja a *Piacenza* pontifikáléja (PPlac), amely méltó zárása az átmeneti sáv ordói sorának. Szertartása teljesen egyedi, sőt, olyan tételeket is alkalmaz, amelyek máshol nem kerülnek elő. Szerkezete a PRG ordójához hasonló, viszont annak alapszövegei közül jó pár hiányzik belőle, vagy más sorrendet alkalmaz. Kezdő könyörgése egy, a római rítusban elterjedt, általában a szertartások bevezetésében található oráció, *Actiones nostras* incipittel³³⁶, majd ezután a *Cunctorum bonorum institutor* kezdetű könyörgés következik. A prefáció a jól ismert *Affluentem* kezdetű. A regula és a pásztorbot megszokott formulákkal kísért átadása után azonban a püspök a *Confirma hoc* antifónát intonálja, amely a későbbi, kiforrott római apátmegáldási liturgiának is része lesz, ám a középkorban sehol nem képezi még ennek az ordónak a részét. A XII-XIII. században tehát egészen meglepő ez a minden előzmény és párhuzam nélküli betoldás. A szertartás aztán a *Sacramentarium Gregorianum* orációjával (*Concede quæsumus omnipotens deus ut famulum tuum illum*) és a *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi* kezdetű könyörgésével zárul.

3.3.2. A magyar gyakorlat helye az európai úzusok között

Az apátnő megáldási ordók főbb típusainak bemutatása, egyes liturgikus tájakhoz rendelése után kísérelhetjük meg két magyar forrásunk, a PZ és a PV úzusának elhelyezését az európai úzusok között. Alapvető megállapításunk, amelyből kiindulunk,

³³⁵ A spanyolországi *Liber ordinum* bemutatásánál erre a párhuzamra már felhívtuk a figyelmet, vö. jelen dolgozat pp. 28-29.

³³⁶ Teljes szövege: *Actiones nostras quæsumus Domine aspirando præveni et adjuvando proseguere ut cuncta nostra oratio et operatio a te semper incipiat et per te coepta finiatur. Per. >*

hogy minden rítus vagy úzus fejlődése, kialakult formája időben párhuzamos folyamatként szemlélendő addig, amíg be nem bizonyosodik, hogy egyik ordónak minden kétséget kizáróan egy másik ordó a forrása, amelyből anyaga származik. Ám ez sem jelenti a forrás-úzus elsőbbségét vagy nagyobb eredetiségét a belőle származó úzussal szemben, mivel egy másik kódexből átvett anyagot is idővel interpretált egy egyházmegye, vagy nagyobb rítusterület, sajátjaként tekintve a adott szertartásrendre.

Mindennek leszögezése azért volt fontos, mert az Európa más területein végzett apátnő benedikálások áttekintése, rendszerezése során egyértelműen kirajzolódott, hogy mind a PV, mind pedig a PZ apátnő megáldási ordójára a germán tájra ideáltipikusan jellemző szerkezet és tételválogatás a jellemző, másrészt ezek a magyar források szoros kapcsolatban állnak más, jól beazonosítható nyugatibb forrásokkal. Ennek bizonyítása a későbbiekben sor kerül. Most annyit vetítünk csak előre, hogy magyar apátnő benedikálási hagyományunk a germán táj rítusainak családjába tartozik, annak sajátosságait hordozza magán, így a most következő összehasonlító elemzésben ennek a tájnak a forrásaira fókuszálunk.

a) A Zágrábi Pontifikálé, mint a PRG-típus rövidebb változatának tipikus képviselője

A PZ és a PRG-típus rövidebb változatához sorolható más nyugati források - PSalis, PRat, PAug - összehasonlítása egyértelművé teszi, hogy zágrábi forrásunk apátnő megáldása ehhez a szűkebb rítuscsaládhoz tartozik: tételválogatásuk és szerkezetük egyezik a PRG-vel, hiányzik a bevezető orációk közül a *Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis* kezdetű, valamint nem szerepel a *Respice* kezdetű prefáció sem, hanem az *Affluentem* kezdetű orációt használják prefáció gyanánt.³³⁷ Fontos különbség azonban, hogy míg a többi változatban az apát és az apátnő megáldás külön ordót képez, addig a PZ egy ordóban hozza mindkettőt, külön megemlítve az ordó végén az apátnő megáldásának speciális orációját.

³³⁷ Bár fentebb megállapítottuk, hogy a PV ordója szerkezetét és anyagát tekintve szintén ebbe a körbe tartozik, ám ezt a későbbiekben bemutatásra kerülő sajátos keletkezése okán most nem soroljuk most ide.

A nagyfokú lényegi hasonlósággal együtt azonban a PZ szerkezete és anyaga nem egyezik szóról-szóra semelyik másik, a szorosabb rituális családjába tartozó forrással sem, tehát jelen van benne a helyi redakció, szerkesztés nyoma is. Ez nagyrészt a rubrikális anyag sajátosságainál figyelhető meg. A bevezető rubrika a 4^v fólión teljesen egyedi, valószínűleg helyi alkotás.³³⁸ Egyedül itt találunk egzakt utalást a „*Hét bűnbánati zsoltár*” imádkozására a litánia előtt. Ezen kívül is elmondható, hogy a rubrikák megfogalmazása, alkalmazása nagyon visszafogott a PZ-ben. Ebben a tekintetben egyébként hasonló a PV-hez, ahol szintén a nélkülözhetetlen információkat adják csupán a rubrikák.

Ahhoz, hogy minden kétséget kizáróan megállapítsuk, honnan is származik a PZ apátnő benedikálási ordója, további vizsgálatok volnának szükségesek. Mi most két lehetséges tézist vázolunk fel. Az egyik egy olyan közös forrás feltételezése, amely egyaránt hatott mind a PZ, mind pedig a másik három fentebb említett német pontifikálé formálódására. Ebben az esetben a közös forrás minden kétséget kizáróan a PRG valamelyik - a rövidebb formát hozó - változata volna.³³⁹ Ennél sokkal inkább valószínűnek tűnik azonban, hogy a zágrábi redakció valamely német egyházmegyei úzust tartotta követendő példának, és ennek az apátnő megáldási ordóját emelte át kisebb átdolgozással. Hogy ezt alátámasszuk, ahhoz a PZ és a fenti három német forrás többi ordójának összehasonlító elemzésére is szükség volna, amely munkát a későbbi kutatások során kell majd elvégezni.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján összefoglalásul annyit mondhatunk el tehát, hogy a PZ apátnő megáldási ordója szoros kapcsolatot mutat mind a PRG egyes típusainak, mind három német forrásnak az anyagával. Mindez - figyelembe véve a PZ eredetének jól meghatározhatóan 1200 körüli dátumát - arra enged következtetni, hogy ez az apátnő megáldási úzus a XI. századi nagy magyar liturgiateremtő folyamat terméke lehetett, amikor német és magyar liturgikus források a

³³⁸ „*Primatus cantentur VII psalmi, deinde letaniae prostrato qui ordinandus est. Qua finita dicat*”, vö. PZ p. 200.

³³⁹ Vogel lajstroma szerint ezek a következők: Bamberg, Staatliche Bibliothek, cod. lit. 53 (olim Ed. III. 12) / Eichstaett, Archives de l'Evech, Pontifical de Godenkar II./ Pistoie, Bibliotheque Capitulaire, cod. 141. / Locques, Bibliotheque Capitulaire, cod. 607, vö. VOGEL, C. – ELZE R. (ed.): *Le Pontifical romano-germanique du Xe siècle, 3: Introduction générale et Tables*, i.m.

legnagyobb valószínűség szerint érintkezettek, és ennek 1200 körüli átmásolása került a PZ-be, helyi módosításokkal. Ezt látszanak alátámasztani Földváry kutatásai, aki a BS és H anyagának egyesítését mutatta ki a PZ-ben.³⁴⁰ Bár az apátnő megáldása egyik előbb említett XI. századi forrásban sem szerepel, ezért nem kizárt, hogy azt a PZ szerkesztésekor a fenti három német pontifikáléból egyikéből pótolták, esetleg élt az esztergomi rítusterületen korábban is egy németes karakterű apátnő benedikálás, amelynek azonban XIII. század előtti szövegtanúja nem maradt ránk, és amelyet a PZ-ben, mint végre teljessé tett pontifikáléban elhelyeztek.

A zágrábi pontifikálé apátnő megáldása tehát egyszerre utal vissza nyugati gyökerekre, és egyszerre tanúja a formálódó magyar liturgia alakulási folyamatának. Benne található a régebbi frank-római forrásanyag átvételének tradíció-hű szándéka az egyéni elrendezés és alkalmazás innovációjával, amely tisztában van határaival, és nem szándékozik kilépni a konvencionális szerkesztési megoldások közül. A bő száz évvel később keletkező PV már egy egészen más korszak másképpen gondolkozó redaktorainak keze nyomán formálódott, ahol az egyedi sajátosságok kihangsúlyozása - sőt, kidolgozása - nem csupán járulékos hozadék volt már, hanem célként állt a szerkesztők előtt.

b) A Veszprémi Pontifikálé: egy helyi rítusváltozat Regensburg hatása alatt

A PV általános bemutatásakor már utaltunk arra, hogy e forrás keletkezésének háttérében egy XIV. századi, a veszprémi egyházmegye új szerkezetű, új anyagú - nem túlzás tehát azt mondani: az esztergomi hagyományokkal szakító, új, saját rítusú - pontifikálé megszerkesztésének tudatos törekvést kell feltételeznünk.³⁴¹ Ennek ellenére az apátnő megáldási ordó esetében nem látunk nagy eltérést a hagyományosan esztergomi változatként tekinthető PZ-féle szertartás és a PV apátnő benedikálása között. Jobban szemügyre véve a forrásokat azonban felfedezhetjük, hogy a XIV.

³⁴⁰ Vö. FÖLDVÁRY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikálé”, i.m., pp. 388-389.

³⁴¹ Vö. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikálé és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., pp. 32-34. és FÖLDVÁRY: „Egy hiányzó láncszem: Az MR 124-es zágrábi pontifikálé”, i.m., p. 389.

századi ordó eredője nem az esztergomi rítusban keresendő, hanem - mint arra fentebb már szintén utaltunk - sokkal távolabb: *Regensburg* XI. századi ordójában, amelyet a PRat őrzött meg nekünk, és amellyel a PV rítusa szignifikánsan több hasonlóságot mutat, mint akár a PZ, akár más PRG típusú forrás anyagával. Ez az apátnő megáldása kapcsán kevésbé egyértelmű, ám a két forrás apátmegáldási szertartásának összehasonlítása minden kétséget kizáróan bizonyítja a kapcsolatukat: a bennük foglalt apátbenedikálási ordók ugyanis egyrészt szóról-szóra egyeznek, másrészt semelyik másik európai forrásban nem találhatóak meg ilyen formában, csak a PV és a PRat anyagában. Ez a nagyfokú egyezés, és egyúttal szignifikáns elválás a többi forrástól nem lehet véletlen. Ezek után tudatosan összevetve egymással a PV és a PRat apátnő megáldási rítusait ugyanilyen fokú hasonlóságra figyelhetünk fel, itt is egyértelmű bizonyítékot láthatunk a két forrás kapcsolatára. Ez a perdöntő bizonyíték egy látszólag járulékos és lényegtelen elem, az összehasonlító elemzés számára viszont felbecsülhetetlen adat: a szertartás lezáró szentháromságos áldásformula,³⁴² amely e két forráson kívül sehol máshol nem található meg. Ezt kiegészítve az egyéb hasonlóságokkal nem tartom túlzásnak kijelenteni, hogy a PV apátnő megáldási ordójának egyértelműen a PRat azonos ordója a forrása.

A veszprémi és a regensburgi pontifikális forrásokban található monasztikus rítusok lehetséges kapcsolatára jómagam figyeltem fel a PV és a PRat apátmegáldási szertartásainak összevetésekor.³⁴³ Következtéseimet alább foglalom össze, mint olyan adatokat, amelyek a PV és annak apátnő megáldási rítusa eredetének kutatásával kapcsolatban értékesek lehetnek. A PV rítusa és az USUARIUM adatbázisában szereplő források negyvennél több, más európai apátmegáldási hagyományainak összevetése során figyeltem fel arra, hogy a PV apátbenedikálása teljes azonosságot mutat a párizsi *Bibliothèque nationale de France Lat. 1231* jelzetű, a XI. századból, *Regensburgból* származó pontifikálé (továbbiakban PRat) rítusával.³⁴⁴ Csupán egyetlen kiegészítés

³⁴² „*Et benedicat [eam] demum episcopus, dicens: Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super te.*” Vö. PV 80^r

³⁴³ Vö. ARADI: *Il rito della benedizione dell'abate nel Pontificale di Veszprém dal sec. XIV.*, i.m. pp. 41-47.

³⁴⁴ A dogozatban a forrást „*Regensburgi pontifikálé*” / „*Pontificale Ratisbonensis*” elnevezéssel jelöljük, ld. Paris, BnF, MS. lat. 1231. (Vö. KAY n. 680.)

hiányzik a PV-ből, amely a PRat-ben megtalálható, arra vonatkozóan, hogy amennyiben az apátmegáldás a monostorban történik, a *Te Deum* himnuszt éneklük, utána pedig egy - a bevezetésben is megtalálható - „*Salvum fac populum*” kezdetű precessel valamint a PRG-ből ismert és a PV-ben nem szereplő „*Omnium Domine fons bonorum*” kezdetű könyörgéssel beiktatják az apátot a joghatóságba. Ez azonban egy olyan kiegészítés, amely nem tartozik a szertartás lényegéhez, így hiánya a PV-ben nem csonkítja meg említésre méltóan a PRat-ből átvett törzssanyagot. Ez az egyezés azért különösen is fontos, mert más környékbeli - német, lengyel és cseh területekről származó - forrásokkal összevetve ez a két szertartásrend - a PV és a PRat - azokkal nem sok hasonlóságot mutat. Míg a környékbeli apátmegáldási szertartások jobban ragaszkodnak a PRG régebbi hagyományához, addig a PV és a PRat attól jelentősen elszakadnak. Kimondhatjuk, hogy ilyen mértékű egymással való anyagegyezés, valamint a környékbeli szertartásrendektől való ilyen szintű eltérés nem lehet véletlen, tehát a regensburgi és a veszprémi szertartásrend között valamilyen kapcsolatnak kell lennie.

Régebbi kutatások már kimutatták, hogy a regensburgi érseki székhely jelentős szerepet töltött be Kelet-Európa liturgiájának formálódásában az első ezredforduló környékén, ez főképpen lengyel liturgikus szövegek esetén figyelhető meg.³⁴⁵ A dél-német érsekség alapvető törekvése volt jól láthatóan megkülönböztetni saját liturgiáját a többi bajor egyháztól, így az ottani liturgiának számos olyan jellegzetessége van, amely kizárólag *Regensburgra* jellemző. A regensburgi liturgia hatása tehát jól azonosítható más liturgikus forrásokban, akár interpretált vagy már asszimilált formában. Így láttuk ezt a PV esetében is, ahol a sajátos regensburgi szertartásrendet azonnal be lehetett azonosítani a többi német úzustól való nagyfokú eltérése okán.

Az apátmegáldás szertartásának kidolgozása esetén *Regensburg* is a PRG-hez kötődő szöveget vett alapul, ám azt több ponton átdolgozta. Ez a sajátos ordo később valahogyan eljutott Magyarországra, és belekerült a PV-be. Ez a kölcsönhatás egyáltalán nem mondható meglepőnek, hiszen a dél-német és a magyar területek egyaránt ahhoz a liturgikus térséghez tartoznak, amelyben a germán-eredetű úzusok a jellemzőek. Földrajzi értelemben a *Német-Római Birodalom* Itálián kívüli tartományai, a középkori *Magyarország*, *Horvátország*, *Csehország* és *Lengyelország* tartoztak

³⁴⁵ FÖLDVÁRY: „A római rítus változatainak kutatása IV”, *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014), p. 138.

sorolhatóak ide.³⁴⁶ Mindez persze nem azt jelenti, hogy ne érvényesülnének ezen a területen is több-kevesebb francia vagy itáliai hatás, a domináns forrásréteg azonban a *Német-Római Császárság* Itálián kívüli területeinek X. század környékén kivirágzó, majd az új keresztény államok területén is elterjedő a liturgikus anyaga. Ez az erőteljes germán hatás teljességgel érhető, hiszen - mint azt a magyar liturgia kezdetei kapcsán már láttuk is - a *Német-Római Császárság* keleti területein, valamint az ettől keletebbre és északkeletre eső területeken a kereszténység kezdetei német területekről származó szerzetesekhez és missziós papokhoz köthetőek.³⁴⁷ *Esztergom* és *Regensburg* - amely utóbbi a korban a *Német-Római Birodalom* fővárosa is volt - politikai kapcsolatai is az első ezredfordulóig: a magyar államalapítás koráig és a magyar egyház megszervezésének kezdetéig nyúlik vissza. *II. Henrik* német császár székhelye ebben az időben ebben a dél-német városban volt. A császári székhely politikai fontossága miatt is kulcsszerepet töltött be a formálódó Magyar Királyság történetének kezdeti szakaszában, másrészt számos pap és szerzetes pontosan innen érkezett a magyarok megtérítésére. Ezen túl *II. Henrik* nem csupán politikai, hanem rokoni kapcsolatban is volt *Szent István*nal, a magyarok első királyával: *Henrik* nővére, *Boldog Gizella* volt ugyanis *Szent István király* felesége. Magyarországra érkezve az újdonsült fejedelemasszony - majd *István* koronázása után királyné - kíséretében egészen biztosan többségben voltak a bajor, *Regensburg*-könyéki egyházi személyek.

A következőkben egy olyan részletre kell kitérnünk, amely kulcsfontosságú lesz teóriánk szempontjából: Veszprém különleges helyzetére a középkori Magyarországon. Veszprém, mint püspöki székhely fontos szerepet töltött be nem csupán egyházi, hanem közjogi értelemben is, hiszen a magyar királyné székhelye, a királyné városa volt, a mindenkorai veszprémi püspök pedig a „királyné kancellárja” címet viselte. *Boldog Gizella* a korabeli feljegyzések szerint sokkal több időt töltött Veszprémben, mint akárhol máshol az országba. És mivel *Veszprém* alapítása jó pár évvel az államalapítás és egyházszervezés ideje előttre esik, ezért *Veszprém* kiépült már, mire az új államszervezetben kijelölték volna számára ezt a helyet. Minden jogi és egyházi keret

³⁴⁶ Vö. FÖLDVÁRY: „A római rítus változatainak kutatása V”, *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014), p. 228.

³⁴⁷ Vö. TÖRÖK: „Storia della liturgia medievale dell’Ungheria”, i.m., pp. 143-156.

adva volt tehát, hogy az újdonsült bajor királyné és papjai által hozott hatások meggyökerezzenek Veszprémben.

Elméletem szerint ez lehet az oka annak, hogy míg az egyéb korai magyar források - amelyek *Esztergom* hatása alatt keletkeztek - nem kerültek *Regensburg* hatása alá, addig a PV anyagában - többek között az általunk vizsgált apátmegáldási szertartásban - jelentős regensburgi hatás érezhető. Hiszen míg a bajor területek papjai *Esztergomban* valószínűleg nem voltak annyira domináns szerepben, addig *Veszprémben* vezető szerepük - *Gizella királynéval* való kapcsolatuk miatt - meghatározó lehetett. A regensburgi rítus hatása erőteljesen érezhető még a szüzek konszekrálásának összeállításában, amely sorrendben az apátnő megáldás rítusát követi a PV és a PRat anyagában egyaránt, és az ordók szintén szó szerinti egyezést mutatnak.³⁴⁸ Azt látjuk tehát, hogy a PV közepén van egy három rítusból álló blokk, amely teljes egyezést mutat a PRat-el, emellett viszont jelentősen eltér az esztergomi hagyomány általunk ismert adataitól, esetünkben az apátnő megáldásának PZ-ben található változatától is. E két rítus esetén - a szüzek konszekrációja kapcsán nincsen bizonyítékunk rá - tehát *Esztergom* és *Veszprém* teljesen külön utakon járt, talán csupán a körülmények okán, de az is elképzelhető, hogy mindezek mögött tudatos szándék állt *Veszprém* liturgiájának egyedivé tételére. Arra a kérdésre, hogy miért pont ezeket a szertartásokat vette át *Veszprém Regensburgtól*, más helyeken pedig miért hagyta figyelmen kívül *Regensburg* hagyományát, most nem próbálunk választ találni.

A fentiekből több következtetést is levonhatunk. Egyrészt mivel a bajor hatás az államalapítás korában történt, ezért ez alapján nem zárhatjuk ki, hogy az általunk vizsgált XIV. századi PV egy olyan hagyományt tár elénk, amely már a XI. század legelején jelen volt *Veszprémben*, és három évszázadon át valamilyen formában megmaradt ott. Mivel azonban ebből a korszakból nem maradt ránk semmiféle forrás, ezért ezt nem tudjuk bizonyítani. Másrészt ez azt is jelentheti, hogy a veszprémi szertartásrend már a legkorábbi időkben, az államalapítás korában számos markáns helyen eltért *Esztergométól*, saját koncepció szerint alakította liturgiáját, természetesen ugyanazon hatások alatt, amelyek *Esztergomot* is érték, ám más arányokban, más eredménnyel formálódva ezek által. Ám mivel erre a legkorábbi tanú egy XIV. századi

³⁴⁸ Vö. PV 80r-84v (*Consecratio sacrae virginis*)

kódex, ezért ez a feltételezés sem igazolható egyelőre. Ellene szól a hipotézisnek, hogy a PV többi, esztergomi anyagtól eltérő ordója nem köthető egyértelműen más területek XI. századi forrásaihoz, de nem szükségszerű, hogy a PV anyaga már ilyen formában létezzen a XI. században, hiszen lehetséges, hogy csupán a monasztikus rítusok - apát és apátnő megáldása, szüzek konsekrációja - a többi rítustól függetlenül voltak jelen már ebben a korszakban. De azt sem zárhatjuk ki, hogy a PV XIV. századi szerkesztői emelték csupán be - mindenféle előzmény nélkül - ezt a három ordót újonnan szerkesztett pontifikáljukba. Ez utóbbi esetben választ kell találni arra a kérdésre, hogy miért pont az - Európában egyedülálló - regensburgi anyagot választották a redaktorok.

Végül érdemes még szót ejteni arról, hogy bár a fentiekben bizonyítottuk a PV apátmegáldási szertartásának bajor eredetét, mégsem indokolatlan a továbbiakban is „veszprémi apátmegáldási rítusról” beszélni. Idővel ugyanis a német eredetű úzus szerves részévé vált a PV korpuszának, és egy új szerkesztési elvek szerint összeállított pontifikáléba illesztve, egészen más eredetű szertartások között elhelyezve részévé vált egy olyan sajátos, a magyar régióban egyedülálló rítusnak, amelynek részeként ez az apát- és apátnő megáldási ordó joggal mondhatnók nem csupán regensburginak, hanem legalább annyira veszpréminek is.

4. BEFEJEZÉS

4.1. A FORRÁSFELTÁRÓ ÉS ÖSSZEHAONLÍTÓ KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az apátnő benedikálásának szertartása a középkori Magyarország monasztikus női szerzetesközösségeiben című dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy átfogó képet nyújtsak az apátnő megáldásnak szertartásáról és annak környezetéről a XI-XVI. századi Magyar Királyságban. Dolgozatom témamegjelölésében kettős célt tűztünk ki: egyrészt a magyarországi női monasztikus közösségekben végzett apátnő megáldást szándékoztam bemutatni. A leíráshoz felhasználtam a korabeli forrásokat, a középkori Magyarország liturgikus forrásaira vonatkozó legfrissebb és legteljesebb szakirodalmat, alkalmaztam a szövegkritika és az összehasonlító elemzés eszközeit, megpróbáltam rekonstruálni a szövegek és rítusok eredetét és fejlődését, egyúttal igyekeztem választ találni az eredettel kapcsolatos eddig tisztázatlan kérdésekre is. Másrészt ezt a szertartást el kívántuk helyezni annak liturgiátörténeti, egyháztörténeti, liturgikus teológiai és lelkiéletteológiai kontextusában. Ehhez a magyar középkor monasztikus női szerzetességére vonatkozó teljes fellelhető okleveles forrásanyagot és szakirodalmi adatokat igyekeztünk rendszerezve bemutatni, valamint a szerzetesség lelkiéleti teológiájának legfontosabb, apáti szolgálatra vonatkozó leírásait bemutatni. A kettős célkitűzésnek megfelelően a kutatás és annak eredményközlése is ebből a kettős - egymással összefüggő, szét nem váló - szempontból vizsgálendő.

Az apátnők megáldásának középkori hagyománya Magyarországon csekély számú forrásban maradt ránk, amelyek önmagukban is érdekesek voltak arra, hogy alaposabb vizsgálat alá vessük őket. Megállapítottuk, hogy bár egy rítusterületen - Esztergom egyházi fennhatósága alatti territóriumban - használhatták őket, mégis különböző karakterrel és tipológiával rendelkeznek. Kimutattuk, hogy míg a *Zágrábi Pontifikálé* apátnő megáldási ordója valószínűleg XI. századi előzményekre megy vissza, és organikusan hagyományozódott át más német forrásterületekről, addig a XIV. századi *Veszprémi Pontifikálé* ugyanezen szertartása kreatív megfontolásból, egy

„forradalmi” törekvéstől hajtva jelent meg Magyarországon, mégpedig Regensburg rítusából átvéve azt. Ez az egyetlen példa egy általánosnak tekinthető tendencia reprezentatív mintája is lehet: annak a mozgalmas, mégis rendezett, megfontolt folyamatnak a szemléltetője, amelynek során az újonnan kereszténnyé vált országok és területek a kereszténység interpretálásával együtt befogadták a római liturgiát. Mindez jól mutatja a kor liturgikus gondolkodásának jellegzetességét is: a hagyományos autentikus formák iránti tisztelet és megbecsülés ötvöződését azzal a spontán érzülettel, amely a liturgiában nem egy muzeális, változatlanul megőrzendő exteriorizált valóságot, hanem az élet szerves részét képező, uzuális formakincset látott, amelynek fontos szempontja a praktikus alkalmazhatóság. Ez a kétpólusú gondolkodás egyébként jellemző a középkor - és azon belül a magyar középkor - liturgikus formákhoz való hozzáállására is.

Fontosnak tartottuk a magyar források bemutatásán túl azt, hogy ezeket elhelyezzük európai kontextusban, már csak azért is, mert mindkét ordó - már eredete, hagyományozódása által - szorosan kötődik az európai, ezen belül a germán-típusú apátnő megáldási ordók rendszeréhez. A kontextusba állításhoz Európa területét liturgikus tájakra osztottuk annak céljából, hogy egyrészt lehatároljuk a magyar források szűkebb „családját”, másrészt hogy lehetőségünk legyen azokat összehasonlítani a más rituális koncepció és formavilág alapján építkező ordókkal. A *Földváry Miklós* által létrehozott inerciarendszer - a liturgikus tájak térképe - esetünkben is kiválóan működött, az apátnő megáldás ordói pontosan illeszkedtek rá. A magyar apátnő benedikálási úzus a germán táj jellegzetességeit hordozza, mind a XI. századi, mind a XIV. századi forrásunk esetében. Ezen belül azonban jelen van a helyi redakció nyoma is. Így elmondhatjuk, hogy magyar apátnő megáldási hagyományunk egyszerre illeszkedik szervesen az európai ordók rendszerébe, és egyszerre mutatja a helyi felelősségteljes, érdeklődő alkotói szándék jelenlétét.

A rítusok szinkron vizsgálata mellett az apátnő megáldás ordóját diakrón horizonton is bemutattuk. A szertartás szoros összefüggésben fejlődött az apátbenedikálás rítusával, így a két szertartás fejlődését a formáció szétválásáig együtt tárgyaltuk. Kimutattuk, hogy a korai szakramentáriumok és az első pontifikálék egyaránt fontos ordóként tekintenek erre a szertartásra, valamint hogy ezek anyaga

tovább él a későbbi rítusokban, szerves részét adva a középkor későbbi ordóinak. Az alaprétegek az idők folyamán új és új elemekkel bővültek, amelyek nem formálták át, hanem alig észrevehetően gazdagították az addigi szertartást, visszafogott, organikus fejlődést produkálva. Szép példája ez az előző korok értékeit felhasználó, azt új, de a régi formákhoz illeszkedő elemekkel kibővítő, inspirált és egyházas szerkesztői hozzáállásnak. A fejlődés egyik csúcspontját képező *Német-római pontifikálé* alapján szemügyre vettük az ordó legfontosabb liturgikus gesztusait, körülményeit, szertartási szövegeit, ezek által mélyebbre hatolva a rítus formavilágába, szimbolikus dimenziójába.

Ehhez kapcsolódóan választ kerestünk arra a kérdésre, hogy miként hordozzák a liturgia formái és szövegei az apáti és apátnői szolgálat teológiai karakterét, hogyan kapcsolják bele a rítusban részt vevőket az ezen szolgálathoz kötődő kegyelmi valóságba. A szertartási szövegek súlypontját az apátnő szolgálatának legfontosabb karaktereit kiemelő kifejezések, megfogalmazások, allegóriák képezik, mintegy kihangsúlyozva azokat a rítusban részt vevők számára. Erre erősítettek rá a különböző gesztusok és szimbólumok: testtartások, inszigniók, liturgikus műfaji sajátosságok. A középkori szimbólumgazdagság szép példája áll előttünk: a szövegek és a gesztusok összefüggő rendszere egy olyan valóságot hoz létre, amely nem csupán az értelemre, hanem az egész emberre hatni akar, ezáltal bevonva őt a szakrum világába, a természetfeletti létmódba, az Isten közelségébe. A középkori ember átfogó világlátásáról, a korabeli Egyház misztikus látásmódjáról és emberismeretéről tanúskodnak ezek a rítusok, amelyek egyszerre ragadják meg a földön imádkozót, és ábrázolják a földöntúlit, az örökkévalót.

Mindehhez hozzákapcsoltuk a jobb megértés, átélés céljából az apáti és apátnői szolgálat lelkiismereti keresztszertartását. A legfontosabb forrásaink maguk a szerzetesatyák voltak: az első szerzetesi közösségek és a legjelentősebb monasztikus regulák apát-képeire tekintve tettünk megállapításokat a monostor vezetőjének misztikus és spirituális szerepével kapcsolatban. Magunk előtt láttuk kirajzolódni a monostor gondos atyjának, a testvéri közösség bölcs gondozójának képét, aki egyszerre tanítja, gyógyítja és fegyelmezi isteni autoritással a rá bízottakat. A Szentlélek által inspirált karizmatikus vezető és a római jog tekintélyével felruházott családapa

karaktere ötvöződik a kora-középkor békére és biztonságra vágyó szerzetesatyáinak ideáljában, amely aztán a további századokban is mérce lesz mind a férfi, mind a női közösségek vezetői számára szolgálatuk betöltésében, identitásuk kialakításában.

Mindezen - a konkrét liturgikus szertartásra és az apátnő szerepére koncentrááló - nézőpont mellett egy szélesebb fókuszban is megpróbáltunk képet adni arról a valóságról, amely környezete, kerete volt az apátnő benedikálás ordójának. Ehhez áttekintettük a magyar középkor során az ország területéhez kötődő monasztikus - bencés és ciszterci - női monostorok életét, hiszen ez a rítus itt élt a gyakorlatban, a monostor élete volt az a terep, ahol az apátnő megélte a liturgia beavatása által kapott szolgálatát. Általános rendtörténeti bevezető során áttekintettük a bencés és a ciszterci rendi női szerzetesség évszázadait, kezdve az első szerzetesektől egészen az újkor kezdetéig, amikor ez az életforma Európában hanyatlásnak indult.

Innen szűkítettük a vizsgálat perspektíváját a Magyar Királyságra, megvizsgálva az európai viszonyokkal fennálló párhuzamokat, és kitérve az eltérésekre, hazai sajátosságokra. Megállapítottuk, hogy míg Nyugaton az egyes monostorok sokkal nagyobb autonómiát élveztek, és viszonylagos jómódban éltek, addig magyar társaik - a sajátos magyar hatalmi és birtokszervezetnek köszönhetően - sokkal inkább ki voltak szolgáltatva az uralkodó vagy a helyi - egyházi és világi - dignitások érdekeinek, jó- vagy éppen rosszindulatának. Másik fontos különbség a nyugatabbra fekvő területekhez képest, hogy míg ott egyaránt nagy a monostorok száma és a bennük élő közösségek létszáma, addig nálunk alig néhány női monasztikus közösség ver csak gyökeret, azok is viszonylag alacsony létszámmal. Utaltunk arra, hogy a két magyar sajátosság összefügg egymással: a monostorok anyagi kitétsége okán nem egyszer összeomlott a közösség élete, a bizonytalan egzisztencia nem vonzott - vagy tartott meg - sokakat a monostori életre. Ezek a körülmények Magyarországon nem csupán a közösségek életének karakterét, hanem az apátnő szerepkörét is sajátosan alakították, személyét szinte teljesen lefoglalták a közösség stabilitásának biztosítása érdekében tett erőfeszítések. Mindezeket a küzdelmeket, történéseket egyeseseivel áttekintettük a magyarországi monasztikus női közösségek kapcsán ránk maradt okleveles anyagok alapján.

A dolgozattól nem hiányozhat a vizsgált kéziratok alaposabb bemutatása sem. Ehhez három különböző formát választottam. Elsőként az apátnő megáldási szertartások

összes ordóját figyelembe véve a legfontosabb latin szertartási szövegeket közlöm egy függelékben, azok általam készített magyar fordításával együtt. Ez azok számára lehet hasznos, akik a liturgikus szövegek jelentése, karaktere iránt érdeklődnek, azok teológiai tartalmát szeretnék behatóbban megismerni. Emellett a dolgozatban előforduló incipitek, szövegkezdetek feloldásához is jól használhatóak az itt közölt teljes formák. A második függelék hozza az összehasonlító forráselemzéshez használható adatsort: a vizsgált 48 kézirat anyagát konspektusos formában. Az egyes kéziratok anyaga iránt érdeklődők számára ez a jegyzék támpontot nyújthat ahhoz, melyik forrásban hol találja a monasztikus apátnők megáldásának ordóját, emellett arról is tájékozódhat, hogy az egyes ordók hogyan épülnek fel, mely tételek szerepelnek bennük. Végül a harmadik függelékben a dolgozatban szereplő legfontosabb forrásokat tüntetem fel teljes formában. Ezeknek célja nem annyira a források közlése - hiszen kritikai kiadásuk már megtörtént vagy folyamatban van - hanem biztosítja, hogy egyben és folyamatában láthassuk a szertartás menetét.

4.2. A TOVÁBBI KUTATÁS LEHETSÉGES TÁVLATAI

Dolgozatom tematikus határpontjain túl számos olyan érintkező téma áll elő, amely további kutatásra alkalmas, és számos kérdés adódik, amelyek megválaszolásával a középkori Magyarország liturgikus éltére, vagy éppen monasztikus szerzetesség-történetére nézve válhat teljesebbé, árnyaltabbá ismeretünk.

A források feltárásának és összehasonlító elemzésének további távlatot adhat az *ELTE BTK Vallástudományi Központján* belül működő *Liturgiátörténeti Kutatócsoport* célkitűzése, amelynek értelmében az Európából ránk maradt középkori liturgikus források teljes feltárásával és rendszerezésével egy világszinten is egyedülálló adatbázist hozzanak létre, ahol nem csupán a források digitális változatai lesznek hozzáférhetőek a teljesség igényével, hanem mindezek különböző mátrixokba helyezve kereshetőek, áttekinthetőek, csoportosíthatóak, és így sokkal könnyebben kutathatóak lesznek, mint eddig. Mindezt azért is fontos kihangsúlyozni, mert a törekvés grandiózus jellege miatt szükséges a témában kutató személyek összefogása. Ennek a műhelymunkának a keretén belül a kutatási lehetőségek száma - jelenleg - szinte megszámlálhatatlan. A magyar források egyes ordóinak, szertartásainak, tételeinek elhelyezése a többi európai forrás kontextusában rávilágíthat azok tágabb keletkezési vagy rokoni sajátosságaira.

Láthattuk, hogy mindez egyes források esetében azt jelenti, hogy az ordókat egyesével kell megvizsgálni, hiszen a szerkesztésük során tudatos redaktori „válogatás” történt - ennek jellegzetes példája volt a *Veszprémi Pontifikálé* esete. Ezzel a forrással kapcsolatosan szintén bőven akad még megválaszolásra váró kérdés. A PV ordóinak eredetmeghatározása közelebb vihet bennünket egy olyan rejtély feltárásához, amely talán gyökeresen megváltoztatja a középkori liturgikus fejlődésről, a források keletkezéséről alkotott képünket.³⁴⁹ Fentebb már hipotetikus vázlatát adtuk annak, hogy vajon milyen folyamatok során születhetett meg a kódex végleges korpusza. Az egyes ordók vizsgálata során fény derülhet arra, milyen más rítusokat és forrásokat ismertek a

³⁴⁹ Az eddigi eredmények felsorolását ld. FÖLDVÁRY: *Egy úzus születése I.: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*, i.m., p. 34.

korabeli Magyarországon, mely területekkel voltak kapcsolatban, ennek vizsgálata nem csupán eddig nem ismert liturgikus, liturgiátörténeti, hanem alapvető kulturális kapcsolatokat is feltárhat. Végül arra a kérdésre is választ próbálhatunk találni, hogy a PV szertartáskönyvének XIV. századi megszerkesztése előtt vajon milyen pontifikális gyakorlat élt a „Királynék Városában”: vajon a PV anyaga már *Veszprém* élő hagyománya volt a XIV. századot megelőzően is, és csak ezt másolták át egy új könyvbe? Vagy egy helyben teljesen „gyökér nélküli”, telején innovatív kezdeményezéssel kell számolnunk? Ha pedig így áll a helyzet, az esztergomi rítus volt releváns *Veszprém*ben is? Vagy talán egy helyi rítusváltozat élt itt, amely megfelelő alapot adott a XIV. századi egyéni utak kereséséhez is? Mindezen kérdések megválaszolásához szintén a PV ordóinak átfogó vizsgálata, valamint az esztergomi és egyéb európai forrásokkal való összevetése vihet minket közelebb.

Ugyanilyen átfogó, eredetfeltáró és összehasonlító célzatú elemzésnek lehetne alávetni a *Zágrábi Pontifikálé* teljes anyagát. *Ivan Šaško*³⁵⁰ ugyan utal rá munkájában, hogy az egyes ordók eredete hova nyúlik - általában a PRG egyes változatait jelöli meg -, ám azt a kérdést nem vizsgálja, hogy azok esetleg szintén a PRG-re visszatekintő, más német forrásokból származhatnak. A PZ ordó-szintű összehasonlító elemzése erre is fényt deríthetne. Ezen túl az egyéb esztergomi források (főként az *Esztergomi Benedikcionálé* és a *Chartvirgus pontifikálé*) vonatkozásában szintén hasznosnak tűnik egy alapos összevetés azt illetően, hogy hol veszi át a PZ ezek anyagát, és hol tér el azoktól. Ezen a téren az apát és az apátnő megáldásának PZ-beli ordója eredetének kérdése is nyitva marad. Ennek megválaszolásához egy olyan forrás felbukkanására volna szükség - ha volt egyáltalán ilyen -, amely a BS és a H anyagán kívüli szertartásokat is tartalmazza, és ezáltal a PZ teljes forrásanyaga ismertté válhatna. Ha pedig nem létezett ilyen forrás, akkor érdemes volna az egyéb, esztergomi előzmény nélküli ordók eredetére együttesen választ keresni, mert csupán az apát- és apátnő benedikálás ordójának vizsgálata alapján nem tudunk biztos eredményt elérni.

³⁵⁰ Vö. ŠAŠKO: *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124). Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskoga ozračja*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb 2005.

A források vizsgálatán túl Magyarország középkori szerzetesi világának a bemutatása is tovább folytatható. Dolgozatomban erre csupán általános jelleggel vállalkoztam, hiszen mindez csak keretet kívánt adni a liturgikus adatok elhelyezéséhez. Ezzel együtt azonban azt is láthattuk, hogy a középkori monasztikus monostorokra vonatkozó ismereteinket adó források meglehetősen redukáltak. Ez nagyban köszönhető a középkorra is jellemző pusztításoknak, és még inkább a XVI. század hanyatlással és háborúkkal teli időszakának. Ennek ellenére mégis jól láthatóvá vált - az egyes magyar monostorok önmagában is megálló és tanulságos bemutatása mellett - az a kontraszt, amely a Magyar Királyság és Európa nyugatibb területei között fennáll a feudális jellegzetességek - gondolva itt főképpen a kegyúr és a monostor viszonyára - tekintetében. Adatok ugyan szép számmal maradtak ránk a különböző birtokviszonyokat, javadalmakat illetően, ám azok mozaik-szerű egymás mellé helyezésén túl hasznos volna egy tanulmányt szentelni az egyedi esetek háttérében meghúzódó koncepció feltárására és bemutatására.

Végül a spirituális és liturgikus teológia témánkkal érintkező pontjain is tovább lehetne indulni, és teológiai szempontból talán ez volna a legmesszebbre mutató távlat: az egyes liturgikus szertartások vizsgálata kapcsán túllépni a rubricista-legalista nézőpontra, és másodlagos szempontként kezelni az amúgy sokszor alaptalanul előtérbe kerülő archaista nézőpontot, tudniillik melyik szertartás milyen ősi gyökerekre nyúlik vissza, ezzel legitimálva vagy újjá teremtve bizonyos idejüket múlt vagy soha nem volt liturgikus ideákat. Ehelyett hagynunk kell, hogy a *liturgia maga* tanítson bennünket, mindenféle megideologizálás vagy kínos magyarázkodás nélkül: a szent szertartások gesztusainak és szövegeinek szimbolikáját, misztagogiáját, mélyebb értelmét szemlélni, a liturgia formáit nem leválasztva az aktuális kegyelmi valóságról, hanem az egyes szertartásokat, liturgikus szabályokat, a rítusok történelmi távlatát mind-mind ezen kegyelmi valóság misztikus megnyilvánulásának alárendelni, amire egyébként a liturgia való. A fentiekben is erre tettünk kísérletet, amikor az apátnő megáldás szertartását ebből a szempontból vizsgáltuk: rá akartunk mutatni, hogy egy középkori rítus milyen hatékony eszköze lehetett a misztikus valóság lekommunikálásának. Mindez azonban csak olyan módon történhet meg, ha a liturgikus valóságba bekapcsolódók a szövegek, gesztusok világában otthonosan mozognak, ha

azok „róluk szólnak” - vagy helyesebben, az ő életüket hatja át a liturgia - és ezzel együtt az örökkévalóság - világa. Ennek a módszernek az alkalmazása egyaránt hasznos lehet mind a középkori liturgikus világ jobb megértéséhez, mind saját korunk liturgikus útkeresése során.

UTÓSZÓ

Egy középkori rítus elemzése „gyakorlati szempontból” első látásra haszontalannak tűnhet, hiszen egy elmúlt kor századok óta használaton kívüli, holt liturgikus formája áll középpontjában. Elemzésem bennfoglalt célja azonban túlmutatott a leíró jellegű bemutatáson. Szándékomban állt, hogy egy liturgikus szemléletmód, a középkor liturgikus mentalitás világából is bemutatassak valamit, amely felfogásmód bár napjainkban - akár teológus vagy liturgikus szakemberek egyes köreiben is - idegennek tűnhet, mégsem jelenthetjük ki megalapozottan, hogy teljességgel érdektelen volna számunkra. A középkori liturgia kutatása során rádöbbenhetünk, hogy egyes eszméi, látásmódjának egyes szegmensei mennyire időszerűek, újra-felfedezésre méltóak. Ki kell mondani, hogy a középkor - természetesen kerülve minden általánosítást vagy elfogultságot - minden kétséget kizáróan bizonyos tekintetben felülmúlta korunkat például szimbolikus látásmódja vagy tudatos formagazdagság terén. Bőven tanulhatunk tehát e kor liturgikus felfogásmódjából, amely megtermékenyítőleg hathat korunk liturgikus útkeresésének folyamatára is, és amely korszak eddig olyan méltatlanul háttérbe lett szorítva ezen útkeresés során.

Talán eljön majd az a kor, amikor a liturgia felelősei a múlt örökségében nem riválist és eltávolítandó akadályt látnak majd, hanem megértve az elmúlt korok szemléletmódját, bőségesen merítenek majd abból. Ebből a szempontból az apátnő megáldás szertartása egy kiragadott példa volt csupán, amelynek ilyen formában történő újra-feléléstésére természetesen senki nem gondol. A liturgiátörténet középkori formáinak kutatása nem is szabad, hogy a múltba révedést vagy az elmúlt századok formáinak, szemléletmódjának idealizálását célozza. Ennek bemutatása ugyanis sokkal alapvetőbb és korunkban is érvényes dolgokra világíthat rá: a liturgia egyetemes és partikuláris vonásainak egyensúlyára, a szertartások és formák kifejezőerejére, az imádságok biblikus voltára és gazdag képi világára, a gesztusok színességére, a hagyomány tiszteletteljes, mégis organikus, spontán továbbörökítésére.

A magyar liturgia sajátos szemléletmódja természetesen magyar földön érvényesülhet csupán hatékonyan. Most, hogy a magyar egyház liturgiájában - a

Tridentinumot követően - olyannyira domináns az „egyetemes” szemléletmód, talán el kellene gondolkozni egy egészséges, hagyományainkat is tiszteletben tartó, az organikus fejlődés eszméje mentén szerveződő helyi liturgikus felfogásmód újraélesztésén. Ez elsősorban nem formai átalakításokat kellene, hogy jelentsen, hanem inkább az egyetemes „római” forma átélését a magyar sajátosságokkal.

Magyar földön szokás mondani: „A történelem megismétli önmagát.” Talán nem a valóságtól elrugaskodó fantáziálás, hogy a II. Vatikáni Zsinat után megkezdődő liturgikus átalakítások eljutnak egy olyan pontra, amely hasonló eredménnyel zárul majd, mint az 1200 évvel ezelőtti karoling reformkísérlet: a római központból származó liturgia egészséges keveredése a helyi elemekkel. Ennek bármilyen fokú megvalósulásához azonban szükséges, hogy a liturgia alakításának felelősei ismerjék, tiszteljék, szeressék hagyományait, hogy egyéni kezdeményezések helyett megismerhessék a liturgia tiszta forrásait, és szükség esetén abból meríthessenek. Iránymutatóak lehetnek mindehhez korunk nagy teológus-papájának, XVI. Benedeknek a liturgia organikus fejlődése kapcsán megfogalmazott gondolatai:

„Ha most még egyszer feltesszük a kérdést: Mit jelent a rítus a keresztény liturgián belül? - akkor a felelet a következő. A rítus a liturgikus imádkozás és cselekvés egyháziasságának és a történelmen végig vonuló közösségi szellemnek testet öltött kifejezése. A rítus által konkretizálódik a liturgiának az Egyház azon élő szubjektumához való kötődése, amit a maga részéről a hitnek az apostoli hagyományra alapuló alakjához történő kötődés jellemez. Az Egyház ezen szubjektumához való ezen kötődés különböző megnyilvánulási formákat tesz lehetővé, és magában foglalja az élő fejlődést, ugyanakkor azonban kizárja a tetszés szerinti eljárásokat. Ez a megállapítás érvényes az egyesekre, a közösségre, a hierarchiára és a világi hívekre egyaránt. Az »isteni liturgia« (ahogy Keleten nevezik) Isten cselekvésének történetisége szerint a Szentírás szövegéhez hasonlóan emberek és azok fogékonysága által alakult. A bibliai örökségnek pedig az egyes rítusokat meghaladó lényeges magyarázata által az egyházi hit alapvető jellegének mértékadó része. A rítusok érvényességét mindenképpen a régi egyház nagy hitvallásainak az érvényességéhez hasonlíthatjuk. Azokhoz hasonlóan a rítusok is a Szentlélek irányításával

születtek (Jn 16,13). [...]Csak a liturgia előbbre valósága és annak tudata, hogy az nem tőlünk függ, adhatja számunkra azt, amit mi tőle remélünk: az ünnepet, amelyben a Hatalmas hozzánk érkezik, amit nem mi magunk csinálunk, hanem ajándékként kapunk.”³⁵¹

³⁵¹ RATZINGER: *A liturgia szelleme*, SZIT, Budapest, 2002, pp. 150-151.

I. FÜGGELÉK: LITURGIKUS SZÖVEGEK

A dolgozat első függelékében azokat a szertartási szövegeket hozzuk műfaj szerint csoportosítva, azon belül latin kezdősorok szerinti ABC-rendben, magyar fordítással, amelyek jellemzően előfordulnak az apátnő megáldási szertartások forrásaiban, és amelyek a szertartások szignifikáns törzsanyagát adják. A szövegvariánsok közül a legtöbbször előforduló változatok szerepelnek itt. Nem térünk ki ezen a helyen az egyedi sajátosságokra, sem pedig a rubrikális szövegekre. A cél csupán az, hogy együtt lássuk az apátnő megáldás leginkább karakteres szövegeit.

Az általam készített magyar fordítással a liturgikus latin szövegek értelmezéséhez szándékozom hozzájárulni, a fordítás során figyelembe vettem a szövegek természetét, műfaját, így nem betű- vagy szó szerinti, inkább a szövegek liturgikus értelmét visszaadó fordítások olvashatóak alább.

1. PREFÁCIÓK

[VD] **Affluentem / Omnipotens sempiterna deus, affluentem** illum spiritum tuæ benedictionis super famulam tuam illum nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispiciat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cœlestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclesiam fideliter ut speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ

censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cœlestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

Könyörgésünkre áraszd ki kegyesen áldásod Lelkét bőséggel e szolgálód felett. Hogy aki a mi kézzátételünk által ma apátnővé lesz, megszentelésed által méltó választottad maradjon, és a te kegyelmedtől - méltatlanná válva - soha ezután el ne szakadjon. Add neki bőséges osztályrészüil, Urunk, a mai napon mindezeket: a jótettekben állhatatosságot, a vizályok idején rendíthetlenséget, a megpróbáltatásokban türelmet, a böjtölésben szent vágyakozást, az istentelenekkel szemben irgalmat, a megaláztatásban önuralmat, a góggel szemben utálatot, a hit iránt ragaszkodást, a tanításban éberséget, a tisztaságban önuralmat, a fényűzéssel szemben tartózkodást, evilág gondja-bajával szemben visszafogottságot, az életszentségben előrehaladást. Add meg, Urunk, hogy megmaradjon e szolgálatban, amelyben az apostoloktól választott szerepöd, Szent István kitartott, ettől a naptól kezdve a világ minden hívságától megvetéssel elforduljon, a te áldásoddal eltelve, Urunk, semminek tartsa a földieket, kedvelje az égieket, kívánja az örökkévalókat, legyen az igazságosság példája és tükre, Egyházadat hűségben kormányozva és vezetve, hogy éber felvigyázónak bizonyuljon társai között mindvégig. Legyen hatalmas a tanácsadásban, kész a feddésre, meggyőző a tanításban. És így elnyerhesse tőled, Urunk, hogy parancsaid útján járva, feddhetetlenül, tiszta szívvel szolgáljon neked, és megsokszorozva talentumait, százszoros termést hozva, az igazság győzelmi koronájával ékesítve, a mennyei kincsek élvezetére, az égi hivatás jutalmára eljuthasson. A mi Urunk >

[VD] Respice quæsumus Domine super hanc famulam tuam quam in tui nominis vice custodem monacharum ordinamus. Immitte ei Domine spiritum sapientiæ et intellectus spiritum consilii et fortitudinis spiritum scientiæ et pietatis et reple eam spiritu timoris tui quatenus tua gratia præventa. Nihil contra tuum præceptum faciat doceat constituat vel iubeat sed magis mentes discipularum tam exemplis bonorum operum quam verbis

instruat et quæ discipulabus docuerit esse contraria in operibus suis iudicet non agenda. Sit in omnibus operibus suis provida et considerata sit sobria et casta sit vita probabilis sit sapiens et humilis sit benigna et charitativa sit in pauperum peregrinorum susceptione assidua sit in hospitalitate hilaris sit pia et misericors et semper misericordiam superexaltet iudicio ut ipsa a te sequissimo iudice veniam consequatur. Fac eam Domine te solum ex totius viribus suis diligere ieiunium amare corpus castigare delicias non appetere tribulatis subvenire neminem odisse zelum iniustum et invidiam non habere suspicionem omnino devitare in tuo nomine pro inimicis exorare. Fac eam semper agnoscere quia tibi redditura est rationem villicationis suæ et quantas sub cura sua animas habuerit ipsas sine dubio ante sedem majestatis suæ sit latura. Quapropter tibi piissimo pastori supplicamus ut ad humilitatis nostra orationes cor eius gratia tua illustres quo possit quæque singula ita discernere atque temperare ut fortes habeant quod cupiant et infirmæ quod non refugiant. Da illi Domine spiritum compunctionis ut cœlestia semper diligat et inextinguibilem Gehennas ignem ante mentis oculos sibi proponat quatenus supernorum dulcedine gaudiorum et infernalium amaritudine tormentorum semetipsam irreprehensibilem custodiat ut cum creditis sibi ovibus in tremendo examine gaudeat. et cum omnibus sanctis tuis immarcescibilem cœlestis regni coronam accipiat. Per Dominum >

Tekints le, kériünk, szolgálódra, akit a szerzetesnőknek a te nevedben való megőrzésére rendelünk. Küldd el neki, Urunk, a bölcsesség és értelem lelkét, a tanács és az erősség lelkét, a tudomány és a jámborság lelkét, és töltsd el őt az istenfélelem lelkével, hogy így megelőző kegyelmedből a te parancsod ellen semmit ne tegyen, vagy tanítson, rendeljen el vagy kívánjon, hanem inkább tanítványai szellemét úgy a jó tettek példájával, mint szavakkal ösztönözze, és amire tanítványait oktatja, azzal tettei ne ítéltessenek ellentétesnek. Legyen minden dolgaiban előrelátó és megfontolt, legyen józan és tiszta, legyen kipróbált életű, legyen bölcs és alázatos, legyen jóságos és szeretetteljes, legyen a szegény zarándokok befogadásában lankadatlan, legyen a vendégszeretetben derűs lelkületű, legyen kegyes és irgalmas és mindenkor magasztaltassák fel az irgalom ítéletében, és ő maga a legigazságosabb bíró előtt kegyemet találjon. Tedd őt, Urunk, hogy téged teljes erejéből szeressen, a böjtölést sóvárogja, testét tisztaságban őrizze,

gyönyörökre ne vágyjon, a szükségét szenvedőknek segítségére siessen, senkit ne gyűlöljön, igazságtalan és irigy célra ne törjön, mindennemű gyanútól ment legyen, a te nevedért ellenségeinek kegyelmezzen. Tedd, hogy mindig tudatában legyen, hogy számot kell adnia neked sáfárkodásáról, és amiként a gondja alatt lévők lelkeit bírta. őket minden kétség nélkül Felséged trónja elé vigye. Így könyörgünk hozzád, legkegyelmesebb pásztor, hogy alázatos imádságunkra az ő szívét ékesítsd fel kegyelmeddel, hogy így képes legyen mindent egyenként megítélni és irányítani, hogy az erőseknek legyen, amire vágyakozzanak, a gyengéknek pedig amitől nem riadnak vissza. Adj neki, Urunk, bűnbánó lelkületet, hogy a mennyekhez mindig ragaszkodjon, és a pokol olthatatlan tüzét mindig szellemének szemei előtt tartsa, hogy így önmagát a mennyei édesség öröme, egyszersmind a pokol gyötrelmeinek keserűségétől sértetlenül megőrizze, hogy a rá bízott juhokkal együtt a félelmetes ítéleten örvendhessen, és minden szentjeiddel együtt a hervadhatatlan mennyei királyság koronáját elnyerhesse. A mi Urunk >

2. ORÁCIÓK

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono prosequare ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >

Add meg, kérünk, mindenható Isten, erőtlenségünkben irgalmad hatékonyságát, és szolgálódat, akit a lelkek kormányzásra kiválasztottunk, kegyelmednek adománya kísérje, hogy abban bővelkedjék, és így választásunkban tetszésedre legyünk. A mi Urunk >

Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ ut ostendendo et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animas suarum instruat subiectarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo Pastore percipiat. Per Christum >

Engedd kérünk, Urunk, Istenünk, e szolgálódnak, hogy megmutatva és gyakorolva, ami igazságos, jó tetteinek példájával a neki alávetetteknek lelkét megindítsa: és tőled, jószágos Atyánk, az örök jutalmat övéivel együtt örvendezve elnyerje. Krisztus, a mi Urunk >

Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas Ecclæsiæ præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratiæ munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante, apostolicis jugiter fulta doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas Deus >

Minden jónak teremtője, Isten, aki Mózes, a te szolgálodat Szent Néped kormányzására előljáróvá tetted, eléd tárjuk könyörgésünket és imádságunkat, és téged hívő lélekkel kérlelünk: hogy ezt a szolgálódat, akit házad népének választása juhaid Apátnőjévé tett, oltalmazó kegyelmeddel megajándékozni méltóztassál, hogy így kormányozza a hatalma alá helyezett és neki átadott juhokat; és hogy velük, mindnyájukkal együtt a mennyei uralmat elnyerhesse, amint te, Urunk, Apostolaidnak erős végzéssel megígérted: tőled megsegítve százszoros terméssel boldogítva léphesse át a paradicsom kapuját; és méltasd, Urunk, hogy tőled örvendezve hallhassa: Jól van, derék és hűséges szolga, mivel a kicsinyben hű voltál, sokat bízik reád, menj be Urad örömébe. Add meg mindezt te magad, aki élsz és uralkodol >

Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da huic famulæ tuæ prosperum suæ dignitatis effectum in qua semper te timeat tibi que iugiter placere contendat. Per Christum >

Isten, akinek minden hatalmak és méltóságok szolgálnak: add meg a te szolgálódnak, hogy tiszttségének gyakorlása bő gyümölcsöt hozzon: téged mindenkor félve tisztelve, és folytonosan tetszésedre törekedve. Krisztus, a mi Urunk >

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum >

Mindenható Úristen, aki megadtad, hogy Mózes nővére, Mária a többi asszonnyal együtt a vizek hullámai között dobokkal és éneklő karban örvendezve áthaladjon, könyörögve kérünk téged ezért a hűséges szolgálódért, aki ma minden alárendeltje fölé apátnőnek rendeltetik, hogy a monasztikus vagy kanonikus szabályt matartva minden neki alávetett szolgálódat egészen az örök dicsőségbe segítségével örvendezve beléphessen övével együtt, ahol az angyalokkal ujjongva énekeljen új éneket, követve a Báránnyt, akárhová megy, Jézus Krisztust, a mi Urunkat, aki veled él >

Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam spiritum tuæ benedictionis emitte ut cælesti munere ditata et tuam gratiam possit maiestatis acquirere et bene vivendi aliis exemplum prebere. Per Dominum >

Hallgasd meg, Urunk, könyörgésünket, és e szolgálód felett áraszd ki áldásod lelkét, hogy a kapott mennyei javakat és a te felséges kegyelmedet megszerezze, és jó életet élve másoknak példát mutasson. A mi Urunk >

Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super hanc famulam tuam N. gratiam tuæ benedictionis effunde quatenus per nostræ manus impositionem inter fideles dispensatrices inveniatur et cum subditis sibi gregibus placere tibi mereatur. Per Dominum >

Hallgasd meg, Urunk, alázatosságunk imáját, és e szolgálód, N. felett áraszd ki áldásod kegyelmét, hogy kézzátételünk által hűséges intézőnek találtsason, és a neki alávetett nyájjal együtt neki tetszésedre lenni méltóztasson. A mi Urunk >

Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus ut super hanc famulam tuam N. quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es benedictionis tuæ donum dignanter infundas eique gratiam consecrationis tribuas ut quod percepit te protegente illæsum custodiat. Per Dominum >

Mindenhatóságoda, Urunk, alázattal megkérleljük, hogy e szolgálód, N. felett, akit a szent rendre érdemesnek találni és rá áldásodat kiárasztani méltóztattál, add meg neki a konszekráció kegyelmét, hogy amit megkapott, a te védelmed által mindvégig megőrizze. A mi Urunk >

Omnium Domine fons bonorum iustorumque provectuum munerator tribue quæsumus huic famulæ tuæ adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per Christum >

Minden jónak kútfeje, Urunk, igazak bőkezű megajándékozója: add meg, kérünk ennek a szolgálódnak, hogy kapott méltóságát jól gyakorolja; és jótettei által annak gyakorlására méltónak is bizonyuljon. Krisztus, a mi Urunk >

3. FORMULÁK

Accipe anulum fidei scilicet signaculum quatenus sponsam Dei sanctam videlicet ecclæsiam intemerata fide ornatus illibate custodias.

Vedd a gyűrűt, pecsétként a hűség jeléül, amelynek erejében Isten jegyesét, a sértetlen hitttel felékesített szent Egyházat épségben megőrizzed.

Accipe baculum pastoralis officii ut sis in corrigendis viciis pie serviens et cum iratus fueris misericordiæ recorderis.

Vedd a pásztori tisztség botját, hogy a vétkek kijavításakor szelíd légy, haragodban pedig emlékezz az irgalomra.

Accipe baculum pastoralitatis quem præferas catervæ tibi commissæ ad exemplum iustitiæ severitatis et correptionis.

Vedd a pásztorbotot, hordozd a neked adott nyáj előtt az igazságos szigor és feddés jeleként.

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo commissum quantum Deus ipse te confortaverit et fragilitas humana permiserit.

Vedd a szent atyáktól ránk hagyott Regulát, a rád bízott nyáj kormányzására és gondozására, emberi törekenységben Istentől megerősítvén.

Accipe regulam sanctæ conversationis simulque gratiam divinæ benedictionis et ut per hanc cum grege tibi credito in districti iudicii die Domino incontaminata representari valeas ipse te adiuvare dignetur qui cum Deo Patre >

Vedd a szent megtérés reguláját egyúttal az isteni áldás kegyelmét, hogy általa a neked adott nyájjal együtt a szigorú ítéleten az Úr napján tisztán mutatkozhass, ő maga méltasson erre elsegíteni, aki az Atyával >

4. PÜSPÖKI ÁLDÁSOK

Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super te.

Istennek, az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek áldása szálljon le rád.

Deus incorruptarum amator animarum te per gratiam suam visitet oriens ex alto ut gregi tuo prosis potius quam præsis. R./ Amen.

Det tibi per suam misericordiam cum prudentia modestiam cum sapientia benignitatem, cum gravitate lenitatem et cum humilitate et caritate potestatem. R./ Amen.

Quatenus tibi subditas et commendatas oves sic regas ut cum illis omnibus regna cœlorum adipisci merearis. R./ Amen.

Quod ipse præstare dignetur cuius regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. R./ Amen.

Et benedictio Dei omnipotentis: Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super vos et maneat semper. R./ Amen.

Isten, aki szereti a tiszta szívűeket, látogasson meg téged kegyelmével, mint a magasságból támadó, hogy vállalt tisztséggeddel nyájadnak valódi hasznára légy!

R./ Ámen.

Irgalmából adja meg neked az okosságot és a szelídséget, a bölcsességet és a jóindulatot, a szigort és az enyhéséget, az alázatot, és a szeretettel gyakorolt tekintélyt!

R./ Ámen.

Így vezesd hát a neked átadott és rád bízott juhokat, hogy velük, mindnyájukkal együtt méltó legyél a mennyeknek országát elnyerni.

R./ Ámen.

Ezt méltóztasson teljesíteni, kinek országa és uralma vég nélkül fennmarad mindörökkön-örökké. R./ Ámen.

A mindenható Istennek: az Atyának, és a Fiúnak és a Szentléleknek áldása szálljon le rátok, és maradjon veletek mindenkor.

R./ Ámen.

II. FÜGGELÉK: KONSPEKTUSOK

Alább közlöm a monasztikus apátnők megáldási szertartását tartalmazó, általam vizsgált kéziratok anyagok konspektusát. Az itt szereplő 48 forrás magába foglalja a világszerte jelenleg fellelhető és ismert apátnő megáldási ordók szinte mindegyikét. A konspektusos közlésben az egyes források fejlécében a következő adatok találhatóak ezzel azonos sorrendben és elrendezésben:³⁵²

- A forrás megnevezése (a dolgozatban használt jelzete)
- Az USUARIUM adatbázis jelzete, amely alatt a forrás digitális változata ott szerepel
- A keletkezés / használat helye
- A keletkezés ideje
- Az ordó címe
- Oldalszám az USUARIUM-ban található PDF-ben / és a forrás eredeti változatában

Ezután tételenként következnek a szertartás szövegei és rubrikái, előbbieket álló, utóbbiak kurzív betűtípussal. A rubrikák kezdőszavaikkal, a beazonosításhoz szükséges mértékben szerepelnek. A liturgikus szövegek esetében szintén csak szövegkezdetek találhatóak, az első specifikus pontig.

Az egyes tételek után azok lelőhelyének oldalszámái szerepelnek, az első oszlopban az USUARIUM digitális forrásaiból, a második oszlopban pedig a kézirat saját oldalszámozása található.

A tételek előtt azok típusai szerepelnek rövidítéssel, amelynek feloldását itt hozom:

Alloc	<i>allocutio</i>	Pcom	<i>postcommunio</i>
Ant	<i>antifona</i>	Rb	<i>rubrika</i>
Bened	<i>benedictio</i>	Secr	<i>secreta</i>
Coll	<i>collecta</i>	Tit	<i>titulus</i>
F	<i>formula</i>	VD	<i>prefatio</i>
Interr	<i>interrogatio</i>	W	<i>versiculus / preces</i>
Or	<i>oratio</i>		

³⁵² Az USUARIUM adatbázis a www.usuarium.elte.hu címen érhető el, a forrásokhoz az adminisztrátor ad hozzáférést regisztráció után. A konspektusban nem hozzuk a kéziratok levéltári és könyvtári lelőhelyeit azok a dolgozat elején található irodalomjegyzékben megtalálhatóak.

1. Missale Exoniense (MissExon) USUARIUM: 10197 Exeter 900-1100 Ordo ad abbatis vel abbatissæ faciendam 590 - 591 / 297v - 298r			
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	591	298r
Rb	<i>Alia</i>	591	298r
Or	Deus institutor cunctorum qui per Moysen	591	298r
2. Missale Bobiense (MissBob) USUARIUM: 10367 Vienne 600-700 Benedictio abbatissæ 558 / 276v			
Or	Omnipotens Domine Deus apud quem non est discretio sexuum	558	276v
3. Pontificale Luthomislense (PLuth) USUARIUM: 30011 Litomysl (Prága) 1376 Ordinatio abbatissæ 300 - 305 / 148r - 150v			
Rb	<i>Primum episcopus debet missam celebrare</i>	300	148r
W	Salvum fac populul	300	148r
W	Dominus conservet eam	300	148r
W	Dominus custodiat introitum	300	148r
W	Dominus custodiat te ab omni	300	148r
W	Mittat tibi auxilium de sancto	300	148r
W	Esto ei Domine turris fortitudinis	300	148r
W	Exurge Domine adiuva nos	300	148r
W	Domine exaudi orationem meam	300	148r
Rb	<i>Tunc benedicat eam dominus episcopus</i>	300	148r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	300	148r
F	Oremus	300	148r
Rb	<i>Oratio</i>	300	148r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	300	148r

Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	300	148r
Rb	<i>Has orationes require superius in ordinatione abbatis</i>	300	148r
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	300	148r
F	Per omnia sæcula sæculorum	300	148r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	300	148r
VD	Respice quæsumus Domine	300	148r
Rb	<i>Tunc imponat manum super caput</i>	304	150r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	304	150r
Rb	<i>Tunc dat ei regulam dicens</i>	304	150r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	304	150r
Rb	<i>Tunc dat ei baculum dicens</i>	304	150r
F	Accipe baculum	304	150r
Rb	<i>Has oratione require in ordinatione abbatis ut supra</i>	304	150r
Rb	<i>Oratio</i>	304	150r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	304	150r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	305	150v
Rb	<i>Sequentes in ordinatione abbatis.</i>	305	150v
Rb	<i>Si ordinatione abbatissæ infra suum monasterium</i>	305	150v
Rb	<i>Ordo si alibi fiat ordinatio. Regressus ante monasterium</i>	305	150v
4. Pontificale Frisingense (PFrig) USUARIUM: 30041 Freising 1005-1039 Ordo consecrationis abbatissæ 140 - 143 / 65r - 66v			
Rb	<i>Perlecto evangelio ipsa quæ est irdinanda ante altare veniat</i>	140	65r
Or	Deus æternæ lucis inventor...nostra electione placeamus	140	65r
Rb	<i>Submissa voce</i>	140	65r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	141	65v
VD	Cunctorum operum institutor...intra in gaudium Domini tui	141	65v
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicendo</i>	141	65v
Rb	<i>Deinde sacerdos genuflectit ante altare</i>	141	65v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	142	66r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	142	66r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysiqui venturus est	142	66r
Rb	<i>Ut abbatissa magna cura habeat de congregatione sua</i>	142	66r
Rb	<i>Ex concilio Caballionis</i>	142	66r
Tit	Ut abbatissa magnam curam habeat de congregatione sua	143	66v

5. Pontificale Trevirensis (PTrev) USUARIUM: 30043 és 30055 Trier 1100-1200 Oratio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori Anglorum archiepiscopi. 126 - 129 / 122v - 126r			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	126	122v
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	126	123r
F	Pater noster	126	123r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	126	123r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	126	123r
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	126	123r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	126	123r
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	126	123r
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	126	123r
W	Esto ei Domine turris... A facie	126	123r
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	126	123r
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	126	123r
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	126	123r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	126	123r
Rb	<i>Oratio</i>	126	123r
Or	Concede, quæsumus, omnipotens Deus, affectui nostro	126	123r
Rb	<i>Alia</i>	126	123r
Or	Cunctorum bonorum Deus institutor	127	123v
Rb	<i>Require in consecratione abbatis</i>	127	123v
Rb	<i>Item alia</i>	127	123v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	127	123v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	127	123v
VD	Respice quæsumus Domine	127	123v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	128	125r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	128	125r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	128	125r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	128	125r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	128	125r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	128	125r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	128	125r
Rb	<i>Alia</i>	129	125v
Or	Oremus. Concede Quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	129	125v

Rb	<i>Alia</i>	129	125v
Or	Oremus. Omnium bonorum Domine fons	129	125v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	129	125v
W	Dominus vobiscum.	129	126r
F	Oremus.	129	126r
Or	Deus cui omnis potestas	129	126r
Rb	<i>Ordinatio si alibib fuerit consecrata abbatissa regresse</i>	129	126r
<p>6. Pontificale Salemitanum (PSalem) USUARIUM: 30045 Salem 1400-1500 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori Anglorum archiepiscopi. 61 - 66 / 30r - 32v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	61	30r
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	61	30r
F	(Pater noster)	61	30r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	61	30r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	61	30r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	61	30r
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	62	30v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	62	30v
W	Esto ei Domine turris... A facie	62	30v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	62	30v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	62	30v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	62	30v
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	62	30v
Rb	<i>Oratio</i>	62	30v
Or	Concede, quæsumus, omnipotens Deus, affectui nostro	62	30v
Or	Cunctorum bonorum Deus institutor	62	30v
Rb	<i>Require in consecratione abbatis</i>	62	30v
Rb	<i>Alia</i>	62	30v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	62	30v
Rb	<i>Hic exaltet vocem dicens</i>	62	30v
F	Per omnia sæcula sæculorum. Amen.	62	30v
W	Dominus vobiscum. Et cum. Sursum. Habemus. Gratias agamus. Dignum.	62	30v

VD	Respice quæsumus Domine	62	30v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	65	32r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem...	65	32r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	65	32r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	65	32r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	65	32r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	65	32r
F	Dominus vobiscum	65	32r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	65	32r
Or	Oremus. Concede Quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	66	32v
Or	Oremus. Omnium bonorum Domine fons	66	32v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	66	32v
W	Dominus vobiscum.	66	32v
F	Oremus	66	32v
Or	Deus cui omnis potestas	66	32v
Rb	<i>Ordinatio si alibit fuerit consecrata abbatissa regresse</i>	66	32v
<p>7. Pontificale Arelatense (PArel) USUARIUM: 30105 Arles 1200-1300 Benedictio abbatissæ 30 / 28v</p>			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	30	28v
<p>8. Pontificale Abrincense (PAbr) USUARIUM: 30107 Avranches 1100-1200 Incipit benedictio abbatissæ 160 - 164 / 73v - 75v</p>			
Rb	<i>Post evangelium prosternat se electa ante altare cum duabus</i>	160	73v
Rb	<i>Oratio</i>	160	73v
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	160	73v
Rb	<i>Alia</i>	160	73v
Or	Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus	160	73v

W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	160	73v
VD	Adesto precibus	161	74r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	163	75r
F	Accipe regulam sanctæ conversationis	163	75r
Rb	<i>Sequitur</i>	163	75r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	163	75r
Or	Famulam tuam N. quæsumus Domine	164	75v
<p>9. Pontificale Cameracense (PCam) USUARIUM: 30111 Cambrai 1000-1050 Ordo ad ordinationem abbatissæ 283 - 284 / 141r - 141v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ debet episcopus missam celebrare</i>	283	141r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	283	141r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	283	141r
Rb	<i>Et agat episcopus cetera quæ sequuntur in consecratione abbatis</i>	283	141r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	283	141r
Or	<i>Benedictio super abbatissæ</i>	284	141v
Or	Domine Deus omnipotens exaudi preces nostras et super hanc famulam	284	141v
Rb	<i>Post ea agatur missa ordine suo et offerat ipsa ad manum episcopi</i>	284	141v
<p>10. Pontificale Nivernense (PNiv) USUARIUM: 30126 Nevers 1013-1066 Benedictio ad abbatem faciendam vel abbatissam 135 / 125</p>			
Or	Concede quæsumus omnipotens deus et famulum tuum illum vel illam	135	125

11. Pontificale Remense (PRem) USUARIUM: 30127 Noyon 1280-1320 Benedictio super abbatissam 66 - 67 / 61v - 62v			
Rb	<i>Eo modo eligatur abbatissa: quo de abbate superius dictus est</i>	66	61v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	66	61v
Or	Domine Deus omnipotens exaudi preces nostras et super hanc famulam	66	61v
Rb	<i>Require superius. Postea dicatur ista benedictio</i>	66	61v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	66	62r
Rb	<i>Commendatio regulæ</i>	66	62r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	67	62v
12. Pontificale Parisiense (PPar 961) USUARIUM: 30135 Párizs 1400-1420 Hic incipit benedictio abbatissæ 452 - 459 / 207v - 211r			
Rb	<i>Benedictio abbatissæ debet episcopus et omnia fiant sicut</i>	452	207v
Rb	<i>Oratio</i>	452	207v
Or	Cunctorum institutor Deus	452	207v
Rb	<i>Alia oratio</i>	453	208r
Or	Exaudi quæsumus Domine preces nostras quas in conspectu	453	208r
Rb	<i>Oratio</i>	456	209v
Or	Deus qui sub tuæ maiestatis	456	209v
Rb	<i>Deinde tradat ei baculum dicens submissa voce</i>	457	210r
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	457	210r
Rb	<i>Tunc tradat ei regulam dicens</i>	457	210r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	457	210r
Rb	<i>Oratio</i>	458	210v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	458	210v
Rb	<i>Cetera omnia ut supra in benedictionibus abbatis</i>	459	211r

13. Pontificale Tullense (PTull) USUARIUM: 30149 Toul 1420 Benedictio abbatissæ monasticam regulam vitæ profitentis 61 - 65 / 58r - 61r			
Rb	<i>Post antiphona ad introitum et datam orationem</i>	61	58r
F	Kyrie. Christe. Kyrie. Pater noster.	61	58r
W	Et ne nos... Sed libera.	61	58r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	61	58r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	61	58r
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	61	58r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	61	58r
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	61	58r
W	Esto ei Domine turris... A facie	61	58r
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	61	58r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus	61	58r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	62	58v
Rb	<i>Alia oratio</i>	62	58v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	62	58v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	62	58v
Rb	<i>Tunc ponat episcopus manum supra caput</i>	62	59r
F	Per omnia sæcula sæculorum amen.	62	59r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	62	59r
VD	Respice quæsumus Domine	62	59r
Rb	<i>Et adhuc teneat manum super caput</i>	63	60r
Rb	<i>Oratio</i>	63	60r
Or	Deus cui omnis potestas	63	60r
Rb	<i>Det ei episcopus anulum sicut in benedictione abbatis.</i>	63	60r
Rb	<i>Tunc det ei regulam</i>	64	60r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	65	60v
Rb	<i>Postea det baculum pastoralitatis</i>	65	60v
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	65	60v
Rb	<i>Post regulam oratio</i>	65	60v
Or	Omnium Domine bonorum institutor	65	60v
Rb	<i>Si vero iam dicta benedictio abbatissæ in monasterio</i>	65	60v
Rb	<i>Oratio</i>	65	60v
Or	Famulam tuam quæsumus Domine	65	60v
Rb	<i>Alia oratio</i>	65	60v

Or	Concede quæsumus omnipotens Deus electæ famulæ tuæ	65	61r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi	65	61r
14. Pontificale Foroiuliense (PFor) USUARIUM: 30114 Fréjus 1371-1378 De benedictione abbatissæ 91 - 93 / 85r - 87r			
Rb	<i>Electa... Quoniam priusquam evangelium legatur</i>	92	85v
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	92	86r
Rb	<i>Dicat sequens orationes</i>	92	86r
Rb	<i>Oratio</i>	92	86r
F	Oremus.	92	86r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus electæ famulæ tuæ	92	86r
F	Oremus.	92	86r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	92	86r
Rb	<i>Si autem alibi quam in proprio monasterio benedicta fuerit</i>	93	86v
Ant	(Dilexisti iustitiam etc.)	93	86v
W	(Salvum fac ancillam etc.)	93	86v
Rb	<i>Oratio</i>	93	86v
Rb	Oremus.	93	86v
Or	Famulam tuam Domine custodiat muniat pietatis et virginitatis	93	87r
Rb	<i>Deinde ponitur in cathedra</i>	93	87r
Or	Deus cui [omnis] potestas	93	87r
Rb	<i>Require supra in ordinatione abbatis.</i>	93	87r
Coll	(Respice Domine propitius super hanc famulam tuam...)	93	87r
Rb	<i>Comunio</i>	93	87r
Pcom	Purificent nos quæsumus Domine sacramenta...	93	87r

15. Pontificale Lexoviense (PLex) USUARIUM: 30119 Lisieux 1250-1350 Ordo ad abbatissam faciendam 205 - 207 / 100r - 101r			
Rb	<i>Legatur ante episcopum electio de abbatissa et examinatur</i>	205	100r
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	205	100r
Rb	<i>Oratio</i>	206	100v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	206	100v
Rb	<i>Cetera ut de abbate impleatur</i>	207	101r
16. Pontificale Cantuariense (PCant) USUARIUM: 30155 Canterbury 1150-1200 Incipit benedictio abbatissæ. 133 - 135 / 87 - 89			
Rb	<i>Post evangelium prosternat se electa ante altare cum duabus</i>	133	87
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	133	87
Or	Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus	133	87
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	133	87
Rb	<i>Præfatio</i>	134	88
VD	Adesto precibus	134	88
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	134	88
F	Accipe regulam sanctæ conversationis	134	88
Rb	<i>Sequitur</i>	134	88
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	134	88
Or	Famulam tuam quæsumus Domine	135	89
17. Pontificale Britannicum (PBrit) USUARIUM: 30157 Anglia 900-1000 Consecratio abbatis sive abbatissæ 144 - 145 / 137v - 138v			
Or	Concede quæsumus omnipotens deus et famulum tuum illum vel illam	144	137v
Rb	<i>Alia consecratio</i>	144	137v

Or	Deus qui sub tuæ maiestatis	144	137v
Or	Super hunc famulum tuum quæsumus Domine	145	138v
18. Pontificale Vespremiense (PV) USUARIUM: 30172 Veszprém 1300-1350 Ordo ad abbatissam faciendam 158 - 162 / 78r - 80r			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	158	78r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	159	78v
W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	159	78v
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat te	159	78v
W	Mitte ei, Domine	159	78v
W	Nihil proficiet... Et filius	159	78v
W	Esto ei Domine... A facie	159	78v
W	Exurge Domine	159	78v
W	Domine exaudi	159	78v
Rb	<i>Oratio</i>	159	78v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	159	78v
Rb	<i>Alia</i>	159	78v
Or	Cunctorum operum institutor... intra in gaudium Domini tui	159	78v
F	Per omnia sæcula sæculorum	160	79r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	160	79r
VD	Affluentem...	160	79r
Rb	<i>Tunc dat regulam dicens</i>	161	79v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	161	79v
Rb	<i>Demum dicat hanc orationem</i>	161	79v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	161	79v
Rb	<i>Et benedicat demum episcopus dicens</i>	162	80r
Bened	Benedictio Dei Patris... descendat super te	162	80r

19. Pontificale Vicense (PVic) USUARIUM: 30187 Vic 1050 k Benedictio abbatissæ 41 / 227			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	41	227
20. Pontificale (PMadr 715) USUARIUM: 30188 Messina 1300-1500 Benedictio abbatis vel abbatissæ 60 - 62 / 52v - 54v			
Rb	<i>In benedictio abbatis vel abbatissæ electi</i>	60	52v
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	60	52v
F	Oremus.	60	52v
Rb	<i>Oratio</i>	60	52v
Or	Quæsumus omnipotens Deus	60	52v
Rb	<i>Alia oratio</i>	60	52v
Or	Cunctorum bonorum Deus institutor	60	52v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	60	52v
Rb	<i>Deinde manum super caput</i>	60	53r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	60	53r
Rb	<i>Legendo</i>	61	53v
VD	præstante Dominum nostrum...	61	53v
Rb	<i>Deinde tradat ei regulam dicens</i>	61	53v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	61	54r
Rb	<i>Subsequente dat ei baculum pastoralem et ait</i>	61	54r
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	61	54r
Rb	<i>Deinde dat ei anulum si est dandum dicens</i>	61	54r
F	Accipe anulum fidei... illibate custodias	61	54r
Rb	<i>Benedictione finita osculat abbas manum et os pontificis.</i>	61	54r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	62	54v

<p style="text-align: center;">21. Pontificale Troyanum (PTroy) USUARIUM: 30192 Troia 1300-1350 Benedictio abbatis vel abbatissæ 88 - 91 / 73v - 76v</p>			
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu.	88	73v
F	Oremus.	88	73v
Rb	<i>Oratio</i>	88	73v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	88	73v
Rb	<i>Alia oratio</i>	88	73v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	88	73v
Rb	<i>Deinde manum super caput eius imponendo</i>	89	74v
F	Oremus.	89	74v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	89	74v
Rb	<i>Deinde tradat ei regulam dicens</i>	90	75v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	90	75v
Rb	<i>Subsequenter dat ei baculum pastoralem et ait</i>	90	76r
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	90	76r
Rb	<i>Deinde dat ei anulum si est dandum dicens</i>	90	76r
Or	Accipe anulum fidei... illibate custodias	90	76r
Rb	<i>Benedictione finita osculat abbas manum et os pontificis.</i>	90	76r
Rb	<i>Specialis benedictio abbatissæ post prædictam de abbate</i>	91	76v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	91	76v
<p style="text-align: center;">22. Pontificale Plocense (PPloc) USUARIUM: 30199 Plock 1175-1200 k. Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis 144 - 150 / 70r - 73r</p>			
Rb	<i>Ordinatio abbatissæ. Capitulum ex canone Theodori</i>	145	70v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	145	70v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	145	70v
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	145	70v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	145	70v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	145	70v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	145	70v

W	Esto ei Domine turris... A facie	145	70v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	145	70v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	145	70v
Rb	<i>Alia</i>	145	70v
Or	Cunctorum operum institutor... intra in gaudium Domini tui	145	70v
Rb	<i>Alia</i>	145	70v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	145	70v
Rb	<i>Hic exaltat vocem dicens præfationem</i>	146	71r
F	Per omnia sæcula sæculorum.	146	71r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	146	71r
VD	Respice quæsumus Domine super hanc famulam tuam	146	71r
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	148	72r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	148	72r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	148	72r
Rb	<i>Postea det ei regulam dicens</i>	148	72r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	148	72r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis. Sequitur oratio</i>	148	72r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	148	72r
Rb	<i>Alia oratio</i>	149	72v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ...	149	72v
Rb	<i>Item alia</i>	149	72v
Or	Omnium bonorum Domine fons	149	72v
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	149	72v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	149	72v
Or	Deus cui omnis potestas	150	73r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	150	73r
Rb	<i>Ordinatio si alibib fuerit consecrata abbatissa regresse</i>	150	73r
<p>23. Pontificale Ratisbonense (PRat) USUARIUM: 30231 Regensburg 1060-1089 Ordo ad abbatissam faciendam 65 - 68 / 61r - 63v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	65	61r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	65	61r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	65	61r
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	66	61v

W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	66	61v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	66	61v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	66	61v
W	Esto ei Domine turris... A facie	66	61v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	66	61v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	66	61v
Rb	<i>Alia</i>	66	61v
Or	Cunctorum operum institutor...intra in gaudium Domini tui	66	61v
Rb	<i>Voce alta</i>	66	62r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	66	62r
VD	Affluentem...	66	62r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	67	63r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	67	63r
Rb	<i>Deinde dicat hanc orationem</i>	67	63r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	67	63r
Rb	<i>Et benedicat demum episcopus dicens</i>	67	63r
Or	Benedictio Dei Patris...descendat super te	67	63r
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	68	63v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	68	63v
W	Mitte ei, Domine..Et de Syon	68	63v
W	Esto ei Domine turris... A facie	68	63v
W	Dominus vobiscum	68	63v
Or	Concede quæsumus Deus omnipotens famulæ tuæ...	68	63v
Rb	<i>Si alibi ordinata fuerit simili ordine adveniente illa</i>	68	63v
<p>24. Pontificale Coloniense (PCol) USUARIUM: 30233 Köln 1150 k. In ordinatione abbatissæ 218 - 232 / 106v - 113v</p>			
Rb	<i>Post introitum et datam orationem et reliquum officium missæ</i>	218	106v
W	Et ne nos... Sed libera nos	218	106v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	218	106v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	218	106v
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	219	107r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	219	107r
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	219	107r

W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	219	107r
W	Esto ei Domine turris... A facie	219	107r
W	Domine exaudi... Et clamor meus	219	107r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	219	107r
F	Oremus.	220	107v
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	220	107v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	220	107v
Rb	<i>Alia oratio</i>	220	107v
Or	Cunctorum bonorum operum institutor Deus	220	107v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	222	108v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput eis dicens</i>	222	108v
VD	Respice quæsumus Domine	222	108v
Rb	<i>Sequitur oremus</i>	226	110v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	227	111r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	229	112r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	230	112v
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	230	112v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	230	112v
Rb	<i>Alia</i>	231	113r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	231	113r
Rb	<i>Alia</i>	232	113v
Or	Omnium Domine fons bonorum institutorque	232	113v
 25. Pontificale abbatix Sancti Michælis de Luneburg (PLun) USUARIUM: 30238 Lüneburg 1100-1150 Ordinatio abbatissæ monasticam. Capitulum ex canone Theodori anglorum episcoporum 162 - 164 / 79v - 80v 			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	162	79v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	162	79v
W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	162	79v
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat te	162	79v
W	Mitte ei, Domine	162	79v
W	Nihil proficiet... Et filius	162	79v
W	Esto ei Domine... A facie	162	79v
W	Exurge Domine	162	79v

W	Domine exaudi	162	79v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	162	79v
W	Dominus vobiscum.	162	79v
Rb	<i>Oratio</i>	162	79v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	162	79v
Rb	<i>Consecratio abbatissæ</i>	162	79v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	162	79v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	162	79v
VD	Respice quæsumus Domine	162	79v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	163	80r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	163	80r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	163	80r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	163	80r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	163	80r
Rb	<i>Alia</i>	163	80r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	163	80r
Rb	<i>Alia</i>	164	80v
Or	Omnium Domine bonorum institutor	164	80v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	164	80v
Or	Deus cui omnis potestas	164	80v
Rb	<i>Ordo si alibi fiat ordinatio. Regressa ad monasterium</i>	164	80v
<p>26. Pontificale Salisburgense (PSalis) USUARIUM: 30242 Salzburg 1000-1100 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis 50 - 52 / 49r - 50v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	50	49r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	50	49r
W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	50	49r
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat te	50	49r
W	Mitte ei, Domine	50	49r
W	Nihil proficiet... Et filius	50	49r
W	Esto ei Domine... A facie	50	49r
W	Exurge Domine	50	49r
W	Domine exaudi	50	49r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	51	49v

F	Oremus	51	49v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	51	49v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	51	49v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput dicens hanc orationem in modum</i>	51	49v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	51	49v
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	51	50r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	51	50r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	51	50r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	51	50r
Rb	<i>Alia</i>	52	50v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	52	50v
Rb	<i>Alia</i>	52	50v
Or	Cantare Omnium Domine fons bonorum institutor	52	50v
Rb	<i>ut supra</i>	52	50v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	52	50v
Or	Deus cui omnis potestas	52	50v
Rb	<i>Item alibi consecrata facta fuerit abbatissa regressa</i>	52	50v
<p>27. Pontificale Gurcense (PGurc) USUARIUM: 30243 Gurk 1000-1100 Benedictio abbatissæ 40 / 39v</p>			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	40	39v
<p>28. Pontificale Verdense (PVerd) USUARIUM: 30245 Verden (Aller) 1039-1046 Ad benedicendam abbatissam 75 - 76 / 72r - 72v</p>			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	75	72r
Rb	<i>Ad regulam dandam</i>	76	72v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	76	72v

<p style="text-align: center;">29. Pontificale S. Lamberti (PSLamb) USUARIUM: 30247 Sankt Lambrecht 1150-1200 Ordatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 128 - 132 / 63v - 65v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	128	63v
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	128	63v
F	Pater noster	128	63v
W	Et ne nos...Sed libera nos	128	63v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	128	63v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	128	63v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	128	63v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	128	63v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	128	63v
W	Esto ei Domine turris... A facie	128	63v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	128	63v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	128	63v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	129	64r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	129	64r
Rb	<i>Oratio</i>	129	64r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	129	64r
Rb	<i>Alia</i>	129	64r
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	129	64r
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	129	64r
Rb	<i>Tunc imponat manum super caput ei dicens hanc prefationem</i>	129	64r
Rb	<i>Præfatio</i>	129	64r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	129	64r
VD	Respice quæsumus Domine	129	64r
Rb	<i>Et adhuc teneat manum super caput</i>	130	64v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	131	65r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	131	65r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	131	65r
Rb	<i>Sequatur oratio</i>	131	65r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	131	65r
Rb	<i>Item alia</i>	131	65r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	132	65v
Rb	<i>Alia</i>	132	65v

Or	Omnium Domine fons bonorum institutor	132	65v
Rb	<i>Require in ordinatione præscripta</i>	132	65v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	132	65v
Or	Deus cui omnis potestas	132	65v
Rb	<i>Item alibi consecrata facta fuerit abbatissa regressa</i>	132	65v
<p>30. Pontificale Pataviense (PPat) USUARIUM: 30248 Passau 1150-1200 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 123 - 126 / 122r - 124v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	123	122r
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	123	122r
F	Pater noster	123	122r
W	Et ne nos...Sed libera nos	123	122r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	123	122r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	123	122r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	123	122r
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	123	122r
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	123	122r
W	Esto ei Domine turris... A facie	123	122r
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	123	122r
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	123	122r
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	123	122r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	123	122r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	124	122v
Rb	<i>Alia</i>	124	122v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	124	122v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	124	122v
Rb	<i>Tunc imponat manum super caput</i>	124	122v
F	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	124	122v
VD	Respice quæsumus Domine	124	123r
Rb	<i>Et adhuc teneat manum super caput</i>	125	123v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	125	123v
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	125	124r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	125	124r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	125	124r

Rb	<i>Require in ordinatione abbatissæ canonicam regulam profitentis</i>	125	124r
Rb	<i>Item oratio</i>	125	124r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	125	124r
Rb	<i>Alia oratio</i>	126	124v
Or	Omnium Domine fons bonorum institutor	126	124v
Rb	<i>Require in ordinatione præscripta</i>	126	124v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	126	124v
Or	Deus cui omnis potestas	126	124v
Rb	<i>Item si alibi consecrata facta fuerit abbatissa regressa</i>	126	124v
<p>31. Pontificale Aquileiense (PAqui) USUARIUM: 30250 Aquileia 1049-1063 Ordo consecrationis abbatissæ 238 - 242 / 118v - 120v</p>			
Rb	<i>Præ lecto evangelio ipsa quæ est ordinanda ante altare veniat</i>	238	118v
Or	Deus æternæ lucis inventor	238	118v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	239	119r
Rb	<i>Præfatio</i>	239	119r
VD	Æterne Deus plasmator	239	119r
Rb	<i>Hic det ei regulam dicens</i>	241	120r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	241	120r
Rb	<i>Oratio</i>	242	120v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	242	120v
<p>32. Pontificale Cracoviense (PCrac 11) USUARIUM: 30255 Krakkó 1400-1450 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 382 - 388 / [oldalszámozás nélkül]</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	382	
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	382	
F	Pater noster	382	

W	Et ne nos...Sed libera nos	382	
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	382	
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	382	
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	382	
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	382	
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	382	
W	Esto ei Domine turris... A facie	382	
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	383	
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	383	
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	383	
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	383	
Rb	<i>Oratio</i>	383	
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	383	
Rb	<i>Oratio</i>	383	
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	383	
Rb	<i>Has orationes supra require in ordinatione abbatis</i>	383	
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	383	
Rb	<i>Hic exaltat vocem dicens</i>	383	
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	383	
VD	Respice quæsumus Domine	384	
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	386	
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	386	
Rb	<i>require in ordinatione abbatis. Tunc det regulam</i>	386	
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	386	
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	386	
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	387	
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	382	
Or	Omnium Domine bonorum institutor	388	
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis.</i>	388	
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	388	
Or	Deus cui omnis potestas	388	
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	388	
Rb	<i>Ordinatio si alibib fuerit consecrata abbatissa regressse</i>	388	

<p style="text-align: center;">33. Pontificale Austriacum (PAustr 622) USUARIUM: 30259 Ausztria 1150 k Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 67 - 68 / 64v - 66r</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	67	64v
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	67	64v
F	Pater noster	67	64v
W	Et ne nos...Sed libera nos	67	64v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	67	64v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	67	64v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	67	64v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	67	64v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	67	64v
W	Esto ei Domine turris... A facie	67	64v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	67	64v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	67	64v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	67	64v
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	67	64v
Rb	<i>Oratio</i>	67	64v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	67	64v
Rb	<i>Oratio</i>	67	64v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	67	64v
Rb	<i>Has orationes supra require in ordinatione abbatis</i>	67	64v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	67	64v
Rb	<i>Hic exaltat vocem dicens</i>	67	65r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	67	65r
VD	Respice quæsumus Domine	67	65r
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	68	65v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	68	65v
Rb	<i>require in ordinatione abbatis. Tunc det reguam dicens sicut</i>	68	65v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	68	65v
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	68	65v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	68	65v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	68	66r
Or	Omnium Domine bonorum institutor	68	66r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis.</i>	68	66r

Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	68	66r
Or	Deus cui omnis potestas	68	66r
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	68	66r
Rb	<i>Ordinatio si alibib fuerit consecrata abbatissa regresse</i>	68	66r
<p>34. Pontificale Austriacum (PAustr 1020) USUARIUM: 30260 Ausztria 1265 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 144 - 148 / 142r - 145v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	144	142r
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	145	142v
F	Pater noster	145	142v
W	Et ne nos...Sed libera nos	145	142v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	145	142v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	145	142v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	145	142v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	145	142v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	145	142v
W	Esto ei Domine turris... A facie	145	142v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	145	142v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	145	142v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	145	142v
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	145	142v
Rb	<i>Oratio</i>	145	142v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	145	142v
Rb	<i>Oratio</i>	145	143r
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	145	143r
Rb	<i>Has orationes supra require in ordinatione abbatis</i>	145	143r
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	145	143r
Rb	<i>Hic exaltat vocem dicens</i>	145	143r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	145	143r
VD	Respice quæsumus Domine	145	143r
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	147	144v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	147	144v
Rb	<i>require in ordinatione abbatis. Tunc det reguam dicens sicut</i>	147	144v

F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	147	144v
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	147	144v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	147	144v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	147	145r
Or	Omnium Domine bonorum institutor	148	145v
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis.</i>	148	145v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	148	145v
Or	Deus cui omnis potestas	148	145v
Rb	<i>Require in ordinatione abbatis</i>	148	145v
<p>35. Pontificale Hildensemense (PHild) USUARIUM: 301270 Hildesheim 1067 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 102 - 106 / 49r - 51r</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	102	49r
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	102	49r
F	Pater noster	102	49r
W	Et ne nos...Sed libera nos	102	49r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	102	49r
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	102	49r
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	102	49r
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	102	49r
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	102	49r
W	Esto ei Domine turris... A facie	102	49r
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	102	49r
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	102	49r
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	102	49r
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	102	49r
Rb	<i>Oratio</i>	102	49r
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	102	49r
Rb	<i>Alia</i>	102	49r
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	102	49r
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	102	49r
Rb	<i>Tunc imponat manum super caput ei dicens hanc prefationem</i>	103	49v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	103	49v

VD	Respice quæsumus Domine	103	49v
Rb	<i>Et adhuc teneat manum super caput</i>	104	50r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	104	50r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	105	50v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	105	50v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	105	50v
Rb	<i>Require in ordinatione abbatissæ canonicam regulam profitentis</i>	105	50v
Rb	<i>Item oratio</i>	105	50v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	105	50v
Rb	<i>Alia oratio</i>	105	50v
Or	Omnium Domine fons bonorum institutor	105	50v
Rb	<i>Require in ordinatione præscripta</i>	106	51r
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	106	51r
Or	Deus cui omnis potestas	106	51r
Rb	<i>Item si alibi consecrata facta fuerit abbatissa regressa ad monasterium</i>	106	51r
<p>36. Pontificale Metense (PMet ME-43) USUARIUM: 301301 Metz 1302-1316 Benedictio abbatissæ monasticam regulam vitam profitentis 61 - 63 / 49 - 54</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ fit sicut de abbate excepto</i>	61	49
Alloc	Ecclesiæ nostræ... dignum esse ad ordinem accedere	61	49
Rb	<i>Interrogatio episcopi</i>	61	49
Interr	Interrogamus igitur...accomodare vuleris	61	49
Resp	Volo	61	49
Rb	<i>Et episcopus</i>	61	49
Interr	Viis tuum propositum...instruere	61	49
Resp	Volo	61	49
Rb	<i>Et episcopus</i>	61	49
Interr	Vis rebus ecclesiæ..distribuere	61	49
Resp	Volo	61	49
Rb	<i>Et episcopus</i>	61	49
Interr	Vis metensi ecclesiæ...sanctorum pontificum	61	49
Resp	Volo	61	50
Rb	<i>Professio abbatissæ</i>	61	50
F	Ego soror N.... Manu confirmo	61	50

Rb	<i>Et episcopus</i>	61	50
F	Augeat tibi Deus fidem et constantiam ut	61	50
Rb	<i>Et post professionem fiant litaniae electus ante altare cum duabus</i>	61	50
Lit	Ut hanc famulam...custodire digneris	61	50
Rb	<i>Post finitam letaniam dicat episcopus has preces flexis genibus</i>	61	50
F	Pater noster	61	50
W	Et ne nos...Sed libera nos	61	50
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	61	50
W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	61	50
W	Dominus custodiat introitum...Dominus custodiat te	61	50
W	Mittat tibi Dominus	62	51
W	Nihil proficiet...Et filius	62	51
W	Esto ei Domine...A facie	62	51
W	Exurge Domine	62	51
W	Domine exaudi	62	51
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus	62	51
Rb	<i>Oratio</i>	62	51
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	62	51
Rb	<i>Sequitur consecratio abbatissæ legendo</i>	62	51
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	62	51
Rb	<i>Sequitur alia oratio sine dominus et sine oremus</i>	62	51
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	62	51
Rb	<i>Episcopus imponat ei manum</i>	62	52
F	Per omnia sæcula sæculorum. Amen	62	52
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	62	52
VD	Respice quæsumus Domine	62	52
Rb	<i>Postea dat ei regulam dicens</i>	63	53
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	63	53
Rb	<i>Sequitur oratio de ea sine dominus et sine oremus legendo</i>	63	53
Rb	<i>Item alia oratio sine dominus et sine oremus legendo</i>	63	53
Or	Famulam tuam quæsumus Domine	63	53
Rb	<i>Tunc det ei episcopus baculum dicens</i>	63	53
F	Accipe baculum pastoralitatis...correctionis	63	53
Rb	<i>Sequantur orationes sine dominus et sine oremus legendo</i>	63	53
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	63	53
Rb	<i>Item alia oratio</i>	63	54
Or	Deus cui omnis potestas	63	54
Rb	<i>Deinde legatur evangelium et peragatur missa ordine suo</i>	63	54
Rb	<i>Collecta</i>	63	54

Coll	Concede quæsumus omnipotens Deus electæ famulæ tuæ	63	54
Rb	<i>Secreta</i>	63	54
Secr	Munera quæsumus	63	54
Rb	<i>Postcommunio</i>	63	54
Pcom	Hæc nos communio	63	54
Rb	<i>Post missam communicet eam episcopus. Si vero benedictio</i>	63	54
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	63	54
<p>37. Pontificale Bracarense (PBrac) USUARIUM: 301305 Braga 1200-1300 Benedictio abbatissæ 74 / 67r</p>			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	74	67r
<p>38. Pontificale Augustense (PAug) USUARIUM: 301307 Augsburg 1138-1142 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori anglorum archiepiscoporum 302 - 303 / 150r - 150v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ debet episcopus missam cantare</i>	302	150r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	303	150v
W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	303	150v
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat te	303	150v
W	Mitte ei, Domine	303	150v
W	Nihil proficiet... Et filius	303	150v
W	Esto ei Domine... A facie	303	150v
W	Exurge Domine	303	150v
W	Domine exaudi	303	150v
W	Dominus vobiscum. Et cum	303	150v
Rb	<i>Deinde benedicat eam episcopus inclinato capite</i>	303	150v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	303	150v
Rb	<i>Alia</i>	303	150v

Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	303	150v
Rb	<i>Reliqua in ordinatione abbatissæ canonicæ</i>	303	150v
Or	Cunctorum bonorum institutor...comprobare	303	150v
Rb	<i>Alia</i>	303	150v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	303	150v
Rb	<i>Det ei regulam dicens</i>	303	150v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	303	150v
Rb	<i>Reliqua in ordinatione abbatissæ canonicæ</i>	303	150v
Rb	<i>Alia</i>	303	150v
Or	(Domine) Deus omnipotens qui sororem moysi	303	150v
Rb	<i>Item unda supra</i>	303	150v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	303	150v
Rb	<i>Reliqua istas orationes in ordinatione abbatissæ canonicæ et</i>	303	150v
Or	Deus cui omnis potestas	303	150v
<p>39. Pontificale Bisuntinum (PBis) USUARIUM: 30309 Besançon 1000-1100 Ordo abbatissam benedicendam 15 / 14r</p>			
Rb	<i>Cum obierit abbatissa alia quæ loco eius ordinanda est</i>	15	14r
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	15	14r
Rb	<i>Alia</i>	15	14r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	15	14r
Rb	<i>Postea deducatur ad sedem et fiant omnia quæ superius</i>	15	14r
<p>40. Pontificale Bisuntinum (PBis) USUARIUM: 30309 Besançon 1000-1100 Ordinatio abbatissæ monasticam. Capitulum ex canone Theodori anglorum episcoporum 112 - 114 / 111r - 112v</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	112	111r
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	113	111v

W	Dominus conservet eam et vivificet... Et beatam	113	111v
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat te	113	111v
W	Mitte ei, Domine	113	111v
W	Nihil proficiet... Et filius	113	111v
W	Esto ei Domine... A facie	113	111v
W	Exurge Domine	113	111v
W	Domine exaudi	113	111v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens</i>	113	111v
W	Dominus vobiscum.	113	111v
Rb	<i>Oratio</i>	113	111v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	113	111v
Rb	<i>Alia oratio</i>	113	111v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	113	111v
Rb	<i>Hic exaltet vocem dicens</i>	113	111v
F	Per omnia sæcula sæculorum. Amen.	113	111v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	113	111v
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput eius dicens hanc præfationem</i>	113	111v
VD	Respice quæsumus Domine	113	111v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	113	112r
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	113	112r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	113	112r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	113	112r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	113	112r
Rb	<i>Alia</i>	114	112v
Or	Omnium Domine bonorum institutor	114	112v
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium suum</i>	114	112v
Or	Deus cui omnis potestas	114	112v
<p>41. Pontificale Syracusanum (PSyr) USUARIUM: 30316 Siracusa 1200-1400 Ordinatio abbatissæ monasticam regulam profitentis. Capitulum ex canone Theodori Anglorum archiepiscopi. 11 - 13 / 10r - 12r</p>			
Rb	<i>In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cantare</i>	11	10r
Rb	<i>Sequitur Pater noster cum precibus illis</i>	12	10v
F	Pater noster	12	10v

W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	12	10v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	12	10v
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	12	10v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	12	10v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	12	10v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	12	10v
W	Esto ei Domine turris... A facie	12	10v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	12	10v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	12	10v
Rb	<i>Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite</i>	12	10v
W	Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.	12	10v
Rb	<i>Oratio</i>	12	10v
Or	Concede quæsumus, omnipotens Deus, affectui nostro	12	10v
Rb	<i>Alia</i>	12	10v
Or	Cunctorum bonorum Deus institutor	12	10v
Rb	<i>Item alia</i>	12	10v
Or	Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super	12	11r
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	12	11r
VD	Respice quæsumus Domine	12	11r
Rb	<i>Tunc imponat ei manum super caput</i>	13	11v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	13	11v
Rb	<i>Tunc det ei regulam dicens</i>	13	12r
F	Accipe regulam a sanctis patribus	13	12r
Rb	<i>Sequitur oratio</i>	13	12r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	13	12r
Rb	<i>Require retro in secundo folio</i>	13	12r
Or	Oremus. Concede Quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ	13	12r
Rb	<i>Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium</i>	13	12r
Or	Deus cui omnis potestas	13	12r
Rb	<i>Ordinatio si alibit fuerit consecrata abbatissa regresse</i>	13	12r

<p style="text-align: center;">42. Pontificale Placentinum (PPlac) USUARIUM: 30320 Piacenza 1150-1200 Ad abbatem benedicendum vel abbatissam 64 - 66 / 62v - 64v</p>			
Rb	<i>Primum elegitur ab omni congregatione</i>	64	62v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	64	62v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	64	62v
W	Dominus custodiat introitum... Et exitum tuum	64	62v
W	Dominus custodiat te ab... Custodiat	64	62v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	64	62v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	64	62v
W	Esto ei Domine turris... A facie	64	62v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	64	62v
W	Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus	64	62v
Or	Actiones nostras	64	62v
Rb	<i>Hic ita... dicat episcopus hanc orationem</i>	64	63r
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	64	63r
Rb	<i>Impositio manus super caput ei</i>	65	63v
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	65	63v
Rb	<i>Dum tradat ei regulam</i>	65	64r
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	65	64r
Rb	<i>Tunc tradat ei baculum dicens</i>	66	64v
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	66	64v
Rb	<i>Subsequatur ab episcopo hanc antiphona</i>	66	64v
Ant	Confirma hoc	66	64v
Rb	<i>Hæc oratio in principio consecrationis dicenda est</i>	66	64v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus ut famulum tuum	66	64v
Rb	<i>Specialis benedictio abbatissæ</i>	66	64v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	66	64v

<p style="text-align: center;">43. Pontificale Londinense (PLond) USUARIUM: 30323 London 1400 k Incipit benedictio super abbatissam 63 - 67 / 56r - 59v</p>			
Rb	<i>Post evangelium prosternat se electa ante altare cum duabus</i>	63	56r
W	Dominus vobiscum.	63	56r
F	Oremus.	63	56r
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	63	56r
Rb	<i>Oremus</i>	64	56v
Or	Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus	64	56v
Rb	<i>Submisse</i>	64	56v
F	Per omnia sæcula sæculorum	64	56v
W	Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus.	64	56v
VD	Adesto (quæsumus) precibus	64	56v
Rb	<i>Submisse (conclusio)</i>	66	59r
Rb	<i>Tunc dat ei episcopus regulam dicens</i>	66	59r
F	Accipe regulam sanctæ conversationis	66	59r
Rb	<i>Tunc tradat ei baculum dicens</i>	66	59r
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	66	59r
Rb	<i>Oremus</i>	66	59r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	66	59r
Rb	<i>Oremus</i>	66	59r
Or	Famulam tuam quæsumus Domine	66	59r
Rb	<i>Postea peragatur missa sua ordine abbatissa stante</i>	67	59v
<p style="text-align: center;">44. Pontificale Argentinense (PArg) USUARIUM: 30325 Strasbourg 1311 Specialis benedictio abbatissæ post prædictam de abbate 55 / 52v</p>			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	55	52v

45. Pontificale Laudunense (PLaud) USUARIUM: 30329 Laon 1200-1250 Ordo ad benedicendam abbatissam 143 - 145 / 140r - 141r			
Rb	<i>Cum obierit abbatissa aliquæ loco eius ordinanda est</i>	143	140r
Rb	<i>Fiat examinatio et lætania et Pater noster</i>	143	140r
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	143	140r
Rb	<i>Alia oratio</i>	144	140v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	144	140v
Rb	<i>Postea ducatur [in abbatia] ad sedem</i>	145	141r
46. Pontificale Lugdunense (PLugd) USUARIUM: 30330 Lyon 1285 után Ordinatio abbatissæ 85 - 86 / 78r - 78v			
Rb	<i>Cum obierit abbatissa aliquæ loco eius ordinanda est</i>	85	78r
Rb	<i>Fiat examinatio et lætania et Pater noster</i>	85	78r
Or	Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam	85	78r
Rb	<i>Oratio</i>	85	78r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	85	78r
Rb	<i>Alia</i>	85	78r
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	85	78r
Rb	<i>Postea ducatur [in abbatia] ad sedem</i>	86	78v
47. Pontificale Carnotense (PCarn) USUARIUM: 30333 Chartres 1150-1200 Benedictio super abbatissam 171 / 159v - 106r			
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	171	159v
Rb	<i>Commendatio regulæ</i>	171	160r
Or	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	171	160r

48. Pontificale Zagradiense (PZ) USUARIUM: 30311 Zágráb 1200 k Incipit ordo qualiter abbas vel abbatisa consecrari debet 200-204 / 4v - 6r			
Rb	<i>Primatus cantentur VII psalmi, deinde letaniæa prostrato</i>	200	4v
W	Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem	200	4v
W	Dominus conservet eam... Et beatam faciat	200	4v
W	Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat	200	4v
W	Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon	200	4v
W	Nichil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis	200	4v
W	Esto ei Domine turris... A facie	200	4v
W	Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam	200	4v
W	Dominus vobiscum	200	4v
Or	Concede quæsumus omnipotens Deus affectui	200	4v
Or	Cunctorum bonorum institutor Deus	201	4v
Rb	<i>Item alia oratio. Manus super caput eius imponet</i>	202	5r
Or	Omnipotens sempiterne Deus affluentem	202	5r
Rb	<i>Regulam tradit ei dicens</i>	203	5v
F	Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam	203	5v
Rb	<i>Subsequenter ei dat baculum pastoralis</i>	203	5v
F	Accipe baculum pastoralitatis... correctionis	203	5v
Rb	<i>Specialis benedictio abbatisæ</i>	203	5v
Or	Domine Deus omnipotens qui sororem moysi	203	5v
Rb	<i>Alia oratio</i>	204	6r
Or	Deus cui omnis potestas	204	6r
Rb	<i>Item alia</i>	204	6r
Or	Omnium Domine fons bonorum	204	6r

III. FÜGGELÉK: FORRÁSKÖZLÉSEK

Az egyes forrásokra vonatkozó közlések azt a célt szolgálják, hogy a dolgozatban szereplő ordók vizsgálatakor ide lapozva egyben láthassuk az egész szertartást, úgy, amint az a forrásokban megtalálható. Mivel az egyes források rendelkezésre állnak eredeti, és sokszor betűhű kritikai formában, ezért e helyütt javított formában közlöm a következő források ordóit:

- Zágrábi pontifikálé
- Veszprémi pontifikálé
- Német-római pontifikálé kanonikus és monasztikus változata
- Durandus pontifikálé

'PZ'

INCIPIIT ORDO QUALITER ABBAS VEL ABBATISSA CONSECRARI DEBET

1. Primatus cantentur VII psalmi deinde letaniæa prostrato qui ordinandus est. Qua finita dicat

2. *Pater noster. Salvum fac ancillam tuam... Deus meus sperantem. Dominus conservet eam... Et beatam faciat. Dominus custodiat introitum... Dominus custodiat. Mittat tibi Dominus auxilium... Et de Syon. Nihil proficiet inimicus... Et filius iniquitatis. Esto ei Domine turris... A facie. Exurge Domine adiuva eam. Et libera eam. Dominus vobiscum.*

3. *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus.*

4. *Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas ecclesias præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam communis electio famularum tuarum abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratia munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas ut cum illis omnibus regna cælorum adipiscatur quatenus te Domine opitulante apostolicis iugiter fulsa doctrinis centesimo cum fructu læta introeat portas paradisi atque a te Domine collaudante audire mereatur: Euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare digneris qui vivis et regnas >*

5. Item alia oratio. Manus super caput eius imponet episcopus et dicet hanc orationem in modum præfationis

Omnipotens sempiterne deus affluentem illum spiritum tuæ benedictionis super famulam/famulum tuam/tuum ill. nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostre hodie inpositionem abbatissa/abbas instituetur sanctificatione tua dignitate electa/electus permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna/indignus. Suscipiat te largiente hodie Domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispitiat; te Domine benedictionem largitatem contempnat presentiam premia celestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitie ad gubernandam regendamque ecclesiam fideliter ut speculatrix/speculator idonea/idoneus inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industrie censure efficacitæ discipline. Ita te Domine tribuente ut in omnibus

mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium superne vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et celestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

6. Regulam tradit ei dicens

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo commissum quantum Deus ipse te confortaverit et fragilitas humana permiserit.

7. Subsequenter ei dat baculum pastoralis

Accipe baculum pastoralitatis quem præferas catervæ tibi commissæ ut sis in corrigendis viciis pie serviens et cum iratus fueris misericordie recorderis.

8. Specialis benedictio abbatissæ

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad littus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro hac fideli famula tua quæ hodie super universas sibi subditas abbatissa constituitur ut ita monastica vel canonica norma tueatur cunctas famulas tuas sibi commissas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exsultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui tecum vivit et regnat >

8. Alia oratio

Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da huic famulo tuo prosperum suæ dignitatis effectum in qua semper te timeat tibi que iugiter placere contendat. Per Christum >

9. Item alia

Omnium Domine fons bonorum iustorumque provectuum munerator tribue quæsumus huic famulæ tuæ adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per Christum >

'PV XIII'

ORDO AD ABBATISSAM FACIENDAM

1. In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam cælebrare et eam benedicere his suprascriptis benedictionibus. Post antiphonam ad introitum et datam orationem et reliquum officium missæ usque ad evangelium prosternat se episcopus ante altare electa autem retro episcopum astantibus iuxta eam duabus vel tribus de sororibus suis. Fian[t]que ibi litanïæ. Post has vero surgant pariter et dicatur *Pater noster* cum his:

Salvam fac ancillam tuam. R. Deus meus sperantem.

Dominus conservet eam et vivificet eam. R. Et beatam faciet eam in terra et non tradat eam in animam.

Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum. R. Dominus custodiat te ab omni malo.

Mitte ei Domine auxilium de sancto.

Nihil proficiet inimicus in ea. R. Et filius.

Esto ei Domine turris fortitudinis. R. A facie.

Exsurge Domine adiuva nos.

Domine exaudi.

2. Oratio:

Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam hodie ad regnum animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per eundem Dominum.

3. Alia:

Cunctorum operum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas ecclesias præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam quam conveniens electio famularum tuarum hodie electam abbatissam ovium tuarum esse constituit protectionis tuæ gratia munire

digneris sicque regere subditas concedas ut cum illis omnibus regna cælorum adipisci mereatur quatenus te Domine opitulante apostolicis iugiter fulta doctrinis cum centesimo fructu læta introeat portas paradisi atque te Domine collaudans audire mereatur: Euge ancilla bona et fidelis quia super pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare >

4. Per omnia sæcula sæculorum. Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus Domino Deo nostro. R. Dignum et iustum est. usque æterne Deus. Affluentem spiritum tuæ benedictionis super hanc famulam tuam nobis orantibus propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie in positionem abbatissa constituitur sanctificatione tua digne a te electa permaneat ut numquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie Domine in bono opere perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiunio desiderium in impietatibus misericordiam in humilitate principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam te tribuente Domine talis in ministerio perseveret qualis levita electus ab apostolis beatus Stephanus meruit perdurare totam ab hodie diabolicam conversationem despiciat tua Domine benedictione largiente contemnat præsentia præmia cælestia desideret et sempiterna sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclesiam tuam fideliter ut speculatrix idonea inter suas collegas semper efficiatur sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ ita te Domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione mundo corde deserviens tibi ad bravium supernæ vocationis multiplicato fœnore centesimo fructu coronaque iustitiæ ad cælestium thesaurorum donativa perveniat. Præstante Domino nostro >

5. Tunc dat regulam dicens:

Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo creditum quantum te Deus ipse confortaverit ac humana fragilitas hoc permiserit.

6. Demum dicat hanc orationem:

Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad litus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro fideli famula tua quæ in materna cathedra super universas subditas sibi esse abbatissa constituitur ut ita monastica norma tueatur cunctas famulas tuas quatenus ad æternam gloriam te auxiliante læta cum omnibus introeat ibique exsultantes et cum angelis cantantes cantica nova sequantur Agnum quocumque ierit Christum. Præstante >

7. Et benedicat eam demum episcopus dicens:

Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super te.

'PRG XXXII'

ORDINATIO ABBATISSÆ CANONICAM REGULAM PROFITENTIS

1. In ordinatione abbatisse episcopus debet missam canere et eam benedicere hoc modo.

2. Post antiphonam ad introitum et datam orationem et reliquum officium missæ usque ad evangelium prosternat se electa ante altare cum duabus vel tribus de soribus suis fiantque ibi letaniæ.

3. Quibus finitis benedicit eam episcopus inclinato capite dicens: *Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo.*

Sequitur oratio. *Oremus. Exaudi Domine preces nostras et super hanc famulam tuam spiritum tuæ benedictionis emitte ut cælesti munere ditata et tuæ gratiam maiestatis possit acquirere et bene vivendi aliis exemplum præbere. Per Dominum >*

4. Alia. *Omnipotentiam tuam Domine humiliter imploramus ut super hanc famulam tuam quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es benedictionis tuæ donum dignanter infundas eique gratiam consecrationis tribuas ut quod te donante percepit te protegente inlesum custodiat. Per Dominum >*

5. Tunc dicat in altum: *Per omnia sæcula sæculorum. R. Amen. Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo.* Et prosequatur istam orationem in modum præfationis.

Domine sancte pater omnipotens eterne Deus adesto precibus adesto votis adesto famulationibus adesto consecrationibus qui omnia per verbum virtutis tuæ mirabiliter dispensas et dispensanda ministras qui diversis floribus tuam semper exornas ecclesiam dum eam et virorum exemplis et illustrium feminarum irradias institutis; qui etiam de infirmiori sexu hanc famulam tuam servitutis tuæ applicare dignatus es famulatui effunde quæsumus Domine super hanc famulam tuam quam in officium divinum fideliter dedicamus gratiam spiritus sancti ut tibi omnium tempore eius servitus dignanter complaceat eamque dextra potentiae tuæ benedicere et sanctificare sive consecrare

digneris in opus ministerii tui condignum quatinus actum ministracionis sibi creditæ fideliter exequatur et eiusdem sancti spiritus septiformis gratiæ virtute corroboretur. Requiescat ergo super eam precamur Domine spiritus sapientiæ et pietatis ac repleas eam spiritu timoris tui. Concede ei quoque gravitatem actuum censuramque vivendi ut in lege tua die ac nocte meditetur; mandata tua custodiat dictis tuis obediat sacris lectionibus insistat terrena et transitoria despiciat atque omni tempore bonis operibus inserviat. Omnem libidinem pravæ voluptatis superet amorem honestæ castitatis teneat ut tibi sponso venienti cum lampadibus inextinguibilibus possit occurrere et præcedentium virginum choro iungi et ne cum stultis excludatur sed regalem ianuam cum sapientibus virginibus licenter introeat. Abundet in ea totius forma virtutis auctoritas modesta pudor constans innocentiae puritas et spiritalis observantia disciplinæ in moribus eius præcepta tua fulgeant ut suæ castitatis exemplo cunctis sibi subditis imitationem præbeat puram et bonum conscientiae testimonium ostendens in Christo Iesu firma et stabilis perseveret atque ita perceptum ministerium te auxiliante peragat qualiter ad æternam remunerationem te donante pervenire mereatur. Per eundem >

6. Tunc det ei regulam dicens:

Accipe regula sanctæ conversationis simulque gratiam divinæ benedictionis et ut per hanc cum grege tibi credito in districti iudicii die Domino in contaminata representari valeas ipse te adiuvere dignetur qui cum Deo patre et spiritu sancto.

7. Sequitur oratio. *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam præeuntem cum cæteris mulieribus inter equoreas undas cum tympanis et choris letam ad litus maris venire fecisti te supplice deprecamur pro fidei famula tua quæ hodie materna in cathedra super universas subditas sibi abbatissa constituitur ut ita canonica norma tueatur cunctas famulas tuas quatinus ad eternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exultans cum angelis canens cantica nova sequatur agnum quocumque ierit Christum Dominum nostrum. Qui tecum >*

8. Alia. *Famulam tuam quæsumus Domine tua semper gratia benedicat et inculpabilem ad vitam perducatur æternam. Per >*

9. Quod si ordinatio in domo sua facta fuerit imponatur *Te Deum laudamus* populo acclamante *Kirieleyson*.

10. Postea dicatur hæc oratio pro adepta dignitate: *Omnium Domine fons bonorum iustorumque propectuum munerator tribue quæsumus famulæ tuæ adeptam bene regere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per >*

11. Item si alibi consecrata fuerit regressæ ad monasterium omnis chorus virginum honorifice procedat ei obviam cum crucibus aqua benedicta incenso et evangelio et in ipso ecclesie introitu imponant *Te Deum laudamus* turba acclamante *Kirieleyson* et presbitero prosequente orationem ut supra: *Omnium Domine fons*.

'PRG XXXII'

ORDINATIO ABBATISSÆ MONASTICAM REGULAM PROFITENTIS

1. Capitulum ex canone Theodori Anglorum archiepiscopi. In ordinatione abbatissæ episcopus debet missam canere et eam benedicere hoc modo.

2. Post antiphonam ad introitum et datam orationem et reliquum officium missæ usque ad evangelium prosternat se electa ante altare retro episcopum cum duabus vel tribus de sororibus suis fiantque ibi letaniæ.

3. Sequitur *Pater noster* cum precibus: *Salvam fac ancillam tuam domine. R. Deus meus.*

Dominus conservet eam et vivificet eam. R. Et beatam faciat.

Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum. R. Ex hoc nunc et usque in sæculum.

Dominus custodiat te ab omni malo. R. Custodiat animam tuam dominus.

Mittat tibi dominus auxilium de sancto. R. Et de Syon tueatur te.

Nihil proficiat inimicus in ea. R. Et filius iniquitatis non nocebit eam.

Esto illi domine turris fortitudinis. R. A facie inimici.

Exurge domine adiuva eam. R. Et libera eam propter nomen tuum.

Domine exaudi orationem meam. R. Et clamor meus ad te veniat>.

4. Precibus finitis benedicat eam episcopus inclinato capite dicens:

Dominus vobiscum. R. Et cum.

Sequitur oratio. *Concede quæsumus omnipotens Deus affectui nostro tuæ miserationis effectum et famulam tuam quam ad regimen animarum eligimus gratiæ tuæ dono proseguere ut te largiente cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per >*

5. Alia. *Cunctorum bonorum institutor Deus qui per Moysen famulum tuum ad gubernandas ecclesias præpositos instituisti tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus ut hanc famulam tuam N. quam coniventia et electio*

famularum tuarum abbatissam hodie ovium tuarum instituit protectionis tuæ gratia munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas ut cum illis omnibus regna cælorum adepta et te Domine opitulante apostolicis iugiter fulta doctrinis cum fructu centesimo læta introeat portas paradisi atque te Domine collaudante audire mereatur: Euge ancilla bona et fidelis quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Quod ipse præstare >

BGKL³⁵³CDTV³⁵⁴

6. *Exaudi quæsumus Domine preces humilitatis nostræ et super hanc famulam tuam N. gratiam tuæ benedictionis effunde quatinus per nostræ manus impositionem inter fideles dispensatrices inveniatur et cum subditis sibi gregibus placere tibi mereatur. Per >*

7. *Hic excelsa voce dicit: Per omnia sæcula usque Vere dignum.*

Tunc imponat ei manum super caput dicens hanc præfationem

7. *Vere dignum æquum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere Domine sancte pater omnipotens æterne Deus. Respice quæsumus super hanc famulam tuam quam in tui nominis vice*

³⁵³ B = Bamberg, Staatliche Bibliothek, cod. lit. 53 (olim Ed. III. 12)
G = Eichstaett, Archives de l'Evech, Pontifical de Godenkar II.
K = Pistoie, Bibliotheque Capitulaire, cod. 141.
L = Locques, Bibliotheque Capitulaire, cod. 607.

³⁵⁴ C = Monte Cassino, Bibliotheque de l'Abbey, cod. 451.
D = Róma, Bibliotheque Vallicellane, cod. D. 5.
T = Bécs, Nationalbibliothek, cod. lat. 701. (olim Theol. 87.)
V = Vendome, Bibliotheque Municipale, cod. 14.

custodem monacharum ordinamus. Immitte ei Domine spiritum sapientiæ et intellectus spiritum consilii et fortitudinis spiritum scientiæ et pietatis et reple eam spiritu timoris tui quatinus tua gratia præventa nihil contra tuum præceptum faciat doceat constituat vel iubeat sed magis mentes discipularum tam exemplis bonorum operum quam verbis instuat et quæ discipulus docuerit esse contraria in operibus suis iudicet non agenda. Sit in omnibus suis provida et considerata; sit sobria et casta; sit vita probabilis; sit sapiens et humilis; sit benigna et caritativa; sit in pauperum peregrinorum susceptione assidua; sit in hospitalitate hilaris; sit pia et misericors et semper misericordiam exaltet iudicio et ipsa ante æquissimum iudicem veniam consequatur. Fac eam Domine te solum totis viribus suis diligere ieiunium amare corpus castigare delicias non appetere tribulantibus subvenire neminem odisse zelum iniustum et invidiam non habere suspicionem omnimodo devitare in tuo nomine pro inimicis exorare. Faceam semper agnoscere quia tibi redditura est rationem villicationis suæ et quantas sub cura sua animas habuerit ipsas sine dubio ante sedem maiestatis tuæ sit latura. Quapropter tibi piissimo pastori supplicamus ut ad humilitatis nostræ orationes cor eius gratia tua illustres quo possit quæque singula ita discernere atque temperare ut fortes habeant quod cupiant et infirmæ quod non refugiant. Da illi Domine spiritum compunctionis ut cælestia semper diligat

et inextinguibilem gehennæ ignem ante mentis oculos proponat quatinus supernorum dulcedine gaudiorum et infernalium amaritudine tormentorum semetipsam inreprehensibilem custodiat ut cum creditis sibio vibus in tremendo examine gaudeat et cum omnibus sanctis tuis inmarcescibilem cælestis regni coronam accipiat. Per Christum >

8. Tunc inponat ei manum super caput dicens hanc orationem in modum præfationis:

Omnipotens sempiterne Deus affluentem spiritum tuæ benedictionis famulæ tuæ N. orantibus nobis propitiatus infunde ut qui per manus nostræ hodie inpositionem abbatissa instituetur sanctificatione tua dignitate electa permaneat ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te largiente hodie domine hi bono opere et perseverantiam in adversis constantiam in tribulationibus tolerantiam in ieiuniis desiderium in impietatibus misericordiam in humilitatibus principatum in superbia odium in fide dilectionem in doctrina pervigilantiam in castitate continentiam in luxuria abstinentiam in varietatibus moderationem in moribus doctrinam. Te munerante Domine talis sanctus Stephanus meruit perdurare. Tota ab odia diabolica conversatione dispitiat te domine benedictionem largitatem contempnat præsentiam præmia cælestia desiderit sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiæ ad gubernandam regendamque ecclesiam fideliter ut speculatrix idonea inter suos collegas semper efficiatur. Sit magni consilii industriæ censuræ efficacitæ disciplinæ. Ita te domine tribuente ut in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviens ad bravium supernæ vocationis multiplicati fenore cum centesimo fructu coronamque iustitiam et cælestium thesaurorum donativa perveniat. Per Dominum >

9. Tunc det ei regulam dicens: *Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo creditum quantum Deus ipse te confortaverit ac fragilitas humana permiserit.*

10. Sequitur. *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi Mariam pereuntem cum ceteris mulieribus inter æquoreas undas cum tympanis et choris lætam ad litus maris venire fecisti te supplices deprecamur pro fideli famula tua N. quæ hodie materna in cathedra super universas subditas sibi abbatissa constituitur ut ita monastica norma tueatur cunctas famulas tuas quatinus ad æternam gloriam te auxiliante cum omnibus illis introeat læta ibique exultans cum angelis canens cantica nova sequatur Agnum quocumque ierit Christum Dominum nostrum. Qui tecum >*

11. Alia. *Concede quæsumus omnipotens Deus famulæ tuæ abbatissæ ut ostendendo et exercendo que recta sunt exemplo bonorum operum animos suarum instruat subditarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo pastore percipiat. Per >*

12. Alia. *Omnium Domine fons bonorum iustorumque provectuum munerator tribue quæsumus famulæ tuæ adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi præstitam bonis operibus comprobare. Per >*

13. Quod si ordinatio abbatissæ infra monasterium suum facta fuerit imponatur *Te Deum* laudamus populo acclamante *Kyrie*.

14. Postea dicatur hec oratio pro adepta dignitate: *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur da famulæ tuæ N. prosperum suæ dignitatis effectum in qua te semper timeat tibi iugiter placere contendat. Per >*

15. Item si alibi consecrata fuerit abbatissa regressæ ad monasterium omnis chorus monacharum honorifice obviam procedat cum crucibus aqua benedicta incenso et evangelio. Et in ipso introitu ecelesiæ imponant *Te Deum laudamus* turba acclamante *Kyrieleison* et presbitero prosequente orationem ut supra: *Deus cui omnis potestas et dignitas*.

'PGD XXI'

DE BENEDICTIONE ABBATISSÆ

1. Elecetam in abbatissam et confirmata benedici debet in diebusi dominicis vel festivis. Quod fit hoc modo: quoniam priusquam evangelium legatur in solita religiosa veste presentatur pontifici in sede sua sedenti et facit professionem obedientiæ.

2. Deinde prosternit se ante altare supra tapetum et statim sorores eius incipiunt letaniam. Et proceditur in eius benedictione per omnia sicut in abbatis benedictione dictum est usque in finem verbis masculini generis in femininum mutatis hoc salvo quod loco ultime orationis scilicet *Exaudi Domine* dicantur sequentes orationes.

3 Oratio. *Concede quæsumus Domine electæ famulæ tuæ electæ ut ostendo et exercendo quæ recta sunt per exemplum bonorum operum animos suarum instruat subditarum et æternæ remunerationis mercedem a te piissimo pastore percipiat Per Chrisum >*

4. Oratio. *Domine Deus omnipotens qui sororem Moysi ... quocumque ierit Iesum Christum Dominum nostrum qui cum. Amen.*

5. Si autem alibi quam in proprio monasterio benedicta fuerit ea ad monasterium revertente omnis chorus virginum illi cum processione occurrat cantando:

R. Dilexisti iustitiam. V. Propter veritatem. Require in communi virginum.

Et ea coram altari prostrata dicitur *Salvam fac ancillam tuam et cet. ut supra sub ordinatione abbatis*

6. Oratio. *Famulam tuam Domine tue custodia ... illæsum custodiat. Per Christum >*

7. Deinde ponitur in cathedra et dicitur oratio.

Deus cui omnis potestas. Require supra sub ordinatione abbatis.

8. Et dicitur missa que habetur infra sub benedictione virginum verbis pluralis numeri in singularem mutatis hoc excepto quod hic dicitur:

Secreta. Respice Domine propitius super hanc. Requiritur hanc orationem ibidem.

9. Postcommunio est: *Purificet nos quesumus Domine sacramenta que sumpsimus et famulam tuam ab omni culpa liberam esse concede que conscientie sue reatu constringitur celestis remedii plenitudine gloriatur. Per >*

SUMMARY

In my essay which title is *The benedictional ceremony of the abbess in the monastic woman community in the medieval Hungary* I have tried to create a holistic picture about the benedictional ceremony of the abbess and about its circumstances in the XI-XVI century in the Hungarian Kingdom. In the topic of my dissertation there are two aims: on the one hand I try to demonstrate the benediction of the abbess in a monastic community in Hungary. For the description I used the contemporary sources, the newest and freshest specialised literature concern of the liturgical sources of the medieval Hungary. During my work I used the instrument of the text-criticism and the comparative analysis, tried to reconstruct the origin of the texts and rites and their development. I was very eager to find an answer for the questions concern of the origin which are not clear. On the other hand I tried to place this ceremony into a liturgical, church-historical, liturgical-theological and spiritual-theological context. To reach this aim I have tried to demonstrate the whole hungarian medieval certificate sources and specialised literature datas and the monastic spiritual-teology most important descriptions concern of the service of the abbess. This research is dualistic, therefore the communication of the results and the researcher activities must be examined this way.

Concern of the tradition of the benediction of the abbess in the medieval Hungary unfortunately we have very little sources to examine, which are worth to work with. We have established that they were used on the same ritual-territory (under the ecclesial authority of *Esztergom*), but they had different character and tipology. We demonstrated that the ordo of the benediction of the abbess of *Pontificale of Zagrab* is probably goes back to the antecedents of the XI century, and organically was demised from german source-territories. In contrast to this situation the ceremony of the *Pontificale of Vespem* with creative consideration appears in Hungary in a way very revolutionary, and this ceremony goes back to the tradition of the rite of *Regensburg*. This single example could be a representative model of the lively although organised and deliberate process, which helped to the new christian contries and areas to interpretate the latin liturgy as well. All of these are represent to us the thinking of the

liturgical era's characteristics: the respect toward the traditional and authentic forms and appreciation are interlocked with the spontaneous feeling, which is not a museal reality in the liturgy. We have to conserve this exteriorised reality, because this is an essential part of the life, its form-treasure is usual, and its important viewpoint is the applicability. This bipolar thinking is typical to thinking about the medieval liturgical forms, and it is true to the Hungarian medieval liturgical forms too.

For us was very important to demonstrate the Hungarian sources, and beyond this to place all of this in an European context, because both of the *ordos* are linked closely with the European, especially to the *ordo* of the „German-type” benediction of the abbot. We have divided all of the areas of Europe with liturgical reasons to impound the Hungarian sources, and the other hand is to get possibility to compare with other *ordos* which are building with different ritual conceptions. *Miklós Földváry* has constructed the inertia-system (this is a map in liturgical sense) which was well usable for us, because the benediction of the abbot was applied to it perfectly. The characteristic of the „German country” can be found in the *usus* of Hungarian abbot benediction in case of the sources of the XI. and XIV. centuries. In this we can discover the signs of the local redaction too. Concerning this we can declare that the Hungarian tradition of the benediction of the abbot is fit into the system of European *ordos*, and shows us the local responsibility and the presence of inquiring intention.

Beside the synchronised examination of the rites on the horizon of diakron the *ordo* of benediction of abbot was demonstrated as well. The ceremony is developed in close bond with the rite of the benediction of abbot, this way we discussed the development of the two ceremonies until the separation of the formation. We demonstrated that the early *sacramentariums* and the first *pontificales* manage this ceremony like an important *ordo*, and we also demonstrated that the material of these can be found in the rites of the later time as the substantial part of the medieval *ordos*. The fundamental layers were increased with new and new elements, which were not able to remake it, but they made more richer the ceremony in a more productive way which was low-key and organic. This is a nice example of an editor viewpoint which uses the value of the earlier ages and develops with new elements which are fit in the older forms. The zenith of the development is *German-roman Pontificale* was examined

by us. We examined in this the most important gestures, circumstances, texts of the ceremony to go deeper into the form-world of the rite, into its symbolic dimension. We were searching for answer for the question that how are able to carry the theological character the service of the abbess the different forms of the liturgy and its texts. One of the questions was how could we join the participants of the rite into this measure reality. The most important characteristic expressions of the service of the abbess are in the centre of gravity of the texts and different determinations, allegories. The different gestures and symbols are confirmed this such as posture, insignias and the liturgical genres characteristics.

The example of the symbol-richness is in front of us: the connected system of the text and gestures create a reality, which wants to appeal to the sense and to the whole man. The symbol-richness wants to magnetize people into the world of sacrum, into the supernatural existence, into the nearness of God. These rites bear witness about the medieval human holistic aspects, about the mystic viewpoint of the contemporary Church, and finally these rites bear witness about the knowledge of mankind, which are able to embrace the praying man, can describe the transcendence, the eternal. We joined to this the cross-section of the service of the abbess and the service of the abbot spiritual-theological for the better understanding. The most important sources were the monastic fathers themselves: the first monastic communities and concern of the the most significant monastic regulas we made establishments, concern of the mystical-spiritual role of the monastic leader. We saw to stand out the picture of the fraternal community who in the same time educate, cure and discipline those who were under him. The charismatic leader who is inspired by the Holy Spirit and the character of the father who was vest with authority roman law are amalgamated in the idealistic picture of the character of the early-Medieval Times which aspire for peace and safety. After this will be the benchmark for the leaders of communities of women and communities of men under their service, and in the shaping activities of their identity.

Next to all of these viewpoints – which are concentrate on the role of abbess and abbot in the liturgical ceremony – we tried to give a picture about the reality, which was the circumstance and frame of the ordo of benediction of abbess. To reach this we reviewed the life of the hungarian medieval monastic women monastries life, because

this rite lived in practise, the life of the monastery was the field, where the abbess lived her service what she get by the liturgical initiation. We reviewed the centuries of the benedictine and cistercian woman monastic life. We started to review from the first monastic communities untill the begining of hte new age, when this lifestyle started to fall in Europa. The perspective of the examination was tighten to the Hungarian Kingdom, examining the relations in Europa. we were searching for the differences and the hungarian characteristics. We established that the monastries on the west had much more higher autonomy and relatively lived in prosperity, until their hungarian partners were exposed thanks for the organisation of power and the property organisation. They were exposed to the goodwill of the king or to the local dignitants than their partneirs on the west. The other important difference is among the hungarian monastic life and the monastic life on the west is the number of the monastries and the inhabitants. On the west the number of the monastries is high and the the number of the inhabitants too, but in Hungary unfortunately we can discover only a few monastic communities in this time with a low level inhabitants. We refered to the two hungarian characteristic is related: the financial vulnerable situation of the monastries were coused the fall of the communities many times, because the instabil existense was not attractive for many people. These circumstences in Hungary formed not only the life of the monastic communities but the caractere of the abbess too. The role of the abbess was mainly to give stability to her community. All of these fights, events were reviewed one by one concern of the hungarian woman monastic communities which had many certificated material for us.

In the dissertation must be present the profound examination of the examined certificated material. For this work I chose three different forms. First of all I wanted to inform the most important latin texts in one attachment regarding to the ordo of the benedication of the abbess and I wanted to inform the hungarian translations as well, what was made by me. This could be important for those who are intrested in the meaning of the liturgical texts and it's character and who want to know better the teological content. Next to this in my dissertation can be found incipits, which are good for to unlock the beginning of the texts because I inform the whole text form. In the second attachment can be found the data-line which could be used in the comparative

source analysis. We can see here the material of 48 manuscripts in conspectual form. Who are intrested in the material of certain manuscript for those this list could be a fix point to find the location of the ordo of the benedication of abbess. This list could be help in orientation of the construction of different ordos which can be found in my dissertation. Finally the third attachment I indicated the most important sources from my dissertation in their whole form. The aim of these not only to publish the sources but to insure the possibility to see the process of the ceremony in a holistic form.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás szívvel mondok köszönetet mindazoknak, akik e disszertáció elkészítésében vezetésükkel, tanácsaikkal, bátorításukkal közreműködtek, támogattak doktori munkámban:

Török József atyának, doktori témavezetőmnek szakmai tanácsaiért, az Egyházat gazdagító életművéért, egész lényéből sugárzó emberi, papi és tanári példaadásáért.

Kazimierz Ginternek, római témavezetőmnek a licencia-kurzus kutatómunkájához és a licenciadolgozat megírásához nyújtott segítségéért.

Márfi Gyula veszprémi érseknek és **Mail József atyának**, egykori principálisomnak, hogy támogatták, és lehetővé tették tanulmányaim külföldi és belföldi folytatását és végzését.

Balogh P. Piusz atyámnak és **gödöllői premontrei testvéreimnek**, hogy támogatták és segítették törekvésemet és munkámat.

Balogh Győző barátomnak testvéri szeretetéért, a tőle kapott szakmai és lelki közösségért.

Családomnak és **barátaimnak** biztatásukért, érdeklődésükért, amellyel segítettek megőrizni a lendületet és lelkesedésemet.

Egykori bencés és teológiai tanáraimnak, tanári, papi és szerzetesi példaképeimnek, hogy nem voltam magamra hagyva, hogy volt kikhez igazodnom az istenkeresés útján.

A PPKE-HTK és a Sapientia könyvtári munkatársainak, a PPKE-HTK tanárainak, munkatársainak a doktori képzés során nyújtott segítségért.

Horváthné Kelemen Rózsának mindig készséges segítségnyújtásáért, bátorító támogatásáért.

U. I. O. G. D.

NYILATKOZAT

Alulírott Aradi László, felelősen kijelentem, hogy a jelen doktori disszertációt önálló kutatásaim alapján, önállóan írtam, a feltüntetett és hivatkozott források és szakirodalom alapján, amelyeket az érvényben lévő előírások értelmében idézek.

Budapest, 2019. 02. 25.

.....

Ezen nyilatkozat valótlan volta az összes felsőoktatási intézményből való kizárást vonja maga után.